

Balázs Ferenc

A rög alatt

Szerkesztőbizottság:

**Fekete Vince
Ferenczes István
György Attila
Lövétei Lázár László
Mirk Szidónia-Kata
Molnár Vilmos**

Balázs Ferenc

A RÖG ALATT
(1928-1935)

Hargita Kiadóhivatal
Csíkszereda, 2013

A könyv megjelenését támogatta:

Hargita Megye Tanácsa

Szerkesztette: Ferenczes István

(Alapkiadás: Balázs Ferenc: *A rög alatt*.
Marosvásárhely, 1998, Mentor Kiadó)

Sorozatterv: Léstyán Csaba

© Balázs Ferenc jogutódja
© Hargita Kiadóhivatal

ISBN 978-973-7625-48-9

*Feleségemnek,
Élettársamnak.*

ELÖLJÁRÓ BESZÉD

*Tudjátok meg mind, én itt meg nem hal-
tam, egy falu sara engem le nem nyűgö-
zött. Én csak elvettem magam egy pi-
cinyke helyre, oda bújtam a rög alá,
hadd lám: kikelek-e? Lesz-e rajtam vi-
rág? Termek-e gyümölcsöt?*

*Ott szakítottam félbe az elbeszélésem fonalát hat eszten-
dővel ezelőtt* – ó, be régen is volt ez, rövidnadrágos ifjúko-
romban –, hogy döcögött velem a görög gyorsvonat, Belg-
rádban ki sem szálltam, Budapestig meg sem álltam; aztán
a viszontlátás örömei, testvérek, szülők boldog kérdezetge-
se s készülődés haza.*

Haza, Erdélybe!

Most folytatni akarom a mesémet.

*Új utazásokról akarok írni, amelyek, ha nem is voltak
olyan csillogóak, mint az angliai kerékpározások, az ame-
rikai autózások, a hajózás a Csendes-tengeren is túl, a
japán elbájoltatás, a kínai elrettenés, az indiai töprengés
és az arab világ színes üvegeképei, azért messzebb vittek
engem, mint ötévi kóborlásaim, mialatt „bejártam a kerek
világot”. Mert kedves és élvezetes színről színre látni négy
világrész sok csodáját, de mindez ingyen adatik egy kis
fáradtság és valamivel több szerencse árán. Jártam eleget,
láttam eleget; azonban előre ezáltal még egy lépést sem tettem.
Az én igazi utazásom akkor kezdődött meg, amikor a világ-
járó út porát leráztam magamról, s nekiláttam, hogy meg-
küzdjek a sorsommal, teremtem meg az én életemet.*

Erről az utazásról akarok most írni.

*Számomra az elmúlt hat esztendő, ez új utazásom letelt
ideje, tanulságosabb volt, többet jelentett, mint a kerek*

* A szerző itt a *Bejártam a kerek világot* című útirajzára (Kolo-
lozsvár, 1929) utal. (A szerkesztő megjegyzése.)

világ bejárása, mert míg ez utóbbi azzal ismertetett meg, hogy milyen húrokon zeng a világ, az előbbi azt mutatta meg, hogy az én kezemben hogyan szól az élet hangszere.

*

Magam is régóta akarom, mások is sürgetnek: az írást már el nem kerülhetem. Pedig áldozat ez a mások kedvének, vagy a magam hiúságának. Az életemből lopom el az órákat, hogy mását adjam az előző órák valóságos életének. Megrövidítettem az életemet. Most is, hogy az ablak előtt ülve ezeket a sorokat rovom, künt lehetnék az istállóban, ahol Todor, a tegnapi fogadott kis férfi cselédem, hangos szóval egyezkedik a szamarammal. Vagy járhatnék a faluban, s megvitátnám a volt bíróval a kerti öntözés előnyeit és hátrányait. De én mindezek helyett ülök és írok. S mi végre? Hát elért írással az ókor irányregény íróitól kezdve Szabó Dezsőig s még rajta is túl, valaki valaha valamit? Talán sápadt vagy lángoló lelkesedéssel állott fel egy pár ifjú a nagy mű elolvasása után, de valami megváltozott-e lelkesedésük nyomában? Csak egynek van ereje, jogosultsága: a tettek. A terveimet színes szavakba hiába bontom el, ezreknek hiába mondom, mit kellene, mit volna érdemes, megváltás, gyönyörűség tenni. Ez mind hiábavaló, ez mind csak álmok szalmája. Sőt bűn, ha a szóbeszéd miatt a valóságos élet megrövidül, ha cselekedeteim készpénzért nem gyümölcsöztethetem, mert nem érek rá, inkább álmaimat rovom rá nagy kerek számokban értéktelen papírokra.

S én mégis írok, mert falumba gyökerezve fejemet feldugom. Távolabbra nézek. Nem akarom elveszteni a kapcsolatot a nagyobb világgal. Ha én tudok róla, ő is tudjon rólam. Tudjátok meg mind, én itt meg nem haltam, egy falu sara engem le nem nyűgözött. Én csak elvettem magam egy picinyke helyre, odabújtam a rög alá, hadd lám, kikelek-e, lesz-e rajtam virág, termék-e gyümölcsöt.

Cheia-Mészki

Balázs Ferenc

A FELÜGYELŐ ÚR

A falu szerelmese

Az voltam akkor hosszú ideig, aki azóta talán sohasem: a mindenki által elismert valaki. Akit nem szid a sok és véd a kevés, mert egybefoglalt az egészszel a közös munka közös eredménye.

A világ azért forog, hogy aki távolról nézi, szépnek lássa. Annak is szép a világ, aki maga utazik rajta kereken. Vonat ablakából, hajóról, gépkocsiról egy perc minden állomás. Jönnek az új arcok, az új színek. Kápráztató a világ. Minden gyönyörű és mindenki kedves: hegyek, fák, emberek. Angolok, japánok, magyarok.

De aki egyhelyt megállott és mindig ugyanazt látja: angolnak Anglia, hangyának hangyaboly, székelynek Erdély: az forogjon, topogjon, ágaskodjék, hulljon vissza, szálljon föl újra. Angolnak Anglia, hangyának hangyaboly, székelynek Erdély, így válik újjá, így válik széppé.

Hát én topogok, mozgok, ágaskodom, forgolódom.

Szép vagy, Erdély, és szép vagy, te kis falu, Mészkö, ahová sorsom vetett.

De néha ellankadok, elfáradok, megállok. Akkor ujjaimon számlálom el, hány igaz ember él Erdélyben és hány ember a mészközi unitárius egyházköztség keblitanácsosai között.

Hat évvel ezelőtt még a gonoszok is szépek voltak Erdély földjén. Akkor új honfoglalásra jöttem haza vándorlásaimból. Akkor semmi sem bántott, semmi sem sértett. Igaz, lelkési állás helyett bentlakási felügyelőség várt a székelykeresztúri középiskolában, s titokban sokan lesték, mi fog belőlem kiáradni, ami az ártatlan unitáriusságot megfertőzze. De a próbaidő letelt. Talán mert

ravaszul magamat jónak s unitáriusnak tetettem, vagy talán mert valóban az voltam, végtére méltónak találtattam az unitárius lelkészi palástra. Engem nem bántott az, hogy megfigyelés alá kerültem. Élveztem az élet minden fordulatát, mint a gyermek, akit erővel csínytevésen akarnak fogni, s aki úgy főzi le a világot, hogy példásan viselkedik.

Ha meggondolom, okot szolgáltatam eleget arra, hogy reám gyanakodjanak. Tanáraimmal vitatkozni igen szerettem. Az öregeket csak azért, mert öregek voltak, sohasem tiszteltem. Még arra is rávetemedtem, hogy teológustársaim közül egyes-egyedül ülve maradjak, amikor azóta elhunyt öreg püspökünk önképzőkörünket meglátogatta, s hozzánk beszédet intézett. Igaz, egyiküknek sem jutott eszébe saját magától, hogy illenék felállni, s tisztességet tenni tanári kézintésre nem megnyugtató cselekedet.

Ha a „Pásztortűzben” megjelent „forgács”-aimat valaki markában összenyomta, ecetté váltak. A „Szabad Szószék” merészebb volt, mint bármi, amit azóta elharsogtam. Még Angliából is rossz híreket hozták. Ellene szegültem az oxfordi teológia igazgatóságának, amikor az kifejezésre juttatta, hogy ószövetségi tanulmányaim elmellőzését nem hajlandó eltűrni. Amerika messze esett. Ott, ki tudja, mennyi bolondságot szedett magára az, aki már hazulról bolondnak indult. Ki láthatott bele a vesémbé és ki merhetett volna érettem jótállani? Arról szó sem lehetett, hogy kipróbálás nélkül elismerjék erkölcsi jogomat ahhoz, hogy unitárius lelkész lehessenek.

Ez ellen nekem nem volt semmi kifogásom.

A végén is nem volt okom megbánni, hogy legpezs-gőbb, legtettrekészebb éveimből egyet és felet egy erdélyi kisvárosban kellett eltöltenem. Sok tekintetben jó volt ez így. Jó volt, hogy nem engedtek mindjárt a faluhoz. Hozzá így először az ablakán keresztül kellett bepillantanom. Odakerültem a közelébe. Ízelhettem, nézdelhet-

tem. Távolról megsimogathattam. De magamhoz nem ölelhettem. Az udvarlójává kellett lennem, mielőtt vele törvényesen megeskettek volna.

Hát én tettem is a szépet a falunak és egymásnak mi örök hűséget fogadtunk. Minden akaratom csúcsa, minden szándékom teljessége a falu volt. Alig vártam már, hogy az igazi életben, az igazi küzdelemben a falu talpra állítása érdekében részt vehessek.

Nem ez volt mindig a kívánságom.

Diákkoromban gépészmérnök akartam lenni. Akkor a számok és a fogaskerekek érdekeltek. Azután jött a betegségem. Két esztendeig nyűgözött le a tüdőcsúcshurut. Amire felgyógyultam s készülni kezdtem az érettségire, az orvos tanácsa nyomán tisztán állott előttem: ha élni akarok, olyan pályát kell választanom, hogy az falura kössön.

Hát akkor legyenek gazdatiszt!

Máig sem áll előttem tisztán, miképpen változtattam meg ezt az eredeti elhatározást. Édesapám volt a kártyám keverője. Ő ifjúkorában, mint sok falun felnőtt ifjú, aki előtt a tanítóság és a papság az egyedüli pálya, lelkész akart lenni, s csak anyagi okok kényszerítették arra, hogy teológiai tanulmányait abbahagyja. Ha belőle nem lehetett, legyen belőlem pap! Nincs is annál szebb pálya. A hívek a házhoz hordják a kenyeret. Kötelesség sok nincsen, az is könnyű és kedves.

Nem volt nekem kedvem ahhoz soha, hogy lelkész legyek. De talán, mégis, igaza van édesapámnak: jobb egy falu szolgája lenni, mint a grófé. Hát jól van, nem bánom, legyen pap belőlem. S már a kedvem is megjött hozzá.

Észre se vettem, már szerettem a pályámat. Terveim voltak. Még nem hagytam el a szocialista elveimet, amelyek egész teológus időm alatt végigkísértek, de már mindenképpen azt kerestem, miképpen lehetne a falut, ahol az emberek többsége él, átvezetni a közös gazdálkodás síkjára. Egyelőre nem érdekelt a falu mélyebben. A

véletlen arra kényszerített, hogy életemet falun éljem le. Most még csak azon töprenkedem, miképpen lehetne ezt az alkalmat a legokosabban kihasználni, mit is lehetne a faluval csinálni?

De ahogy telt az idő, a falu mindinkább gerincévé vált társadalmi elmélkedéseimnek.

A mindenségi élet törvényei a falu mellett döntenek.

A magánosan élő ember nem teljes ember, mert hiányoznak mellőle a társak, akik éppen olyan szerves részei az életnek, mint saját gondolatai.

A nagy városok viszont elzárják őt attól, aminek ölelésében kellene élnie: a földtől, a vizektől, az erdőktől és az erdő állataitól.

A nagyváros bezárja az embert az embercsordába. Egyebet nem lát és hall az ember, csak embert és embernek munkáját. Az emberről beszél minden körülötte: a házak, az utcák és a villámhárítók. Az ember kiszakította magát a mindenség öleléséből.

A hegy oldalában, a folyó partján, a völgy szájában meghúzódó falu a helyes arányú élet. Hegyek, erdők, rétek, szántóföldek, levegő, levegő és házak, emberek. Együtt van mind, aki ismerheti egymást és együtt élnek mind a föld hátán, az Isten tenyerén. Művészet, tudomány fejlődhetik köztük. De a föld emlőjéről soha le nem szakítják magukat. Túrják a földet és vetik a magot. Érzik a növekedést. Élik a mindenség életét.

Az emberi jövő legtöbb nagy álmodozója eltöröli a nagy városokat a föld színéről. S a nagy városok, minden látszólagos növekedésük ellenére, már alkalmazkodnak. Nyugat ipari központjai mellett gombamódra nőnek föl a kis kertvárosok, ahova a tehetős üzletemberek lakni, élni kiköltöznek. A kietlen kőrengetegeket megunták. Erdőknek és réteknek közelébe vágynak.

De nem csak ezért a falu a legigazabb emberi letelepülés. A falu, esetleg több egymáshoz tartozó falu vidéke az

a pont, amelyen az ember egyéni önakarása társadalmi illeszkedésével egyensúlyba hozható.

Azokkal szemben, akik egyoldalúan vagy az egyéni önakarást, vagy pedig a társadalmi egybeillést tartják a jogos életmértéknek, megállapítható, hogy mind a kettő szerves része a mindenség életének. Semmiféle elképzelés, amely az egyik érdekében fölládozza a másikat, nem gondolható helyesnek. E két egymással látszólagos ellentétben álló életforma kiegyenlítését, összhangját pedig csakis úgy érhetjük el, ha az egyént nem kényszerítjük társadalmi egységbe nagyobb embercsoporttal, mint amekkorával ő természetszerűleg, a maga belső indításai szerint lelki közösségbe tudja magát hozni. Egy olyan közösség érdekeit szolgálni, amellyel magát azonosítani tudja, nemcsak közösségi cselekedet, hanem az egyéniségének legteljesebb és legszabadabb kifejtése is, mivel a közösség célja egyben az ő önként vállalt egyéni célja is. Ha ellenben a közösség olyan, hogy azzal ő magát egynek vallani nem tudja, akár, mert tőle idegen, akár pedig, mert nagyobb, mintsem a szeretet körét meghatározó társadalmi érzeke magába foglalni képes volna, a közösség akarata és érdeke nem az ő akarata és érdeke, s így vagy a maga érdekeit szorítja háttérbe, hogy a kívülről reá kényszerített társadalmi törvényeket betölthesse, vagy pedig a társadalmi törvényeket szegi meg, nyíltan vagy titokban, hogy a maga egyéniségét szabadon fejthesse.

Olyan csodaszert még nem találtak föl, hogy bárki valószínűleg, élete szervezésében társadalmi érzeke befogadó körét akarata szerint megtágíthassa. Valaki elhatározhatja a legnagyobb jóhiszeműséggel, hogy ezután az egész világot szeretni fogja: – de ez csak afféle jámbor óhajlás, mint amikor a bukott diák fölteszi magában, hogy ezután meg fogja oldani a magasabb számtan legnehezebb föladatait is, vagy a botfűlű kijelenti, hogy ő lesz a század legnagyobb hegedűse. Tudom, ez a gondolat

ellentétben áll nemcsak a tökéletes társadalmi rendszerek tervezőinek, de még a kereszténységnek kiindulási pontjával is, mert ezek mind föltételezik, hogy a szeretet tisztán az akarat dolga, s aki magát ráveszi, az szeretni képes akár az ördögöt is; de én ennek éppen az ellenkezőjét látom beigazoltnak. A tény az, hogy a társadalmi érzék fejlődésének különböző fokán álló emberek élnek egymás mellett – a fejlődés irama távolról sem egyenlő minden egyénben, hiszen akkor a világon nem volna ásvány vagy növény, csak ésszerűen gondolkozó ember – de az emberek tömegének általában hallatlanul kicsi a társadalmi érzéke. A legtöbb ember még saját családja tagjaival sem képes az életét és az érdekeit összhangba hozni. Arról szó sem lehet, hogy saját falujánál nagyobb közösséggel a legténylegesebb, az érzekazonosságig menő módon társadalmi viszonyba léphessen. Sőt: voltaképpen még egy falu társadalmi életének a benne élő egyének önkéntesével való szerves egységbe hozatala sem tekinthető másnak, mint belátható időn belül megvalósítható célnak, amely azonban már nem álmodozás csupán, hanem jótállásos ígéret. Így válik a falu az emberi élet legtermészetesebb és legtermékenyebb társadalmi egységévé.

Ilyennek láttam a falut, amikor hat esztendővel ezelőtt Székelykeresztúrra kerültem.

A céloom csak általánosságban volt kialakulva. Szerve- sen és intézményesen kifejleszteni azokat a viszonyokat, amelyekben az egyéni önkéntes és a társadalmi egység egyképpen kifejeződik, fejlődik és gazdagodik. A közműveltség emelése, szükséges gazdasági és társadalmi intézmények megszervezése. Minden, ami emeli az életszintet s szilárdabbakká teszi az alapokat. A közvetlen eszközök megválasztásán nem gondolkoztam sokat. Megtanultam bízni a magukat önként kínáló alkalmakban. A dolgok a történet külső összevisszaságában lehetőségeket, kiindulási pontokat kínálnak. Azokat meg kell ragadni, azokkal élni kell. A menyasszonyom Amerikából küldött hús

dollárt, hogy azzal lovat vegyek. Azzal vetítógépet vettem. Ez az én idevaló szerelmesem, a falu, gyermek a gyermekek között; valami csillogó ajándékot mindig kellett vinnem neki, amikor meglátogattam. Volt öröm és kedves meglepetés! A szomszéd falvakat magam jártam végig. Külföldi utamról készített felvételeimet a magam magyarázása mellett vetítettem le. A Lúdas Matyi beszélt maga helyett, arra még ma is jól emlékszik mindenki mind a száz faluban. Az eredmény olyan biztató volt, hogy minden jövedelmet, ami a kicsi pénzekből összegyűlt, új gépek vásárlásába fektettem. A lóra szánt hús dollárból így lett három állókép, egy levelezőlap-vetítő és két mozigép. Lovagolni, igaz, azóta sem tanultam meg, s a vetítógépek most, idők változtával, a padláson porosodnak. De akkor több télen keresztül három legény három vetítógéppel járogatta Erdély unitárius falvait. Ha a papok bele nem unnak, még ma is járják, ha igaz!

Tudást és ismeretet sugároztak azok a vetítógépek. Megtágították az emberek látószögét, mint a cipész a fájós lábú ember cipőjét. Vígabban ugrál az életben az, aki többet tud, távolabbra lát. De ez még nem elég. Az alvó szellemet, a többre vágyás szellemét kell fölébreszteni az emberekben. (Valami delejességet kell elhúzni előttük, hogy kezdjen zakatolni a szívük, járjon sebesebben, akarjanak nagy dolgokat véghezvinni, beleállni az isteni élet sodrába. Nyíljék föl a szemük, hogy szép az élet, gyönyörűséges az alkotó tettek mámora, kápráztató és csodálatos az emberi összefogás!) Azt gondoltam ki, hogy tél idején egyheti gyűlésre összehozom az ifjúságot a Keresztúr vidéki falvakból.

Tervemnek megnyertem az unitárius lelkészt és a középiskola tanárait. Fölkértem az előadókat. Történelmet, irodalmat, egészségtant, lélektant és gazdaságtudományt szántunk a hat elemít végzett ifjaknak. Aki attól félt, hogy mindez még elképzelésnek is sok, azt azzal vigasztaltam, hogy minden előadás két óráig fog tartani, s amit a szom-

jas lelkű ifjú félóra alatt megunna, mert csak érdeklődése felületét borzolhatja, azt magába fogja inni a két óra alatt, s akkor már a tulajdonképpeni cél felé is megtettük a legfontosabb lépést, mert a tudás már nemcsak csiklandja, de a lelkére is száll.

A szomszéd falusi lelkész, aki püspökömet rólam állandóan hírrel tartotta, azt írta a nagygyűlésről, hogy az jól sikerült.

Kellett, hogy sikerüljön.

Két ifjú lelkész társammal felosztottuk magunk között a harminc falut. Az egyik szekérrel, a másik kerékpárral, jómagam pedig gyalogosan vettük nyakunkba a reánk jutó részt, hetekkel a nagygyűlés előtt. Egybehívtuk az ifjúságot minden faluban, és szépen megmagyaráztuk, hogy mit akarunk. Egy nap három falut is megjártam. Hideg, februári időben, vékony télikabátban a melegség fűtött belülről, s esténként, amikor a sötétben hazafelé botorkáltam, az előtűnő falvak házai közül egyet kiválasztottam. Az az én házam, s abban vár engem a kicsi feleség jó szóval és melegen.

Égetett, tüzelt a két vágy, s én kétszeres szerelemmel jártam, beszéltem, hívtam, magyaráztam. A nagygyűlésre húsz faluból több mint kétszáz ifjú sereglett egybe. A középiskola egyik termében, csomagoló papirosra felrajzoltam ékes betűkkel a nagygyűlés fő gondolatát: Mik szükségesek Isten országa megvalósításához? Alatta következtek az építés kövei szépen megszámozva, rendszerben: 1. Ép test. 2. Ép lélek. 3. Jólét. 4. Szépség. 5. Tudás. 6. Szeretet. 7. Vallásosság. Aztán nekiindultunk a felrajzolt útnak. Az orvos beszélt az ép testről. A legényeket külön is rávezette arra, amit nekik szokás szerint csak külön lehet megmondani. Ugyanakkor a leányok is elvontak a középiskola egyetlen nőtanárával. Új volt és szokatlan ez a merészség, de kellett. Az ősi erkölcsöktől az újig tántorgás az ifjúság útja. S ott vonjuk el a segítő kezét, ahol a legnagyobb a szükség?

Azután én következtem.

Elmagyaráztam a lelki működések részeit, a lélek karját, lábát és szívét. Bemutattam az elképzelés erejét, az önsugallás lehetőségét. Kísérleteket vezettem le a cérnára kötött gyűrűvel, amelyet a kihívott ifjú karjával az elképzelt irányba ingat, anélkül, hogy tudna róla. Kifejtettem, hogy mi az ösztön. És arról beszéltem, hogy amiképpen a máj megbetegedhetik és a tüdő megromolhatik, azonképpen a lélek működésének egyes részei is eltorzulhatnak, meghibásodhatnak. A gondolkozás legfőbb betegsége az előítélet. Az ösztönösségé a céltalan kielégülés, amikor rágunk táplálkozás nélkül és engedjük, hogy testünk delejes sodrásba kerüljön, bár sem a társával egygyé válni kívánó lélek tüze, sem pedig új élet fakasztásának láza nem űzi. Betegség az is, ha valaki magával annyira el van foglalva, hogy mással törődni ideje sincsen. Csodálatos volt, hogy úgy ezt, mint a többi előadást, mekkora figyelemmel, megértéssel és veleérzéssel fogadták azok az egyszerű legények és leányok!

A tanfolyam többi előadásai is jó hatásúak voltak. A középiskola tanárai tudtak szót érteni a falusi ifjakkal is. Szó esett a gazdasági előhaladás kérdéseiről, a népművészetekről a jólét és a szépség kapcsán. Tudást a magyar történelem egy korszakának ismertetése szolgáltatott. Szeretetről az az ifjú lelkész beszélt, akinek abból a legbővebben jutott. A vallásosságról szólt a helybeli unitárius pap. Mindenki arcán ott ült a nem várt siker ragyogása.

A középiskola tanárai elfelejtették minden kételkedésüket, s az voltam akkor hosszú ideig, aki azóta talán sohasem: a mindenki által elismert valaki. Akit nem szid a sok és véd a kevés, mert egybefoglalt az egésszel a közös munka közös eredménye.

A tanfolyamot márciusban hasonló sikerrel megisméltük Homoród mente ifjúságának. Az három napig tartott. Azon tizennégy faluból ugyancsak kétszázan jelentek meg. S mert a télnek már vége volt, tavaszra és nyárra

már csak egynapos vasárnapi találkozásokat, Ifjúsági Napokat rendezhettünk Kobátfalván, Siménfalván és Kissolymoson. Ez utóbbin a Szentimrei Jenő cikke szerint Jézus is jelen volt. Kívüle még Tamási Áron és Szentimrei Jenőt láttuk kedves vendégeinkül, akik előadásokat tartottak. Délután játszottunk a falu zöldjén, tarka virágok és lepkék, mindnyájan.

De Kissolymosra már a testi láz is elkísért.

Az ötéves világyjárás megkímélt; ez a tél a vékony télikabáttal és a bentlakás nedves szobájával újra kikezdte a tüdőmet. Egy darabig fennjárólag húztam a kórt. De aztán mégis gyógyintézetbe kellett vonulnom. Az orvos másoknak halálomat jósolta. Hát ez kétségbeejtő volt, ez a hirtelen megállás! Ott feküdtem Kolozsvárt a kórház egyik szobájában, tétlenül. Vajon meddig tart a betegség? Felgyógyulok-e idejében, hogy a falut el ne szalasszam, amelyik diófái közé rejtve kacskaringós útjait, a közeli révbe jutást ígérte már?

Egy nap, Kínán és Szibérián keresztül, váratlanul, gondviselészerűen megérkezett Amerikából a menyasszonyom.

Ekkora örömmre a betegség is már csak kötelességből maradt velem egy kis ideig, de esztendőnél alább azért mégsem adta.

Az iskola és a város

Bárki akármi lehetett, amihez csak kedvet és tehetséget érzett. Ha hamis hangoikat nem fogott, vagy nem feltűnően, lehetett a Filharmonikus Társaság nagybőgőse.

A Székelykeresztúron eltöltött első télen körülölelt a falu, de egészen magáévá mégsem tehetett. Útját állotta az Iskola és a Város. Az iskola nagy dolog s a város köve-

telőző. Az iskola feladatokat rótt reám, a város pedig adóját kérte.

Az iskola feladatokat rótt reám, amelyeket el kellett végeznem, vagy meg kellett kerülnöm. Azt mondják, hogy iskoláinkban a francia rendszer az érvényes. Számomra lehet az akár kínai is. Mégsem jó. Abból, ami a legszabadabb és legtermékenyebb kellene hogy legyen gyermekre és nevelőre egyaránt, lett szellemi kényszer-zubbony és a lélek kerékbe törettetésének kegyetlen eszköze. A cél: megtanítani mindent, amit a polgárnak tudnia kell. A polgárnak pedig sokat kell tudnia. Írást, olvasást, az állam törvényeit és az állam nyelvét. És sok mindent az állam nyelvén. S a kicsi tanuló, aki bámuló szemmel bújt elő egy kicsi székely faluból, összeroskad a terhek alatt. A teste és a lelke nem számít mindaddig, amíg az előírás szerint a tanár tanít testgyakorlást és a tanár tanít lélektant.

Kisebbségi sorsban élő erdélyi magyarok elkeseredetten tiltakoznak ez ellen a rendszer ellen. A hiba azonban nem egy ország törvényhozásában, hanem annál sokkal mélyebben gyökerezik. Mindaddig, amíg az iskola: kapu a feljebb jutáshoz, amíg a kicsi székely falu gazdája is csak azért taníttatja a fiát, hogy „legyen úr belőle”, a városi úr pedig azért, hogy úrnak megmaradjon, s mindaddig, amíg az úr természetrajzilag nem dolgozhatik a kezével, nem szánthat, nem talpalhat cipőt, tehát fajtájából a javakat termelő társadalom csak keveset tarthat el megerősítés nélkül: mást tenni nem is lehet, mint megszigorítani az úri osztályba való jutás feltételeit. Így is sokan vannak, sokan vagyunk abban; máris szinte több bajt, mint hasznot jelentünk.

Jobb volna talán a régi módszer, a könnyű vizsgázás, a könnyű emelkedés? Esetleg jobb volna. Amerikában majdnem minden ifjú a középiskolát legalább kijárja, s még az egyetemet is sokkal több, mint minálunk. Ott egyszerűen az történt, hogy az iskola már többé nem a

felsőbb társadalmi osztályba való lépés egyedüli föltétele. Egyetemi végzettségével lehet valaki kereskedelmi utazó is. De Amerikában a termelés annyira eliparosodott, annyira gépi munkával történik, hogy a nehéz testi munkához nem szokott egyetemi hallgatót, egészen a legújabb összeomlásig, nemcsak képes fölvenni a gyár-
ipar, kereskedelem vagy pénzüzet, hanem használni is tudja. De nálunk csak kivételesen válhatik jó földművelő a hosszú iskolázás alatt szívósságát, testi munkabírását elveszített tanult emberből. Ilyen körülmények között jobb eleve útját vágni a felsőbb iskolai végzettséghez kötött pályák túlterhelésének, a szellemi nincstelenek kitermelésének, s a dolgozó tömegek magasabb lelki művelését teljesen új iskolafajták kialakításával kell szolgálnunk. Ilyenek volnának a nálunk még testet nem öltött népfőiskolák és városi esti tanfolyamok. A középis-
kolát és az egyetemet pedig hagyjuk meg annak, amik voltaképpen: oklevél-gyáraknak.

Mint a székykeresztúri unitárius középfokú oklevél-gyár egyik alantas tisztviselője, az volt a kötelességem, hogy felügyeljek arra, hogy az órák alatt már amúgy is elcsigázott gyermekek az órákon kívül se játszódhassanak, futkározhassanak, napfürdőzhessenek eleget. S mivel az egészségükre gondosan kellett ügyelni, az is föladatom volt, hogy mindenféle cigarettázásnak, borivásnak és esetleges éjszakai kirándulásnak elejét vegyem. Azt is nekem kellett megakadályoznom, hogy a faskamrából túlontúl sok fát ne hordjanak éjszakánként a szobáikba. Mindezen kötelességek elvégzéséért lakást, élelmezést és havi nyolcszáz lej fizetést kaptam.

Én a diákokhoz szigorú nem voltam. Testi fenyítéket emlékezetem szerint sohasem alkalmaztam. Igyekeztem testi-lelki jó barátjuk lenni. A cigarettázásnak meg a mértéktelen ivásnak káráról esténként, egypár Ady-vers elolvasása után többször megemlékeztem kis dolgozószobámban, ahova a felsőbb osztályos tanulókat gyakran

begyűjtöttem. S hogy ezek ellenére – vagy éppen ezek miatt, ahogy azt sokan állítanák – a cigarettázás meg nem szűnt s a színésznők után a bátrabb legények még Segesvárig is elszöktek, amint azt később nekem diákos büszkeséggel bevallották, azon nem csodálkozom. Verd meg az éhes gyermeket, hogy ne egyék, s enni fog, ha oda nem nézel. Kérd meg őt szépen, szelíden, atyailag; azért mégis enni fog, mert éhes. A kalitkából akkor is kiszökik a madár, ha kedves beszédű őriző hagyja nyitva annak ajtaját. Vágyik a szabadságra. Hát persze, hogy az én ifjaim is ifjak maradtak, bármilyen módon próbáltam is őket az iskola törvényeinek betartására rábírn.

Azért nem tökéletes börtön az iskola sem. A gyermekben az élet addig csipeszkedik, amíg túllát és túlszökik a rácsos ablakon. Tanár is akad mindig, aki falat bontson a napfénynek. A gyermek kedvét teljesen csak a betegség tudja elvenni. Ha elfelejtkeztek a diákok a korlátokról és a falakról, talán labdarúgás közben, vagy amikor őket indiai játékokra tanítottam, vagy fönn a kis játékszobában, amit én rendeztem be, asztaliteniszezés közben, ha erőt vett rajtuk az élet, a fiatalság: tudtak ők boldogok is lenni. A falak közt az ének és a kacagás nem halt ki soha. Most az Iskolára is kellemesen emlékszem vissza.

A Várost pedig szeretem.

Sokan nem állhatják a kisvárost, mert felelőtlenül nem veszhetnek bele a tömegbe. Az emberek nyilvántartják minden cselekedetüket, tudják, mit esznek, mennyit költenek, kit szeretnek. A pletykázást leginkább az szidja, akinek rejtegetnivalója van. Nekem nem volt. Legjobb barátaim asszonyok és lányok voltak. Hadd tudja ezt mindenki, miért ne tudja? A férfiak el voltak foglalva az üzlettel, az irodával, a tanítással. Nekik az érdektelenebb fele jutott mindennek. A műszaki megoldás, a gyakorlati kivitel. Az asszonyokat távolról érdekelte az élet, amelynek csillogása bennük vágyat ébresztett. Hány délutánt töltöttem el a legérdekesebb beszélgetésben! Irodalmi,

társadalmi gondolatok, tervek, álmok, tapasztalatok. Útikönyvem akkor jelent meg folytatásokban, s annak minden mondata hosszú beszélgetések kiindulása lehetett. Az egyik fejezetet egyik leánybarátom, akivel együtt sokat színdaraboztam, könyv nélkül is megtanulta. Szerettem őket, és szerettem, hogy szerettek.

A kisváros még azért is kedves volt előttem, mert alkotókedvét ott fejtheti ki a legdúsabban minden ember.

A falusi képzetlen, tanulatlan tehetség csak az ősi, elemi formák vaskos felületeit bírja el. A zene kell az ütemes rángásokért, de a hangszerelés s az irány árnyalatainak szépségeit a csiszolatlan tehetség éppen úgy nem veszi észre, mint az egyes kavicsdarabok szépségét a folyóparton. Falun jó a víz, szép a főszínekben tobzódo háziszőttes, izgató a részegség mámore, élvezetes a csupa vígságú szerep, megríkató az érzelgős bánat, vigasságot keltő a tánc és csodálatot ébresztő a cirkuszi mutatványos. De ezek részleteiben nincs művészet, nincs megnyilatkozás. Nagyvárosban pedig minden alkotó lehetőségre a különlegesen képzett emberek százai állanak készen. Aki zenét akar hallgatni, az mehet az operába, a hangversenytermekbe; minden egyébre pedig látogathatja a tárlatokat, a kiállításokat, az előadótermeket, a kis színházakat és a nagy színházakat. Nagyvárosokon a tömeg nem lehet alkotó, csak műélvező.

Ezzel szemben a kisváros a maga fejlettebb, kifinomultabb igényeivel már kívánja a művészetek teljességét. Azt viszont állandóan kéznél csak akkor kaphatja, ha a tanár, az ügyvéd, a kereskedő, a tanító, a lelkész s az iparos szabad óráiban maga csap föl műkedvelőnek, hegedűsnek, karmesternek, énekesnek, festőnek és előadóművésznek. Székelykeresztúron is, ebben a négyezer lakost alig számláló nagy községben, bárki akármi lehetett, amihez csak kedvet és tehetséget érzett. Tagja lehetett a Műkedvelő Társulatnak, amely évenként négyszer nagy-szerű előadásban hozott színre darabokat. Kaphatott sze-

repet, ha akart, valamelyik nőegyletnek, ifjúsági egyletnek, kaszinónak, iparoskörnek vagy jótékony célú egyletnek műsoros estélyén. Ha hamis hangokat nem fogott, vagy nem feltűnően, lehetett a Filharmonikus Társaság hegedűse vagy nagybőgőse. Szavalthatott ott és annyit, ahol és amennyit akart. S ha a nagyvárosi látogató a teljesítményeit lemosolyogta, az sem volt baj. A rossz táncos is szeret táncolni, ha van hely hol, és néha a jó táncos sem mindig boldogabb vagy büszkébb.

Mi sem természetesebb, hogy én is felcsaptam a kisváros művészei közé. Szerepeltem kis bolondságokban és kedves csacsiságokban. Legnagyobb sikereimet azonban mint énekes arattam. Egy daljátékban kiléptem a képrámából pitykés magyar ruhában, s a magam szerezte énekszövegekre érzékeny dalokat daloltam a másik rámából kilépett szerelmesem felé. Az pedig a siker netovábbja volt, amikor a városka legnagyobb termét zsúfolásig megtöltő előkelő közönség előtt a műsoros estély minden számát énekszóval vezettem be. Még a „Keleti Újság” is megírta, hogy az a „fővárosi színpadokra is beillett volna”. Büszke is voltam reá három teljes hétig.

A színdarabozásban csak az volt a baj, hogy szerelmes szerepeket kellett játszanom, s abban az időben ritkán jöttek a levelek Amerikából vagy Kínából. Volt egy hónap, amikor ijedten gondoltam arra, hogy most már mi lesz velem? Az Amerikában szerzett menyasszony nehezen akart megérkezni. Ugyan jól járok, ha új asszony után kell nézmem, hogy a még ismeretlen helyen létező papi lakást legyen majd aki betöltse.

Amíg színdarabbeli társamnak a szerelmes szavakat suttogtam, szoktattam magam a gondolathoz, hogy ez talán igazi szerelmi vallomás. Egyszer az volt a baj, hogy az új szerep igen jól ment, máskor meg az, hogy nem ment sehogy sem. Nagy gondban voltam mindenképpen.

Csak addig tartott ez a játék, ameddig a rossz útra tévedt levelek Indiát megkerülték. Fellélegezhettem. Nem kell a színház; nagyobb mester az élet, hozza már a happyendet.

Egy nap csakugyan megérkezett a menyasszony; de akkor már Kolozsvárt voltam a szanatóriumban.

Az Amerikában szerzett menyasszony

Az igaz, jegygyűrűnk nem volt. Nem volt semmiféle gyűrűnk, orrkarikánk, lábkarikánk és nyakláncunk. Vettem két arannyal befuttatott rézkarikát. Azokat aztán gondosan mindig ujjainkra húztuk, mikor sétálni elindultunk.

Szomorú lehetett a menyasszonyom meglepetése, amikor Kolozsvárra 1929 nyarán megérkezett, s engem a gyógyintézetben betegen feküdve talált. Ha hinni tudnám, hogy az élet fordulatait az isteni létezés úgy tervezi ki, mint a regényíró a regényét, azt kellene mondanom, hogy az élet szándékosan és következetes kicsináltsággal játszott velünk megismerkedésünk óta. Mit mondhatnék egyebet? Bár mind a ketten sokat utazgattunk négy világ-részben, sohasem adatott meg nekünk az alkalom, hogy messze földeket együtt bejárjunk. Egy háromnapos kirándulás a Csendes-óceán partján egy csoport hozzánk hasonló ifjú társaságában, ez volt a legtöbb, ami nekünk kijutott. S tán ez sem egyébért, mint hogy megismerkedhessünk és megkezdhessük életünk egybebogozását. De utána mi következett? Beteg lett és szinte egy teljes esztendeig lábadozott a menyasszonyom. Alig gyógyult föl, el kellett hagynom Amerikát. Most pedig, amikor a kínai ég alól egészségesen megérkezik, engem talál betegen. Az orvos azzal vigasztalta, hogy tőlem ugyan mehet vissza Amerikába azonnal, mert nekem már megházasodnom

úgysem lehet, s megélni is csak akkor fogok, ha a tudóm engedi.

Nem ment vissza Amerikába. Ott maradt Kolozsvárt. Mindennap feljárt hozzám, s együtt biztatgattuk a beteg tudómet, hogy engedjen élni. Amikor egy hónap múlva kiengedtek a szanatóriumból, s mi repülhattünk Medeserre a Kiss Elek nyári lakába, akkor is velem maradt az utolsó napig, ameddig csak maradhatott. Dániában pedig, ahova egy nevelésügyi nagygyűlésre utazott ki, azonnal visszatért, amikor a betegségem rosszabbra fordult.

Mi mindenén végighurcoltam háromnegyed esztendő alatt!

Visszaérkezése után egy lelkész barátom látott vendégül valameddig a Homoródméntén. Sokat ott sem ülhetünk. Akkor vittem Székelykeresztúrra. Egy udvaron két házban egy-egy szobát béreltem, s azokban töltöttük a telet. Aztán nekiláttam, hogy a házassághoz szükséges okmányokat megszerezsem. Akkor már naponta pár órára elhagyhattam a nyugszékeket, s lázam is csak nagy ritkán esett. Közben kirándultunk egy-egy faluba, ahol a lelkészi állás közeli üresedése ígérkezett. De azért még arra is ráértünk, hogy a vetítógépes legények dolgait rendezzük, s a jövedelemből kiadjuk a „Kévekötés” első számait.

Zavaros, összefüggéstelen egymásutánja volt ez az élet sok különös szándékának.

A homoródmenti barát tárt karokkal fogadott, de pár hét elteltével hidegre fordult a ház levegője.

Bennem volt a hiba.

Én az ő és mindenki más szívességét úgy tekintetem, mint ami kijárt nekem. Erős és kiolthatatlan bennem a tudat, hogy én megfogóztam a világ szívében, s most nekem kell az embereket a létezés természete szerint való utakra rávezetnem. Bennem nincsen meg a művész göggye, aki lenézi a világot, mert úgy hiszi, hogy ő többet ér, mint az egész világ. Olyan rövidlátó sohasem voltam,

hogy a bennem összetorkollott tehetségeket mérföldekkel túlértékeljem s akkora írónak, gondolkozónak vagy szervezőnek tartsam magam, mint a legnagyobbak. De annyi hasznot, így vélekedtem, már pusztá létezőm is jelent az emberiségnek, hogy eltartson a mindennapi kenyérkereső munka követelése nélkül. Ha nekem kenyeret ad az, akinek van kenyere, ezzel én az ő különös lekötöztetése nem lettem. S nem engedtem, hogy a menyasszonyom angolul tanítsa a ház urát. Most legelőször az kell, hogy tanuljon meg magyarul. Minden egyéb mellékes és alárendelt.

Hiba van ebben a gondolkozásban is; ki is ütközött belőle nemsokára: ma látom ezt nyilván. Ha mint a levegőt, az ételt is ingyen szívhatnám a földből vagy a fákból a világ folyását rendező hatalom engedelmével, talán nyerhetnék rá jogot könnyen. De azt, amire szükség van, mindig egyénektől kell elvenni. Az egyén nem adhatja ki azt, amit én a mindenségtől követelek. Az egyénnek meg kell szolgálni a kenyérért, mert azt ő csak cserébe adhatja. Ezt én ma látom világosan. Ma talán éppen olyan végletességgel próbálok igaz lenni az egyénnel szemben, mint amennyire igaztalan voltam a homoródminti, a medeséri s a ki tudja, merre lakó barátaimmal szemben annak idején. Ma hiába mutatom ki magamnak, hogy a szövetkezeti mozgalomnak s egyebeknek a vidékemre való bevezetése által, amely kétségen kívül az én munkám, az én kezdeményezésem eredménye, a falvakba már eddig is közel egymillió lej áramlott be; ma ebből az összegből még csak a megindulás sok ezer lejes ráfizetése az enyém. Ma áll a Vidékfejlesztő Szövetkezet a tordai elárúsító bolttal, de én a havi fél százalékos jutalékot sem egyébert, mint a könyvelésért húztam, ameddig húztam, ami nem az érdem jutalmazása, hanem a minden hónapban újra és újra elvégzett munka fizetsége volt.

Az ember minden nap tanul valamit, amíg meg nem öregszik. A Keresztúron eltöltött telünk tanulságait azon-

ban nem nekünk, hanem annak a jó barátomnak kellett levonnia, aki féltő aggodalommal tanácsolta, hogy ott szállást ne üssünk, mert a világ szája megszól, s mint lelkésznek, nekem kiváló gondot kell fordítanom arra, hogy azt elkerüljem.

A világ szája azért várt bennünket készen, mert megházasodva még nem voltunk, s az mégiscsak megengedhetetlen, hogy a menyasszonyom egy fedél alatt éljen a vőlegényével, még ha százszor erényőrzí is őket a vendéglátó család. Ez már Erdélyben nem szokásos.

Beteg ember nem házasodhatik meg. Akkor ne üljön vele a menyasszonya? De a menyasszony legközelebbi rokonai kétezer kilométer távolságban, Dániában laknak, s amikor oda kiutazott, hogy a telet ott töltse, akkor táviratilag hívta vissza a vőlegény, mert a betegsége rosszabbra fordult, s nem volt, aki ápolja.

Hát ez kellemetlen; de akkor legalább jegygyűrűt viselnénk, hogy mindenki lássa, a szándék tisztességes!

Az igaz, jegygyűrűnk nem volt. Nem volt semmiféle gyűrűnk, orrkarikánk, lábkarikánk, fülbevalónk és nyakláncunk. A menyasszonyom egyedüli kincse egy amerikai indián ezüstművű csat volt, amivel a blúza nyakát kapcsolta össze. Azt nem lehetett az én óralánccommal együtt jegyességünk jeleképpen kidoboltatni. Erre azt cselekedtem, hogy kétszáz lejért vettem két arannyal befuttatott rézkarikát. Azokat ezután gondosan mindig ujjainkra húztuk, amikor sétálni vagy látogatóba elindultunk. Hazaérkezésünk után pedig a falba vert két kis szegre hasonló gondossággal felakasztottuk.

De a világ szájával nem találkoztunk. Az emberek nem súgtak össze a hátunk megett; házaikba örömmel befogadtak: szerettek, mint két boldog gyermeket. Az én jó barátom vagy minket, vagy a világ száját rosszul ismerte. Azóta nem félek az utca szájától: igaz, azelőtt sem féltem. A fehéret a legrosszabb akarat is csak addig mondhatja feketének, amíg a nap fel nem süt.

Különben is egészségi állapotom annyi reményre jogosított, s a menyasszonyom Erdélyt annyira elfogadta már, hogy a lépéseket megtehettem a házassági engedély megszerzéséhez.

Itt értek a legnevetetőbb meglepetések!

Amikor minden igazi akadályt: a betegséget és a menyasszonyom kétségeit legyőztük, akkor akadályokat emelt elénk a Törvény. Az új házassági szabályzat olyan bizonyítvány kiadására kötelezte a házasodni vagy férjhez menni kívánó külföldi állampolgár követségét, amit az megadni képtelen volt. Igazolnia kellett volna ugyanis, hogy a menyasszony részéről az ő országának törvényei szerint házassági akadály nem áll fenn.

Ezt persze a külföldi állam követének tudnia kell. Azért követ, hogy minden eléje kerülő kislányról azonnal megállapítsa, hogy köthet új házasságot szabadon, mert sem New Yorkban, sem Chicagóban, sem Alaszkában, sem pedig Párizsban, Berlinben, Tokióban vagy Manilában házasságot még eddig nem kötött senkivel.

Ezt még akkor sem lehet megállapítani, ha mindkét házasulandó idevaló állampolgár. A kihirdetés a község-házán vagy a polgármesteri hivatalban éppen azért kötelező, hogy ha valaki véletlenül házassági akadályról tudna, azt azonnal jelentse, amíg nem késő. Mi sem természetesebb, mint hogy az amerikai követ egyebet sem tehetett: a menyasszonyomtól eskü alatt nyilatkozatot vett be, hogy soha senkivel házasságra nem lépett, s legjobb tudomása szerint a velem kötendő házasságnak semmiféle törvényes akadályja nincsen.

De ezzel a nyilatkozattal nem akartak bennünket megesketni sem Bukarestben, sem Kolozsvárt, sem Székelykeresztúron!

Mészköre papnak úgy jöttem el, hogy megházasodva még nem voltunk. A menyasszonyomat ideiglenesen egy szomszédos házban kellett elszállásolnom. Már azt terveztem, hogy napilapok révén jelentem be a világnak,

hogy mi Isten és emberek előtt házasságra lépünk egymással, akár akar tudni erről a törvény, akár nem. Erre azonban nem került sor. Akadt egy emberséges jegyző, aki az eskü alatt tett vallomást bizonyítványnak fogadta el. Hát ezt meg is tehette bátran, ehhez igazán csak emberség kellett. Hiszen a bíróság is bizonyító erejűnek veszi bárki szavát, ha azt esküvel erősíti. A községi bíró-anyakönyvvezető előtt végre mégis letehattuk a házassági fogadalmat, s egymáséi lettünk Isten, ember és a Törvény előtt.

A házasság egyházi része nagy ünnepélyességgel folyt le. Az örvendező hívek zsúfolásig megtöltötték a templomot. Nem jutott már ott hely senkinek, csak a legyeknek, akik vidáman zsongtak-dongtak az ablaküvegen. A szomszéd falusi pap ékes szavakkal ecsetelte nagy szerelmünk történetét. A menyasszony a világ másik végéről is eljött, hogy hűséges társának hűséges élettársa lehessen. Nagy dolog is az a szerelem.

A menyasszony szegény, az ő tengerentúli szülőföldjére gondolt, a rokonokra, a jó ismerősökre, akiktől ez a házassági fogadalom most elválasztja talán örökre. Kicsordultak a könnyei. Az is illett hozzá. El is vártak a hívek egy kis sírást: az csak szebbé és díszesebbé teszi a lakodalmat.

Így zárult le életünknek egy korszaka, egyik napról a másikra, szinte észrevétlenül. Tegnap még betegség, ott-hontalanság, kétségek. Ma már minden, ami a férfiélet és az asszonyélet megkezdéséhez kell. Egészség, élettárs, otthon, munka. Szerettük az életünket. Mészköre úgy érkezünk meg, mint egy álomországba.

A rozzant teherautó kevés cókókunkkal annyiszor lépett kőbe, tuskébe, annyiszor kellett megállanunk kéreklőmlőt foldani, gépet javítani, hogy sötét éjfél lett, amire megérkeztünk. Úgy került a menyasszonyom az új világ közepébe, hogy sohasem közeledett hozzá, nem látta távolról, nem tette magáévá részenként, darabon-

ként. Egyszerre öntötte el másnap, mint felkeltekor a napfényes reggel. Szép volt a falu, tündérgert volt a falu. Szalmafedeles házak, a zsindegyel földött hófehér falú öreg templom, a görbe utcák, a fákkal megrakott kertek, a hegyoldal, a tavasz szaga, az új élet ígérete. Lenn a kanyargó folyó, az Aranyos; távolabb, az előszögellő dombhát fokáról jól láthatók az Érhegység egymásra zsúfolt ormai. A paplak hosszú tornáca s a boldog arcok mindenfelé. A naponta elhozott ajándékok, a kis kosárka tojás, darab juhsajt, kenyér és orda.

Azóta sem voltunk talán soha olyan boldogok.

A TISZTELETES ÚR

A mézes esztendő

Egyszer kiosztottuk a Japánból, Kínából, Indiából hozott dobokat, csörgőket, réztányérokat és sípokot; csak egy óráig bírtuk a minden keleti méreteket felülmúló hangzavart.

Lassan ereszkedtünk bele a mézskői életbe. A tavasz is olyan csendesen lepett el, mintha a fölbredéstől féltett volna. A meggyfák és a barackfák rügyei meghasadtak. Virágtengerben úszott a falu. Az utcákon már fölszáradt a sár. Előbb kis nyomdékok mutatták az emberek lépéseit, aztán ösvénnyé szélesedtek a nyomdékok. Már szárazon lehetett járni mindenfelé. Egy nap nagy fölfedezések vágyával indultunk le a Kopta-kertbe. Az út ott kapaszkodott meg az Aranyos egy ága mellett a meredek oldalon. Sűrű berkek között csillant meg a víz csíkja. A malom vízkereke vidáman forgott; a méhek derűt döngicséltek. Aztán a malomárok egyszerre derékba fordulva szaladt el a hegytől, s kitérült előttünk a hegyoldal öblében bizalmasan meghúzódó kert: kis földcsíkok százai egymás mellett, egymás lábánál sorban, mint egy játékos asszony szőnyege.

Sokat sétálgattunk eleinte. Még nem fogózkodott belém a falu: engedett. Gyűlések nem voltak, intézni nem kellett azt, miről még nem is tudtam. Kézszorítások; mosolygó arccal, boldog kíváncsisággal föltett kérdések, egyszerű feleletek. Szeretem Mézskőn? Szeretem Mézskőn. A tiszteletes asszony még nem tud magyarul? Most tanul, még sokat nem tud. De azért megért mindent, mert a mosolygást érti, s az minden.

A gyermekekkel barátkoztunk össze a leghamarabb. Az ő életüknek a legegyszerűbbek a fogaskerekei. Nekik kell a legkevesebb olajozás, hogy forogni kezdjenek. Csoportosan jöttek az udvarunkra, s mi különös, sohasem látott képeket és játékokat mutogattunk nekik. A nyári konyhát berendeztük a számukra. Deszkából az ácsok padokat és asztalokat róttak össze. Kilószámra fogyott a fehér újságpapír, amint a gyermekek Amerikából küldött színes krétával kirajzolták a gondolataikat. Vasárnap délután pedig eljöttek az asszonyok és az ifjak is. Igazi öröm volt elvegyülni a bolygásban. Tele volt az egész udvar. A gabonás előtt a nagyobbak kergetőztek; az üres disznóól mellett, a magtár háta mögött a kisebbek tanulták az új játékokat. Benn a szobában a Kínából hozott számárbórból kivágott, finom, színes árnyékú hercegkisasszonyok, hercegúrfiak, sárkányok és lovak jártatását tanulta egy pár leány, hogy a rögtönzött színpadon bemutatót rendezhessenek. Egyszer, meggondolatlanul, kiosztottuk a Japánból, Kínából, Indiából hozott dobokat, csörgőket, réztányérokat és sípokot. Csak egy óráig bírtuk a minden keleti méreteket felülmúló hangzavart. Azokat azután hét lakat alatt őriztük mindvégig.

A legényeknek futball-labdát vettünk, a leányoknak croquette-fölszerelést esztergáltattunk Tordán. De azon a nyáron s még a rákövetkezőn is az ifjakat a nyári tánc kötötte le. Ott táncoltak minden vasárnap délután sötétedésig a Szolga János vagy a Gálfi Máté csúrijében. Száz új pap százféle új varázsszere sem csalogathatta őket el, ameddig a kövendi vagy sinfalvi cigányok a hegedűt le nem tették. Hát hadd táncoljanak. Magam is közibük állottam volna, ha annyira nem kellett volna magamra ügyelnem, s ha a feleségem tudta volna a csárdást. Így is gyakran elmentünk, hogy gyönyörködjünk bennük, az ifjúságukban és a jó kedvükben.

Amikor a Tordai-hasadék füveit lekaszálták, akkor megrendeztük az első nagy kirándulást. Egy napig sütöttek-

főztek az asszonyok, hogy a másik nap legyen mit megen-
ni a fűbe heveredve. Kinn volt az egész magyarság. Dél-
előtt a fenyvesben, szemben a két puszta sziklafallal,
amelyek között hangosan tört magának utat a Hesdát
pataka, szabadtéri istentiszteletet tartottunk. Más faluból
hívtam a szónokot, hadd legyen teljes az ünnepélyesség.
A széles ösvény félkörben vette körül a kis dombhátat,
amelyen mint fák alatt meghúzódó virágok s széles kala-
pú, tarka gombák, az emberek szokatlan szomjúsággal
hallgatták a szónok szavait. Az ebédnél már rágyújtott a
cigány egy pár hallgatónótára, s később, miután a számár-
futtatásban és zsákfutásban győztesek már el is vásárol-
ták a díjul kapott rézpénzeket, megkezdődött a tánc.
Alkonyatkor hazaindult mindenki, hogy a jól kezdődött
napot további tánccal fejezze be a faluban.

Ezeket a Tordai-hasadéki kirándulásokat azóta is min-
den esztendőben megrendezzük. A jövedelemből az első
nyáron négy ifjúnak fizettük fele útiköltségét a nagyajtai
ifjúsági nagygyűlésre. Az azutániak, igaz, nem sikerültek
annyira, mint ez az első. Egyszer a széle nem futotta a
hosszát, s az ígért malacot sem adhattuk meg a szerencsés
nyerőnek. (Mai napig is fölemlegeti ezt a szerencsés
nyerő.) Másszor a táncból verekedés lett. Arra az alkalom-
ra meghívtuk a románságot is a kirándulásunkra, de nyil-
vánvalóvá vált, hogy a két nemzet még nem felejtett és
nem tanult eleget ahhoz, hogy bornál és táncnál megma-
radhasson. Egy ilyen kis faluban is, mint amekkora Mész-
kő, amelynek háromötöde román és kétötöde magyar,
olyan erősek a nemzeti ellentétek, hogy azokat a legjobb
szándékkal is nehéz legyőzni.

Pedig a jó szándék megvan.

Bennem is megvan; a feleségemben még inkább.

Engem a külföldön eltöltött esztendők nagyon közel
hoztak más nemzetekhez. Oxfordban és Berkeley-ben
találkozhattam az öt világrész minden tájékáról egybese-
reglett ifjakkal. Magyaroknak s székelynek megmaradtam,

de ez nálam nem hatalmi, nem politikai állásfoglalás, hanem a tényleges adottság elismerése. Magyar vagyok, mert magyarnak nőttem föl, magyar az eszemjárása és a vérmérsékletem. A román románul gondolkozik, táncol és alkot. Miért tenne ez bennünket ellenségekkel? A feleségem még határozottabban néz át a válaszfalak fölött. Benne már a vér is összetettebb, hiszen az amerikai-angol ősök mellett apai ágon dán, amelyhez a családi hagyomány szerint még egy törökverő magyar ős vére is hozzákeveredett. Az udvarunkra a magyar gyermekek mellett a román gyermekeknek is szabad bejárásuk volt. Jöttek is eleinte rendesen, gyúrták az agyagot és rajzolgattak együtt a többiekkel. De aztán elmaradtak. Ki tudja, miért?

No de ez már nem az előző nyár története. Ez már nem a lakodalmi boldog nász, ami az életünk az első esztendőben volt. Ez a másnapi fölébredés, amikor már a táncolók sáros csizmanyomát is fölfedezzük a szobánkban.

Még egy másik kirándulás maradt emlékezetes ebből az időből.

Csapzó esőben hajtattunk a torockói vásárba, hogy tehenet vegyünk.

A tehénvásár kényes és nagy körültekintést igényel.

Otthon elláttak mindenféle jó tanáccsal a jó emberek. Megmagyarázták, hogy hol vannak a tejerek s hol van a tejkapu. A tejerek legyenek duzzadtak, és a tejkapu tágas. A hátgerinc csigolyái pedig álljanak távol egymástól. Ezt mind megértettük. De azért mi más oldalról is megbiztosítottuk magunkat. Volt egy kis angol nyelvű könyvecskénk, amely képekben mutatta be a jó fejős tehenek összes ismertetőjeleit s a rossz fejősök külső ismérveit. Ezt egész este tanulmányoztuk. A feleségemet azonban jó előre figyelmeztettem, hogy a könyvet tegye el jól, s elő ne vegye emberek előtt.

A hegyoldal tarkállott a sok fehér, fekete, piros és tarka tehéntől. A bivalyok adták a komor hátteret. Egész dél-

előtt csatangoltunk fel és alá, óvatosan elkerülve az állatok szúrósabb és csapósabb feleit. Végre megállapodtunk egy kis termetű fekete-fehér tehén mellett, amelyről a vásáron jelen volt jó barátok megállapították, hogy megvehető. A tehén minden feketesége ellenére a Piros névre hallgatott. A feleségem egy ideig érdeklődéssel figyelte az alkudozást: miképpen csapdosom a havasi román tenyerét, az miképpen csap vissza fontoskodó arccal, de aztán nem állhatta meg, félrefordult, elővette a tehénvásárlási kalauzt, s úgy féloldalvást, hogy senki meg ne lássa, kezdte megtenni az összehasonlításokat. Egy perc múlva már húszan állottak körülötte, s felélénkült arccal mutogatták egymásnak a feleségem vállán keresztül a képet. Egész Nagyajtáig híre ment, hogy mi könyvből vettünk tehenet.

Még szerencse, hogy a vásár sikerült, a tehén bevált; a könyvből való gazdálkodás becsülete meg volt mentve.

Sok örömünk telt az állatainkban.

Addigvaló életemben egy tengerimalac-párnál különb állat gazdájául sohasem vallhattam magamat. Azokat hús esztendővel ezelőtt vásároltuk a bátyámmal az ócskapiaccon; a főtulajdonjog s a gondozás terhe inkább a bátyámé volt. Talán azért is van, hogy az állataimmal szemben olyan jó barátsággal s akkora tisztelettel viseltettem.

A cica került hozzánk legelőször. Eredetére nézve gagy. Prédikálóban jártam Gagyon, ha megválasztának a hívek papjukul, s hoztam, hogy legalább ennyi legyen. Értelmes, szelíd, társalgásra hajlamos lélek volt, ameddig élt. Kínos halála esett. Utána, Mészkönn először, a szamarat fogadtam házamhoz. Ritka jellem, hű barát, okos, fogékony, játékra mindig kész állat volt annak idején. Ha a füleit hátracsapta, már tudtam, huncut a kedve, s akkor szaladozhattunk az udvaron körbe: én elől, ő utánam. A neve Donki, ami fajtája neve angolul. Együtt vettük a tanítóval. Neki azonban nem volt vele szerencséje. Egyszer reá talált ütni, s akkor a feleségem rendelet-

ben adta ki: a szamarat senki bántani ne merje! Ő erre az iránt kezdett érdeklődni, hogy tulajdonjogilag a szamárból melyik az ő része, hogy ő másfelé ne is üssön. Erre a tanítót kifizettük, s azóta Donki egészen a miénk.

Fő foglalkozása a vízfordás. A falubeli kutak vize gipszes: a vizet az Aranyos folyón túl eső kútból hordatjuk vele. Ügyes kis fanyergével, mely alatt, hogy a hátát föl ne sértse, zöld és piros kockás pokróc fekszik, olyan barátságos látvány, mint egy bibliai kép. A gyermekek között nagy népszerűségnek örvend, ami láthatólag jól esik neki. Kezdetben nem vették őt elég komolyan. De amióta színdarabban is szerepelt (ő volt a szamar karácsonykor abban a bizonyos betlehemi istállóban), azóta megnőtt a tekintélye, bár a hozzá közel állók sokat meséltek lámpalázáról s a rendezővel szemben tanúsított engedetlenségéről.

Legnemesebb állatunk azonban a szürkés-fehér szőrű, okos tekintetű, félig angol telivér, félig lipicai keverék paripánk, a Jancsi. Mielőtt megtudtam volna, hogy neve is van, Jupiternek akartam keresztelni. De így is jó, a Jancsi is szép név. Tökéletesen meg vagyunk vele elégedve, bár állítólag más ember pénzért sem tartaná, legfeljebb azért, hogy agyonüsse. A Jancsi ugyanis kíméli magát. Futni, azt tud, olyan sebesen és olyan kitartóan, ahogy kevés ló a környéken. Nemes ősei vére mindannyiszor föllobog benne, valahányszor valami uradalmi fogat elé kerül, s ekkor a világért el nem maradna a nyomából. A könnyű kétkerekű kocsit úgy röpíti, mintha úsznék a hosszú lábaival. Terüt is tud vinni, ha akar: hiszen hagyományával megjárta már Dicsőszentmártont is. De a sarat nem állhatja, s magát ki nem fárasztja. S ha megáll, hiábavaló az ütés. Egyik cselédem fölmondott, mert nem engedtem, hogy karóval kúrálja. Miért is engedném? Jancsit nem lehet veréssel szoktatni. Ha ütik, föl-rug; igaz, végtelem ügyelett, nehogy a hajtóban kárt tegyen.

Egy ideig kölcsönadtam mindenkinek, aki kérte. Az orvost rendszeren ő hozta a faluba, ha szükség volt rá. Sokan Szentmihályon, a szomszéd faluban éppen ezért nem is tudták, hogy a ló és a fogat voltaképpen a kié? De azután megunta a sok ingyen szívességet, s egy idő óta megbízhatatlan, ha más kézre kerül. Tudva van mindenki által, hogy egy ízben a falu két legrátartibb lószakértőjét jó úton tiszta lépésben vitte be Tordára, ami nagy eset volt abban az időben.

Voltak s vannak még egyéb állataink is. Tyúkunk, kakasunk, kutyánk. A tyúkok nemes amerikai „vörös izlandiak”. A kakas, Kokó úr, ahogy magamagát hívja, a legszelídebb s egyben a legverekedőbb teremtes az udvaron. A kutyától sem jöhet be akárki, de a kakastól még annyira sem. A kicsikre ráugrik, megkergeti. Viszont az, aki ismeri, el tudja fogni az udvaron, s úgy állja a simogatást, mint a macska. A kutyánk a Buksi névre ugrik. Az a rossz szokása, hogy nem tudja a gazdáit a földről szeretni. Megszólítani sem merem már.

Ha még megemlítem, hogy az iskolás gyermekek időről időre elláttak egy szelíd nyúllal, egy vad nyuszifiúval, egy mátyásmadárfiókéval s egy kis bagollyal, aki abban halt meg, hogy egyszerre hat gilisztát nyelt le a feleségem unszolására, akkor teljes a fölsorolás. Kedvesebb dolgot elképzelni sem lehetett, mint az örökké élénk mátyásmadarat az álmos bagollyal a konyha ablakában. Nappal a Matyi nem hagyott békét a bagolynak, este a bagoly bosszantotta a mátyásmadarat. Két bohó gyermek. A bagoly meghalt; Matyi kirepült, szárnyai megnővén és sohasem jött vissza.

Embernek minden fajtája

Nem rossz, de nem bőkezű; nem segít máson, mert magának sincs elég keze; nem csal, csak a legtöbbet akarja, a vaktól és az ügyetlentől a vakság és az ügyetlenség vámját.

Az emberekkel sem ment nehezen az ismerkedés. Abba az egyetlen szobába, amit lakhatóvá tettünk (három diófafácós könyvesállványnyi bútort Keresztúrról hoztunk magunkkal, a többi, azt hiszem, a tanítói lakról került át kölcsönképpen), gyakran bekopogtattak a szomszédok, az egyházközség régi, hű emberei, vagy akik rám szavaztak volt, s azért tartottak igényt reám. A legtöbb az első hetekben kis fehér abroszba bekötött valamit tett le az asztalra, zavartan mosolygott, s csak miután már megköszöntem, világosított fel: szívesen adjuk, válják egészségükre. Aztán lassan megindult a beszélgetés. Mindenről, semmiről. Ő engem vizsgált, én őt. Volt olyan is, hogy már az első héten sérelemmel hozakodott elő. De hát mit tudtam én akkor az egyházközség ügyeiről! Figyelmesen meghallgattam, ez volt minden, amit tehettem érte.

Szép arcú, értelmes tekintetű emberek ezek a mészköiek. Viselkedésük, mozdulataik, forgolódásuk finom, udvarias. Kezdettem megszeretni őket.

Bizonyos előítélettel jöttem közéjük.

Véletlen volt-e vagy talán egyéb okok játszottak közre? Kolozsvári diákéveim alatt az aranyosszéki legénykéket és nagy legényeket sohasem tudtam megkedvelni. Ez a kifejezés roppant udvarias. Szinte ellenszenvesek voltak előttem. Az is lehet, hogy „kүнnlakó” létemre csak a magam előítéleteit húztam rá az ártatlan „bentlakó” aranyosszékiekre, vagy még inkább a „jótanuló” irtózkodott az én osztályomban, sőt azt hiszem, az alattam és felettem

lévő osztályokban is nagyrészt „rossztanuló” aranyösszékiektől. Minden meglehet. Azt tudom, hogy akiket ma küldhetnek diákoknak Mészkörről: Zsiga meg Domokos, Dezső és Pista, azok egytől-egyig értelmes, finom, jó érzésű gyermekek. De az én időm és korom aranyösszéki diákjaiban bizonyos nyers műveletlenséget, érthetetlen és csak a testi erőn alapuló magabizást, fölényességet láttam. Fogalmam sincs arról, hogy mivé tette őket az élet. Mai szemmel nézve talán rájönnék arra, hogy a gyermekkor emberismerete nem megbízható. Hiába: én már ilyen ítélettel és félelemmel jöttem Mészköre papnak.

Sokat ingott az igazság mérlege, amíg ennek a törzsszékelységtől elszakadott népcsoportnak igazi arcát, a hibákat az erényekkel együtt meglátnom sikerült.

Úgy kell lennie, az alapanyag, a mély emberi réteg nem jobb és nem rosszabb, mint az ember maga. Tehát isteni és általában jó. Mint mindenki: falat kenyér ő is annak, akit szeret, mérgezett csalétek az ellenségnek. Ha kedvében van, mindenre képes, ha lelkevesztett, semmire sem hajlandó. Ősi emberi jóságát Zsiga bácsi csillogtatta meg legelőször. Még alig iktattak be, fizetést még nem is kaptam, s az egyházközség háromezer lejt követelt rajtam. Nem akartam megérteni. Papi elődöm trágyát hordatott ki egy hold papi földre, azt megbecsültette, az árát az egyházközség pénzből felvette, s azt most nekem kell megtérítenem, hiszen én fogom hasznát látni. Háromezer lejt egy összegben! A közgyűlés egyik-másik tagja példálózott, hogyha a pap is hátralékban van a fizetnivalóval, lehessen-e csodálkozni a szegény emberen? Zsiga bácsi ott állott a hátam mögött, a vállamra tette a kezét s a kezembe a pénzt. „Majd megadja, amikor tudja”. Azt hiszem, akkor szökött Mészkőn először könny a szemembe.

Az atyafiak kalákában megszántották bevetetlen tavaszi földjeimet. Jó szívvel adott kukoricát vetettek a barázdába. Ezt, igaz, minden új papnak megteszik, de minden

új papnak jó szívvel teszik meg. Az asszonyok virághagy- mákkal ültették tele a paplak előtti kis virágoskertnek az ösvényeit is. A ruhák és ráncok alatti belső ember jó.

Igaz, hogy a történelem egy kicsit vállon ragadta, torzáz csavarta, jósága erejét elvette, magánakvalóságát megne- velte. Ma ügyeljen az, aki aranyösszéki magyarral szóba áll, vele vásárt akar, neki áruját vagy erejét kínálja. A szapora faj, amelyet a külső falvakból való házasodás megőrzött a romlástól, túlnépesítette a folyamvölgyet. A külterjes gazdálkodásról már régen áttért a belterjesre; az Aranyos mellett hagymát és veteményt termel, pár holdon kell egy családnak megélnie. Szombatonként a tíz falu minden családja a tordai piacon árul; őszi jöttén a megrakott szekerek indulnak meg, ki Újvárra, ki Dicső- be, ki még messzebb. Lehet-e csodálni, hogy a kereskedői szellem áthatotta a népet, hogy az pénzben értékel min- dent, a maga kis segítségét is, amit ugyan fukarkodva mér? Zsidó nem tud gyökeret verni a folyó menti falvak- ban; zsidóbb ő a zsidónál. Mert szegény, mert agyon kell dolgoznia magát, hogy megélhetést szerezzen magának, családjának, mert neki sem adnak semmit ingyen, ő is csak magának él; még a házát sem építi úgy, hogy a közeli rokonokon kívül másokat vendégül láthasson. Nem rossz, de nem bőkezű, nem adakozó; nem segít másón, mert magának sincs elég keze; nem csal, csak a legtöbbet akarja, a vaktól és az ügyetlentől a vakság és az ügyetlen- ség vámját, az engedékenytől a jobbik részt; nem hazudik bünyösen, csak kicsi hibát takar el, a lova kehéjét, a tehene meddőségét s esetleg a maga kis erkölcsi nyavalyáit, hi- szen anélkül is semmibe veszik az embert; lopásra sem vetemedik foglalkozásszerűen, de az ottfelajtott ást ő ott nem felejt, a neki kölcsönadott gereblyét csak úgy adja vissza, ha kéri, s még neki áll feljebb: mindenki ügyeljen a maga holmijára. S mert minden cselekedeté- nek, ő hiszi ezt, anyagi a rugója, másokat is eszerint íté- l meg. Zsiga bácsit kinevették, bolond, hogy kamat nélkül

ad ki pénzt, vagy megvádolták, behízelgi magát a papnál, s kaszáló-föld nélkül lóherést vesz ki tőle. S amikor pár hónap múlva az öregember elkeseredetten adta hírül, hogy 8000 lejét veszítette el a vásáron, ezt senki sem hitte el neki, csak én, az igazi ok persze az volt, a falu ezt így tudta, hogy most becsülettel megkérheti tőlem a kölcsönadott 3000 lejt.

Szomorú és sötét a kép, amit festek? Dehogyan szomorú és dehogyan sötét: emberi és valóságos. Olyan az ember, amilyen, de ember! Most kell igazaknak lennünk bölcseszethez, valláshoz; meg kell becsülnünk, tiszteletben kell tartanunk ezt a fejlődés legelején álló, még tökéletlen, de magában határtalan értékeket hordozó és rejtő valóságot. Mi bajom nekem azzal, ha Zsiga bácsi esetleg csakugyan történetet talált ki, hogy a pénzét visszakapja? Vajon az a pillanat, amelyben ősi jósága úrrá lett, s rajtam segített, nem volt valóságos és szent? Ha végtelen tisztelettel, egyéniségük, önállóságuk teljes elismerésével közeledem állataimhoz, hogyne kellene az emberhez még szentebb áhitattal lépnem a politikai demokráciából vallássá magasztosult embertisztelet következetessége szerint! Hinni kell az emberben! Akármilyen is, tisztelettel kell bánni vele! Magamban mély fölháborodással hallgattam a legelső alkalommal, hogy a keblitanács a hátralékos adósokat be akarja perelni. Beperelni – embereket! Hát nem, ezzel várunk egy kicsit, én hiszem, hogy erre szükség sincsen. Adva idő és alkalom, fizetési kötelezettségnek minden ember eleget fog tenni. Azt is ki mondja, hogy ezt vagy azt a javaslatomat, amely teljesen érthető és közérdekű, az emberek nem fogják magukévá tenni? Hiszen nyilvánvalóan mindenki javára szolgál, elbíráhatatlan terhet sem jelent. Az ember lényegében jó és értelmes.

Most sok mindent másképpen látok, de sajnálnám, ha az emberekkel való legelső szembenállásom más alaphoz indult volna ki.

Öt esztendő tapasztalata megtanított arra, hogy az ember nem ember, hanem gyermek, s így bánni is úgy kell vele, mint a gyermekkel: szeretni kell, dicsérni kell, korholni kell, néha megfenyíteni, nem az értelméhez, de az érzéseihez szólni s vezetni úgy, mert makacs és rövidlátó, hogy észre se vegye, higgye, mintha a maga lábán járna. Most a hátrálékosokat szó nélkül bepereljük, s egyes dolgokat tárgyalásra a népgyűlés elé nem bocsátunk, mert tudjuk, hogy az mit ér. Most tudom, kire kell hallgatni s kivel szót sem váltani főbenjáró ügyekről. De jó, hogy akkor mindenki személyét egyképpen becsesnek vettem, s mindenki barátságát egyképpen kerestem és értékeltem.

Azt hittem, hogy nekem nem lesznek kiválasztott embereim a faluban. Mindenki ettől óvott, példákra hivatkozott, lelkészeket nevezett meg, akik csak tíz családot tartottak valamire a faluban, azokat járták, látogatták, a többiekkel sohasem törődtek. Ilyen ne legyek. Ilyenné kellett lennem mégis. Kikerülni ezt nem lehet. Mert ha én egyképpen akarok kapcsolatot tartani minden családdal, minden család nem akar egyképpen kapcsolatot tartani velem. Egyik-másik jobban szeret, többre tart, gyakrabban keres föl; egyik-másikkal magam is szívesebben vagyok együtt, több vele a közös gondolatom, jobban megértem, ő is jobban megért engem, segít mindenben, amit tervezek, ott van mindenütt, ahol én. Legelőször az önálló idősebb gazdák, büszke szép szál emberek keresték legmohóbban az összeköttetést velem. Érthető és természetes. Ezt az osztályt nem zavarta meg a gyár és a város; hagyománytisztelő, egyházbecsülő. Mészkon azelőtt a pap is mindig az övék volt, mint a templom; akit ők akartak, az lett; barátjuk és jóemberük, házaikban, mezőikön buzgó látogatójuk. Ezt keresték bennem is. Boldog arccal jöttek, és lassan maradoztak el. Megérezték, hogy bármennyire akarok is mindenkié lenni, az övék nem lehetek, éppen, mert mindenkit egyformán

akarok megbecsülni. E csoport lelki berendezése a magyar úré, aki mindent megalázónak tart, ami nem föld és politika. Ő a kiváltságos osztály, a legfelsőbb réteg, s el is várja, hogy vele úgy bánjanak. Az egyenlő elbánást sértésnek veszi. Amikor a pap esetleg többre tart egy senki gyári munkást, gyakrabban és hosszasan beszélget el vele, még a keblitanácsba is be akarja választatni, a felháborodása nem ismer határt. Barátból – hiszen engem is ők választottak meg előző jóember papjuk biztatására – hamar ellenségekké válnak s ezt visszacsinálni sohasem lehet, mert az elszenvedett sértést soha meg nem bocsátják.

A fiatalabb gazdák, akik megjárták a háborút s mivel még mindig katonakötelesek, nem hajlandók az életből kihullott öregek mindent elnéző, mindent megszépítő mosolyával visszaidézni tapasztalataikat: bizonyos dacos, ellenséges érzéssel tekintenek mindenre, ami állam, egyház vagy bármi beláthatatlan és titokzatos, lényegében a szegény ember ellen irányuló szervezkedés. Közülük sokan járnak a közeli Torda valamelyik gyárába, vagy a helyi alabástrombányák egyikébe, s kapcsolatuk a városi, ipari munkássággal csak kimélyítette ezt a gyűlöletet, vagy legjobb esetben közönyt. E csoport tagjai nem törődnek azzal, hogy az öregek kit hoznak a faluba papnak. A választásba mégis beleavatkoznak, mert vagy van joguk az egyházban, vagy nincs. De míg az öregek maguk módján komolyan tépelődnek, aggodalmaskodnak, hogy a papnak a legjobbat kerítsék, ezek gyakran kortesek baráti szavára, pohár borára ígérik el a szavazataikat: legalább ennyi tényleges hasznuk legyen a papválasztásból. Mégis ebből a csoportból támadt a legtöbb igazi barátom, támogatóm, lelkes, hívem. Ez is érthető és természetes. Ezek a fiatal, 30-40 éves gazdák részint már az új világban születtek, amelyben önként adódólag több a társas érzés, a közös cselekedet kívánsága, részint pedig megértették a gyárban, a bányában, sőt a piaci hagymacsomók mellett

is, hogy a szegény ember, a kisémbert, a munkás, a bányász, a földművelő csak úgy él meg, ha összetart. A gyár is összeszoktatta őket. Míg egyéni munkához szokott öreg apjuk akkor végzi a szántást, vetést, amikor akarja. Ők tízen és százan egybeillenek, egymást kiegészítik. Bennük van a legtöbb őszinte és állandó vágy az együttes életmegoldások iránt; csak természetes, hogy mint a delezesség, vonzottam őket magamhoz. Haladni vágyó, embervoltukat megbecsülő, személyükben mégis alázatos, emberi emberek. Nem kívánnak külön tiszteletet, a papjukat is csak akkor becsülik, ha az saját maga s nem a palástja; emberként áll velük szemben vagy mellettük. Az ilyen pap az egyházat is meg tudja szeretetni velük. Hiszen a földtől ők sem szakadtak el teljesen soha. A legértékesebb csoport, a legmegbízhatóbb, a jövő legszilárdabb alapja.

Van még egy harmadik osztály is a faluban: az iparoság. Ez a legsokszínűbb, a legkülönlegesebb csoport. Hogy valaki boldoguljon ezen a pályán, ahhoz jó adag egyéni kiválóságra, kézügyességre, értelmességre, alkalmazkodó képességre és találékonyságra van szüksége. Ez a csoport termeli ki a falu nevezetes embereit, alabástrom-faragókat, képesített ácsmestereket, akik egyike a vidék öt-hat templomát építette, s ácsaival, saját nevelésű mészáros legényekkel minden nevezetes hídépítésnél, tordai építkezésnél ott van. Mozgékonyáguknál, világlátottságuknál és jártasságuknál fogva a téli pihenőben ők az egyleti élet pillérei. A dalárda, a színdarabozás náluk nélkül halott. Velük lehet minden téren a legmesszebbre szóló sikereket elérni. De belső gyöngéje is van ennek a csoportnak. Az előadás kulcsa az egyéni siker. A legény magabizó, mert tarisznyájában hordja a mesteri jelvényt, a mester már úr és méltán, mert érdemeivel verekedte föl magát. Olyan azonban ez a fölemelkedés, hogy egy pillanat semmivé teheti. A szárnyak összetörhetnek, s akkor földnél is alább hullhat a bátor. Kell tehát valami

szilárd és maradandó biztosíték, szép ház, szép ruhák, gépkocsi, hogy a megszerzett előny mindörökre le legyen kötve. S kétségbeesetten kell vigyázni, hogy a megkülönböztetett bánásmód mindig kijárjon. Ezekkel az értékes, mindenre használható emberekkel volt a legkényesebb feladatomban. Hamar sértve érzik magukat, mellőzésnek veszik a legszándéktalanabb mozdulatot, s akkor megbántott önérzetükkel éppen olyan eredményesen tudnak rombolni, mint alkotni.

Míg az öreg gazdákról tudom, hogy velem tartottak, s most ellenem szegődtek, az ifjak pedig ellenem voltak, s most kitartóan szeretnek, ez a harmadik csoport mindig velem volt és velem lesz, de sohasem biztos, hogy valóban-e vagy csak külszín szerint. Hiányzik belőlük a második csoport mély társadalmi érzése. Egyéni siker vetette őket föl, egyéni törekvés maradt a vezető ösztönük továbbra is. Minden értékük és tehetségük ellenére az igazi összefogáson alapuló új társadalom csak akkor használhatja őket, ha az élet sorsfordulatai meggyőzik őket az egyéneként külön elért siker ürességéről és csalékony voltáról. Ha a társaikkal való sorsközösséget jobban át tudnák érezni, s a közös munkát végzetszerűen tudnák vállalni, az övék volna az elsőség a faluban.

Falu, falu, csodálatos falu! Sokszínű, sokrétű élet. Föld, fű, állat, ember; embernek minden fajtája. Egyetemes és gazdag az életed. Hajtani kell-e téged, vagy úszni benned?

Aratás után cséplés

*Erdélynek megéri ez a tapasztalat a
százezer lejt. De szegény mészköitek a
tandíjat egyedül fizették ki érte.*

Mielőtt Mészkön a lelkészi állást elfoglaltam volna, valaki azt a jó tanácsot adta, hogy az új faluban egy esztendeig ne csináljak semmit. Ismerkedjem az emberekkel,

mérjem föl a körülményeket; ennyi éppen elég az első tizenkét hónapra.

Én a tanácsot megköszöntem szépen, amint illik, s eszerint is akartam cselekedni. De nem lehetett. Egy ideig még csak bírtam a sétákat a hegyoldalakon, a tervtelen semmittevést. Anélkül azonban, hogy észrevettem volna, már benne voltam régi, lázas életem kerékvágásában. Valahol egy hirdetést olvastam, mit tudom én, hogyan: kezdtem a falut rábeszélni arra, hogy vásároljon magának cséplőgép-fölszerelést szövetkezeti alapon. Mindenki egyetértett abban, hogy cséplőgépre szükség van. Nekem pedig jól esett, hogy végre a komoly munka a falu érdekében megkezdődött.

Ma a cséplőgépet a faluban nem tanácsos emlegetni, csúnya és komoly kudarc lett a dolog vége; de akkor, egy ideig nem múlt el nap, hogy a kérdés ne tárgyalódott volna az utcákon, a dombon, a bolt előtt. Szövetkezeti alapon vásároljunk cséplőgépet; égető szükség van rá. Mészkö, ellentétben Aranyosszék többi faluival, hegyoldalon fekszik, s bár nevéhez híven köves, a sarat is bőven megtűri. A csépléssel mindig bajok szoktak lenni. A síkföldre szabott nagy gépeket nehéz ide, a dombok hátára fölvontatni, egyik szűk udvarról a másikra hurcolni. Aztán meg később is kerülnek errefelé a gépek; csak amikor a gazdagabb falvakban a cséplés elvégződött. Itt nyilvánvalóan szükség van egy nekünk való kisebb méretű fölszerelésre.

Páran azt javasolták, hogy álljon össze két-három gazda, tegyék össze a pénzüket, vagy vegyenek föl kölcsönöket közösen. Vásárolják meg ők a cséplőgépet. De ez a megoldás nekem nem tetszett. Nekem a szövetkezeti megoldás éppen olyan fontos volt, mint a cséplőgép maga. A gabonaárak leesése és a géparak viszonylagos magassága következtében a cséplőgép-tulajdonosság már nem volt abban az időben jövedelmező üzlet. Régebben két-három nyár cséplési jövedelme kifizette a fölszerelés árát;

de az az idő elmúlt. S ha valaha azért kellett ellenezni a sok ember életére fontos gépi berendezések magántulajdonban való kezelését, mert az egyeseknek meg nem érdemelt hasznot biztosít, s növeli az emberek között fennálló egyenlőtlenséget, most azért kellett a cséplőgépnek a falu közös tulajdonává lennie, hogy megvédjük az egyént, akit a nagy befektetés az akkori körülmények között bizonyára megbuktatott volna. Előttem állott a szomszéd falusi gépész példája, aki szántógépet vásárolt, hogy megfelelő díjért bérszántást végezhesen. Az első évben még akadt munkája. De a következőkben már kevesen voltak hajlandók a holdankénti öt-hatszáz lejeket megfizetni, s a gép jórészt tétlenül vesztegelt. Ha ez a gép ötven gazdáé lett volna, a költségek sokat nem tettek volna ki, azoknak magára eső részét minden gazda vállalta volna, s most a határ díszlenék a mélyszántástól; így gondolkoztam. A gépet bírjuk és használjuk közösen; így a kockázatot elkerüljük, s mindenki számára biztos számításokat tehetünk.

Nem került sok fáradságomba, hogy erről a gazdákat meggyőzzem. Vasárnap délutánonként a falu közepén fölmagasló dombon mindig összegyűltek egy kis kártyázásra, tereferére, s a cséplőgépre gyakran reáterelődött a szó. Megmutogattam nekik a különböző gyáraktól kapott képes árjegyzékeket. Már ott tartottunk, hogy csak két megoldatlan kérdés állott a cséplőgépvásárlás útjában.

Az első kényes volt, mert a nemzetiségi különbségek váltották ki. Kiterjedjen-e az összefogás az egész falura, vagy csak a magyarságra? A gazdák többsége román volt, de gazdaságilag a magyarok talán erősebben állottak. Kezdetben az a fölfogás uralkodott, hogy jobb lesz az általános szövetkezést meg sem kísérelni.

A két fajta még nem tanult meg egymásban bízni, egymást megbecsülni. Előbb-utóbb kiéleződnek az ellentétek. Az uralmon levő románság vissza is élhet a hatalmá-

val. De nemsokára fölülkerekedett az erdélyiesség gondolata, az a megnevezés nélküli bizalom, hogy talán, mégis, meg fogjuk érteni egymást. Mindenesetre hívjuk meg a románságot is egy gyűlésre: lássuk, hogyan gondolkoznak. A meghívást ki is doboltattuk. De már késő volt. A vezetők ugyan eljöttek; de csak tájékozódni. Egy pár napra rá már híre járt, hogy ők külön akarnak cséplőgépet venni.

Eredménynek ez sem lekicsinylendő!

Egy évvel ezelőtt még semmi s most egyszerre két cséplőgép. Mind a kettő szövetkezeti alapon.

De a gépek még nem voltak megvéve. Még a második akadályt is le kellett győzni. A szegényebb rendű gazdák tiltakoztak az ellen, hogy ők a gép árában éppen akkora részt fizessenek, mint a gazdagabbak. Kétségen kívül igazuk van. De miféle kulcs alapján állapítsuk meg az osztályokat? Mindenki a birtoka arányában fizessen? Mészkőn a birtok nagysága nem méri a tulajdonos anyagi helyzetét. A lakosság felének a földművelés szinte mellékfoglalkozása, mert a közeli tordai gyárakba vagy a helybeli alabástrombányákba jár dolgozni. Így esetleg olyan emberre jutna a kisebb fizetnivaló, aki a nagyobbat is könnyebben elbírná, mint a csak földét művelő nagygazda. Vagy legyen a kiróvás aszerint, hogy ki mennyit csépel? Akkor a kalangyásabb gazdák vissza fognak húzódni a gépvásárlástól, mert érdekük ellen volna a saját gép által biztosított előnyökért a tőlük követelt túlzott árat megfizetni. Előre láttam, hogy ezen a kérdésen fölborulhat a legjobb szándék, s ezért inkább amellet az elv mellett kardoskodtam, ami a szövetkezeti törvénynek is az alapgondolata, hogy mindenki befizetése kölcsönnek, üzletrésznek tekintessék, amelyet illő kamatjával, osztalékával idővel mindenkinek vissza kell kapnia, s így nem igazságtalanság, ha mindenki egyforma kölcsönnel járul hozzá a gép megvásárlásához.

Így aztán ötven gazda aláírta az egyezséget. A többiek kimaradtak. Ők még egy darabig kézi cséplőgéppel verték el a gabonájukat, míg a két nagy cséplőgép-társaság rá nem szánta magát, hogy a rendes százalékért nekik is dolgozzék. Örömben úszott az egész magyarság, amikor a kis barnássárga gép megérkezett. Egy hétre rá a románoké is. Ők azért is nagyobbat vettek, mint mi.

Azóta sem örvendett a cséplőgépeknek senki olyan tiszta odaadással.

Mert sok bajnak forrásává vált ez a cséplőgépvásárlás. Az olyan összefogás, amelyben mindenki benne van, csak a napfényes időt állja. Mihelyt nehézségek merülnek föl, valaki megkezdí az elégedetlenkedést, s az nyomban át ragad a többiekre is. Egy idő után az emberek elfelejtik az előnyöket, amelyekhez hozzászoktak, s csak a hátrányok miatt zúgolódnak.

Akkor a lelegején nagyszerűen ment minden. Példánkat nemcsak a mészköi románok, de más falvak is követték. Sőt, ami ennél többet jelent, a tagokban pontosan az a szellem ébredett föl, aminek fölkeltése titkolt reményem volt. Amikor a cséplés megkezdődött, s világossá vált, hogy minden embernek zsebéből ezeröttszáz lej körüli összeget kell kifizetnie a vételár első részletében, ami, a gabonaárak újabb esése következtében lényegesen magasabb volt annál, amire számítottunk, fölvettem a gondolatot, hogy váltsuk ki az iparendélyt, s menjünk el csépelni más falvakba is. A gazdák egyhangúlag azt válaszolták, hogy ők a gépet nem hurcolhatják. Ők azt azért vették, hogy legyen maguknak, s ahogy a cséplést elvégezték, szépen pihenni teszik. Ez a határozat volt az év legnagyobb dicsősége. Tudták, hogy mindegyikükre kevesebb kiróvás jutna, ha bérceplést végeznének más falvakban, de a gazdákat a haszon reménye el nem csábította. Ők megmaradtak az eredeti gondolat mellett; a gépet nem haszonszerzésre, hanem maguknak használat végett vették.

Nem telt el azonban egy esztendő, a hangulat megfordult. Igaz, szerencsétlen körülmények is hozzájárultak ehhez a változáshoz. A gabona értéke állandóan esett, s ez állandóan emelte a még ki nem fizetett vételár valódi értékét. A gépet, felfogásuk szerint jogtalanul, nemcsak megadóztatták, de aránylag magas kulcs szerint. A cséplőszerkezet nem tisztítja ki a gabonát a legmegfelelőbb módon, s így munkájában nem telhetik teljesen kedvünk. Legutóbb a kezelése körül is nehézségek merültek föl. A köz önzetlen szolgálata nem mindenkinek a kenyere.

A legnagyobb baj azonban mégiscsak az volt – ezt már a gazdák nem is tudják nekem soha megbocsájtani, ez az egy tévedésem elsötétít minden egyéb jót, amit tehettem –, az igazi hiba abban volt, hogy a gazdákat a cséplőgépvásárlásba voltaképpen mégiscsak meggondolatlanul vettem bele.

Ezt ma már tisztán látom.

Akkoriban terveim között a gazdasági gépek közös birtoklása nagy szerepet játszott. A legfontosabb föladatnak a haladást láttam. Villamosításról álmodoztam, s nem láttam, hogy a falusi ember kevés pénzét csak olyan befektetésekre szabad előhívni a ládák fenekéről, amelyek azonnal és közvetlen haszonnal járnak. De pusztá haladásért, ami ez esetben nagyjából a gazdák kényelmét jelentette, vétek ötven gazdától egy-egy növendék téhen árát követelni. Igaz, nagy kényelem az, hogy az aratás befejezése után a gépet azonnal használatba vehetjük, kenyércséplésre nem kell szomszéd falvakba járnunk, a főcséplésre sem kell hetekig várnunk; de ez a kényelem fényűzés, s fényűzésért én a mészköikkel túlságosan magas árat fizettettem.

A cséplőgépvásárlással addig kellett volna várni, amíg a gazdáknak felesleges pénzük kerül. S még akkor is föl kellett volna tenni a kérdést: érdemes-e százezer lejt kiadobni egy kis kényelemért? Vagy még inkább: – hiszen a pap kitalálása volt az egész dolog – hogy az egyéni vállal-

kozást a szövetkezetivel helyettesítsük? Olyan fontos, hogy mindent szövetkezetek végezzenek? Én egy időben arra is kész lettem volna, hogy a falu szükségletét nagyrészt kielégítő falusi fűszeresek mellé szövetkezeti boltot állítsak, hát miért? A szocializmus dogmatikusa megszűnt bennem; de Mészkon még jó ideig a szövetkezeti vállalkozás dogmatikusa voltam, s csak most látom, hogy a dolgok valahogy megtalálják a nekik legmegfelelőbb formát, s az néha a szövetkezés, de igen gyakran nem az, s erőltetni semmit sem szabad.

Erdélynek megéri ez a tapasztalat a százezer lejt; de szegény mészköiek a tandíjat egyedül fizették ki érte.

Egyletesdi

Az egyik asztalra folyóiratokat s könyveket szórtam. Azt az egy asztalt kerülte mindenki. Egyszer Csegezi Máté fölvetett egy könyvet, de le is tette mindjárt.

Ha nem állottam meg, hogy az első nyáron csak nézzem és tanuljam a falut, hogyan tehettem volna még, hogy a telet tétlenül töltssem? Lassan ismerőssé lett az ismeretlen falu, s én már rátehettem a beteg részekre a kezemet. Az ifjúság el van hanyagolva, a nőekkel nem foglalkozott senki. A férfiak csak egyházi és gazdaköri gyűlésekre járnak el pénzes dolgok felett vitatkozni, vagyont kezelni. Legfeljebb a domb tetején a nagy kockakőre ülnek ki vasárnaponként kártyázni. Így láttam akkor a helyzetet; de talán az új orvos szeme volt az enyém, aki az egészségest is betegnek mondja, hogy gyógyíthasson végre.

Mert voltaképpen sok panaszra nem lehetett oka senkinek. A mészköi magyarság mindig elevenen és értelmesen kereste az emberré válás útjait. Önkormányzati érzéke már századokkal ezelőtt akkora volt, hogy a pap és a mester még jegyzőkönyvét sem kellett hogy vezesse a

legkülönbélebb Társaságoknak, amelyeket senki sem csinált, mert lettek. S ahogy az idő az új évszázadba fordult, akadtak arra való mesterek mindig, akik az ősi lelket az új kifejezési eszközökkel összeházasíták.

Úgy esett, ahogy esett: a huszadik század első három évtizedében Mészkon a román pap volt a nagy pap, s a magyar művelődést a kis magyar felekezeti iskola tanítói hordozták. E két tanító vezette be a színdarabozást. Mint ha az én tizenkét éves diákkorom fellengzős vágya Mészkről szállott volna át: a „Botcsinálta Doktor” került színpadra legelőször. A torockói mestert a székely tanító, Lőfi követte s ő már csak a népszínműveket állhatta. De azokkal nem fukarkodott. Az aranyosszéki Zsigmond Ferenc, mostani társam, ugyanezt a hagyományt követi. Az elmúlt harminc év alatt Mészko a magyar népszínművek színe-javában gyönyörködhetett. Sorrendben előadta az ifjúság a legnevezetesebb, legjobb darabokat, némelyiket kétszer is. Betetőzte a sikert a „Vén bakancsos” idei tordai előadása, amely olyan határozott művészi teljesítményt nyújtott, hogy azzal még Kolozsváron is előállhatunk volna.

Hasonló múltja és története van a mészkei Daloskörnek. Azt is a torockói mester hívta életre, s az is virágozik, él, működik már szinte harminc esztendeje. Hát ilyen volt ez a beteg falu; ilyen erőteljes, ilyen életre hivatott.

Ami hiányzott, az – ahogy mondani szokták – a korszaklemből hiányzott. A tömegművelés első eszközei a tömegművészetek – színjátás, közös éneklés –, s arra, hogy a falusi ifjúnak egyéni műveltséget kellene szerezniük, még csak kevesen gondoltak. S még itt is Mészko már megtette az első lépést. Abban a szobában, ahol egy magánember ma korcsmát tart, ezelőtt húsz évvel olvasókör volt, s az EMKE könyvtár minden könyvét a harmincötön felül járó nemzedék sok tagja teljesen kiolvas-ta.

Megalakítottuk az ifjúsági egyesületet s a tél beköszönésekor művelődési ház hiányában drága pénzen kibéreltünk egy megfelelő szobát körhelyiségnek. A Nőszövetség is úgy-ahogy életre kelt. Felosztottuk az egyletek között a hét napjait. Jutott még a férfiaknak is egy este. Vettünk deszkát s az ácsok készítettek két nagy asztalt, amelyeken asztaliteniszt játszottunk. Még két kisebb asztal s tíz pad egészítette ki a fölszerelést. Az asztaliteniszjátékon kívül egy dominót is beszereztünk; sakkot én kölcsönöztem. Az egyik asztalra folyóíratokat s könyveket szórtam.

Azt az egy asztalt kerülte mindenki.

Egyszer Csegezi Máté fölvetett egy könyvet, de le is tette mindjárt.

Az volt a tervem, hogy hagyok mindent, amennyire lehet, a maga mentére. Ne induljon meg semmi kényszerítésből. Szórakozzanak, találják jól magukat az ifjak. Eljön annak is az ideje, hogy egy-két rövidre fogott előadást meghallgassanak; a kellemest a hasznossal megtetőzzék.

De nem így történt az, ami történt.

A tél lassan eltelt. Nem mondom, a körhelyiségben voltak mindig elegendően. A pingpongozást sokan megtanulták, s a sakk is használódott tisztességes gyakran. Ez utóbbi volt az egyedüli szellemi foglalkozás a télen. De az előadásaim nem sikerültek. Ha előre kihirdettem az időpontot, csak kevesen jelentek meg. Ha pedig váratlanul csaptam le rájuk: nem lehetett a játékot, a fonást megbontani.

Egyenként sok jóra való s tehetséges ifjú akadt a csoportban. De a közszellem rettenetes volt. Nemigen foglalkozott komoly dolgokkal egyikük sem, amióta az iskolából kikerült, s talán emiatt az esze sohasem járt egyében, csak a lányokon, a táncon, a színdarabozáson. Szerepelni, az igaz, nagyon szeretett mindegyik. Nekünk is elő kellett adni a szokásos szilveszteri népszínművet, amit a körhelyiségben tánc követett.

A baj aztán ott kezdődött, hogy a körhelyiség becsületét kikezdte az a néhány asszony, aki a leányát oda nem eresztette. Elterjedt a híre, hogy ott mik történnek, amikor a tiszteletes úr nincs ott. Hogy azt elmondani sem lehet. Hogy az szégyen és gyalázat, s a tiszteletes úr is okosabban tenné, ha nem adna alkalmat a legényeknek és a lányoknak. A szegény tiszteletes úr pedig bizonyosan megvakult, mert valahányszor a kert felől jöve óvatosan benézett az ablakon, mielőtt túlkerült volna az ajtóra, még cigarettázókat sem igen látott, pedig azt igazán nem remélte, hogy ezt a törvényét távollétében is komolyan fogják venni. Az igaz, hogy lányok kerültek haza éjfél után, s állottak elő azzal, hogy a körhelyiségben voltak, de azt is mondhatták volna, hogy Ilona nénéméknél. Ott voltak, ahol voltak. A körhelyiség azonban menthetetlenül elveszítette a becsületét. Már február vége felé becsukhattuk. A feladatát mégis elvégezte, mert a gondolat szépen kifejlődött a tél folyamán, hogy körhelyiségre, de már a saját Falu Otthonunkban (a kultúrház legszebb magyar neve, Debreceni László öntvénye) föltétlenül szükségünk van.

De azt is beláttam, hogyha egy asztalra föltálozom a táncot a léhasággal, s egy csipetnyi komolyságot is melléjük lopok: a tánc s a jókedv fogyni fog, de a komolysághoz nyúlni, még ha szeretne sem nyúl egyik sem a többiek miatt. Nem lehet az ifjakra bízni, hogy az idejüket azokon a téli estéken mivel töltsék el. Én azt reméltem, hogy több őszinte érdeklődést találok bennük, egy kis kívánságot, hogy tanuljanak, műveljék magukat. Csalódtam. Nem elég az alkalmakat készen eléjük hozni tiszteséges választásra. Kézen kell fogni őket, s meg kell határozni számukra az étrendet.

Éppen ilyen sikertelen maradt annak a másik hivatalos kötelességnek a teljesítése, hogy a nők szövetségét összehozzam. Talán az asszonyom titkos borzongása varázsolt el a levegőt s a földet, hogy ne sikerüljön. Neki már

Amerikában megvolt a maga külön véleménye arról, hogy mit jelent pap feleségének lenni. „Aztán elnököl-nöm kell a nők szövetségének ülésein!” Szegény fejének nem volt elég gondja azzal, hogy új nyelvet tanuljon, új népet, új szokásokat megismerjen; még az is bonyolulttá tette a helyzetét, hogy a férje „pap”. Mert a papi állás nem tisztességes foglalkozás. A pap abból él, hogy nagyképű. Ő ismeri az Istent személyesen. Ő nem a maga toldozott-foldozott kis hitét teregeti a gyülekezete elé, hanem az Isten Akaratát, amelyről neki a Legpontosabb Értesülése van. Az ő hivatása az, hogy a sötétben járó mérnököknek, tanároknak, orvosoknak és minisztereknek a világosságot fényeskedje. Kedves nejére is átszármazik a mennyei világosság egy sugára, amit ő azzal a komoly, méltóságteljes föllépéssel is kinyilvánít, ami az ő második természeté. Ő elnököl a Nőkszövetsége gyűlésein. S nem volt az én asszonyomnak valamilyes igazsága? Hát örvend a papi állás annak a köztisztületnek, amelynek a tanári vagy az orvosi? Nem nézi le a papot lelke mélyén – még ha nem is árulja el hangos szóval – a legtöbb művelt ember, az egész ipari munkásság s már a föld népéből is az, aki „többet tud”? Nem azt tartják, hogy más a társadalmilag hasznos munka és más a papi működés, a keresztelés, a temetés?...

Vétenék a igazság ellen, ha azt mondanám, hogy a társadalmi csoportot, amelynek tagja lettem, megfelelőképpen tisztelni tudom. Ha rágondolok az összes unitárius, református, katolikus, görögkeleti, methodista, baptista, adventista, presbiteriánus, sintoista, buddhista, hindu, mohamedán és zsidó papokra, csak az ment meg a kétségbeeséstől, hogy az emberi gyöngeségekkel szemben tisztességes türelemmel rendelkezem, s a lelkeszi hivatást nagyra tartom. Nem csodálom, hogy a feleségem nem volt büszke a foglalkozásomra. Őt csak az nyugtatta meg, hogy én „nem vagyok olyan, mint a többiek”. Ebben igazza is volt. Rólam a beszélgetésem, a viselkedésem, a

ruházkodásom után senki sem mondhatta meg, hogy pap vagyok. Papos kézmozdulataim, szemforgatásaim, szófordulataim, kenetességem és ferencjózsefem nem volt és nincsen.

A Nőkszövetségét sem akartam olyanná tenni, mint „amilyen a többi”. Azért csak olyan lett, vagy még olyan sem. Becsülettel meg sem alakulhatott. Az asszonyok nem tudtak egymással megférti. Külön húztak a jó gazdánék, külön az iparosok feleségei és külön a szegény asszonyok. Illetve a „felette” levő csoporthoz húzott volna mindegyik jó szívvel, de azt már mégsem szerette, hogy a „mosónéjával” egy társaságba kerüljön. Így hát teaestélyeket is külön rendeztek az asszonyok. Én egyebet nem kívántam, mint hogy a faluban legyen egy nők szövetsége, s lett nem egy, de három. Hogy aztán ennyi lett, hát egy sem élt sokáig. A legtöbb asszony úgyis megharagudott rám, hogy nem az ő külön igazsága mellett törtem lándzsát. Az egyiknek az fájt, hogy rászóltam, a másiknak az, hogy miért nem szóltam erősebben a szomszédjára. Egy ideig csütörtök esténként föl jártak a körhelyiségbe fogni. Sokan még pingpongozni is megtanultak. A feleségem is rávette magát, hogy a gyermekek neveléséről egy előadást tartson. Az volt az ő első magyar nyelvű előadása. De aztán eljött a tavasz, s a Nőkszövetsége kialakult. Rossz nyelvek azt állították, hogy a falu szerencséjére.

Azért papiroson az Egylet továbbra is főnállón. Teaestélyeket rendezett azóta is minden télen; arra összeverődött mindig egypár rendező. Nem halt meg a leányzó, csak tette magát. S íme, egyszerre, mindenki meglepetésére, új életre ébredt az elmúlt ősszel. Már jár a maga lábán. Pénzt gyűjt, a templomkertet szépíti. Száraz talaj volt ez a mészkió mégis; a három éve elvetett mag csak most dugta elő a fejét csodálkozni s nőni.

Az ifjúsági egylet is tavaly támadott föl, s tavaly óta van lelke. Sajat lelke; nem én leheltem bele; legfeljebb meg-

fogtam, fölráztam, fogékonnyá tettem az ifjúságot, hogy reáésméljen, fölébressze. A szervezetet magát papi hatalmamnál fogva föloszlattam templomavatáskor, amikor az új elnök, aki a padok és asztalok készítésénél szerepet nem játszott, elnöki szerepét olyan jól kezdte játszani, hogy a püspöki asztallátástól a padokat el akarta vitetni az ifjúság táncához. – Oh ezek a padok, mennyi bajt okoztak ezek a padok! Azelőtt jó volt a csűr földjébe cövekeket ütni, azokra deszkákat átfektetni; a nagykendőkbe burkolt leányos anyák az effajta padokon is végig tudták bóbiskolni az éjszakát. Most az ifjúság a körhelyiség részére készített fölszerelést használni akarta. Egyszer összeakadt a szekerem a katonáknak bevonuló legényekével, akik a padokat búcsútáncmulatságuk részére kívánták. Engem a kérés úgy talált, mint a gazdát, aki új üstöt vásárolt, s kis idő múlva azt veszi észre, hogy összes szomszédjai az ő üstjében akarnak szilvaízet főzni. Egy darabig adogatja s hagyogatja, hogy ki-ki ügyeljen reá, de amikor észreveszi az első horpadásokat, megkeményíti a nyakát, s azt mondja: nem. Én is kezdetben kiadtam a padokat egypár táncra. De kettőnek már eltörött a lába. A nemet egyszer már nekem is ki kellett mondanom. A padokat utóvégre is nem azért készítettük, hogy az éjfél után magukról már nem tudó legények azokat idő előtt porrá tegyék, hanem hogy a körhelyiségünknek meglegyen a berendezése.

A katonáknak bevonuló ifjak azonban nagy legények. Az egyik megizente, hogyha a padokat ki nem adom, összetör mindent a házamban. A másik arra hivatkozott, hogyha a János fiúnak kiadtam, ők se legyenek alábbvalók, s tőlük se sajnáljam. Én erre a fiúkat kitanítottam, hogy egy legény mekkora legény lehet, anélkül, hogy az eget elsötétítené.

A legények azonban nem nyughattak. Kilesték, amikor egyik társukat esketni hazulról elmentem. Szépen a lakásom elé vonultak, az olvasószobának átadott helyiség

ajtáját, amelyet azelőtt retesszel óvatosan bezártam, ügyesen betaszították, s a padokat még ügyesebben elhordták. Ennél még csak az volt ügyesebb, ahogy egy óra múlva, amikor a kisbíróval a tánchelyükre vonultam, a padokat a vállaikra vették, s szépen hazáig hozzám visszahozták. Egyikük még azt is megkérdezte tőlem, hogy „most már nem lesz ugye baj, tiszteletes úr?”

Baj nem lett – csak szinte.

Az emberek egy része megbotránkozott; de nem a legények viselkedésén, hanem az én eljárásom felett. Kezdték sügni-bügni, hogy majd meggyújtik a bajomat, amiért én a legények padját a legényektől elzártam. Az olyan különbség, hogy a padok nem a legényeké, hanem az ifjúsági egyleté voltak, s hogy a három nagy legény közül kettő az egyletnek még tagja sem volt soha, s hogy a padok nem a táncolással járó fáradalmak kipihenésére szolgáltak, nem sokat jelentettek azok szemében, akik a papon egyet ütni akartak. Valaki még azt is kifogásolta, hogy egyáltalán padokat csináltattam, s hogy a papilak egy üres szobáját feleségem távollétében esti előadások céljaira átengedtem. Legjobb semmit sem csinálni, s akkor nincs baj – ez volt titkos bölcsessége.

Hát abban van is valamely igaza, hogy a pap, aki palástal a vállán csak vasárnap törődik a híveivel, nem is keveredik bele kellemetlennél kellemetlenebb ügyekbe. Az olyan ellen nem lehet kifogást és panaszt emelni. Az senkit meg nem sért, senki érdekét nem veszélyezteti, a gazdagot nem támadja, a szegényt nem bosszantja, a községi bírót nem vonja kérdőre, s a szolgabíróval csak esztendőben egyszer találkozik. Bezzeg az én esetemben alig tudtam a keblitanácsot rávenni, hogy az ifjúság magaviselete felett a rosszállását kifejezze. De az is megtörtént, s a papi tekintély, amire sajnos, még mindig nagy szükség van, csorbát nem szenvedett.

Ezt az ifjúságot, amelynek ennyi fölösleges ereje van, nem is tudja kerékvágásban tartani más, csak a katonaság vagy a sport.

Az ifjúsági egyesület mint sportegyesület, mint az MNTE, a Mente, a Mészköi Népfőiskolások Tessedző Egyesülete alakult újjá az elmúlt nyáron. Az a futball-labda, amit idejövetelem után vásároltam, s amelyet az ifjak a mezőre soha ki nem vihettek, csak ha csapattá alakulnak, még jó volt egy pár mérkőzésre. Arra mindenesetre jó volt, hogy mint egy elejtett szó, amely titkon rája az embert belül, a végén is tette érlelje a gyenge óhajtást. Ez is olyan kellemes meglepetésem volt, mint a Nőszövetség fölébredése.

A csapat magának sporttelepet bérelt a felsőszentmihályfalvi legelő szélén. A mérkőzéseket látni kívánó mészköi kellemes, rövid sétát tesz az Aranyos partján a berek bokrai között, amíg odaér. A két futball-kapu ide látszik az új papilak ablakába. Vasárnaponként tarkállik a gyepe; leányok, asszonyok, férfiak, gyermekek szívják a friss levegőt, tanulják szeretni a labdarúgást. A pályán a piros-kék inges mészköi csapat játssza, eddig még többször veszítő mint nyerő játékát, valamelyik kiránduló tordai csapattal.

Egyszer-mászor birkózást és ökölvívást is bemutatnak. Gálfi Máté már az első forduló alatt végét akarta vetni a küzdelemnek. Hát nem is kellemes végignézni, miképpen dagad meg láthatólag egyik-másik küzdő fél arca, feje már a mérkőzés alatt.

Az első télen mindebből csak a reménység vált élővé s a csalódás, tavaszjöttén, hogy az első roham nem sikerült.

Türelmetlen voltam; egyszerre akartam mindent. De már ennél többet tudok. Ma tudok várni, tudok lépést tartani az ekét húzó ökörrrel, s a fű növekedését gyorsnak találom. Mindenhez idő kell, s a fejlődés órájának sebesség-szabályozójához a türelmetlen emberi kéz hiába nyúl.

A palást súlya

Kicsi lámpáikat gyújtogatták, hogy hazataláljanak. A lelkük már égett. A kivonuló sokaság csillogó folyam volt, amely boldogan és hálásan ölelt körül.

Kétfelé szakított sok ember élete. Más kedvvel végzi hivatalos kötelességét, amivel a kenyerét keresi, és más az íze annak a munkának, amit saját akaratából vállal. Kis mértékben az én életemnek is megvolt és megvan ez a kétfelé osztottsága. Sohasem felejttem el azt a délelőtti órát, amikor a lelkészi beiktatásomat követő héten, a szomszéd falusi postahivatalból hazafelé igyekezve a következő vasárnapi prédikációmát próbálgattam. A réten át lassan lépegettem, és nem szerettem a gondolatát sem annak, hogy én most minden vasárnap ezen az idegen hangon kell hogy megszólaljak. Előadásokat szerettem tartani. Fölvetni valamilyen tárgyat, és okosan, rendben elmondani róla minden elmondható: ez természetesen fakadt belőlem. Szerettem a hallgatóság figyelmével játszani; szerettem a pillanatok, amikor halotti csendben várta mindenki a súlyos következtetéseket. De a prédikáció, az valami más. Külön műfaj. Vers is, próza is, mese is, valóság is, tanítás is, szavakkal való részeg táncolás is. Kötött a hossza, mint a szonettnek. Csak nemes veretű szavakat szabad használni benne, s a végét föl kell kunkorítani, magas, lelkes hangon, hogy a gyülekezet illőképp magába vehesse. Még ennél is mesterségesebb lenne a prédikáció, ha azok szavára hallgattam volna, akik engem annak művészetére a papnevelő intézetben megtanítottak. S bár kezdettől fogva, még teológus koromban is, úgy prédikáltam, ahogy azt én a legjobbnak tartottam, sohasem vált a szószéki beszéd olyan gyönyörűség forrásává, olyan magától kialakulóvá, mint előadásaim. Nem is tetettek a beszédeim a legelején. „Ez a pap csak mesél”, ez

volt a megállapítás. Időbe telt, amíg a hívek hozzászoktak a kevesebb gőzzel, hang-, kéz- és kartornásztatás nélkül, természetesebb hangon elmondott beszédeimhez.

A temetésektől félek. Szerencse, hogy kicsi a falu, ritka a halott. Igaz, idejövetelem után szinte temetés lett az első ténykedésem. Egy megkereszteletlen gyermeket sietve hozzám hoztak, hogy ez meg ne történhessék. De a szerencsétlen Jani, akiről akkor és azóta is csak a legjobbakat hallottam, már haldoklott. Egy délelőtt azzal lepett meg a család egyik tagja, hogy imádkozni hívott. Hol imádkozzam? Akár a templomban, akár a beteg ágya mellett. Templomban imádkozni gyülekezet nélkül nem megyek. Az imádság csak képletesen szól az Istennek; arra az embernek lehet szüksége. A kis szobában körülállották a haldokló ágyát a szülők, a testvérek. Jani már nem volt eszméleténél. Pár halkán elmondott szóban erőt gyűjtöttem életre, ha az a sorsa, vagy halálra, ha annak kell bekövetkeznie. Temetéskor a templomba gyűlt az egész falu, megteltek a karzatok, kinn az előcsarnokban a halott koporsója mellett zokogtak az asszonyrok. Minden temetésnél ugyanaz és mégis más a fájdalom. S nekem ezt a szenvedést, ezt a vigasztalhatatlanságot, ezt a néha fölcskillanó reménykedést, ezt a végzettséget tevő részvétet egyetlen emberi szimfóniává kell összefoglalnom. Dalolnom kell és zokognom, csitítanom és fölszakítanom a sebeket; szárazon egy szem se maradjon. Emellett ott kísért a csak látványosságra csődülők rejtett reménysége: most a halotról talán azt is elmondom, amit titokban mindenki tud, s most legelőször és legutoljára, csukott szemeibe lehet ordítani! A hátramaradottakat pedig, ha megérdemlik, komoran meg kell leckéztetni. Nincs nehezebb föladat a temetésnél, ha valaki önbecsülését meg akarja tartani.

Minden temetés újabb erőpróba. Ha sikerül: hónapokig nyugodt és boldog a falu: jó papjuk van. Ha nem sikerül, ha hiányzott az ünnepélyesség, ha mozdulatla-

nok maradtak a lelkek, elégedetlenség támad. Szegény Daczó Sándort a villám sújtotta agyon, amint az én földemen kapált. Az édesanyja félig halottan feküdt mellette. Mikor eszméletéhez tért, s látta a halált, mint valami szörnyű és mégis természetes valóságot, térden csúszva és négykézláb verte magát haza a vihar által megnövelt patakokon keresztül. Jó időben is háromnegyed óra járás onnan a falu. A férje, mint máskor is, a korcsmában tanyázott. Mikor a halottas ház udvarán a szabad ég alatt egybegyűlt tömeg, mint egyetlen várakozó szem, reám nézett, tudtam, hogy az apához szigorú szavaim lesznek. Az a temetés, mint a teljesítmények csúcsa, magaslik ki a többiek közül.

Még egy kötelességem van, amit megosztott lélekkel végzek. A hívek látogatása. Pedig tudom, hogy ez egyike a legfontosabb lelkészi feladatoknak, s valahányszor időt szakítok arra, hogy valakit, akárkit meglátogassak, az a félóra vagy óra a legtisztább öröm. Akkor nem állít bennünket semmiféle hivatalos viszonyba az élet. Nem kell neki prédikálnom, nem figyelmeztetem fizetési kötelességére, nem akarok megszavaztatni semmit. Vagyunk, élünk, létezőnk. Kérdezgetek a földjei felől; ő boldogan mondja el, mit végzett, mit végez. Ilyenkor nem hiszek a gonoszban. Erről az emberről mondják, hogy nem szeret, nem állhat? A szeme határozottan csillog az örömtől, hogy meglátogattam. Hiszen, ha gyakrabban eljöhetnék, nem volna semmi baj.

De nem lehet, nem tudok. Nincs reá idő. A ház körül is akad egy kis dolog. Aztán írni is kellene. Ma ez a gyűlés van; a konfirmálók mindjárt itt lesznek. Holnap be kell mennem Tordára s idejében itthon lenni, hogy a vallásórát megtarthassam. Aztán nem könnyebben tud velem száz család a legkülönbözőbb összejöveleteken, egyleti gyűléseken találkozni, mint én velük száz kicsi házban száz alkalommal?

Az egyletek olyanok, mint a kévék, amelyeket bolondos arató köt. Az egyikbe csupa telekalászos búzát szorít, a másikba az éretlen fejűeket, a harmadikba mind csupa búzavirágot ölel. Aztán kalangyába szűrja mindahányat. A templomi gyülekezések kellene hogy kalangyákul hivassanak, de azok is csak kévék. (Hanem az arató azokat már csak úgy találomra gyűjtötte össze). Valami ok miatt az emberek nem járnak a templomot. Nosza, szűrjunk föl új karót új kalangyának. Tartsunk összejöveteleket az iskolában a templom helyett; ne délelőtt, hanem este, s ami betölti, az legyen könnyebb, változatosabb, élvezetesebb. Adjunk neki új nevet: hívjuk meg a népet vallásos estélyekre.

Ezeket rendezni is hivatalos kötelességem volt. De nekem már hetekkel ezelőtt azon járt az eszem, miképpen lehetne ezeket az összejöveteleket okos kísérletezésekre fölhasználni. Valami heti találkozásra, amely a mívésnapokon földjeire különszórt népet összehozza s megtöltse újra lélekkel, életvággyal, minden akadályon fölülemelkedő hittel az élet jóságában s az isteni cél erejében, föltétlenül szükség van. A templomi istentisztelet ezt a célt szolgálta századokon keresztül. Világos azonban, hogy a változó emberrel annak is változnia kellett volna, hogy hatalma az emberek fölött megőriztessék. Változtatni azonban nem szabad; azt törvények tiltják. Törvények, amelyek az egyházi életet segíteni, fejleszteni lennének hivatva, s ahelyett megkötik, megmerevítik. Mind egy. Ezeket az estéket hadd használjuk föl arra, hogy a ma embere számára legjótékonyabb, legtermészetesebb ébresztésnek, életre keltésnek módját fölfedezzük.

Egy kis elméleti megalapozás. Mi az, ami a megújulást váró kis seregnek lelket ad? Az kell legelőször, hogy a helyes hangot megüssük. Szükség van komolyságra, az élet titokzatos erőinek megérezésére. Szükség van a maguk külön életét a gyűlésterembe hozó egyéneket egységbe foglalni; a szétkalandozó életüket egybeterelni.

Hadd kezdjük meg tehát az ébresztést a közös énekléssel, amely a kicsi lelkeket egy hatalmas lélekké emeli. Azután szóljon a lelkész: az eggyé vált gyülekezet előtt üsse meg az élet komolyságának hangját. Beszéljen az élet küzdelmeiről, az emberek gondjairól, reménységeiről. Idézza lelkükbe az isteni lélek erejét. Ezt mások imádkozásnak vagy elmélkedésnek fogják nevezni. Nem fontos, milyen nevet adnak neki. Ebben a lelkész szól a gyülekezethez. A templomban sincsen ez másként; de ott még nem lehet megtenni, hogy legalább a külső formákhoz ne ragaszkodjunk. Ott sem törekszem másra, mint hogy az emberekkel az istenség misztikus nagyságát megéreztessem. De ha voltaképpen ott sem az Istenhez, hanem az áhítatosan hallgató hívekhez beszélek, s a célom nem az, hogy Istennek a gyülekezet hódolatát bemutassam, hanem hogy az embereket az istenivel való együttérzésre emeljem, azt a hagyományos formát mégis meghagyom, hogy az Istent, mint a költő a Szépséget vagy az Igazságot, megszólítsam. A vallásos estélyeken még ezt sem tettem meg, s úgy tapasztaltam, hogy ezek az imáim mély hatást gyakorolnak.

Ezután még egyszer szóljon a lelkész. Ezt ismét mások prédikációnak neveznék; de itt sem az elnevezés a fontos. A lelkész próbálja meg elmélyíteni a lelkeket megülő érzést. Válassza ki az élet valamely mozzanatát, és mutassa be az isteni csillogását a látható rosszban is. S akkor már előkészítette a talajt arra, hogy most a hívek öntsék ki a lelküket. Mint valami boldog egységbe forrott család tagjai, előállnak a gyermekek versekkel, mesékkel. Jönnek az ifjak is; szavalnak vagy énekelnek. S aztán az idősebbek. Ők már a megízlelt élet ízével a szájukon, keserűen vagy édesen. Az öregek visszaemlékeznek a régi időkre. A fogságot járt katona Szibériáról vagy Olaszországról beszél. Daczó Imre kezdte meg ezeknek az egyszerű előadásoknak a sorát. Az öreg iskola zsúfolásig megtelt. Nagy petróleumlámpa világított az asztal fölött,

mintegy jelezve, hogy onnan árad a világoŝság. Először nevetett mindenki; szokatlan volt az embereknek, hogy most „egyre maguk közül” komolyan hallgassanak. Imre nem is tudta, hogy mivel induljon meg. Felém fordult: hát mivel kezdjem? De valahogy belékapott a szóba, s aztán volt figyelés húsz percig, amíg a mondókája tartott! Az orosz forradalom kitöréséig mint hadifogoly egy vasgyárban dolgozott. Akkor választania kellett aközött, hogy haza menjen-e, vagy még beljebb tartson, Szibériába. Haza nem ment. „Megtudtam az otthon való állapotokat – vallotta be. – Egy-két hónapi szabadság, s aztán újra ki a frontra.” Bizony nem volt sem Imrében, sem a többi társában abból az iskolakönyves hősiességből, amely boldogan viszi bőrért a vágóhídra egy képzelt eszményért. Ők szívesebben maradtak foglyok, míg a háború minden oldalon véget ér. A maguk részéről ők már akkor bejelentették tiltakozásukat a háború esztelensége ellen. „Csináljátok meg nélkülünk!” Imre még sokat beszélt szibériai kalandjairól. A fogolytáborban éhtífusz pusztított. Megszökött. Oroszul már annyit tudott, hogy szlávnak adhatta ki magát. Beszegődött kocsisnak, holott lóval soha életében nem bánt. Nagy akadály is az egy hozzá hasonló faragású székelynek! Mielőtt a gazdája észrevette volna, már megtanult hajtani, s csípőre tett kézzel büszkélkedett a bakon. Aztán kereskedősegédnek állott. Volt ott mit hallgatni, szemrebbenés nélkül; hiszen, amint mondta, lett volna két napra való mondanivalója is.

Azután Jula néni következett két népmesével. Az egyik a gyíkocskáról szólott. A közepén megakadt. „Aztán mit is?”, kérdezte zavarodottan. A kisleánya, a kilencéves Ilonka, aki ott ült az első padban, s könyökére dőlve áhíatosan figyelte az anyját, megszólalt anélkül, hogy tudta volna: „Az ezüstkutya!” Jobban tudta ő a mesét, mint az anyja!

Így hömpölygött széles mederben a megindított áradat. Mikor a végére értünk, újabb énekléssel pecsételtük

meg együvé tartozásunkat. Közben is bármikor, ha a figyelem talán egy percre ellankadott, s az egyének kezdetek külön valójukba visszaroskadni, az éneklés rántott bennünket vissza az egy-életbe. Nem csak egyházi énekekre kerítettünk sort. Az iskola szűk falai hatalmasan visszhangzották a „Kék nefelejcs” vagy a „Fürdik a holdvilág” dallamait.

Soha, sehol, semmiféle más alkalommal az emberek olyan fölfrissülve, olyan mosolygós derűvel, olyan új életre ébredetten nem hagyták el a termet, mint ezeknek az azóta is minden télen megrendezett vallásos estélyeknek a végén. Kicsi lámpáikat gyújtogatták, hogy hazataláljanak; a lelkük már égett; a kivonuló sokaság csillogó folyam volt, amely boldogan és hálásan ölelt körül, ömlött el mellettem.

Azonkívül, hogy ezeken a vallásos estélyeken megtaláltuk a szükséges és áhított lelki felfrissülés útját, ezek az alkalmak arra is jók voltak, hogy megnyilatkozásra bírják a falut.

Egymás után szólaltattam meg a beszédre hajlamosabb férfiakat. A legtöbb szó hadifogságbeli élményekről esett. De megbátorodtak az öregek is, s Mészkö múltjából érdekesnél érdekesebb eseményeket meséltek el.

Élvezettel és tanulsággal hallgatta mindenki ezeket az egyszerűen, de az átélés erejével elmondott beszédeket.

Megszólal a falu

Megvakultunk vagy húszan. Csukamájolajat adott az orvos. Bekentük vele az asztal lábát; nem használt. Vettünk marhamájat, pároltuk a szemünket. Hát megjött a látás; de a májat is megettük.

Hogy minden ember élete regény, amelyhez naponként új oldalt ír láthatatlan tintával a sors, azt világosab-

ban semmi sem mutatta, mint azoknak az egyszerű falusi embereknek előadásai a téli vallásos estélyeken, akik féltékenységüket legyőzve meg mertek szólalni a nyilvánosság előtt is. Egész hadifortélyra volt annak, hogy jelentkezőket találjak. A kiszemelt férfiúval beszélgetésbe elegyedtem. Hamar kitapasztaltam, miről van mondanivalója. Akkor kérdést kérdés után téve föl, elmondattam vele annak minden részletét, s a végén fölszólítottam: volna-e bátorsága mindezeket a vallásos estélyeken is megismételni? Gyávának kevés mert mutatkozni, s ha egyszer szavát adta, azonnal ki is hirdettem a nevét a száz példányban sokszorosított „Mészköi Egyházi Értesítő”-ben. Ezek után már senki sem léphetett vissza; s csak az első szavak jöttek nehezen, amelyek a többinek utat törtek. Szégyent nem vallott egyik sem.

Elöl ültek a gyermekek. Közvetlenül mögöttük a fekete ruhás, fekete fejkendő asszonyok. Az ifjak a kemence körül, a férfiak az ajtó mellett. Az arcokon a várakozás feszültsége. Az előadó zavarodottan néz körül. Aztán belekezd. Nyitrai Mózeszt még 1914-ben kivitték a menetszázaddal „Semiszlő”-be. Tizennégy napig kenyeret sem kaptak. Azt ettek, amit a mezőkön találtak, amit a falvakban loptak. A Kárpátokban két hétig harcoltak. Azután vissza újra. Csupa félelem a katona élete; ha elöl jár, az ellenség tehet benne kárt; ha hátramarad, a tiszt lövi le. Az ezredből alig maradt egypár ember. Egy éjjel kivágott fatörzseket lődöztek. Egy altiszt egy árkon keresztül visszavezette őket a sereghez. Másfél hónapig dekkungban. Alól forrás, felül eső. Nem bírta az éhezést. Hátraszökött, a mezőn pityókát szedett. Egy 82-es őrmester feléje jött: „Te mit csinálsz?” „Szedek pityókát.” „Azt minek?” „Főzöm meg.” „Éhezel? Melyik századból való vagy? Tudod, mi vár rád? A könnyebb büntetés: az ellenség elé kikötünk. A nehezebb: hat legény főbelő.” – Vitt magával. De gyenge voltam, járni is alig bírtam. „Gyere jobban!” Egy szakaszvezető utolért. Kérdez mindent. „Magyar-e?

Kár főbelövetni; vigye inkább az orvoshoz!” – Az őrmester csakugyan meggondolta a dolgot. Az orvos véletlenül ismert: „Hát mi a bajod, Nyitrai?” „Nagy gyomormenés és hányingerem van, a hasam is fáj.” Az orvos adott egy cédulát: kolerás. Két szanitéc hordágyra tett, kocsin vittek tovább. A bakancsomat lehúzták. Khirovból Bécsbe kerültem. Ott untam magam. Szabadságot kértem. Kaptam három hetet és 21 forintot. Otthon egy pálcával járkáltam az utcán. Februárban újra kivittek a frontra. Tetűvel úgy megteltem, hogy jó volna, ha annyi lejem volna most, amennyi tetűm akkor volt. A nadrágszíjam lyukában öt-tíz. A köldökömben tíz-tizenöt. Ez így volt... – S szinte rosszul esik neki, hogy a gyermekek s a háborút nem járt ifjak harsányan megnevetik. Ifjabb Jobbágy Miklós közbeszól: „Így volt bizony, ez nem nevetni való.”

Ivangorod bevételénél egy éjjel gránát érte Nyitrai Mózes. Amíg tizenhatot bekötöztek, ő elaludt a vérében. Mikor felébredt, szuszogni sem tudott, véres volt a feje. Félt, hogy az oroszok elfogják s levágják orrát, fülét. Egyszerre román beszédet hall. Szanitéc! Mennék, de nem látok, lépni sem tudok. A karom tövét szépen megfogta, úgy vitt magával. Csak negyvenötön maradtunk meg. Egy Bornemisza nevű kollégám rám szól: „Hogy vagy, pajtás”? Hangjáról megismertem. „Hát halok meg”, mondom. „Te ne beszélj, hiszen én a belemet a kezemben tartom!” Másnap meg is halt. A kórházban Kereki Márton volt a szakács – ha él, az Isten vezesse haza, ha meghalt, Isten nyugtassa. Hozott laskalevest. Tőle kérdeztem, van-e reményiség, hogy megélek? Csehországba vittek kórházba. Csak négyszer kötöztek be. A sebem megtelt gennyel, szagos lett. De a cseh orvos csak int: majd holnap reggel. Másnap az operáció. Kezd altatni. Nem bír. Négy ember lefog: a vasat kihúzza a fejemből. Én kiáltok, de ő még jobban, hogy hallgassak. Aztán hurcoltak kórházból kórházba. Voltam Pozsonyban, Tordán, Gyulafehérváron, Pesten, ismét Tordán, megint Gyulafehérvá-

ron. Egy Maksai nevű orvos olyan orvosságot tett, hogy eldagadt az arcom. „Doktor úr, miért van ez, hiszen én már jobban voltam.” „Hát te jobban tudod, mi kell? Tegyétek be az egyesbe!” Egy nagy terem volt az egyes. Hát onnan hogyan kerüljek ki? Mentem ki a klozetre. A szanitéc négyszer velem jött, de ötödször magamra hagyott. Úgy, ingben, gatyában szaladtam föl a főtörzsorvoshoz...

És így telt és így folyt a szegény Nyitrai Mózes élete, míg végre 1917-ben kiszuperálták, mint hatvan százalékos rokkantat.

Idősebb Gálfi Miklósnak olyan huncutul csillog a szeme, hogy a gyerekek előre nevetnek neki. „Én is elbeszélnék egyet, ha elég bátor lennék, de azt sem tudom, hol kezdjem. A derekán kezdem meg, amikor elfogtak. Még a pokolban is jártam. 1916. szeptember elsején nagy ütközetünk kerekedett. Pionér voltam, hordtam a golyót. 12 órakor jött a parancs: az utászok teljes felszereléssel a rajtvonalba! De én a szakaszommal hátul maradtam: „Maga itt marad tartalékban, nem mozdul, amíg parancsot nem kap.” Hát én nem is mozdultam; de a parancsot hiába vártam. A százados egybe elesett; nem volt kitől jöjjön a parancs. Végül előkerült egy őrmester: „Ne lőtesen, mert mind el vagyunk fogva!” Bé a kukoricásba. Egyszer kidugom a fejem: hát annyi az orosz, mint a méh. Fiúk, meneküljünk, amerre látunk! De senki sem volt már ott, mindenki elszaladt. Én is futok; éppen szembe az oroszsal. A vasúti töltés mellett megtaláltam az utászokat. Egy orosz megszólalt: drága puská. Én bizony nem tudom, milyen drága volt. Hát elveszi a fegyvert. A többiek mind vetik a keresztet: román, román. Engem már meg akartak lőni. Én is vetem a keresztet: román, román. Volt százszoros akadály, spanyol bakok, hurok. Két méter magasan csupa halott. Úgy mentünk keresztül rajtuk: a lábaink belesüppedtek. Nyolc ezredet fogott el az orosz egyszerre: nem maradt több szemben vele, csak egy; attól mehetett volna egész Magyarorszáig. Hajtottak befelé.

Mindenfelé halott. Hát a mi ágyúink lőnek, hogy inkább haljunk meg, de fogságba ne vigyenek.

Volt egy ezüstóráám, aranylánccal: azt egy kozák elvette. Adott érte egy ötkopekes bélyeget.

Estére elértünk Tarnopolba. Hogy adjak a családomnak életjelt? Ott egy kaszárnya. Annyian voltunk, hogy az árnyékszékben háltam. Egy német elkérte a címemet, hogy írjon haza: el vagyok fogva. Mentünk tovább. Majd' megfagytam, olyan hideg volt. Hajtanak tovább, mint a lovat. Sok helyt a szalma mozgott a tetűtől. Mégis muszáj volt lefeküdni.

Minket, magyarokat elvittek a vesztőhelyre, oda, ahol télen soha sincs nappal. Arhangelszk városába. Nyáron meg kártyázhat az ember márciustól novemberig egyfolytában. Ott már föld tovább nem volt; a Fehér-tenger következett. A Murmájra mentünk. Eladtam mindennemű kenyerért. Vettem rossz beretvát, kifentem, eladtam. Szakállasan olyan voltam, mint egy nyúzott cáp.

Mosdótálban halleves. Egy ember ráfeküdt, úgy szívta. Mi kilencen csak néztük. Megérkeztünk a pokolba.

Mózeset magam mellett tartottam. Légy te is ács! Aki ács vagy kovács volt, az mind mehetett munkára. De ingem olyan fekete a tetűtől, mint az ujjas. Kérünk egy üstöt, abban megfőzzük jól, a tetű a víz tetején, mint a hagyma a rántásban. De én úgy meghültem! Vizesen vettük föl az inget s a nadrágot. Olyan beteg lettem, emberek, hogy azt mondtam: nohát, most vége. A kemence piros volt a tűztől, de én reszkettem mellette, úgy fáztam. A többiek kacagtak, tréfálkoztak s én haltam meg.

Addig adtam s vettem a nadrágot, míg végül fel sem húzhattam, olyan kicsi lett.

Magyari Mózes kúrált. Hideg vízzel, bundával. Reggelre jobbacsán érzem magam. Hoz hagymát. Azt hittem, nem hagymát hoz, hanem pánkót: meg sem sóztam, befaltam, mint a kecske.

Még hozzá!

Gyenge voltam, mint a légy; szakállam, mint a zarándokknak. Egy zsidó megkért, legyek szakácsuk. Fuszulykát főztem vízzel, sóval. Nem minden asszony tenné meg. Három hónapig fuszulyka; három hónapig lencse, mint a tinta. Mostam a lencsét eleget, mégis fekete maradt. Hát, emberek, a lencse: lencse; vas az üst. Az emberek kigyengültek. Nincs erőnk. Megyünk orvosi vizsgára. Aztán adtak húst is. Húztam a húst magam után a raktárból; utáltam ránézni is. Muszáj volt megfőzni. Csináltattam egy vasvillát, úgy mosogattam, bűdös volt! Nem nyúltam hozzá. De azért az emberek megették.

Ott mindenki főtt vizet ivott. Hát sok betegnek jó ki a foga, mint a napraforgóból a mag! Cinka betegség. Kékül a lába. Mit csináljunk? Igyünk fenyőfabogyó-levet. Megvakultunk vagy húszan. Csukamájolajat adott az orvos. Bekentük vele az asztal lábát; nem használt. Vettünk marhamájat, pároltuk a szemünket. Hát megjött a látás; de a májat is megettük.

Ott voltunk két esztendeig.”

Buta, bolond, nyomorúságos két esztendő; de elmúlt, s idős Gálfi Miklós, annyi év távolából már csak a humorát látja.

Nyitrai András nem volt hős, s fogságba sem került. Egyébről beszélt hát. Tizenöt éves koráig gyermek a gyermek. Addig csak azt hallja: „Eredj innen, ne tácsogj, ne hallgasd, amit az öregek beszélnek.” Vad még a gyermek, nem bátor. A tanítót ismeri, de a papnak csak köszön. – Ő még ilyen volt, amikor katonának fogták a háború elején s Pestre került. Ott kezdte az életét. Sokféle emberrel megismerkedett.

Találkozott egy hívővel, aki szidta a háborút. Uralkodó akad elé; ha egyet lelőnek, jön helyébe más, de most millió meg millió ember kell hogy elpusztuljon egy ember halála miatt. „Én csak hallgattam. Akkor még az ilyenfajta beszéd gyávaságnak tűnt föl előttem.

Sokáig maradtam Pesten. Láttam a sok sebesült, idegbajos katonát. Az ember megcsömörölt, s ha tehetne, elkerülte, hogy a frontra vigyék. Én sem igen igyekeztem kifelé. Talán sikerült is volna mindvégig itthon maradnom, de egyszer levelet kaptam: mégsem szép, hogy te otthon kuksolsz, míg mi idekint harcolunk. Egy pár hónap múlva hazamegyünk, s te otthon a faluban csak hallgatni fogsz majd.

Ez szíven ütött. Kimentem én is a harctérre. Megismerem a sok bajt, kint, nyomorúságot. Nem a haláltól félünk, hanem a megnyomorodástól.

Egy öreg főhadnagytól megkérdeztem, miért kell küzdeni? Azt felelte, hogy a dicsőségért. Hát ő meg is halt dicsőséggel. A tábori papok az istentiszteleteken hatalmas beszédeket tartottak, de azért utána mégis sokan lemondóan legyintettek: mikor lesz már vége? Megkérdeztem a papot is, hogy vajon lelkéből beszél-e, vagy csak kötelességből dicsóítja a háborút. „Hát én az állam embere vagyok – azt felelte. – A háború üzlet, a papot az állam fizeti.” Ezen akkor nagyon megbotránkoztam. S egy bibliaolvasó mindent megtagadott. A konyhára osztották be, de ő ott sem akart dolgozni. „Én gyilkosoknak nem főzök!” Az altisztek képesek voltak akárkit kikötni; a legénység engedelmeskedett.

Künn voltam 1916. július 28-ig. Akkor az olasz támadásokban sebet kaptam. Spekulációval hazakerültem. Most sem tartom gyávaságnak, hogy akkor a tömeggyilkosságból magamat kimentettem. A forradalom idehaza ért. Többünket a községben félholtra vertek. Aztán visszatért a rendes élet. Újra kezdtem a templomba járni; de mindig arra a tábori papra gondoltam, s nem éreztem magamat otthon.

Akkor kezdték a falunkba járni a hívők. Többen megjelentünk a gyűléseiken. Rosszat nem tanítottak, de bányáságot igen, eleget. Úgy fejtik a bibliát, mint az ügyvéd a törvénykönyvet. A végén rájöttem, hogy az ő hitük sem

jobb a miénknél, csak annyiban, hogy ők a háborút megvetik. De ők sem hisznek mindent, amit tanítanak. A vezetőjük, aki valamikor tanító volt, azt mondta, hogy a feltámadást nem fogadja el, bár hirdeti. A társa erővel újra akart keresztelni.

Tanításaikról írtak egy könyvet, amelynek az a címe, hogy „Isten hárfája”. Egy amerikai írta, Russel. Lehet, hogy ő hitt abban, amit leírt, de az egész inkább a zsidók javát szolgálta.

Nem lehet csodálkozni azon, hogy aki a papja tanítását elfogadni nem tudja, az elmegy a hívőkhöz. De nekem nincs reájuk semmi szükségem.”

Gálfi Zsigmond a munkásmozgalomról tartott előadást. „Március jön – így kezdte. – A virág lehull; ott marad az éretlen gyümölcs. Egy hosszú nyár szükséges ahhoz, hogy meglássuk, milyen a gyümölcs: nemes-e, vagy vad. A kertészek jót akartak. Ilyen a munkásmozgalom.” Így indult neki Gálfi Zsigmond. De amikor oda jutott volna, hogy saját tapasztalatairól beszéljen, szűkszavú lett. „Ami a tordai munkásságot és munkásmozgalmat illeti: ne szólj, szám, nem fáj fejem. 1920. október havában minket is rávettek egy kis tíznapos sztrájkra. Lesütött szemmel, szégyenkezve álltunk munkába újra; a sztrájk nem sikerült. Vezetőink közül sokat elfogtak; de sokan bizony cserbenhagytak.” Ebben az egy előadásban nem a közvetlen tapasztalat nyilatkozott meg, hanem a tanítani akarás vágya. A többiekben lüktetett az élet s a legegyszerűbb esemény is a valóság erejével hatott. Azonban ez is jó volt a maga nemében.

Az öregek Mészkö múltjáról beszéltek. Hosszú Zsigmond elmesélte, miképpen jártak iskolába a régiiek. Jobbágy Sándor mesét mondott, de úgy kezdette, hogy mindenki azt hitte, saját gyermekevei történetét tárja a hallgatóság elé. Juhokat őrzött s a juhok átszaladtak egy égő nádason. „Te fiú, kié ez a disznócsorda?”, kérdezte egy arra járó. Ezt még elhitte mindenki. De amikor a rabló

derékig földbe ásta, s ő úgy menekült meg, hogy a farkasnak, aki egyik hátulsó lábát felemelve melléje állott, a farkába kapaszkodott – az iskolában kirobbant a fékezhetetlen nevetés. Hiszen mese az egész! Hogy lóvá tett bennünket ez a hamis öregember!

Borbély Gyuri bácsi elmesélte, amit még az apjától hallott: miképpen akadályozták meg az ősök, hogy a templomra a pápisták a keresztet kitűzzék. Ő szólt legelőször a Kopta-háborúról is. Vitássá vált a káposztáskert Aranyos folyó felőli része. A sinfalviak rávetették a szemüket; pedig ők a vízen túl laktak. Egy ünnepi délután kivonult a két falu népe, hogy a vitát eldöntse – kövekkel. Könnyű volt a sinfalviaknak! Ők a kövekkel telt folyómedret a hátukban kapták; volt mit hajigálniok. A mészköieknél kötényükben hordták az asszonyok a köveket; nem csoda, hogy kezdtek veszedelmesen hátra szorulni. S már-már csúfosan elvesztették a háborút, amikor egy bizonyos fehérvári Borbély, történetesen a Gyuri bácsi egyik őse, puskával a sinfalviak közé lőtt egy bokorból. El is találta az egyik harcos sinfalvi lábát. Nosza lett belőle nagy szaladás! A mészköiek a menekülő sinfalviak után eredtek, s még két foglyot is ejtettek.

A továbbiakat már én meséltem el az atyafiaknak, később, esztendőnk múltával, amint egykori írásokból a Kopta-kert történetét kihámoztam.

A LEVÉLTÁROS

A Hurkalyuki Társaság története

Ezt a rendszert nem papiroson agyalták ki. Ötven család addig küzdött a maga jogáért, s hogy a másíknak több jussa ne legyen, amíg a legcsodálatosabb egyensúlyt, a legteljesebb igazságot és egyenlőséget meg nem teremtették.

Jó ideig föl sem lapoztam az egyházközség levéltárában őrzött avultas jegyzőkönyveket. Latinul nem tudok, mert amit az iskolában tanultam, rég elfelejttem; s attól tartottam, hogy a legkorábbi följegyzések deák nyelven történtek, amiket úgysem fogok megérteni. De a templom megújítása alkalmával az építés és a javítások időpontját ki kellett keresnem. Ez alkalommal nemcsak arról győződtem meg, hogy a legtöbb jegyzőkönyv magyarul íródott, s hogy az első tekintetre kuszált és olvashatatlan írásokat – hála a *diplomatikai* gyakorlatoknak, amelyeket a teológián Kelemen Lajos vezetése alatt végeztünk – aránylag nem nehéz kiolvasni, hanem a kedvem is megjött, hogy a mészköi egyházközség múltjával megismerkedjem. Nemsokára már egészen bele voltam merülve a régi könyvek tanulmányozásába.

Legelőször a hurkalyuki veteményeskert történetét akartam az írások alapján összeállítani. A világon sok érdekes földdarab található, de érdekesség dolgában – nekem legalább úgy tetszik – kevés vetekszik azzal a néha veteményes, néha káposztás, néha pedig kenderes földnek nevezett területtel, amely a község határában, az Aranyos folyó bal partján fekszik. Felette a sziklás hegyoldalon sekélyes barlang szája. Az a Hurkalyuk, vagy a legújabb román eredetű nevéen: a Kopta. Onnan nyerte a

kert az elnevezését. A mintegy tizenkét hold terjedelmű tag esős időben sűrű forgalmat mutat. A kétszázhetven kis földsáv, mészkeői nyelven: nyíl, amelyekre a hurkalyuki kert föl van osztva, tele van ültetgető, gyomlálható, kapálható emberekkel. Künn van az egész mészkeői magyarság. Mert ez a hely nem más, mint a mészkeői magyarság közösen bírt veteményeskertje, ahol minden utópisták és rendszeralkotók ámulására, a föld birtoklásának és kezelésének emberségi és mindenségi szempontból talán legtokéletesebb rendszere már százharminchat év óta gyakorlatban van.

Ezt a rendszert nem papiroson agyalták ki a mészkeői magyarság elődei. Ezt a rendszert nem azért alakították ki, hogy legyen igazság és egyenlőség. De a mészkeői unitárius egyházközség a tulajdonjogot a markából ki nem engedte, s akkor az az ötven család, amelyik magának mind részt követelt a káposztáskertből, addig küzdött a maga jogáért, s hogy a másíknak több jussa ne legyen, amíg a legcsodálatosabb egyensúlyt, a legteljesebb igazságot és egyenlőséget meg nem teremtették.

De hadd szólaljon meg a történelem!

A mészkeői unitárius egyházközség levéltárában 1744-ből fönmaradt conscriptio szerint volt *„az Hurka juk alatt égj berek, tókéből álló rétséggel edgjüt délről az Aranjas foljo vize, nap njugatrol az Sinfalvi határ, északeról a falu közönséges földje (határolja)”. 1788-ból ez a följegyzés áll: „Berek. A Hurkájuk előtt, régen tókéből állot, most rétség, vicinussa délről az Arannyas folyo vize” stb. Az 1793. évi pénztári számadásokban aztán hirtelen ez az új tétel jelenik meg: az új kurátornak kötelessége behajtani „Halmágyi Lászlótól (is) pro Anno 1793 Káposzta föld Taxáját Flór. 2. Dr. 2.” 1795-ben már Nagy István bírja a Káposzta kertet ugyanannyiért. Az 1798-as számadásban már ez áll: „Káposztás kertek (így többes számban) taxája.” A magyarázatot aztán az 1817-es új összeírás szolgáltatja, amely „Berkek” főcím alatt a*

következő följegyzést őrizte meg: „*Vagyon a Hurka juk, vagyis Kis Somos allyába egy darab hely – melyben ez előtti időkbén fűzfa és vadgyümölcs fa tőkék voltak, de már ma káposztás kertnek használja az Ecclesia. Ehez befogott ezen folyó esztendőben a Sinfalvi Határ felőli egy darabot az Ecclesia, melly aránt mais a Sinfalvi közönséggel az Ecclesia perben vagyon. Notandum ezen darab káposztást egészen az Ecclesia Tagjai egymás között felosztván használják 2 forint Taxa mellett.*”

Az ezután következő adatok sokáig nem tartalmaznak semmi újat és lényegest. Annál érdekesebbek társadalom-lélektani szempontból. Mindjárt 1817-ből a következő hosszú számadást találjuk: „*A Hurka Juk alatt történt Verekedésben, melly történt ezen folyó esztendőben Pünköst harmadik napjára a... Sinfalviak közül két rabok béhozattatván, az ezekre és az ezen Ügyből emergalt... költsége nevezett Curator Halmágyi Jánosnak következik eszerént.*”

S itt hosszú, háromoldalas számadás folytatódik, amelyben sűrűn szerepelnek az ilyenfajta tételek: „*1. Az elfogott Rabok mikor bé kísértettek fáradságokra az Ecclesia Tagjainak egy Kupa Pálinka 3 Ft. 12 dr. – 2. Ekkor a rabok egy fél fertály Pálinka 24 dr. – 10. Megint 4 ed fél Kupa Pálinkáért 10 frt. 30 dr.*” És így tovább. Az egész kiadás a törvénylátó urak költségével, tizenhat „Árkos Pappiros” árával s egyebekkel 38 tétel alatt kitett 432 Magyar forint 84 pénzt.

Ezt már a Generális Vizitáció sem hagyhatta szó nélkül. Jegyzés alatt követelte az egyházközség tagjaitól az összeg visszafizetését. De „*mindazonáltal tapasztalván... az Ecclesia Tagjai Nagyonn el gyengüléseket*”, elállott a közvetlen visszafizetéstől, s úgy határozott, hogy ebből az összegből „*250 forint és 86 Pénzekeket* (a költségek többi részét a sinfalviak a törvényszéki ítélet alapján megtérítették) *úgy nézze mint ezen ujj káposzt-*

tás kertre investialt Capitalist, s ennek esztendei törvényes Interestét a 15 H. forintokat a Nyilakot bíró Gazdákra repartiallya, s hogy Esztendőnként ezt pontosan fizessék meg határozza.”

Így emelkedett a hurkalyuki káposztáskert taxája 17 forint és 4 dénárra.

A legközelebbi új adat 1819-ből való, amikor is az egyházközség bevételei között ezt találjuk: *„a Dékánynál a Hurkalyuk taxája 17 Mfr. 4 dr”*. – De, hogy kicsoda legyen az a Dékány, azt csak jóval később, 1850-ben magyarázza meg hivatalos írás, amikor is a vizsgáló széki jegyzések között ez áll: *„Az ekklesia gazdasági tekintetben csökkenés pontján lévén... legcélszerűbbnek látszott, hogy a Kopta taxája emeltessék (a „Kopta” a Hurkalyuknak időközben felbukkant új, román eredetű neve)... azon taxa évenként... 60 V. Mft. legyen. És ez a haszonbérő Társaság előidézett Dékánjának s Hűtésének is tudtára adatván, meghagyatott, hogy a Társaság Jegyzőkönyvébe beiktassák.”*

E rövid följegyzésből nyilvánvalóvá válik, hogy az egyházközség keblitanácsa 1819-ben, esetleg egy évvel hamarabb, átadta a Hurkalyuk kezelését egy haszonbérő társaságnak, a Hurkalyuki (később: Kopta) Társaságnak, amelynek megvolt a maga külön szervezete, vezetősége s amely a nyilak kiadása, a taxák beszedése iránt intézkedett. Az összegyűjtött, nyilanként, már 1817-ben 8 garast s összesen 17 magyar forintokat kitevő összeget aztán a Társaság Dékánja egy összegben szolgáltatva át az egyház pénztárába. A mézskői magyarság önkormányzásra való hajlamát és képességét szépen bizonyítja egy ilyen társaság megalakulása, amelynek ügyvitele teljesen a kezükben volt, annyira, hogy abban a pap vagy a mester csak a legritkább esetben vettek részt.

Sajnálatos, hogy az említett jegyzőkönyv több más régi, fontos irattal együtt elkallódott, s ma már nem található az egyház levéltárában. Az 1817-es per összes iratai is

elvesztek. Még sajnálatosabb, hogy az az 1817-ben bejegyzett admonitio is hiányzik, amelyet „*a Falusi Közönség*” adott be „*az Ekklesia ellen a Hurkalyuk hely felfogásában*”. Jellemző, hogy az egyházközség tagjai már 1817-ben vitatni kezdték a káposztáskert tulajdonjogát. Mind mai napig az az uralkodó fölfogás, hogy a hurkalyuki káposztásföld voltaképpen a Társaság tulajdona volt. A régi okiratok ennek az ellenkezőjét bizonyítják. De az efféle tulajdonjogi elvitatás kedves foglalkozása volt a mézskői magyarságnak. Volt az egyházközségnek egy négykövű, alulcsapós malma is. Ennek kezelésére is alakult egy Malmos Társaság, amely az egyházközségnek rendes haszonbért fizetett. Alig telt el egypár évtized, a Malmos Társaság már magának vitatja a tulajdonjogot: persze sikertelenül.

A további adatok ezután hosszú ideig a Kopta-kert haszonbérére s annak hovafordítására vonatkoznak. Már említettem, hogy 1850-ben a Társaság beleegyezik, hogy 17 magyar forintról a haszonbér 60 V. Mft.-ra emeltessék. 1851-ben ezt az összeget meg is fizeti.

De 1852-ben már újra csak a régi összeg szerepel a számadásokban. 1854-ben újra fölemelik a haszonbér összegét annyira, hogy abból a Státusnak, a központi egyháznak járó garasos alamizsna is kikerüljön. Így 1855-ben már 35 rtf. a befizetett összeg. De ennek fele elmegy királyi adóba, más fele pedig az egyetemes egyháznak. Látható tehát, hogy az egész idő alatt az egyházközség ugyan fenntartja magának a tulajdonjogot, de jövedelemre nem számít, mindössze azt követeli, hogy a földet használó gazdák legalább az állami adót megfizessék érte. Ez a tizenkét holdat kitevő terület az egyháznak másfél-száz év alatt, az utolsó 9 év kivételével, sohasem hozott jövedelmet.

Mivel tehát így ezt az értékes földdarabot az egyházközség tagjai úgyszólván ingyen használták, egészen természetes volt, hogy az egyházközségi tagság révén fölmerült

minden új terhet a nyilakra róttak fölemelt taxa képében. Így már 1817-ben a belső emberek fizetését a káposztásnyilak taxájából fedezik. 1850-ben az egyházközség költségvetésének egyensúlyba hozataláért emelik föl a taxát. 1854-ben a Státusnak járó garasos alamizsnát róják ki a nyilakra. 1868-ban a belső emberek földje megszántatását az atyafiak pénzül megváltják, s a kívánt összeg újra a Koptára megy. 1896-ban megváltják a papi és mesteri képét, s a haszonbér ezzel évi 270 forintra emelkedik. Világos tehát, hogy az egyházközség tagjai a nyilaikért voltaképpen sohasem fizettek haszonbért (mert a fizetett taxa a haszonbéri értéknek képtelenül kicsi részét tette ki, s 1817-ben az egész kertért az egyházközség egyharmada véka kukorica árát kapja!), hanem az volt a helyzet, hogy a hívek szükség szerint hozzájárultak az egyházközség fenntartásához, s a szükséges összeget földadó alakjában fizették, mivel az egyháztól mindenki egyenlően földet bírt.

Amíg az egyházközség jövedelme a malom árendájából elégséges volt, addig ez a földadó alacsony maradt. Amikor a malom eladódott, a pénz a hívek között kikölcsönződött földvásárlásra s lassan, rendjében semmivé vált, az egyházközség jövedelmi forrás nélkül maradt, s így a Koptára kirótt taxa, földadó lényegesen fölemelődött, annyira, hogy az ma általában a haszonbéri összegnek felel meg.

A taxa befizetése hovatovább olyan hanyagul történt, hogy azok összegyűjtésének feladatát kiveszik 1889-ben a társasági dékán kezéből, s azokat azután az egyházközség számadó gondnoka gyűjti össze.

1925-ben a Kopta Társaság föloszlik, s a kert kezelése, a felette való teljes rendelkezés joga, visszazáll az egyházközségre.

Sok tekintetben sajnálatra méltó, hogy a Hurkalyuki Társaság megszűnni kényszerült. Az egyházközség vezetősége esztendőig békésen sürgette, hogy a csaknem

ingyen használt földdarabért a hívek megfelelő bért fizessenek. Az egyházközség úgyszólván teljesen jövedelem nélkül állott. A templom lényeges javításra szorult; a felekezeti iskolát fönn kellett tartani. A Kopta Társaság azonban a béremelésre nem volt hajlandó. Vitatta, hogy a föld az övé, s az egyházra azt az elődök csak külső okok miatt telekkönyveztették.

A Kopta Társaság föloszlott: az egyházközség ma nagyrészt a „Kopta-taxából” tartja fönn magát. De a kezelés rendszere nem változott. Ma éppen úgy, mint 1817-ben (amikor Bentze Sándor az egyházközség keblitanácsát pereli, mert a nyilak felosztásánál „a keblitanácsosok egyenességekben” kételkedni mert, s az azért reárárt 3 frt. büntetésbe bele nem nyugodott), a hurkalyuki föld birtoklása példát mutat minden ma élő népnek, miképpen kell az egyénnek és a közösségnek érdekét szervesen egybekapcsolni és kielégíteni.

A Kopta Társaságnak egyetlen fennmaradt, 1881-ben megkezdett jegyzőkönyve s a jelenleg is fennálló rendszabályok szerint a mintegy tizenkét holdat kitevő kert fel van osztva 60-80 négyszögöles földsávokra. A múlt század vége óta a nyilak száma 270. Ezekből a nyilakból az egyházközség minden családja egyenlően részesül. 1896 előtt minden család 4, azóta 3 nyilat bír élete végéig. Özvegy férfi felesége halála után is birtokában marad mind a háromnak. Özvegy asszony vagy elvált férfi kettőt; elvált asszony csak egyet tarthat meg. A többi, s elhalálozás esetén minden nyíl, visszazáll a közre újbóli szétosztás végéig.

Házasságra nem lépett egyének, bármilyen korúak is legyenek, nyilakra igényt nem tarthatnak.

Az egyházközség minden beköltözés, áttérés vagy családalapítás útján keletkezett új családja jogot jelenthet be hasonlóképpen 3 koptai nyílra. Az ilyen jogot bejelentő családfejek prétendenseknek nevezik. Gyermekük kér-

hetik a szüleik nyilait, de az intéző tanács nem köteles őket aszerint kielégíteni.

A prétendensek kötelesek megelégedni a nekik rendelen tavaszi határjáráskor kiosztott nyilakkal. Lemondaniok csak az egésztől szabad. Az intéző tanács köteles mindenkinek jobb és gyengébb nyilakat egyformán juttatni.

Minden családfő, akinek nyilai vannak, köteles presztálni, azaz az egyházi közmunkákban s különösen a Kopta-kerti közmunkákban egy ember erejével részt venni. Ez utóbbi magában foglalja a kert gyeptűjének, kerítésének, az odavezető útnak fönntartását, valamint az árvízvédelmi munkálatokat is.

Azokat a nyilakat, amelyekről valaki lemondott, egy esztendeig nem adják ki prétendensnek, hanem csak haszonbérbe, nyílt árverésen. Ha az illető egy év múlva a lemondását visszavonja, vagy ha a faluba visszaköltözik (mert eltávozása miatt mondott le), a nyilait visszakapja.

A nyilakért fizetendő összeg nagyságát az egyházközség szükséglete szabja meg. 1925-ben az új szabályzat a haszonbéri értéket veszi alapul, amelyből a teljesített közmunka értéke levonódik.

Ugyancsak az 1925-ös szabályzat szerint nyilakat nem kaphatnak az egyház és az erkölcs ellen vétők s a pénzbeli tartozással hátralékosok. Egyház ellen vétők azok, akik a templomot egyáltalán nem látogatják, akik az egyházi rendeleteknek nem engedelmeskednek, akik az egyház ellen izgatnak s az egyház békéjét földűlják. Erkölcs ellen vétének a vadházasságban élők, s azok, akik másképpen erkölcstelének. De a tiltó rendelkezéseken már meglátsszik a papi kéz nyoma, s általában, hogy azok már nem a hosszú gyakorlat alatt kifejlődött szokások. Nagyobb részüök ott is maradt, ahova letették, a papiroson.

Íme, ezek azok az elvek, amelyek alapján ezt a különleges helyzetű közbirtokot magángazdaságba vették és ve-

szik másfél évszázad óta a mészköi unitárius egyház tagjai, a mészköi magyarok.

A Hurkalyuki Társaság utat mutat

Valaki több ember lehet mint művész, tudós, vagy társadalmi szervező, a gazdasági tehetségeivel büszkélkedő üzletemberről; a jelenlegi rendszer mégis ez utóbbi kezébe juttat minden hatalmat.

Nem volt nekem kedvem ahhoz soha, hogy papnak Aranyosszékre jöjjenek. Mészkönek – bár egy Tordai-hasadéki kirándulás alkalmával jártam benne, s a kicsi papleány babáját meg is kereszteltem – még hírét is alig hallottam. De, hogy mégis idekerültem, ez több volt a véletlennél: a sorsnak kedvezése. Anyagiakkal nem dicsekszik a mészköi lelkészi állás, de a falu Erdély keresztmetszete. Itt minden van, ami Erdély: hegy, síkság, megcsuszamlott dombok, sziklák, hasadék, folyó, bánya s közelben a gyárral javított (vagy rontott) kisváros: Torda. Lakosai románok és magyarok: földművesek, iparosok, gyári munkások és hivatásbeliek.

S ez az erdélyi nép, ez a maroknyi magyarság, ez a kis falu készen, egy évszázad óta megvalósítva ajánlja azt, amit mások és én, utópisták, bolondok, jobb jövő építői verejtékezve és fáradságosan terveznek: a föld birtoklásának, használásának az egyén és a közösség szempontjából legtökéletesebb rendszerét.

Mert ilyen a hurkalyuki veteményeskert kezelése az Úr 1798. esztendeje óta.

Kié a föld; kié legyen a föld?

Egyetemes szempontból más fölfogás helytálló, igazságosnak nem fogadható el: a csillagok és napok rendszerében bolygó föld mindené és mindenkié, aki és ami rajta, benne vagy fölötte létezik. Patkányok, medvék,

emberek darabokat belőle ki nem szakítanak: ez az enyém, ez senki másé, ide tilos a bejárat.

De ez csak a végső és legalapvetőbb tulajdonjogra vonatkozik.

A tulajdonjognak a föld minden dolgára és élőlényére való telekönnyvezése, skatulya-címe szerint a legteljesebb anarchia, uralomnélküliség, nem biztosítja a kívánt helyzet elérését. Az éppen az ellentétes rendszer vérrel, tűzzel, vassal való megvalósításához vezet, amikor a létért való küzdelemben az ügyesebb, erősebb elnyomja a gyengébbet, s míg magát úrrá teszi rengeteg föld, dolog és ember felett, másokat megfoszt attól a darab földtől is, ahol fejüket lehajthatnák.

Szükséges a tulajdonjogot valami közintézményre ruházni éppen az egyetemes egyenlőség és szabadság érdekében. Az ősi dán vagy orosz faluközösségek, az erdélyi közbirtokosságok a földnek egyenlőtlen kisajátítását megakadályozták, s gondoskodtak arról, hogy abból mindenki mindig egyenlően és igazságosan részesedjék.

Kérdés azonban: milyen és miféle legyen ez a közintézmény? Legjobb volna, ha az egész emberiségnek valamilyen közös szerve, egy H. G. Wells-féle Világ Állam szerezné meg az egész föld tulajdonját minden ember, sőt minden élőlény javára. Igen, ez volna a leghelyesebb. De az ember társadalmi érzéke túlságosan fejletlen ahhoz, hogy egy ilyen egyetemes és valóban céljának megfelelően, egyenlő igazságossággal működő intézmény – egyelőre, talán sok ezer esztendőig – megalakulhasson.

Még az egy országot szervezetbe és egységbe foglaló államok is távol állnak attól, hogy mindenki érdekét egyformán képviseljék. Az orosz szovjet állam eddigi története még nem jogosít föl senkit e tétel kétségbe vonására.

Maradt tehát a kicsi ember-sziget, az egymást ismerő emberek kis csoportja: a falu vagy az egymás közelségében fekvő, egyközpontú falvak vidéke. A község, a falusi

közbirtokosság, sok helyt az egyházközség Erdély számtalan falujában tart földterületet a birtokában, amelynek közös és minden tag számára egyenlően igazságos kihasználásáról századok óta mindenki teljes megelégedésére gondoskodik.

A hurkalyuki veteményeskert esetében ez a kisméretű közintézmény az unitárius egyházközség. Elmondható-e azonban, hogy az elmúlt szinte másfélszáz esztendő alatt az egyházközség a birtokot valóban úgy kezelte, hogy védnöksége alatt abból mindenki egyenlő igazsággal részesedett? Elsősorban is, nem vált-e az egyházközség mintegy külön személyé, nem élt-e vissza azzal az előnnyel, hogy a dombokon elterülő község szinte egyetlen kertészetre alkalmas helyét bírja?

E kérdésre a leghatározottabb nemmel felelhetünk.

Jogilag az egyházközség megtehetette volna, hogy saját legnagyobb hasznát keresve a kertet a legtöbbet ígérőnek adja haszonbérbe. De ezt sohasem cselekedte. Kiadta a Hurkalyuki Társaságnak, amelynek tagjai közül, ha nem túlságosan sokat kívánó feltételeknek eleget tett, senkit sem lehetett kizárni. Ellenértékül pedig sohasem kívánt többet, mint amennyit a területért adóba ki kellett fizetnie, s amennyire saját magának, intézményeinek és tisztviselőinek fenntartására a legszűkebb számítások szerint szüksége volt. Ez az összeg az utolsó kilenc esztendőt kivéve nevetségesen csekély volt. 1817-ben például az egész feltört területért, amely azonban akkor a mostaninál jóval kisebb lehetett, egyharmad véka kukorica árát kapta az egyházközség.

De ez még csak a kevésbé fontos része a vizsgálatnak. A leglényegesebb kérdés az, hogy az egyházközség milyen rendszer alapján bocsátotta a Kopta-kertet az emberek használatába?

Közbirtokossági legelők és erdőrészek esetében a földrész közös kihasználása régi, bevált módszer. Ugyanezt az elvet azonban művelés alatt álló területre csak a nagy-

üzemi rend bevezetésével lehet alkalmazni. Szükséges lett volna valamilyen bizottságot hatalommal fölruházni, hogy a terület kihasználásának megállapított terve alapján a munkát kiossza, a tagokat meghatározott időben munkába állítsa, a késedelmeskedő és felelőtlen természetű emberekből ugyanazt az értékű munkát kikényszerítse, mint a pontosakból és a szorgalmasakból, s végül: a termények szétosztását vagy értékesítését igazságosan végezze. Hogy az efféle közös munkát milyen nehéz mindenki megelégedésére lebonyolítani, arra elégséges bizonyíték a koptai közmunkák, útjavítás és árvízvédelem tengeri kígyója. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a közmunkákkal mindig baj volt. Mindenki egyszerre, a kellő időben sohasem jelent meg. Mindenki egyforma értékű munkát sohasem végzett. Mindenki mindenki másra állandóan zúgolódott.

A kollektív termelés önálló kisgazdákkal nem válik be azon egyszerű oknál fogva, hogy az emberek társadalmi érzéke még fejletlen. Az ezerholdas földbirtokokon s a munkások ezreit alkalmazó gyárakban is csak annak következtében megy simán az ilyenfajta termelési rend, hogy a munkában résztvevők gazdaságilag függő viszonyban vannak a munkavezetőktől, illetve a munkaadóktól.

Ilyen viszony teremtése azonban, az önállósághoz szokott kisgazdák alárendelése valami községi hatalomnak, az emberi élet olyan elszíntelenedését, az egyéni szabadság olyan korlátozását jelentené, hogy az nem érné meg az eredményt, a gazdaságosabb termelést.

Miután a Kopta-kertben a kollektív termelés bevezethető nem volt, egyéb nem maradt hátra, mint a birtokot kisebb nyilakra fölosztani, s úgy engedni át a magángazdaságot folytató családoknak.

A tényleges kihasználásnál, a magángazdaságra való áttérés alapelveiben éppen úgy a lehető leghelyesebb rendszer a fejlődés jelen állásában, mint a birtokjog ráru-

házása egy közintézményre, a tulajdonjog szempontjából. Kétségtelen, hogy általánosságban az emberek társadalmi érzéke családnál nagyobb társadalmi egységet még nem bír el.

A társadalmi hajlam, egyszerűbb nevén: a szeretet, már annyira ki van fejlődve, hogy az ellenségeskedés legdurvább fajait, mint az erőszakos vérontást, a háborút egy nemzet, egy osztály, sőt még az ennél nagyobb társadalmi egységek köréből is ki akarja küszöbölni az ember. De ez a szeretet arra még nem teszi őt képessé, hogy érdekét nagyobb tömegű embertársával ténylegesen azonosítani tudja. Ezért nem alkalmas a fejlődés jelen állásában a kollektív termelés, s ezért helyes a családi birtoklás rendszere.

A magán, vagy helyesebben kifejezve: családi birtoklási rendszer legelső előnye az, hogy az emberek által falat kenyérként kívánt bizonyosságérzetet megadja. A földműves, aki hallani sem akar arról, hogy birtokát az államnak átengedje, s azután az államnak dolgozva teljesen ki legyen neki szolgáltatva, nem kapzsiságból, haszonvágyból ragaszkodik a birtokához, hanem egyszerűen azért, mert a maga s a családja életének fenntartásához szükséges eszközök felett maga kíván rendelkezni. Az államban, sőt még a községi tanácsban sem bízik meg, amikor arról van szó, hogy a közös határt kétszáz család közösen művelje, s a termelvényekből az egyes családoknak juttatott résszel készséggel megelégedjék. Eleget látott s tapasztalt már ahhoz, hogy a hivatalnokok, a rendelkező, uralkodó csoportok, sőt általában embertársai igazságosságában is meg ne bízzék.

A családi gazdálkodás másik előnye abban áll, hogy a munkára ösztönző okok leghatásosabbika, hogy az ember munkája eredményének hasznát közvetlenül magának, illetve családjának biztosítva lássa, ennél a rendszernél a legteljesebb mértékben érvényesül. A család min-

den tagja kedvét lelheti abban, hogy a birtokrész fejlesztését, berendezését tetszése szerint intézze.

A földbirtoknak családi gazdálkodás szerint való kihasználása a fejlődés mai állásában tehát helyes alapelveként fogadható el. Kérdés azonban, hogy a gyakorlati kivitel olyan módon történt-e a Kopta-kert esetében, hogy az egyetemes érdek, az igazság csorbát ne szenvedjen?

A közérdek s az igazság a Kopta-rendszer keretében teljes mértékben érvényesül, mert a birtok az egyes családoknak egyenlően osztódott szét, s ez az egyenlőség a közösségben mindenkor élő minden család számára végérvényesen biztosítva van.

Minden család egyforma részt kap a közbirtokból. Az az álláspont, hogy a többtagú családok nagyobb birtokrészre tarthatnak igényt, mint a kevesebb tagból állók, nem állja meg a helyét. Az aránytalan szaporodás nem érdem, amit jutalmazni kell. Ha az egyik család megelégszik két-három gyermekkel, hogy mindnyájuk élete nyugodtabb, dúsabb és emberibb lehessen, milyen igazság kényszerítse őket arra, hogy a szomszéd tíz gyermekének birtokrészük egy részét átengedjék, s ezáltal a magasabb életszintről a kevesebb igényűek közé lezuhanjanak? Az igaz, hogy a fejlődés szempontjából kívánatos volna, hogy az értékesebb tulajdonságokkal rendelkező családok túlsúlyba kerüljenek, de ezt az eredményt azzal, ha a nagyobb családoknak nagyobb birtokrészt biztosítunk, elérni nem tudjuk, mert ez esetben minden család ösztönözve érezné magát a túlszaporodásra. Így a birtokrésznek a családok között való egyenlő szétosztása még népességszabályozó szerepet is játszik.

De nem elég az egyszeri igazságos fölosztás. Szükséges annak biztosítása, hogy a birtokrészesedésben eltolódások ne történhessenek. A Kopta-rendszer e tekintetben is tökéletest ad.

Minden család a kapott egyenlő birtokrész használati jogában a családfők élete végéig megmarad. Ahhoz többet nem szerezhet, abból semmit el nem adhat. Azt sem teheti meg, hogy a három nyíl közül egyről lemondjon, s a többit megtartsa. Lemondani csak az egészről egyszerre lehet, s így a közösségtől teljesen visszavonulni. S még akkor is, ha valaki valamilyen ok miatt a társaságból kilép, a közösség irgalmasan és türelmesen egy évig vár, a nyilait végérvényesen másnak ki nem adja, csak gyümölcsötveti egy esztendeig.

Teljesen ki van zárva tehát annak lehetősége, hogy az egyik család a másik rovására nagyobb birtokrészhez jusson. A mostani korlátlan magángazdálkodás rendszerre annyira magától értetődővé tette a tételt, hogy aki törekvő, az méltó a többre, hogy a Kopta-rendszernek ez az oldala az első gondolatra igazságtalannak tetszik. De miért lenne igazságtalan a gyengének, az élehetetlennek megvédése? A legkevesebb, amit a kevés gazdasági érzékkel rendelkezők érdekében fölhozhatunk, az, hogy valakit születési hibájáért éhezésre és nyomorúságra büntetni gonoszság. De ennél nyomosabb érv az a tény, hogy az ember legértékesebb tulajdonsága nem szükségképpen a gazdasági vagy üzleti érzék. Valaki több ember lehet mint művész, tudós vagy társadalmi szervező a gazdasági tehetségeivel bűvészkedő üzletembernél; a jelenlegi rendszer mégis az utóbbi kezébe juttat minden hatalmat nemcsak dolgok és gazdasági javak, hanem ezeken keresztül a többi, esetleg nála értékesebb emberek felett is. A Kopta-rendszer a gyengék elvagyontalanodását megakadályozza. Az ügyesnek pedig azáltal adja meg az ösztönzést az eredményesebb gazdálkodásra, hogy magától függ, ki milyen eredményt tud fölmutatni a neki juttatott birtokrészen.

A Kopta-rendszer azonban nemcsak a legelső földosztásnál földhöz jutott családok számára nyújtja az egyenlő igazságot. Az a közösségben mindenkor élő minden csa-

lád számára biztosítva van. Az újonnan alakult család nem azért tarthat igényt három koptai nyílra, mert a szülők révén ezt a jogot örökli, hanem azért, mert a közösség tagja. A beköltözött és a közösségbe belépő családnak (a befogadás föltétele az unitáriusság, ami mindenki előtt nyitva áll) nincs kevesebb joga, mint a legősibb mészköi unitárius család leszármazottjának.

Ha a Kopta-kertet egészen 1925-ig haszonbérelő társaságnak sikerült volna az egyháztól a tulajdonjogot elvitatnia, nincsen kizárva, hogy a nyilak átmentek volna rendre az azokat akkor bíró családok tulajdonába. Ezáltal nemcsak az akkor birtokló családok közötti egyenlőségnek lett volna vége, egyes családok nagyobb területeket szerezvén meg, hanem a később beköltöző családok elől is el lett volna zárva a lehetőség, hogy jog szerint birtokrészhez jussanak.

További előnye a Kopta-rendszernek, hogy az egyének túlkapásait nemcsak a birtokszerzés terén, de a gazdálkodás folyamán is megakadályozza. Így a szántást és a termények betakarítását mindenkinek egyszerre kell végeznie, hogy a későn dologhoz látó gazda a társai nyilaiban kárt ne tehessen.

Végül figyelemre méltó a Kopta-rendszerben az a körülmény, hogy az egyházköztség, mint a közérdek legfőbb őrizője s a birtokjog bizományosa, a közvetlen kezelést egy önkormányzati szervnek, a Hurkalyuki vagy Kopta Társaságnak adta át, amely vezetőségét teljesen falusi gazdálkodókból választotta. Sajnálatra méltó, hogy ez a társaság, amely a birtok kezelését a fent részletezett elvek alapján százhát esztendőn keresztül hibátlanul végezte, nem mutatott hajlandóságot a különben minden tagja által szükségesnek tartott egyházi szervezet anyagi terheinek kielégítő vállalására, aminthogy egész működése alatt közcélokra keveset, majdnem semmit sem adott. A bukás szélére jutott egyházköztség kénytelen volt tőle a kezelést 1925-ben visszavenni, hogy a rendszer fenntar-

tása mellett az eddig földadóként fizetett csekély összeget szükséglete arányában fölemelhesse.

A Kopta-rendszer nem utópia, hanem 136 év óta gyakorlatban levő, kipróbált valóság. A földbirtok tulajdonjogi helyzetének és tényleges kihasználásának a fejlődés mai fokán legtökéletesebb megoldása.

Alkalmazni lehetne minden földbirtokra.

A házasságra lépő ifjú sem a kollektív gazdálkodás államirtokára, sem pedig évtizedek lélekölő, verejtékes küzdelmére nem kellene hogy várjon. Azonnal *prétendensévé* válik a község bizományában levő földek 5-10 holdjára. Minden közmunkát *prestálna* és a közösség fönntartásához szükséges *földadót* fizetné hűségesen.

Nem is olyan megvalósíthatatlan ez a gondolat!

A LELKÉSZ

Botorkáló, bizonytalan járás

Az egyház célja nem önmagának változatlan fönntartása, hanem ápolása a folyton élő, folyton fejlődő emberek folyton élő, folyton fejlődő hitének, keresése az isteni élet útjának, a rajta való botorkáló, bizonytalan járás.

A régi jegyzőkönyvek titkai fölfedezéséhez csak akkor fogtam hozzá igazában, amikor teljes esztendőt egyedül kellett töltenem a hasadozott-repedezett mészkői paplakban. A feleség Dániába röppent; egyedül maradtam. A kibontott asztalra kitergettem a kinyitott jegyzőkönyveket, s zavartalan élvezettel böngésztem őket lapról lapra.

De még mielőtt a halott falura a sort reákerítettem volna, semmi alkalmat el nem szalasztottam, hogy az élővel megismerkedjem.

Templomban, egyletekben, vallásos estélyeken, gazdaköri gyűléseken, házaikban. Kedd estékre pedig, az első télen, azokat hívtam meg magamhoz, akik az átlagon felül álló értelmességgel vagy kíváncsisággal egyet s mászt a mindenség dolgai közül meg akartak vizsgálni.

A kiválasztást nem magam végeztem. Ezeken az összejöveteleken is részt vehetett mindenki, mint a vasárnap estieken. De ha az első alkalommal el is jöttek néhányan, akik egyebet nem kívántak, csak magukat megmutatni, a második s ötödik estén már csak az kopogott be, akit a dolgok valóban érdekeltek, aki a többinél több volt.

Nem is akartam én egyelőre egyebet, mint kiválasztani s összegyűjteni ezeket a „több”-embereket: társaságnak, közös előrehaladásra, életünk elmélyítésére. De azért nagyhangzású nevet adtam ezeknek a szerény heti gyü-

lekezeseknek. Népfőiskolának neveztem őket. Lényegében az is volt, amit csináltunk: a nép magasabb képzése, művelése. S bár a reménybeli népfőiskolának ez csak a magja lehetett, hittem s hiszem, hogy ahhoz is egyszer elérkezünk; a nevet pedig jó minél hamarabb bevinni a köztudatba.

Azzal tisztában voltam már a legelején, hogy nem akarok csupán átvenni valami külföldön bevált iskolatípust. Ami Dániában kialakult, az dán: emberileg és történelmileg. Amire nekünk szükségünk van, az erdélyi kell hogy legyen. Az esztendők jönnek, telnek: a türelmesen és jóakarattal végzett kísérletek majd megmutatják, merre kell kereskednünk. Már az első télen fölfedeztem, hogy az aranyosszéki magyar nem dán, mert a 18-25 évesek érdeklődését, akik pedig a dán népfőiskolázás anyaga és tömege, fölébresztenem sem akkor, sem azóta nem sikerült. Úgy látszik, a magyarnak 30 éves korában nő be a feje lágya. Ez már lényeges különbséget jelentett a külföldi népfőiskolákkal szemben, amelyeknek alapítói úgy vélték, hogy a tizennyolc éves ifjú már megkomolyodott annyira, hogy magát az élet izgató feladataival szembeállítsa, s akaratát az értékesebb élet megvalósítására irányítsa. Az erdélyi magyar népfőiskola törzse 15-18 éves gyermekifjak és 30-40 éves, maguk módján már kiforrott házasemberek lesznek.

Az első két este nem tűztünk magunk elé semmiféle fogas kérdést. Csendesen, nyugodtan elbeszélgettünk. Ki akartam ismerni a jelenlevők érdeklődési körét. Szándékom titokban az volt, hogy társadalmi kérdésekkel fogok foglalkozni, de hamar fölfedeztem, hogy az embereket a vallási kérdések jobban érdeklik. Miképpen mehetett végbe a teremtés? Van-e túlvilág? Hogyan képzeljük el az Istent? Lassan ezeknek tárgyalására tértünk át.

Bizonyos boldog fölszabadulást tapasztaltam a résztvevők legtöbbször, hasonlóan ahhoz, amit az a ritka fiú érez, aki szerelmi ügyeit édesapjával megtárgyalhatja. Teljesen

új, ismeretlen élményük lehetett ezeknek az embereknek, amikor a papjuk előtt őszintén föltárhatták hitbéli kételyeiket. Sohasem felejttem el azt a délelőttöt, amikor egy hetvenéves öregember bevallotta, hogy a bibliából nem tud elfogadni mindent. Egy másik, amikor elmagyarázta Mészköttől Tordáig a rázós szekéren, hogy a túlvilági életben hinni nem tud, bár három gyermeke meghalt, megjegyezte, hogy a papjával eddig ilyen dolgokról sohasem beszélgethetett. A papok általában csak akkor szállanak vitába híveikkel, amikor azok a szekták felé kacsingatnak. Tekintélyes részük még akkor sem azért, mert gondja van a híve lelkére, s féltőn ügyelni akarja, hogy világnézete tartalmasan egészségesen fejlődjen ki, hanem azért, mert a nyájnak egy kepefizető bárányát sem tanácsos elveszíteni. Ezért egyebet nem is fog tenni: egyháza hivatalos elveit védelmébe veszi, s minden egyebet ledorongol, nevetségessé tenni próbál.

Tőlem távol állott és távol áll a hivatalos elvek ilyen hivatalos megvédelmzése. (Igaz, az unitárius egyháznak nincsenek is, csak félhivatalos hittételei, amelyeket nem a törvényhozó zsinat, de egy tisztán végrehajtó és törvényt magyarázó szerv állapított meg.) Előttem és számomra az egyház irratlan alkotmánya a kötelező, amely előírja, hogy az egyház célja nem önmagának változatlan fönntartása, hanem ápolása a folyton élő, folyton fejlődő emberek folyton élő, folyton fejlődő hitének, keresése az isteni élet útjának, a rajta való botorkáló, bizonytalan járás. Az élő hit megtalálása és a hit életre ébresztése fontosabb, mint az esetleg háromszáz éve halott hitelvek törvényes védelmzése. A lelkészi hivatás különös keveréke a szolgaságnak és a szabadságnak. Bizonyos mértékig a lelkész szolgálja az egyháznak, amely alkalmazza és fizeti őt; de ura is, mert az isteni igazságot az emberek ellen is érvényre kell juttatnia. A lelkész nemcsak egyházi hivatalnok, de, ahogy mondani szokták: az Isten szolgája, az Isten embere is.

Sohasem volt alkalmam megbánni, hogy az emberekkel a vallásról mindig „nem hivatalos” formában beszélgettem. Bátorságot nyertek. Gondolkozni kezdtek; megnyilatkoztak. Még politikának is jó ez az eljárás: a magukba húzódott, lelkük hímét féltőn őrző embereket kicsalogatni a napfényre, a vallás magánügyét a tanulás, haladás, értékelés és megbecsülés közös ügyévé tenni.

Én azonban nem eszközi szereppel használtam a szabadságot és a türelmességet. Én azért engedtem szabad folyást bármi hitbéli patakoknak, mert érdekelt, hogy ezek az emberek mit hisznek, hogyan gondolkoznak a vallás dolgairól. Előttem becsukott könyv volt a más emberek hite. Mint teológus nem sokat gondolkoztam azon, hogy a falusi ember vallásos fölfogása milyen lehet. Székelyföldi falusi rokonsággal gyakran elbeszélgettem vallási kérdésekről, s örömmel tapasztaltam, hogy falun sem ismeretlen a gondolkozás, a hihetetlen dolgok nyájas elhessegetése. De nem volt alkalmam arra, hogy ez irányban tanulmányokat végezzek. A sógorom egy ízben azzal lepett meg, hogy nekikezdett az Újszövetség elolvasásának, addig emlegette a papja a szószékben, milyen szép olvasmány az. A könyvének eleje, igaz, hogy hiányzott, de azért annyit meg tudott állapítani, hogy Jézus törvénytelen gyermek volt. Neki ennyit jelentett mindössze a biblia misztikuma. A túlvilági életben pedig ő sem hitt. Viszont azt tudni vélte, hogy egy iparos Székelykeresztúron azért halt meg, mert nem hitt az Istenben, vagyis helyesebben mondva, hitt az istenadta, de azt tartotta, hogy az Isten nem más, mint a természet. Ennél még csak egy alkalom vitt közelebb teológus koromban a falusi nép hitének megismeréséhez. Legátusként s nagy bátran egyszer elmeséltem a szószéken a húsvéti feltámadás szép legendáját, aztán nekifogtam és darabokra szedtem az egészet. Az öregasszonyok állítólag nagyon föl voltak háborodva – s ennek híre a vidéket is bejárta. Ők, úgy látszik, hittek a föltámadásban, s én nem.

Ahogy most visszagonolok erre az időre, jó tíz évvel ennekelőtte, csodálkozom magamon, hogy a papi pályán olyan nyugodtan megmaradtam. Azt kell mondanom, hogy vallástalan voltam. Az Isten fogalma majdhogy semmit sem jelentett nekem. Sem az unitárius, sem pedig a keresztény hagyományok iránt túlságos tisztelettel nem viseltetem. Egy célom volt csak: társadalmi reformokat elősegíteni szocialista alapon. Ezt Adyval együtt szívtam magamba teológus koromban. Az én hivatásomat tisztán láttam; előttem a lelkészi pályás az egyházi munka alkalmat jelentett a falu társadalmi és gazdasági életének az átalakítására. De az sohasem aggasztott, hogy közben palástot kell viselnem, s olyan emberek előtt prédikálnom és imádkoznom, akik rettegve újságolják, hogy a keresztúri iparos meghalt, mert azt mondta, hogy az Isten a természet.

Tisztára olyan volt a fölfogásom, mint most a híveim egy részéé. Kialakulatlan, zavaros. Csak azt tudtam, amit nem tudtam, amit nem hittem. A romoknál tovább még nem láttam. Arról szó sem lehetett, hogy másoknak vagy magamnak gazdag, erős vallásosság forrása lehessen.

Baj lett volna, ha ennél tovább nem jutok. De egy új vallásosság elemei már ott szunnyadtak bennem. Azokat lassanként öntudatra hoztam. Szinte magam sem vettem észre, s már olyan erős hitem támadt, hogy egész életemnek az adott jelentőséget.

Azokon a keddi estéken és máskor, ha kételyekkel terhelt emberek hitüket elem teregették, volt mibe kapaszkodnom. Azoknak, akik homlokukat ráncolták, vagy kezükkel legyintettek, volt mit adnom, hogy földerüljenek. Mert természetszerűleg, csak az első lépés a sebek föltárása, a beteg hit kitapogatása. Orvos kellett hogy legyek; új hit adogatója.

Az én vallásosságom értelmi magalapozása abban a még 1922-ben írott tanulmányban található, amelyért az aradi Kölcsey Egyesület pályadíjjal tüntetett ki, s amely-

nek alapgondolatát később, Amerikában létem alatt fejlesztettem tovább. Nem volt az más, mint annak fölfedezése, hogy a világfolyamat a fejlődés során bizonyos cél elérése felé törekszik. A célt is meghatároztam. A felfogásom szerint a világnak olyan a természete, a meghatározottsága, az elrendeltsége, hogy fejlődésnek indul olyan állapotban, amely a világot alkotó parányok és testek egyéni öntudatosságát, különcélúságát nem tartalmazza. Azt lehet tehát mondani: valami ősi együttműködésből indult ki a fejlődés, amely ellenségeskedést nem ismert. Ahogy azonban a fejlődés folyamata kezdetét vette, s a testek egy része a fizikai mozgások mellé vagy fölé az élettaniakat is megszerezte, ez a kezdeti összhang kissé megbomlott. Egyes élőlények már úgy támadhattak más élőlényekre, hogy azokat elért legmagasabb fejlődési állapotuktól, ezen a fokon az életüktől meg tudták fosztani. Az ellenségeskedés, a létért való küzdelem kezdetét vette a világban. De egyelőre még csak a különböző fajú élőlények között bukkant föl. Az egyén szempontjából, amely még mindig távol áll a különcélúságtól, az öntudatosságtól, a helyzet úgy fogható föl, hogy míg a fejlődés kiindulópontján egy olyan világ közepén helyezkedett el, amely teljesen egybeillett, létért való küzdelmet nem ismert, most a közvetlen hozzátartozó fajcsoport, amelyben elsősorban helyet foglal, még mindig ilyen békés egybeillésű, de azon kívül már a küzdelem, az ellenségeskedés megindult. A fejlődés további fokán ez a még föl nem zavart, békés egybeillésű sziget egyes fajoknál még szűkebbre szorul össze, mint például a méheknél és a hangyáknál, ahol a harc az egyes fajokon belül is előfordul, csak a törzs marad érintetlen. Végül az emberben, de kis mértékben más állatoknál is, ez a meg nem zavart összeműködési kör leszűkül az egyes emberre; az egyén a létért való küzdelemben már mindenkivel szemben harcban állhat, már csak a saját érdekeit követi. Megszűletett az egyéni különállóság, az öntudatosság.

A világ az öntudatos egyén szempontjából elveszítette a békés összhangot, a mindent magába foglaló összeműködést, de megszerezte az egyéni különállóság tudatát. Ez a fejlődés fordulópontja.

Ettől kezdve a fejlődés iránya arra vezet, hogy a megszerzett és drágán megszerzett egyéni öntudatosság megtartása mellett fokozatosan, rendre a világösszhangot is helyreállítsa. A most már öntudatos és mindig az maradó embereket a szeretet, a társadalmi érzés útján egyre szélesebb körű összeműködésekre vonzza. Az ember öntudatosan kezdi azonosítani az érdekeit egy klánéval, a törzsével, a nemzetével. Ez az életazonosítás még nem mély, de az ellenségeskedés legnyersebb fajtáit már kizárja. Ha a fejlődés iránya meg nem változik, akkor az együttműködés köre egyszer újra az egész világot magába fogja zárni; de mennyire másképpen, mint a kiinduláskor! Közben az egészet alkotó részek keresztülmentek a fejlődés teljes létráján, s megszerezték az egyéni öntudatot.

A világfolyamat célja nem más, mint létrehozni az öntudatos egyének együttműködését, szeretet-közösségét.

S hogy ennek a valláshoz mi a köze?

A vallás lényegét én nem abban látom, hogy az ember – joggal vagy anélkül – bizonyos erőket megszemélyesít s hisz szellemekben, istenekben vagy éppen egy Istenben. Maga az elhívése e – joggal vagy anélkül – föltételezett valóságok létezésének, még nem vallás. Vallássá e hit csak áltál válik, ha az ember azt is föltételezi, hogy az isteneknek vagy az Istennek e világgal valami célja van, hogy a dolgok bizonyos egyetemes rendszer, célszerűség, illetve „az Isten akarata” szerint folynak, és ha végül az ember – a vallássá válás utolsó feltétele – tudatosan beleállítja magát az egyetemes célszerűségbe, illetve: alárendeli magát Isten akaratának.

Hinni valami istenben, aki e világgal semmit sem akar, aki az emberek életével nem törődik, minden, csak nem

vallás. A vallás alapvető kérdése így tehát nem az Isten pusztá létezésére vonatkozik, hanem arra a körülményre, hogy az ember a világban tud-e látni valami egyetemes, mindent meghatározó célszerűséget, amelyet aztán ő a vérmérséklete, neveltsége vagy bölcsessége szerint fog, vagy nem fog, egy elképzelt és hitt istennek tulajdonítani.

Ilyen köze van a világcél elhívésének a valláshoz.

Engem az okoskodásaim és a bölcsességem kétségkívül oda vezetett, hogy vallásossá váljak: higgyek egy világfolyamatot vezető egyetemes cél létezésében, s egész lelkemmel reávessem magam e nagy cél engem illető része megvalósítására.

Rendre még egy isteni valóságban is hitem támadt.

Minden ott szunnyadt bennem, csak napfényre kellett hozni. A világcél értelmi elhívése nem volt több nálam, mint a kicsiholt szikra, amelynek hatása alatt meglévő ősi elemek egyesülnek, új alakot vesznek föl; de ami tovább él és hat, az már nem e szikra, hanem a létrehozott új valóság.

Életemben én már régtől fogva természetem szerint és tudomásom nélkül a világegyetem céljait követtem; egyéniségemet neveltem és a szeretet szálait erősítgettem.

Az Istent is már régen éreztem, csak nem neveztem annak. Minden dologhoz valami titokzatos ragaszkodás fűzött, testvéremnek éreztem minden élő és élettelen dolgot, vonzódtam a mindenben élő isteni lélekhez.

Most az értelmi elhívés szikrája új és diadalmas valóságot teremtett érzésemből és akaratomból. Vallásom támadt.

Szilárd alapokra került az életem.

Pusztá létezésem boldogsággá vált, mert része lehetek ennek az isteni törtéetésnek, ennek a fölséges életnek, amely a csillagködöktől, szépségen, változatosságon keresztül, magasztos célja felé törekszik.

Tőlem már boldogság azt kérdezni: most boldog vagyok-e? Mintha a boldogságot az időben összejátszó körülmények kedvezése szerezné, nem pedig az isteni élet maga, a körülményektől függetlenül. Engem, ha ez a hitem kitart, megverni nem lehet, mert én a végső diadalban, mint a középkor hívője a maga kis magánüdvözülésében, már rendíthetetlenül bízom.

Más kérdés azonban, hogy ez az én vallásosságom másé, többé, találobb-e, mint a fejlődés rostáján kihullott vallások? Az öreg Ágnes néni is vallásos; ő is rendíthetetlenül bízik abban, hogy az élet a maga elrendelt célja felé halad. Az ő mitológiáját, gyermekes istenképét, a cél elképzelését józan értelemmel, tudományossággal, előítéletektől mentes intuíciókkal magamévá nem tehetem, ez igaz. De vajon jelenti-e ez az én hitem felsőbbségét?

Vajon olyan-e ez az én vallásom, hogy korunk legelőhaladottabb szellemei képesek magukat abba beleélni? S még egy másik, nagyon kényes kérdés: vajon ez az én vallásom elfogadható lesz-e falusi híveim számára? Az emberek kérges tenyerűek, gondolataik nehéz csizmákban topognak a dolgok fölszínén. Az én vallásosságom bonyolult lehet, mint az agy tekervényei, mert a fölszín alatt kitapogathatatlanul elrejtőzött lényeg részletei adják össze a megalapozását, amelyeket az ökör szarváig néző szem meg sem lát. Egybe lehet-e hangolni az én vallásosságomat az új hitet váró emberek lelkével, hogy a találkozás eredménye ne a fölcsigázott reménység lelkadása, hanem megtermékenyítés és újjászületés lehessen?

Elöttem állott a feladat. Ki kellett fejtenem vallásosságom rendszerét, hogy a művelt tudományosság bírálata alá bocsáthassam. S ugyanakkor ki is kellett próbálnom: vajon falusi híveim lelkében, ha oda elültetem, megfogamzik-e? S ha igen, milyen gyümölcsöt terem?

Az áldottá tett élet

Szeretném ezt a kifejezést százezerszer leírni. Csak az jogosult, ami az életet áldottá teszi. Áldottá teszi. ÁLDOTTÁ TESSZI.

A vallás nem azért érdekelt, mert a pap abból él, s így illik vele foglalkoznia. Ismerek nem egy papot, leginkább olyanokat, akik a vallásból nemcsak megéltek, hanem meg is híztak, akikkel a vallásról még beszélgetni sem lehet, bár igen meghatóan tudják az Isten nevét emlegetni. Engem a vallás azért érdekelt, mert benne az emberi élet legfőbb egységbe hozó, egységben tartó erejét látom. A mi, úgynevezett modern életünkéből ennek a hiánya a legkiütközőbb. Az élet rugója meg van rozsdásodva: a kereteket hiába igazítjuk.

Néha valaki vallást ölt magára, holott az nem más, mint száz évvel ezelőtt kihalt emberek ronggyá vált ruhája. Be sem fődí; meleget sem ad. A vallás csak akkor hajtja az embert termékeny, céltudatos életre, ha neki való, ha talál a gondolkozásával, megváltozott életvágával. Hányan észre sem veszik, hogy életük színtelen, erőtlen, felemás, mert valójuk nem rezdül bele az elvekbe, amiket – a hagyományok kényszerítése alatt – vallásokul erőltetnek. Hányan vannak, akik már régen eltávoztak a mitológikus, személyes istenhitű vallástól, s ha valaki az új megfelelőbb hitet fölébresztené bennük, tartalmatlan életük nyomban új magot nyerne s kihajtana.

Úgy éreztem és úgy érzem, hogy a bennem kialakult vallásosság az az égetően szükséges új hit, amely az értelmi fejlődés új állomására érkezett emberek lelkét visszaadja. Az elhivatásom, a kötelességem, a rendeltetésem ezt az új hitet szertesugarazni, a világba robbantani.

A legelső tervem az volt, hogy azt az angol nyelvű tanulmányt, amelyért a kaliforniai teológián a „hittudo-

mányok mestere” címet vizsgamentesen elnyertem, magyarra átfordítom és kiadom. Abban bizonyos részletességgel vázoltam föl a fejlődésnek azon elméletét, amely a vallás jogosultságát a tudományosan gondolkozó emberek szemében is elfogadhatóvá teszi. Abban, vázlataiban adtam az új hitrendszert, amelyet a harvardi egyetem egyik tanára elolvasván, arra méltatott, hogy tanulmányaim folytatására ösztöndíjjal a Harvard egyetem teológiai fakultására hívjon.

Én akkor, ahelyett, hogy a meghívást elfogadtam volna, Japánon és Indián keresztül Erdélyig futottam. A tudományt otthagytam Harvardban s a külföldi teológiákon. Le is tettem arról hamarosan, hogy azt az angol nyelvű értekezést egyelőre magyar könyvvé változtassam át.

Ahhoz, hogy a fejlődésnek és vallásnak évek rendszeres gondolkozásával kialakított rendszerét könyvben úgy kifejtssem, hogy azt a tudományos világ teljes egészében tudományosnak elfogadhassa, nincsen meg az alapos részletekre kiterjedő képzettségem.

Én voltaképpen sem a hittudománynak, sem pedig más tudománynak a „mestere” nem vagyok. A teológiához, a metafizikához, a bölcsészethez csak annyit értek, mint a kisbőgőzéshez. Árva két húrra szegényedve áll a nemes hangszer a szekrényemhez támasztva. Vendégeim érdeklődve kérdezzetik: Hát kisbőgőzni is tud? Én tiltakozom, de ők nem hisznek nekem. Így vagyok én a többi tudományokkal is. Mindegyikhez konyítok egy kicsit, s aztán azok, akik látják, milyen biztosan tudom azt, amit tudok, s mennyire átfogóan látom a kérdéseket, azt hiszik, hogy nekem kisujjamban van minden tudomány és minden bölcsészet.

A tény az, hogy az apró részletek ismerete nélkül is én magamévá tudom tenni a tudománynak és a bölcsészetnek a jelentéseit. Nekem a világ, anélkül, hogy nagyítóval vizsgálnám, hangosan és értelmesen mond valamit. De az emlékezőtehetségem aránylag gyöngé. A részletekre

emlékezni nem tudok. S hiába van meg az átfogó képességem, hiába látok meg rejlett összefüggéseket, ha az indukcióhoz szükséges adatok tömege nem áll a tudományág egész területén állandóan kezem ügyében. Anélkül pedig meggyőző lenni nem tudok.

Csak akkor remélhetem, hogy az elméleteimet valaha is tudományos erővel kifejtethetem, ha egy tudományos hajlammal és képzettséggel rendelkező egyénnel együtt dolgozhatok.

Az én természetem nem a tudósé, hanem a Midász királyé, akinek keze érintésére arannyá változott minden. Az én érintésemre a dolgok, a szokások, az elméletek étellel telnek meg. A legmegmerevedettebb szokás is kiverejtékezi régen eltemetett jelentését, ha nekem közöm támad hozzá. Az én vallásosságom – az isteni cél megvalósítása – annyira egyetemesen a vérembe ivódott, hogy engem most minden a jelentőségénél fogva érdekel. Elősegíti-e az isteni élet kiteljesedését, vagy nem? – ezt a kérdést teszem föl a világ s az emberiség minden fölmozdulására. S ami nem befolyásolja, vagy éppen mellékútra tereli, visszaszorítja az isteni cél megvalósítására előzuhogó életet, azt nem tartom egyébnek bűnnél, vagy a legjobb esetben játéknál, tornánál.

Nemcsak tudományos készültségem hiányossága miatt, hanem azért sem foghattam hozzá könyvem megírásához, mert én a könyvemet eleve utáltam, ha nem tudhattam róla, hogy a benne kifejtett elmélet nemcsak elméletnek helytálló, de az emberek életét is a helyes irányban az isteni cél megvalósítása felé tudja megmozdítani. Annak értelmét nem láttam, hogy csupán könyvsikert arassak; hogy lapokban, sőt talán tudományos folyóiratokban is vallás-elméletemről megemlékezzenek, mint ami „figyelemre méltó és logikus”. Csak az jogosult, ami az emberek életét fölrázza, s a mindenség sodrásába beleállítja. Külön, önmagáért való célja semminek sincs: a rágásunknak sincs, a párzásunknak sincs, s a gondolko-

zásunknak sincs. Aki ételt rág, bagózik, ínyét csiklandozza, nőt vásárol, okoskodik s elméleteket gyárt, az engedi, hogy az eszköz céllá föltolakodjék. Illenék már tudnunk, hogy a testmozgás, a rágás, a párzás és a gondolkodás azért jár gyönyörűséggel, hogy a fejlődése során szabad akaratot nyert embert valami mégiscsak rávegye, hogy önmagát, faját fönntartsa, s magát e világgal gazdagabb összefüggésbe hozza. Anélkül rágni, párzani és gondolkodni, hogy e működések célját betöltenők, nem más, mint prostitúció: a csak eszköz-szerepet játszó működések gyönyörét habzsolni a célok elérése nélkül. Az az életet áldottá nem teszi.

Szeretném ezt a kifejezést százezerszer leírni. Csak az jogosult, ami az életet áldottá teszi. Áldottá teszi. ÁLDOTTÁ TESZI.

Értjük-e ezt mindnyájan, emberek? Valami kimondhatatlanul szent gyönyörűséggel írom le és mondom ki ezt a két szót. Amit eddig nem érezhettem, azzal most tele vagyok: az élet szent misztériumával. Áldottá tenni az életet. A találkozásainkat és a beszélgetéseinket az emberekkel, hogy az életünk kivirágozzék. A munkánkat, hogy a falu épüljön. És rágondolni azokra a kicsiny, drága magzatokra, amelyek asszonyok drága testében szunnyadnak, nőnek; a szerelemre, amely áldottá lehetett. Így tegye minden szó, minden megmozdulás, minden akarat, minden kigondolás áldottá az életet.

Amint „magamat elvettem egy picinyke helyre, hadd lám, kikelek-e, termék-e gyümölcsöt?”, éppen úgy el kellett vetnem a vallásomat is az emberek lelkébe, hogy meglássam: kikel-e az ott? Terem-e gyümölcsöt? Jelenthet-e valamit az életünkben a „fejlődés”, az együttműködés köre”, az „öntudatos érdekazonosítás” és a többi ehhez hasonló gondolat, amelyek nekem most az életem valóságosan meghatározó célokat adják.

Tudnom kellett, hogy a legaprólékosabban megművelt talajból a leggondosabb ápolás mellett kinőtt virág magja

kicsírázik-e? S ha kicsírázik, milyen virágot nyit a föld egyszerű gondolkozású népének szelek szántotta, viharok derelte termőtalajában.

Nem lett volna alkalmam Mészkött ezzel az én vallásommal beoltani, ha nem lenne a falu oly igen beteg. De az én falumban a legtöbb ember hite erőtlen és gyenge, mint amit már nem táplál sem a régi, sem pedig az új forrás. Ezek a keddi esték, s még inkább talán az első tél óta eltelt négy esztendő, tisztán igazolták a föltevésemet – amelyet azelőtt bizonyosság híján még nem hangoztathattam –, hogy már a falusi emberek számottevő csoportjai számára is elvesztette a mitologikus, a tapasztalt és tapintható világot egy másik, elképzelt világgal kiegészítő keresztény vallás a jelentőségét. Általánosítanom természetesen nem szabad; legfeljebb Aranyosszék magyar népéről szólhatok. De róluk teljes határozottsággal megállapíthatom, hogy ők rég elhagyták a keresztény vallásnak ezt a sajtáságos állásfoglalását.

A keresztény hittanok és vallásbölcseletek megbélyegzései szerint talán „természeti vallásnak” kellene neveznem az ő vallásukat. A keresztény vallás ezzel szemben „természetfölötti”. A különbség lényegét kevés szóban el lehet mondani. Az ember kívánja a tökéletességet, a teljes igazságot, jóságot, szeretetet. Tapasztalata arról a világról, amelyben él, arról győzi meg, hogy teljes igazság, jóság, egység, tökéletesség e világon nincs. A természeti vallás ezt a tényt, e tényként jelentkező tapasztalatot elfogadja. A megszemélyesített erők, szellemek, istenek vagy az egy Isten működésének elképzelése ehhez a tapasztalathoz igazodik. A természetfölötti vallás ezzel szemben nem az e világról való tapasztalathoz, hanem a tökéletesség kívánságához ragaszkodik, s mivel a legképtelenebb belemagyarázások sem hitethetik el vele a teljes tökéletesség jelenlétét e világban, egy másik, természetfölötti világot épít föléje, amely úgy illik belé a meglévőbe, hogy a kettő együtt megadja a tökéletességet. E vilá-

gon a gonosz gyakran dús életet él. A természeti vallás hívője reméli, hogy az Isten egyszer csak megbünteti őt betegséggel vagy más csapással. A természetfeletti vallás követője boldogan hiszi, hogy a tökéletes igazság a túlvilágon helyreáll, mert a gonosz bizonytalannal pokolra kerül. Ez életben az emberek egymás ellenségei. A természeti vallás reméli a jó diadalát a gonosz felett. A természetfölötti vallás tudja, hogy Isten országa megvalósult élet a túlvilágon, a mennyországban.

A hivatalos vallás, amit a papok meggyőződésből vagy csak egyszerűen kötelességből vasárnaponként szertehintenek a templomok szószékjairól, Aranyosszéken is a természetfölötti. De a híveknek csak kis százaléka él valóban ebben a hitben. Akadnak ilyenek is szép számmal, s ezeknek vallásossága, élete nyugalma a leggazdagabb, a legmegnyugtatóbb. Persze ez nyilvánvalóan így van mindenütt. Jó annak, aki el tudja hinni a kiteljesítő, kiigazító, tökéletessé tevő más világ s minden vele járó mitológia igazságát. De mit tegyünk a többiekkel, az aranyosszéki többséggel, az öreg néniken túleső résszel, a gondolkozókkal, a kételkedőkkel, akik a természetfölötti világ valóságát nem tudják elfogadni? Százezer pap százezer templomból hiába prédikál nekik. Ezek az emberek békesség okából legfőljebb hallgatni fognak; nem kérdeznek, nem vitáznak. De hitük nem támad. Esetleg, némi-lyik, néha elhiszi, hogy hiszi, amit a papja neki ékesszólóan előad. Ha valamely tekintélyes esperes vagy püspök kikérdezné őket, a kérdésekre engedelmesen és a többség szívét megnyugtatóan felelnének. Néha még a papjuk jelenléte is feszélyezi őket. Egy kis összejövete- len a mészköiek bátran elmondották, hogy ők az Istent mennyiféleképpen képzelik el. Mikor egy más falusi ifjú- ra került a sor, megható volt látni, milyen könnyörgő és megijedt szemmel kereste a papja tekintetét: most ugyan mit mondjon, hogy az meg ne haragudják. De a természetfölötti világ mégsem játszik szerepet az életében. A

félelme, a vágya, a korlátozásai mind erre a világra, erre az életre vonatkoznak.

Egyetlenegy magyar férfi nem akadt Mészkon, aki hinnie a túlvilágban. A szektás könyvvarusító végigkiabálja a falut: hova kerülünk a halálunk után? A földbe, mondja a 70 éves Jobbágy Sándor.

Azt azonban mégsem mondom, hogy vallástalanok a mészközi magyarok.

Nem azok.

A természetfelettitől megfosztott kereszténység, mint valami idők háborújában kezétől, lábától megfosztott csonka test, ráfektette magát a nép ősi, kiirthatatlan istenhitére. Vallás ez is, de beteg. Erőt, lendületet, életkedvet nem ad. Átsegíti a hívőjét az életen, bekötözi a sebeit, megnyugtatja, de repülni meg nem tanítja.

A keresztény vallás Isten-képét a legtöbb mészközi magyar magáévá tette. Nehéz is megszabadulni a gyermekkor emlékeitől, amelyek mint jóságos Atyát állítják a világ sodró erejét az emberek elé. Mások elhagyták a személyes isten hitét. Az Isten a természet. Az Isten az erő, amely mozgat és éltet mindent. Egy ideig lényegesnek tartottam ezt a különbséget. Erőltettem, hogy a természetfölötti vallás elhagyásával e nép a személyes istenhitet is elhagyta. Tévedtem; sokan ma is abban élnek. De ez nem is lényeges. Az Erő vagy az Atya mindenképpen másféle, mint a keresztény Isten. Ez a más-Isten a világ igazságát és sorsát, mint a régi zsidó vagy görög istenek, e világon és ez életen belül kavargatja. Az Isten az oka végeredményben mindennek. Tőle jön az áldás, a szerencse, a földnek termése, az egészség. De a rosszat is ő viszi végbe. Az életben mindent, ami elérhetetlen, kegyetlen és gonosz: az Isten akarja. Hogy valakinek a tehene elpusztult, a vetését a jég elverte, az édesapja meghalt fiatalon s a felesége kilenc gyermeket szült, az mind az Isten akarata.

Az Isten felöltötte a Sors arcát, s a magyar embert csak az menti meg a gonosztól is művelő Isten káromlásától, hogy hite gyökere a Sorsban, az Isten akaratában való tökéletes megnyugvás. – Meg kell nyugodnunk Isten akaratában! Ő adta, ő vette el, ő tudja, miért. – Alázatos tudatlansággal nem kutatja a szenvedések okát. Minden úgy van jól, ahogyan van.

Az élet tele van gonosszal és fölfoghatatlan rosszal. A mézskői magyar ember vallása készséges segítőtárs: megóvja a kétségbeeséstől, képessé teszi a további életre, a további csapások elviselésére.

Ez a megnyugvás mintegy pontot tesz a bekövetkezett csapás után, de oda mégsem fajul, hogy a még megakadályozható rossz bekövetkezését minden erejével elhárítani meg ne próbálja. Nem teszi őt tétlenné és a világ folyását közönyösen szemlélővé. Hogy különösen betegségek alkalmával az orvos úgy találja, hogy a szükséges védő eljárásokat nem alkalmazza, az nem azt jelenti, hogy egykedvűen várja, mi lesz most már, élet-e vagy halál, hanem tudatlanságát mutatja. Dehogy is nem tesz meg mindent, hogy a sorsot megváltoztassa: szentet vet, boszorkány-főztjét itatja, ráolvas és – imádkozik.

Ez a hívő valamennyire látja a természeti tünemények törvényszerű összefüggését. Ha az árvíz bekap a faluba, a bírót szidja, hogy a partbélést meg nem erősítette, tüdőgyulladásos fiát korholja: mondtam ugye, hogy ne menj ki fölmelegedve! Rendes lelki hangulatban talán el is ismeri, hogy kéréssel, fenyegetéssel a betegség, a jégvihar útját ugyan megváltoztatni nem lehet, s a harang kongatásához is csak azért ragaszkodik, mert a hangrezgések hátha szétosztatják a terhes fellegetket. De amikor a veszély elébe toppan, nem érvel és nem okoskodik. Félelme fölé nő a kétségbeesés reménysége; imádkozik, kér, könyörög: óh, minden sorsokat intéző irgalmas Isten, kegyelmezz, segíts, fordíts jóra mindent. A haldokló mellett apa, anya és testvérek ajka mozog. Ez nem elég,

mind nem elég, hamar küldjete a papért. Hátha az imádása inkább meghallgatásra talál?

Vajon hiszi-e az aranyosszéki magyar, hogy ez a sors-Isten, akit ugyan befolyásolni próbál imádsággal, de élete, egészsége fölött jogosan rendelkező úrnak mindenképpen elismer, valamit akar is a sok kis és nagy dolgok véghezvitele által?

Igen, a jót, az igazságot akarja. Valami erkölcsi egyensúlyfélét az életben. Lám, a gazdag ember szerencséje, akit csalással és ravaszsággal fogott fülön, sokáig nem tartott. Vagyonát elvesztette; hát nem büntette meg az Isten? Várj csak, várj, a Peti gazdára is rákerül egyszer a sor. Az Isten nem ver bottal.

Ámbár... az ember annyi gonoszat és bűnt lát, és mintha mindenki látná azt, csak az Isten figyelmét kerülné el. Hiszen, ha biztos lehetne afelől, hogy az Isten igazságos büntetése előbb-utóbb utoléri. De így... hajrá, Rendes, még egy barázdát vágunk a szomszédéból. Hátha nem veszi észre az Isten. Eh, törődik is az Isten a barázdákkal, hiszen a városokban a nagy tolvajokat is futni engedi...

Hát ez a vallás vallás, több mint a semmi vallás, a támasznélküliség, a fölvértzetlenség. De hideg, félelmes és erőtelen. Mire vezeti az a hívőjét? Legyen mindig résen, féljen, ügyeljen, óvakodjék. Kevés boldogság származik az ilyen vallásból, és kevés erkölcsi erőt ad ez.

Vannak ugyan a hívőnek szent és áldott pillanatai is. De ezek, úgy érzem, nem ettől a sors-Istentől származnak. Mikor szántáskor az ekét a földbe akasztja és kiömlik a lelkéből: Istenem, segíts meg! Amikor arat és a sárga kalangyák megtöltik valami szavakat nem tűrő, boldog hálával. Valami misztikus együttérzés az élet áldást hozó elemeivel, amelyeket ugyanaz az Isten lelke tölt el – oh, ezt ő nem tudja így kifejezni, talán első mondasra meg sem értené. – A tavaszi napfényben a rügyek bomlanak, a fecskecsalád visszatér az eresz alá, az a domb már zöldell, Istenem, be szép minden, be dús, és be áldott. –

Félre innen, hittudók hada, ez panteizmus? Ez akármi! A nép sors-Isten hitében is található értékes gyöngyszemek, de itt, akárminek vádoljátok és korholjátok, a boldog és termékeny vallás talajára léptünk.

Úgy érzem, hogy az én vallásom gerincet fog adni a sors-Isten hitének, és teljessé fogja tenni a mindeneket betöltő lélek-Isten szent misztériumával.

A lélek-Isten hívője

A lélek-Isten hívője ránéz a fa virágzó ágára. A szívét melegség önti el. Abban a kicsi bimbóban valami megmozdult, meghasadt: az élet kinyílt. Azokat az üde szirmokat ugyanaz a lélek és erő hatja át, ami az embert.

Nagy öröm volt a fölfedezés, hogy ami az aranyosszéki magyarság tényleges és szilárd hitéül megmarad, az töredékes, erőtlen és szárnyak nélküli: de alap, amelyre építeni lehet, sőt nem is akármilyen fajta vallást, hanem éppen az enyémet. Az én hitem nem más, mint az övé, csupán teljesebb s a teljesség erejével diadalmasabb. Véletlen volt ez? Magam távol nőttem fel a falutól, székelyektől; vallási levegője a családomnak nem volt, a hitem elmékedések, kutatások, tudatosítások hosszú esztendői alatt fejlődött ki Erdélytől Amerikáig. Ha véletlen volt, nagyon kedvezett. Ha nem volt az, magyarázzák meg a fajelmélet tudósai.

Röviden összefoglalva ez a népi hittan lényege:

E világ sorsát valami láthatatlan Isten intézi. Ő tudja, mi a célja vele. A gyenge emberi elme annyit látni vél, hogy a jót és az igazságot akarja, s evégből gyakran sújtja a gonoszt és jutalmazza a jót. De azért sok bűnt megtorlatlanul hagy, és sok kegyetlen csapást reámér ártatlanul az emberre, amit megérteni nem lehet. Ám azért csak bele kell nyugodni az ő végzésébe. Imádsággal kell kérni az ő

jóakarátát. S boldog hálával kell megköszönni a jót, az élet áldásait.

Borítsuk most föléje az én vallásomat. E világ sorsát és életét valami titokzatos, láthatatlan isteni erő intézi, amely mindeneket eltölt, mint a lélek. Hogy mi a célja vele? Ez ma már talán kissé világosabban látható, ha az életnek nemcsak a kereszt-, de hosszmetzetét, fejlődéstörténetét is vizsgáljuk. A cél nyilvánvalóan az, hogy öntudatos embereket hozzon létre, ide vezetett a föld eddigi élettörténete, s hogy ezeket az öntudatos embereket – ebből fog állani a világ további folyása – megtöltse fokozatosan mélyülő és szélesedő szeretettel. Neked, ember, az a feladatod, hogy ennek az isteni célnak a megvalósulását a magad erejével és életével is elősegítsed. Ha az isteni cél természetét megértjük, nem fog nehézséget okozni az élet sok különös esete. A gonosz ember isteni büntetését nem kívánjuk, hiszen a gonosz azért „gonosz”, mert önző, s azért önző, mert a fejlődésnek azon a fokán áll. Miért kellene jutalmat kapnia a jónak? Mert fejlődöttebb, ami nem az ő érdeme? S a sok „érthetetlen” csapás, földrengés, ragály, korai halál? Az isteni hatalom a természet törvényein keresztül működik. A tudomány az eszköz, amely által a törvényeket megismerjük. Aki a törvényeket áthágja, az kiesik az élet egyensúlyából, egészségéből és boldogságából. Töltsd be a törvényt, ez az egyetlen tanács. S az imádkozás? Azt a léleknek ősi ösztönei szabályozzák. Útját ne álld a haldokló mellett imádkozó öregasszonynak. Az ember addig remél, amíg él. De tudd meg, hogy amit akarsz, azt kérned sem kellene, ha a törvényeket betöltötted volna. Ám most már késő: nyugodj meg az elkerülhetetlenben.

Boldog és termékeny annak az élete, aki belekerül az isteni élet sodrába. Mindenben érzi a közös isteni lelket, s ez testvérré teszi őt mindennel. Nem idegen ő e világban: háza neki az, és kenyere.

Rendkívül megnyugtató volt számomra a nép tényleges hitének és az én vallásomnak ez az alapjaiban való egyezése, de ezzel még csak a bátorságot szereztem meg magamnak. A nehezebb feladat még hátra volt.

A vallásosságom fogalmait, különösen az élet isteni céljára vonatkozó szakkifejezéseket a leglényegesebb vonásokra kellett leegyszerűsíteni. A szemléletekben, elképzelésszerűen gondolkozó elmék számára azokat olyan költőileg, olyan könnyen megérthető s mégis magával ragadó módon kellett kifejezni, hogy azok az egyszerű emberek életére hatással lehessenek, vallásos jeliszavakká válhassanak, s mégis igazságok maradjanak. A japán festő pár jellegzetes, mindent megmondó vonásával kellett kifejezni a tudományos rajzoló bő részletességgel, aprólékos hűséggel megkészített művét.

A költőileg vázaltszerűen adott kereteket az értelem és tudás fejlődésével természetszerűleg lehet majd kitölteni a bölcsészeti meglátások gazdagságával. De azok már a jelenben mindenki számára jelentéssel kell hogy bírjanak, igazak kell hogy legyenek. Még a gyermekeket sem szabad úgy nevelni, hogy felnőttkorában a gyermeki dolgokon nevetni vagy bosszankodni legyen kénytelen. Pedig ő könnyebben elhisz akármit, mint a legbabonásabb öregasszony. El tudnám hitetni vele, hogy a torony gombjában lakik az Isten, s hogy ő még a házfalon is keresztül lát, mint az üvegen. Lehetne őt áhítatos buzgóságra nevelni; ez sem áll nála nehezebb helyen, mint az a szorongás, amit a tanfelügyelő jelenlétében érez. Elhinné, hogy az Isten megjutalmazza őt egészséggel és jóléttel, ha rendszeren imádkozik és jól viseli magát. Nagyszerű segítség volna az effajta hit az olyan gyermeknél, aki fél a sötétben. Tisztán tudná akkor, hogy az Isten ügyel reá. De mit ér ez, ha a gyermekcipővel együtt ezt a hitet is el kell hánynia, és akkor a lelkében egyéb nem marad, mint üresség és bizalmatlanság, hogy ő magát többé becsapni nem engedi.

A gyermekkor mesterségesen elért belső összhangja kevés kárpótlás azért a zuhanásért, ami az ifjút éri, amikor erről a hamis alapról letér. Mert kevés kivétellel, letérni fog. Akkor állj neki újra, buzgó, de tudatlan istenembere! Adj neki új állapot, amikor neki már semmi sem kell!

Legnehezebb, egyben legsarkalatosabb lelkeszi feladatom előtt állottam; a tudományos és bölcsészeti magaslatra emelt vallás igazságait egyszerű, szemléletes, közérthető s mégis erőteljes, étellel lüktető fogalmakkal kellett kifejezni. Ha ez sikerül: a remények kapujában állok, ha nem: akár azonnal szegre akaszthatom a palástomat, és elmehetek teológiai tanárnak papokat nevelni; ahhoz nem szükséges a nép nyelvén beszélni tudni, a nép gondolkodására tekintettel lenni.

Az Isten fogalmából kellett elsősorban Isten-hitet teremteni. Nem volt és nincsen szándékomban az emberek személyes istenhitét lerontani, de azt határozottan kívántam, hogy a dolgokon túl valahol az elképzelhetetlenben létező, a lehető, a megtagadhatatlan, de bizonyíthatatlan s mitológiától megfosztva hideggé és üressé vált sors-Isten helyett vagy mellett az emberek inkább annak az isteni erőnek delejességét, boldogságát érezzék meg, amely a mozgást egyetemes célszerűséggel irányítja, s az oki viszonyulások viszonylagos megmerevítése mellett is megállíthatatlanul tör a végső cél elérése felé. A sors-Isten elképzelt valóság; ez a mindent eltöltő isteni erő a létező világon belül felfedezhető, elvonható, érezhető. Tagadni, hogy ez a világban jelentkező erő esetleg egy végtelen isteni személy kiáradása, sohasem lehet, sohasem szabad. De rávenni az embert arra, hogy életszabályozónak, dúsabb élet forrásául ne az elképzelt, lehető Isten-személyt, de a valóságos isteni erőt vegye, hogy Istenhez-tapadásából a világ, az egyetlen biztos valóság sohase hulljon ki, hogy csak az Isten maradjon meg: szabad és kell.

A világot eltöltő, megfogható, látható, kedves és gyönyörűséges isteni lélek felé való fordulás a vallásnak ugyanazt a meleg, boldog misztikumot adja meg, amit a Jézus-Isten hite és kultusza nyújtott és nyújt a történelmi kereszténységnek. Az elveken, ésszerű következtetéseken lovagoló történelembírálok elborzadva ítélik: a világ a Teremtő, végtelen, tökéletes, emberi értelemmel föl nem fogható, el nem képzelhető Istent (a keresztények Atya-Istenét) félrelökte, és helyette minden szeretetével, imádásával a Fiút, a Jézus-Istent öleli körül, neki szentel ünnepeket, az Ő élete mozzanatait teszi szent meghatódásai alapjává – s ez a hit teszi őt boldoggá. Persze, mert Jézust látni, elképzelni, megfogni tudja, míg a Teremtő Isten távoli, elvont, hideg valóság. A valóban vallásos unitáriusok ezért küzdenek fájdalommal, hogy Jézust megtartsák, hogy vele megőrizhessék az öröm, a szüntelen buzgás, a boldog hűség vallásosságát. De nem lehet, mert Jézus a vallásban: mitológia, a „modern” ember félrehúzza a száját tőle. Igen, követi, nagy embernek tartja, igaz vezetőnek is, de ez nem vallásos ragaszkodás. Hideg vagy, unitarizmus, mert neked csak Teremtő-Istened van; hiszed, hogy személy, de félelmes tiszteletet ébresztő ez a személy, hiába nevezed Atyának; igen sokat tud, igen hatalmas, igen igazságos. De fordulj és keresd meg ezt a dolgokban jelentkező isteni erőt, amely közeli, barátságos és megfogható, akár a mitológiák Jézus-Istene. A vallásod mindjárt meleggé és vallássá válik.

Isteni erő! Nem, ez a két szó nem találja meg a szívhez az utat.

De igen ez: Isten a mindenség lelke.

Hogy Isten „a mindenség lelke”, azt első konfirmáló csoportom hajnali oktatása alkalmával tanítottam először.

A régi káté alapján, amelynek egy részét még gimnáziumi vallásstanárunk is áthúzatta velünk annak idején, rendre fölmerültek a régi teológia kérdései. Isten, mint

a mi mennyei atyánk, aki mindenkire gondot visel, az imádságot meghallgatja, mindentudó és mindenütt jelenvaló. Ezt az Isten-fogalmat nem taníthattam ezeknek a zsendülő, értelmes ifjaknak. De tudjátok-e, mi a lélek? Mutassátok meg, hol van a szívetek? Hol van az agyvelőtök? Hol van a tüdőtök? Hát a lelketek hol van? Nincs lelketek? Hogy ezt nem tudjátok megmutatni? A halott emberre azt mondják, hogy annak lelke eltávozott; mi távozott el belőle? A halott ember kevesebbet nyom, mert benne már nincsen lélek? Nem, nem az ember valamilyen része a lélek. Az nem valami pára, valami lehelet, valami felhőszerű anyag. Azt nem lehet megfogni, kitapogatni; arra nem lehet rámutatni. Hanem az élő emberre mondjuk, hogy lelke van, mert mozog, gondolkodik, nő. Azt is mondhatnók, hogy élete van, s a halál bekövetkeztekor az élet távozik el belőle: nem mozog, nem gondolkodik, nem nő. Nos hát, ilyen élete, ilyen lelke van ennek a mindenségnek is. Gondoljátok el: mekkora és milyen gazdagon él ez a mindenség! A napok, a csillagok pályájukon keringenek. A földünk, amely kezdetben gőz és pára volt, lassan kihűlt, megszilárdult, csontjai, sziklái nőttek. Néha a belsejéből kitör az égető láva. A tenger vizében, a szárazföldön élet állott elő. Millióféle élet; növények, állatok. Mozgás, növekedés, szaporodás mindenfelé. A vizek tele vannak, a föld tele van, a levegő tele van étellel. A kövek is élnek. A kövek legapróbb részei egymás körül keringenek; emberi szem nem láthatja, észre sem veheti azt. A mindenség él: élete van, lelke van. Hol van a lelke? Hol van az ember lelke? Sehöl és mindenütt. Benne van mindenben megfoghatatlanul; éltet mindent; vezet, irányít, meghatároz.

Ez a lélek, a mindenség titokzatos, de kimutatható, nyilvánvaló lelke: Isten.

Ebben az egész elgondolásban az a legrészegítőbb, hogy szemléletes, példákkal bemutatható s mégsem antropomorfikus, ember képére alkotott.

Más az, amikor azt mondom: Isten a mindenség lelke, és más az, amikor az Istent lelki tulajdonságokkal ruházom föl.

Ez a szó: lélek, mint minden folyamatnak, mozgó megnyilvánulásnak, az elektronok keringésének, a szerves anyagok anyagcseréjének, az idegrendszerrel bíró lények gondolkodásának elvont elve szerepel. Nem csak az ember lelkéről beszélhetünk. A búzának is lelke van, amint a magból megcsírázik, kihajt, növekedik, fejét kihányja. A lélek-Isten tehát nem ember képére, hanem minden létező valóság képére megalkotott fogalom. Ha az Istennek a világhoz köze van, el is képzelhető, hogy a létező valóságok egyeteme valamit tud is róla mondani.

Ellenben mik azok a lelki tulajdonságok? Vannak a búzának lelki tulajdonságai, úgy, mint ösztöne, érzése, gondolkodása, akarata, tudatossága? Van a búzának személyisége! Ha az Istent lelki tulajdonságokkal ruházzuk föl, s állítjuk, hogy az Isten bölcs, igaz, irgalmas, akkor az Istent olyan jegyekkel határozzuk meg, amelyek vonatkoznak az emberre, de nem vonatkoznak a világ egyéb valóságaira: az ásványokra, a fákra, az állatokra. Ez antropomorfizmus. Ismeretelméletileg az is helytelen lehet, ha az Istent egyáltalán a világ bármely egyetemes körülményéhez mérjük és hasonlítjuk. De az kétségtelenül helytelen, ha a meghatározásunk olyan, hogy az az Istent a létező valóságok egy különleges osztályába sorozza be.

Az Isten a mindenség lelke; eddig már eljutottunk. De – mitévő legyen most ezzel az Istennel az ember?

A személyes Istent imádni és dicsőíteni lehet. A hívő alázatos lélekkel borul eléje, és a vele való találkozás boldoggá teszi. Áhítattal, lázas gyönyörűséggel mondott imáit hallja az Isten. De a mindenség lelke nem lény, akivel találkozni lehessen. Tőle hiába kér a hívő, hozzá hiába imádkozik. A világ húsában, csontjában, szívében rezeg, a mindenség tengelyét kenő olaj, a növekedés ereje.

Mégis – lehet a mindenség lelkével találkozni is.

A személyes Isten hívője erre néz: hegyet lát; arra néz: embereket. Ez mind Isten alkotása, de az Istennel külön kell találkozni. Az Isten teremtette, fenntartja és megszenteli a világot, de az Isten más. Tökéletes hatalom. Ez itt, amit az ember szeme lát, keze megfoghat, mind csupa tökéletlenség.

A lélek-Isten hívője ránéz a fa virágzó ágára. A szívét melegség önti el: abban a kicsi bimbóban valami megmozdult, meghasadt, az élet kinyílt. Azokat az üde szirmokat ugyanaz a lélek és erő hatja át, ami az embert. Lám, a vízre rásütött a nap, és az atomok távolabb futnak egymástól. Szárnyra kapnak a levegőben, felhővé sűrűsödnek. Akármerre nézek: Istennel találkozom. Az Istent látom a hegyekben, folyókban, fákban, kövekben, futó állatokban, madarakban, emberekben. Nagy testvéri közelségbe hoz engem az Isten mindennel. Gyönyörűség és boldogság az élet.

Dicsőítem és tisztelem az Istent. Nagy, titokzatos, csodálatos valóság! Érzéseimből talán szavak koszorúját fonom. Belekiáltom a világba: hallják meg a virágok, a kérődző állatok, az emberek. Mámorossá tesz és áldottá. És én is nyílani akarok, hajtani, virágozni, gyümölcsöt hozni: erre ragad engem a bennem lakozó lélek.

Élnem kell az isteni életet. Engednem kell, hogy sodorjon az engem eltöltő erő rendeltetésem betöltésére.

Isten országa megvalósítása!

Íme, Jézus már másodszor lép be, hogy a magas bölcseséget lehozza az emberek közé. Az Isten-lélek és az ember isteni célja Isten-országa megalapítása.

Ebben benne van minden, amit a bölcsészet szakkifejezések tömegével eltemet. Isten-országa az emberek szeretet-közössége. Lassan, fokozatosan épül: ahogy a szeretet. Az él benne, aki társát testvérének érzi, sorsát sorsához köti, érdekeit azonosítja. Be messze van a végső állomás! Hol vagyunk mi attól, hogy az egész emberiség,

az egész világ egynek tudja magát? Nemzedékek születnek nemzedékek után, és számukat ezrekkel mérik. Így épül, mélyül, nagyobbodik a szeretet országa.

Minden nemzedék, minden ember kovácsoljon egy láncszemet, vessen egy téglát. Az a mi külön kis életünk célja. Ha azt megteesszük, megtettük azt, amiért lettünk. A többi és a minden rendre elkövetkezik. A mi kis élet-parazsunk akkorra már kihamvad. De ami bennünk örökévaló: az isteni lélek, az úgysem semmisül meg soha. Kárpótlást a mi tökéletlen életünk tökéletlenségeiért ne várjunk: így halad a mindenség a célja felé. Hatalmas folyam fel-feltarajosodó, le-lesimuló hullámai az egyének. Lesznek, elmúlnak. A folyam folyik tovább: magával viszi azt is, ami volt hullám és az új hullámokat is.

Íme miképpen lett a bölcsészetből vallás.

A vallásos érzésnek és lendületnek két sodró ereje van. A lélek-Isten; nem ez a kő, nem az a virág, de a követ is, a virágot is eltölti, élteni. És mi végre? Isten-országa megvalósítása a cél. A távoli és végső állapot a tökéletes szeretet. De hány millió év telt el, amíg eddig is eljutottunk, hogy van ember, van emberi külön akarat? A jövő útja is millió éveken keresztül vezethet. Be kicsi ma még a szeretet. Máról holnapra megnövelni, teljessé tenni nem lehet. De ápolni kell ezt a kicsi szeretetet is; hiszen a kicsi fenyőfából sem válnék faóriás, ha föld, eső és napfény nem táplálná megfakadása óta. Isten országa a végső cél, de a mostani nemzedék feladata: Isten faluja, Isten völgye.

A vallásos gondolatnak és akaratnak pedig bölcsesség.

Mindennek isteni törvénye van. Egészségnek, boldogságnak, sikernek. Az Isten nem visel az emberekre személy szerint gondot, de a törvényei gondviselészerűek: aki azokat betölti, egészséges és boldog. E törvények szerint kell életünket alakítani. De ezeken túl kell menni: az isteni célt mintegy aprópénzre kell váltani. Az egyéniség kiművelését, az emberek közötti szeretet ápolását, az

öntudatos emberek egybekapcsolódását az élet kicsi dolgaiban kell megvalósítanunk.

...Nem állíthatom, hogy vallásosságom egész gyülekezetemet áthatotta volna.

Vannak mozdulatlan hitűek, akiknek elég, ha Isten nevét emlegetni hallják; egyébként hiszik, amit nekik gyermekkorukban a szülők és a papjuk tanított.

De a gyermekek, a konfirmáló ifjak, a népfőiskolás csoport, úgy hiszem, együtt csendül velem. Egyiknek-másiknak ez az új hit már természetévé is vált. Sokan más-ként néznek már a világra és a világba. A dolgokkal való együttérzés, ez az új misztikusság, amely a személyes Istennel nagy fényességben való találkozás helyébe jött, több ember szívében megerősödött.

S a kicsi Isten országát, Isten faluját, Isten völgyét sokan erős kívánással kívánják.

Amikor egy tavaszi vallásos estélyen a férfiakat fölszólítottam, hogy a vidék gazdasági előmenetelét egy gazdasági tanácsadó alkalmazásával szolgáljuk: a jelen volt népfőiskolások egytől-egyig föliratkoztak.

Botránkozások szirtjei

Hogy annak a szegény asszonynak még egy kis babonája se legyen? Azt is sajnáljuk tőle? Csak akkor vegyük el azt, amije van, ha helyébe jobbat tudunk adni.

Nagy óvatossággal kell eljárni a vallás kérdéseiben. Minden időben az volt az ember legérzékenyebb oldala, általa esett a legtöbb botránkozás. Más volt mindig, ha az emberek tudományos kérdések felett vitáztak, és más ismét, ha a vallás dolgaiban tértek el egymástól. E különbség egyik oka a nevetségessé válástól való irtózás. Aki valamely természeti tünemény megmagyarázását hamis alapon kereste, az egyszerűen tévedett: tévedhet más is.

De aki azt állítja, hogy bizonyos szobrok előtt meghatározott testmozdulatok elvégzése előnyös az üdvösségre, s a testmozdulatokat elvégzi, az nevetségessé tette magát, ha kénytelen elismerni, hogy a szobroknak s a szertartásoknak az üdvösségéhez semmi köze nincs. Képzeljük magunk elé a főnemeseket, udvaroncokat és főfőminisztereket sokaságát, amint a király jöveletekor a legkülönbélebb hajbókolásokat végzik. Mindeme testmozgások a nézők szemében tiszteletre méltóak, és cseppet sem alacsonyítják le azokat, akik azokat végrehajtották. De ha a királyról, akit annak vélték, kiderül, hogy csaló, hogy csak a konyhai kukta felöltöztetve, egyszerre nevetségessé válik az egész társaság, s a nézők ki is kacagják őket jóízűen.

Némely ember olyan érzékeny, hogy gondolatban végzett tisztességtevéseit is restelli a bálványisten előtt. Védi is magát haragos hévvel a legkisebb feltételezés ellen, hogy a vallása hamis. Megbotránkozik, felháborodik. Valószínűleg csak az az ember engedheti meg magának a türelmetlenség fényűzését, aki vagy semmiféle szertartásos mozgást nem végez, vagy pedig az igazságnak olyan rendíthetetlen bajnoka, hogy mindent öröme elfogad, ami a helyesebb megoldást ígéri.

Ahol különböző vallásos felfogások találkoznak, ott vagy állandó a legkeserűbb küzdelem, vagy pedig – az önvédelem egyik sajnálatos esete – letompul a vallási érzés, közönyössé válik a hit. Modern időknek ez utóbbi a betegsége. Különböző felekezeti emberek ismerhetik egymást évek óta, tudhatják egymás társadalmi, gazdasági nézeteit, de vallásról esetleg még szó sem esett közöttük.

Csak egy ember vallásával törődik mindenki, különösen falun: a papjáéval. Ezen nem is lehet csodálkozni. Miért tartanák a lelkészt, ha nem azért, hogy mindenki vallásosságát kertészelje, nevelje? Afféle köz-vigasztaló,

köz-ébresztgető a pap: mindenki igényt tart arra, hogy tőle segítséget nyerjen.

Hitvallásos egyházaknál bonyodalmak nem állanak elő ebből az általános kívánságból. Ott a lelkész adja mindenkinek azt, amire fölesküdt; a hivatalos elveket a hivatalos magyarázattal. De a helyzet egészen más az unitáriusoknál, akik vallási kérdésekben egymás közt lényeges eltéréseket engednek meg. Van, aki hófehér szakállal az Istent is látni tudja, ha lehunyja a szemét. A túlvilági élet több bizonyosságú számára, mint földi élete. A szomszédja viszont megnyugszik abban, hogy halála után elporlad és azzal mindennek vége. Az Isten a természet. A lelkész ott evez e különböző hitek szirtjei között törekeny csolnakan, s reméli, hogy baj nélkül eljut valamerre. Ha támogatja az egyikféle hitet, vajon nem botránkoztatja meg a másikféle hit vallóit? Lehet segíteni azon, aki kizárólagosságot követel; lehet-e valaki görögnek görög, zsidónak zsidó?

Izgalmas volt lelkészkedésem elmúlt öt esztendeje. Talán nem érezte azt senki, csak én, de a levegő feszült volt. A vihar kitörhetett minden pillanatban, csak az elektromosságnak egy szikrája hiányzott, amit egy gondolatlanul elejtett szó kicsiholhatott. Minden unitárius lelkész többé-kevésbé ilyen légkörben él. De az okosok, e világ szerint bölcsek, nem kockáztatnak semmit. Ők nem tehetnek mást: a különféle hitek egyikét védelmükbe veszik, s a többinek hátukat fordítják. De ők a félhivatalos, évtizedekkel az élet mögött kullogó vallással tartanak, amelynek két nagy előnye kínálkozik: valamely nagy tekintélyű püspök bizonyosan süveget tett neki könyvvel, kátéval, kijelentéseivel. A másik előny még kellemesebb: ez az öregek vallása; a falu szóvivőié, a presbitereké, a közvetlen, hivatalos környezeté. A fiatal házasemberek, a bolsevisták, az akadémikusok nem számítanak. Azok úgyszem törődnek az egyházzal. A gyermekeket és ifjakat pedig a papnak kell tanítania; azokkal baj nincs.

Én nem tehettem meg, hogy az öregek mellé álljak. Legelsősorban is, egy világ választotta el az én vallásomat az övékétől.

De azonkívül is: a jövőt kell építeni, nem pedig a múltnak tömjénezní. Azok az egyházellenes, izgága, papgyűlölő férfiak gyakran az élet szívverésén tartják a kezüket, s ha rendszertelenek vagy szélsőségesek, azon segíteni lehet, ha nem elítéléssel, de megértéssel közeledünk feljük. Ennek a most élő nemzedéknek van elsősorban szüksége vezetésre. A gyermekeket pedig azzal a látással kell nevelni, hogy ők egy lépéssel még előbb fognak állani, mint ezek az öregek szemében most is veszélyesen előreszaladott férfiak. Templomi szónoklataimmal, előadásaimmal, beszélgetéseimmal én mind azt a célt szolgáltam, hogy a régi alapról lelépett lelkeknek az új vallássosság körvonalait kibontsam. Újításokat hoztam be, szokatlan dolgokra vetemedtem. Az imádkozásom tartalmilag más volt, mint amihez a falu hozzá volt szokva. A prédikálásom nem a hagyományos utakat követte. A konfirmálókat egy lényegesen átalakított káté alapján tanítottam.

Ennek ellenére elmondhatom, hogy vallásában, mész-kői lelkészségem alatt, talán egyetlen hívemet sem botránkoztattam meg.

Kezdetől fogva az volt az igyekezetem, hogy az emberekben a vallási türelmességet fölébresszem. Hogy ezt elérhessem: elsősorban nekem kellett türelmesnek lennem a mások hitével szemben.

Egyházi beszédeimben gondosan elkerültem, hogy az általam el nem fogadott hitelveket lebíráljam a híveim között. Sokan vannak, különösen asszonyok, kik szórul szóra elhiszik a csodákat, a feltámadást, a mennybemene-telt s az ószövetségi legendákat. Őket nem botránkoztattam meg azért, hogy az ilyen tudománytalan hit ellen szót emeljek. Egyszerűen nem vettem tudomást arról, hogy efféle mese-hitek is virulnak, s beszéltem arról, amit

ajánlani tudtam a legjobb lelkiismerettel. Az volt a céloom, hogy megtöltssem a lelküket az új hittel, hogy az észrevétlenül szorítsa ki a régit. Így a hitújulás sohasem járt lelki ürességgel. Elképzelhetjük annak az öreg asszonynak a lelkiállapotát, aki megnyugvását bizonyos naiv, de számára sokat jelentő hitformában megtalálta. Esetleg lassú munkával sikerülne azokat meggyengíteni. Máris látom, hogy babonákat szégyenlik előttem. Már nem fogják a fecskére, hogy a tehén hasa alatt átrepülve a tejet megrontotta. A román pap által vízkeresztkor megszentelt vízről ugyan még többen állították, hogy az szemfájás ellen jó, s hogy az sohasem fagy meg, de pár nap múlva már bevallotta az egyik, hogy bizony a szentvíz jéggé vált. A babona olyan, mint a gombabetegség: gyorsan terjed és nehéz kiirtani. A magamfajta papok azonban perme-
tezünk. De a fát hiába védjük, ha a termőtalajt nem újítjuk meg. Hogy annak a szegény asszonynak még egy kis babonája se legyen: azt is sajnáljuk tőle? Csak akkor vegyük el azt, amiye van, ha helyébe jobbat tudunk adni. Én úgy teszek, mint az okos gazda, aki előbb mintát hoz a kóréból is, hadd lássa, megeszik-e a tehenei. Előbb megpróbálom, vajon elfogadják-e az embereim azt az egyszerűbb, kevesebb sallanggal földísztett hitet, amit én nyújtani tudok nekik. Csak azután látok neki, hogy a régi, poros szénát alomnak szórjam.

S aki nem fogadja el?

Az is annyit megértett: levegőből marokkal többet lehet szorítani, mint amekkora bizonyosságot a vallás dolgaiban találni lehet. Hogy minden csak hit, semmi sem bizonyosság. Hol van a végső tekintély, amely a tökéletes igazságot kinyilatkoztassa? A bibliában? Már hallotta a gondosan kitervezett előadássorozatot, amely a biblia emberi eredetét kimutatta, s nem is keltett a dolog nagy feltűnést, mert aki csak egy pár oldalt olvasott belőle, az maga már látta, hogy annak minden szava igaz nem lehet. Hát úgy is van; mi mindent nem hittek az emberek annyi

ezer évek alatt! Talán igaz volna, hogy isten gyönyörködik a leölt állatok vérében? Vagy a jeruzsálemi nagy templom legbelsőbb szobájában csakugyan ott lakott az Isten, akivel esztendőben egyszer a főpap nagy ünnepélyességgel hozzá belépve, találkozott? Higgyc, aki hiszi; egyebet nem lehet mondani. Hát ha én hiszem, hogy a halál után új élet következik, nekem éppolyan igazam lehet, mint a papomnak, aki temetéseken az eltávozottakkal találkozást sohasem ígér, mert úgy látszik, a túlvilági életben nem hisz.

Valamelyikünknek igaza lehet; a többi téved; de mindnyájan becsületesen keressük az igazságot; egymásra haragudnunk nincs miért, így gondolkozik.

Tudomásul veszi, hogy az én hitem valamennyire más lehet, mint az övé. De azért az én felgyúló fáklyám tüzénél lángra gyújtja az ő gyertyáját is. Mindenki ég, buzgolódik, világgal, istennel számol a maga természete szerint. A hiba azé, akinek lelkesedése lelohadt, s pislákoló fénnel az eléje írt utat sem látja. Áldott legyen az, aki lelke lángjával felgyújtja a már-már kialvó tüzeket. S gyertyát talán csak gyertya tud meggyújtani? Láng legyen az, akár milyen láng, vörös vagy fehér, reszketős vagy bátor izzású! Látván az ő hitét, feléled az enyém.

A türelmességnek olyan mértékét tapasztalom a falumban, hogy az már sok is ahhoz, hogy a távolállók elhiggyék.

Az istentisztelet rendjébe bevezettem valamely értelmes és értékes vallásos irat olvasását. Ez legtöbbször a biblia. De olvastam én már Babits- és Tompa-verseket is, ha azok az istentisztelet hangulatába beillettek. A Dávid Ferenc vagy Prohászka irataira többször sort kerítettem. A jégtörés akaratlan érdeme az egyház főjegyzőjéé, aki a megújított templom avatási ünnepélyén elsőnek olvasott föl bibliai részt az Attila székéhez hasonló szószék papüléséből. Egy ilyen ünnepélyen s a főjegyzőtől bármit elfogadtak a hívek. Én pedig a következő vasárnapokon

bátran folytathattam az általa bevezetett újítást. Ma, mondhatom, az írás-olvasás az istentisztelet egyik legtöbbször jelentő része. A hívek sohasem zúgolódtak ellene: sőt örömmel vették és figyelemmel figyelték.

A távolból jött ember azonban nem ismeri a felébresztett türelmesség mértékét, s erővel el akarja hitetni, hogy az öregek, legalább az öregek, megbotránkozva hallgatják a biblián kívüli versek felolvasását a templomban.

Más.

Palástosan női teológus imádkozik és prédikál a mészáros szószeréről Erdélyben először. A hívek őszinte érdeklődéssel és szeretettel fogadják. Az a húsvét egyike a leggazdagabbaknak a vallásos érzés felbuzgásában. A szomszéd falusiak a fejüket csóválják. A kolozsváriak megvannak botránkozva. A félhivatalos közlöny szerkesztője az eseményről nem mert tudósítást közölni. A mészárosok mit sem tudnak az egész színjátékról, s türelmetlenül várják a Luci s a Boriska újabb szereplését.

Más.

Áldozócsütörtökön konfirmálás. A lelkész felolvassa az egyházi törvényt, amely a konfirmálás ünnepélyes kereteit előírja, s a lelkészt kötelezi, hogy a növendékeket megfelelő vallásos oktatással előkészítse. Az előkészítés alaposága fölül nem lehet kétség. A más falvakban szokásos 6-8 heti káté tanítás helyett a lelkész két télen heti két délutánon foglalkozott az ifjakkal. Az első télen egyháztörténelem; a másikon a vallás elvei. Következik a kikérdezés. A hívek a megszokott káté megszokott kérdéseit csak elvétve hallják. Azok helyett új kérdések, új feleletek csendülnek föl, amelyekben a hívek a lelkész prédikációiból jól ismert hitrendszerét ismerik föl. Az ifjak saját maguk által írt imákat mondanak el. Kifogása senkinek sincs. A konfirmálás bensőséges, meleg, tanulságos, hitelesítő mindenki részére.

A távoliak azonban híreket költenek, hogy a mészáros pap kommunista és istentagadó. Az ilyen papot föl sem

szabadna szentelni, s fegyelmi úton azonnal el kellene távolítani, amíg a hívek lelkét tökéletesen meg nem zavarja. A mézskőiek pedig ugyan nincsenek a papjukkal úgy megelégedve, amint az kívánatos lenne, de ez más történet; annak okai nem vallási, hanem egyéb természetűek; egyébként sem az egyik, sem a másik halálos bűn nyomait nem fedezik föl benne.

Igaz - nem kellene egyéb, csak egy kis kitanítás, s készen volna sok ember részéről a fegyelmiért zajongó vallási megbotránkozás.

Most talán azért haragszik, mert nem neki nyújtok először kezét, amikor egy csoport beszélgető emberhez lépek. Kezdem azzal, aki a kezem ügyébe esik, legyen az harmincholdas gazda, vagy földnélküli János.

Akkor azt fogja vallani, hogy a vallásomat kifogásolja s elítél, mert nem hiszek a túlvilági életben. Ő sem hisz abban, de ahhoz senkinek semmi köze. Ő azért tartja a papot, hogy az neki reménységet prédikáljon.

Hej, be sokféle ember van a világon! *Ilyen* is akad.

Pedig én reménységet prédikálok, mert higgyétek, feleim, *ilyen* ember, százszoros öröm és ujjongás, kevesebb akad, mint hinni lehetne.

A TANÍTÓ

A gyermeklábak útja

A gyermek lelkének felfedezését ügyeljük az új kijelentésre várók boldog örömeivel. Az emberiség a gyermek lábaival lépik egyet előre. Jaj annak, aki a gyermek lábait lebéklyózni akarja!

Sokan úgy vélekednek, hogy száraz, okoskodó, magát az élet külsőségeiben, cselekedetekben, szervezésben kiélő racionalista vagyok. A misztikussághoz annyi közöm se lehet, mint a könyvtáblának a könyvhöz, amit befoglal. Vajon igaz volna ez a vád? A régi vallás szempontjából: föltétlenül. Imádkozni a szokás értelmében, beszélgetni Istennel, mint egy személlyel: sohasem szoktam. Senki emberfiát, népet, földet vagy könyvet a többinél kiváltságosan szentebbnek nem tartok. Jézus, a zsidó nép, a biblia – előttem egyik sem sugároz különleges, legfeljebb tisztább isteni dicsfényt.

Az új vallás szerint azonban misztikusságom kétségtelen.

A misztikusság az Istennel vagy az istenivel való lelki közösség, a vele való eggyé levés. Nem más, mint a lényegében életet, mozgást, megvalósulásra való törekvést jelentő vallásosságnak a megvalósulás diadalmas pillanatában mozdulatlaná, örökkévalóvá, boldog állapotúvá válása; mintegy kiteljesülése és csúcspontja a vallásnak. Az én misztikusságom a dolgok és élőlények szeretete, a bennük való elmerülés. A mindenből kisugárzó isteni delejesség engem minden dolgokhoz odavonz. Sejték halmaza a lovam; miért örülnék annak, hogyha az udvarra kieresztem, követ, mint egy bárány, s jó kedvvel engedí, hogy a nyakát átöleljem? Ülni a dolgok csendességé-

ben, a fák alatt a kertben: a tavasszal ültetett gyöngyvirág betegen néz a világba, a tök indája szertekúszott, a borsó üde zölden sorakozik az ágyás szélén, a frissen vetett saláta világos csíkja már tisztán látható. A kerítésen túl az utcán néha ökrös szekérral vonul ki a mezőre egyik-másik szomszédom. A kisleányom a homokban játszik. Csendes boldogsággal folyik át az életem mindenek életébe. Az isteni lélek talál egymásra, tapad egymáshoz, kívánja egymást minden dologban és élőlényben.

Az emberek iránti szeretetem is ilyen ős alapú, szerves, magyarázatot nem kívánó. A jézusi törvény: szeresd elenségedet, magától értetődő. Ezt a szeretetet nem befolyásolja, kisebbiti vagy növeli az emberek közötti viszony. Mindenki él, ahogyan tud s ahogy a természete engedi. Akit szeretek, ha mással áll szemben, miért szeressem kevésbé, ha érdeke velem küldi küzdelembe? Sok különös emberbogárral találkozik az ember naponta, de egy sincs, akinek létezése ne rezdülhetne meg benne jóleső érzéssel. Egyikre tisztelettel, másokra mosolygással nézhet. Haragudhat reá, küzdhet ellene, félszedségeit ostorozhatja, gonoszságáért megvetheti; de ezeken túl, ezek ellenére az ősi egymáshoz tartozás, a közelség melegsége csak felbuzog a szívében.

Kis felekezeti iskolánk tanulóit, pompás, erőteljes, értelmes gyermekeket ezzel a misztikus szeretettel etetem, itatom, nevelem vallásosságra.

A módszerem s a tanítás eredménye ellen állandóan sok kifogás tétetik.

Még Mészköre jövetelem előtt egy környékbéli lelkész mint vizsgabiztos, egy értelmes leányka fejét a fekete táblához verte, bizonyára azért, hogy gyorsabban váltson az esze. Nem ismeretlen, nem szokatlan ez a módszer, s a lelkész, ha ismerte volna a gyermek érzékenységét, talán nem is alkalmazta volna. De ezt a leánykát hiába szólítottam, hiába kérdeztem később, csak állott, nézett reám zavarodottan, nem válaszolt. A társai egybehangzó-

an állították, hogy lelki rendellenessége a fenti eset óta tapasztalható. Egy esztendő törődésével, figyelmességével s legfőképpen: a kifejlődött bizalmas ragaszkodás levegőjével helyrehoztam az elkövetett hibát. A gyermek azóta rendes viselkedésű. Ennek a lelkésznek tekintélyére hivatkozva vallom be, hogy vallásos nevelésem nem kielégítő. A vizsgán nem emlegettem Isten nevét az előírt számban. A gyermekek közé beülök a padba, holott azt Pálmay Lenke határozottan tiltja. Az első két osztály mind kutyákról, macskákról, lovakról, madarokról mond verseket, meséket. Hol marad az Isten? Bizony, az ilyen tudatlan vallástanítást nyilvánosan is meg kell róni.

Egy kicsit mindnyájunk fejét a fekete táblához verik, ha nem ragaszkodunk gépies pontossággal az előírt tantervhez; de az én szavam nemigen akar elállani.

Ilyen körülmények között az ember könnyen elveszítheti a hitét az egyházi nevelés felsőbbtségében.

Azért meggyőződésemet nem változtatom meg, mert elég okom nincsen reá. A nevelés voltaképpen nem állami, hanem egyházi feladat, s csak mert az egyház nem képes hivatásának becsületesen megfelelni, veszi magára az állam a gondját az emberiség szinte egyöntetű helyeslése mellett.

Az állam a társadalomnak rendre, közbiztonságra való megszervezése. Az állam feladata egyesek túlkapásainak megakadályozása mindenki szabadsága érdekében. Az állam kötelessége a közlekedési eszközök megteremtése és fönntartása. Az egyház Isten országának építőmestere. Minden szellemi cél hozzája tartozik: a nevelés is.

Az országban az állam lett az úr – de a községekben a bírónál még mindig nagyobb hatalom a templom. A mi kis iskolánkat is az állami törvények mindenüvé elérő szárai rángatják; de a nevelés szellemét mégiscsak mi adjuk meg, az egyház emberei: a tanító és a lelkész.

Az órarend összeállításától kezdve a vizsgák megtartásának időpontjáig az állam mindenre rá kell hogy üsse

hivatalos pecsétjét. De ősztől nyárig, délelőtt és délután mi állunk a gyermekek előtt, magasabb célok képviselői, lélekkel eltöltött férfiak.

Végtelen gyönyörűség, sok gond, felelősség vállalása volt nekem kezdettől fogva az iskola.

A vallásos nevelés céljául azt tűztem ki legelőször, hogy a gyermekekben az alkotókedvet, az önállóságot, a dolgok szeretetét fölébresszem. Általános és talán kissé szét hulló volt a nevelési cél elképzelése: a megvalósítás módszere még inkább. Amit Amerikában tanultam, az vezetett egyedül; az pedig más körülmények közé illett, nehezen volt alkalmazható. Bizony az első két esztendőben alig végeztem egyebet kísérletezésnél. De lassan kitaposódtak a helyes utak, s tisztábban mutatta meg magát a feladat.

Mi a vallásos nevelés célja? A gyermekeket vallásosakká tenni. Mit jelent: vallásosnak lenni? Tudatosan beleállni az isteni élet sodrába; teljesíteni az isteni célt; az egyéniséget kifejleszteni és a szeretetet elmélyíteni, kiterjeszteni.

Kezdetől fogva azon a felfogáson voltam, hogy a 6-10 éves gyermekeknek korai és sok tekintetben káros a vallásos életcél isteni gyökereiről beszélni, mert azt ők úgysem érthetik meg. Bizonyos istenfogalommal, igaz, hogy már rendelkeznek, amit ők szüleiktől sajátítottak el; de a valószínűség az, hogy ez a fogalom helytelen. A gyermek nemigen tud mást, mint egy érzékszerveivel fölfogható Istent elképzelni: egy tényleges, fehér szakállas, öreg urat, aki a fellegeken túl a mennyországban angyalokkal körülvéve uralkodik az emberek felett. Mi sem volna károsabb, mint ezt a fogalmat ebben a korban megmásítani próbálni. Viszont ha a lelkész az ilyen hitű gyermekek előtt Istenről beszél, bármilyen körültekintően fogalmazza is meg a meghatározásait, ők úgyis csak azt az istenfogalmat fogják fölidézni, amelyet ismernek, s amelynek számtalan jelentése van. Ha én azt mondom: az

Isten jó és szereti az embereket, mert ha az ember elveti a búzamatot, az a nedves, meleg földben kikel; a napfény s az eső pedig megnöveszti, megérleli; – a gyermekek ezt az egész jelentéscsoportot átkapcsolják az ők érzékileg elképzelt Istenükre, s akkor én nem tettem egyebet, mint megerősítettem őket kezdetleges hitükben.

Nem baj? Most ez kell nekik, az ilyen hit; csak ez tudja betölteni a lelküket: angyaljárás, csodák, jóságos arcú Isten? Lehet: a tapasztalatom túlságosan kevés ahhoz, hogy e tekintetben határozott véleményt tudjak mondani. De valami bennem van, és én nem tudok tudva olyan szót kiejteni, amely nem igaz; még gyermekeknek sem, nevelői jóssággal. Mesét, azt igen, azt öntök magamból, hosszú karú és hosszú fülű óriásokról, égen járó csillagokról, angyalok énekéről, betlehem-i jászolról. A szem csillogása s a hangom zenéje elárul; a gyermekcsereg örömmel követ, issza a szót, szereti. De olyan hanggal és olyan képpel mondani mesét, hogy a gyermekek azt valóságképpen öltsék magukra: nem tudok.

Azt a pár imát, amit a gyermek már úgyis tud, elisméltetem vele. A szülők jó és egyszerű lelkek; ők csak külsőségek után tudnak ítélni. A vizsgán a Miatyánkot is elzengik egy szólamra, egyszerre ejtve ki minden szótagot. Meg van mindenki elégedve. Csak a vizsgabiztos duzzog, mert az Isten nevét nem emlegettem. Ő bezzeg a bezáró beszéd első mondatát is súlyosan vallásossá veri: Isten segedelméből eljutottunk a vizsgák végére; a jó Isten megsegített, s most mindenki hazamehet vakációzni...

Kis gyermekeknek jobb nem beszélni az isteni valóságról, az élet mélyebb értelméről. Velük egyéb célunk nem lehet: megindítani őket ténylegesen az isteni élet útján, tehát: egyéniségüket kifejleszteni elsősorban, másodsorban pedig: erősíteni bennük a szeretetet, amely őket a dolgokhoz, növényekhez, állatokhoz, emberekhez, a világhoz kapcsolja.

Ezért tudnak ezek a gyermekek annyi mesét kutyáról, macskáról, öreg farkasról, elefántról.

Különösek ezek a mesék!

Talán egyiknek sincs tanulsága, amit versikébe foglalva a kicsi fiú s a kicsi leányka elénekelhetne. Másť egyik sem akar: élővé, rokonná, szeretni való, drága dologgá varázsolni fűt, virágot, káposztát, lovat, embert. Van egy mesém Nyusziról és Nyusziról. Két kicsi nyuszifiú elszalad hazulról világot látni. Találkoznak a házinyúllal, a cicával, a kutyával. Szerencsével hazaverekednek. Ennyi az egész: mint egy népmese, olyan; játékos, kedves; a két nyuszifiút az ember magához szeretné ölelni. Még a farkast is szájalommal, rokonszenvvel tekintjük, amint nehéz téli időben az erdőben barangol, fázik, éhezik.

Ezeket a meséket pályázatra küldtem, hogy legyenek a két alsó osztály vallásos nevelésének anyaga, de a bírálóknak nem tetszettek a kérdések, amelyeket minden mese után, a feltételeknek megfelelően odabiggyesztettem. Én a magam részéről sohasem törlöm le a mese hímporát tanítós kérdezetésekkel. Honnan szabadultak el a nyuszifiúk? Engedelmesek voltak az édesanyjuknak? Szabad engedetlennek lenni? – Ha a mese vagy a vers nem mond meg mindent magában, nem száll le a gyermek kicsi szíve mélyére, ahonnan számot sem tudna adni fejletlen értelméről, hogyan, megmozgatja a kedvét, és közelebb hozza a dologhoz, az állatokhoz, az emberekhez, a mese nem méltó a gyermekhez, nem méltó a nevelőhöz.

Egyik esztendőben természeti környezetükhöz, dolgokhoz, növényekhez és állatokhoz hozom közelebb az együtt tanított első és második osztályt. Másik évben az emberekhez: szülőkhöz, testvérekhez, barátokhoz. Aztán már a világot mélyebb összefüggéseiben kezdi a 9-10 éves gyerek megismerni. Tanul egy nép történelméről. Az ősemler nehéz sorsáról, a barlanglakásokról, az állatok megszelídítéséről, a földművelés kezdeteiről, a tűz

fölfedezéséről. Színes, csillogó képekben vonul el előtte az arábiai sivatag oázisaiban lakó zsidó nép élete, vándorlása, országalapítása. Már különös dolgokat tanul a primitív vallásról, bálványokról, élő áldozatokról, amelyeknek füstjét – ilyen hiszékeny a régi ember – élvezettel szívta be az istene. De támadnak próféták, akik a királyoknak is szemükbe mondják az igazságot, s tanítják a népet az igaz Isten hitére.

Negyedik év: Jézus. Az ember és a történelmi nagyság. A legendák épp annyira részei az ő emberi arcának, mint a megtörtént események. Csak éppen: legendául kell tanítani a legendákat, és valóság gyanánt azt, ami valószínűleg hiteles. Már közel jutottunk egy tisztultabb vallástörténelmi megnyilatkozáshoz. Ötödik, hatodik esztendő: egyháztörténelem. A szellem megtermékenyülése, föllángolása, megromlása, tisztulási kísérletei. Csak ezután, a konfirmálásra való előkészületképpen érkezünk oda, hogy az élet isteni lényegéről, a szeretet gyökeréről, örök valóságokba való ágyazódásokról tárgyaljunk. Eddig, ha szó esett Istenről, az nem a mi hitünk megvitatása, hanem a történelmi ember sokféle vallásának megismerése volt. Adatgyűjtés. A gyermek anélkül jut a hitek különféleségének tudatára, hogy valamely mellett, torzzá tevő türelmetlenséggel, a tanítója kényszerrel elkötelezte volna.

A vallásos nevelés a legtágasabb, legkevésbé szektárius utakon indul. Még az Isten nevének emlegetését sem teszem beidegzett szokássá. Fejleszttem a gyermek egyéniségét, társas hajlamait. Lassan belehelyezem a zsidó nép és Jézus történetén keresztül a legtágasabb keretbe: a kereszténységbe. Unitáriussá csak akkor teszem, amikor gondolkodik s tudatosan fogadja vagy veti el a neki ajánlott különleges és részletekbe menő elveket.

Ez a nevelési rendszer vakhitűvé nem fog tenni senkit, de minden alkalmat megszerez, hogy az isteni szabadságra teremtett ember a maga hitét szabadon kialakíthassa.

A nevelésben nem kényszer, de segítők, jó barát ajánlkozik. Nem a „vallás” ölt testet a felnövő nemzedékben, mint valami különálló, öröknek kijelentett bálvány, hanem az új nemzedék válik vallásossá a maga természete szerint.

Ez az eljárás teljesen ellentéte annak a másik ismert vallásos nevelési módnak, amely azzal kezd, hogy már a pár éves gyermeket hozzászoktatja a felekezet jellegzetes szertartásaihoz, templomi levegőjéhez. Ezáltal azok örökévaló színezetet nyernek a gyermek lelkében, mint a kezdet óta ismert édesanyja és a szülőföld. Az ilyen módon felnevelt ember talán vakon fog ragaszkodni vallásához. De nem tartom becsületes eljárásnak az ilyen nevelést. A gyermek alakuljon ki szabadon: maga termelje ki a neki legmegfelelőbb vallásosságot. Nincs nagyobb bűn: a jövőt, a mi elképzeléseink szerint, formává kényszeríteni; megállítani, megmerevíteni próbálni az emberi fejlődést. Ellenkezőleg: a gyermek, az új nemzedék lelkének fejledzését ügyeljük az új kijelentésre várók boldog örömeivel. Az emberiség a gyermek lábaival lépik egyet előre. Jaj annak, aki a gyermek lábait lebéklyózni akarja!

Vidám és elégedett ország

Soknak kedve kerekedik, hogy verseket, meséket, imákat írjon. A versekből még hiányoznak a rímek. A meséknek suta a farkuk. Az öreg ember legtöbbször nem tudja, mit csináljon a hat malaccal.

Színes és mozgalmas a mi iskolánk élete. Külön kis ország, beékelve a felnőttek keserű világába; vidám és elégedett. Már egy órával az előadások megkezdése előtt szállingóznak a tarisznyás diákok. Labdajátékkal, gombózással, jókedvű futkosással kezdődik a nap. Akkor sem ijednek meg, amikor az iskola mellett levő tanítói lakból

a reggelije utolsó falatját nyelő tanító elharsintja magát: Befelé! Mint Attila király őrszemei, veszik át a kiáltást a jobb torkú fiúk: Befelé, befelé! Jut belőle egy a kapu előtti labdázóknak; elkanyarodik a templom háta mögé; a fás-kamra melletti futkározók is meghallják. Bevonul az ország a padok közé.

A kicsi diákok szeretik a kicsi tanítót. Igaz, nekik az öt láb magas emberre is felfelé kell nézni, bár a hatodik osztály nyúlánk leányai már utolérték őt növésben. Irigylem ezt az embert, milyen pompásan eltalálta, hogy cukorozza meg a fegyelmet, hogy legyen is, mert anélkül fölbolydult méhkas a tanterem, tanítani nem lehet, s mégse álljon közéje és a gyermekek közé. Mi sem könnyebb, mint az iskolában rendet teremteni. Csak pálcá kell hozzá s torok. De a gyermek ellenségül tekinti az ilyenfajta kínzó mestert, s pokolnak az ilyen iskolát. Úgy büntessen a tanító, hogy a gyermek szeretetét is megtartsa; ez a művészet!

Mert a büntetés az osztatlan falusi iskolában elkerülhetetlen.

Teljesen elhiszem, hogy azokban a kívánható legkedvezőbb körülmények között működő kísérleti iskolában, ahol egy tanító legfeljebb 15-20 gyermekkel foglalkozik szép, tágas, minden elképzelhető taneszközzel felszerelt tanteremben, a testi fenyték nemcsak szükségtelen, de borzalmasan oda nem illő is. De mit csináljon az, akinek keze alá egy egész hétosztályos iskola ötvenhatvan gyermeke kerül? Mint a gazda, aki tizenöt kis malacot a vásárra kíván hajtani, s a végén is kénytelen zsákba dugni valamennyit, vagy madzagot kötni a lábukra, különben a tizenöt malac tizenöt felé fut: így kell a tanítónak is a pálcához nyúlnia – ha akarja, ha nem akarja.

Én két esztendeig vesződtem magammal, amíg egy gyermeket a végire kaptam.

Azelőtt való életemben csak egyetlenegyszer ütöttem meg embert. Indiai vasúti kocsiban, harmadosztályon

utaztam. Kezemmel az ablakot próbáltam megigazítani. A szemben ülő pária nem látja, hirtelen berántja. Odaszorítja, szinte összezúzza az ujjaimat. Öklömmel az arcába sújtottam.

Akkor negyedóráig tusakodtam magamban, vajon bocsánatot kérjek-e tőle, amiért megütöttem, bár megérdemelte, mert könnyelmű volt és buta.

Eleinte könnyen ment minden az iskolában. Új voltam, ismeretlen, titokzatos; a gyermekek figyeltek s őrizkedtek. A kisebbeknek, amíg a nagyobbakkal foglalkoztam, rajzolniok lehetett a „vallás füzetbe” az Amerikából kapott színes krétákkal. A nagyobbak a füzetjeikbe írták a most hallott történetet. De az a pár, helyét nem találó gyermek nemsokára érezhetővé tette magát. Már hébe-hóba meg kellett szakítanom a beszédemet: mi az, Feri, téged ez a dolog nem érdekel?

Néha az egész csoporton nyugtalanság vett erőt. Talán fáradtak voltak; helyeiken nem ülhettek, izegtek, mozogtak, sugdolóztak, beszélgettek. Akkor elhallgattam. Kimehettek! Így nem lehet itt semmit csinálni.

Eleinte az elmondott meséket eljátszattam a gyerekekkel. De ez annyira tetszett, hogy a szerepek kiosztásakor a terem közepére tódult mindenki, s fülsüketítő hangon kértek, kiabáltak, könyörögtek: én legyek a sánta ember, tiszteletes úr; én legyek a kicsi Palika! A végén ezeket a kedves, a gyermekek fejlődésére olyan jótékony hatással levő megjelenítéseket is be kellett szüntetnem.

A második esztendőben kezembe vettem a pálcát, és ütöttem vele a padokat.

A harmadik évben megtört a jég.

Egy délután a paplak tornácán két fiú a fekete házinyúlal játszott. Egyszerre a nyúl éktelenül sivalkodni kezd. Rohanok ki; a fiúk kegyetlen, vigyorgó arccal, pálcával a kezükben kergetik, kínozzák a megrémült állatot. Mint az indiai vasúti kocsiban, itt is hirtelen, elsodró erővel

fogott el a harag. A pálcát kikaptam az egyik fiú kezéből, s végigvertem rajtuk.

A fiúk föl sem vették a dolgot; hozzá voltak szokva a veréshez. De engem felzavart és lehangolt a kitörés. Hetekig tusakodtam magamban. Hát én is csak olyan leszek, olyan vagyok, mint mindenki más?

Azután fölírtam a hetessel a rendetlenkedőket, s a markukba csaptam!

Borzalmas, utálatos, reménytelen.

A gyermeket néha meg kell ütni, mert a felnőttek a maguk életét nem képesek végigélni, ha elképzelt jószándékuk vagy kényelmük követelései szerint őket magukkal egy rendbe nem illeszthetik. Buta és kegyetlen dolog, de a kicsi gyermekeknek nem szabad apjuk tudományos könyveit darabokra szaggatni. A kicsi fiú vagy a kicsi leányka vágyakozva tekint a könyvespolcra. Elképzeli a papír sístergő-sercegő hangját, amint szakad. Félénken nyúl egy régi újsághoz, fogdossa, forgatja, beletép. Hát ezt szabad; a felnőttek nyugodtan ülnek a helyükön, engedik. Kicsi elméje nem érti a különbséget.

Viszont a felnőtt, komoly férfi mit tegyen? Kénytelen önkényes korlátokat vetni a gyermek tevékenysége elé, ha kincseit, értékeit nem akarja prédára hagyni.

Az sem természetes szokása a gyermekeknek, hogy reggel nyolctól déli tizenkettőig kevés megszakítással az iskola padjai között üljön. Felállana, társaival beszélgetne; künn lepkék szállanak, süt a nap, a domboldalon futkározni lehetne. Ne mozgolódj annyit, Péter! Jaj, két régi pénzt találtam tegnap a pincében; a tiszteletes úr azokért négy lejt fizet, ha neki tetszenek. Ne zavard a szomszédodat, Péter, hagyd őt dolgozni! Édesanyámék kapálni mentek. A nagy vackorfán madárfészek. Abban tavaly hat kicsi pettyes tojást találtam. Mikor megyünk madarászni, Matyi? Tudok egy helyet, azt neked is megmutatom. No, gyere csak ki, Péter, nyújtsd ki a tenyeredet! Még egyszer, Péter, hátha kettő használni fog?! Elho-

mályosodik a világ, a lepkék szárnya elsötétül, a nap elfödi a szemét, a fészekből a madártojások a földre poty-
tyannak. A kicsi Péter a padra borulva sír.

A tanító urat el fogják csapni a legközelebbi vizsgálá-
ton, ha a tanfelügyelő úr úgy találja, hogy Péter nem tudja
a mondatot elemezni. Péter, kicsi fiam, jót akarnak ezek
a felnőttek, tanítani téged sok okos dologra, azért ütnek
s vernek néha!

Úgy bizony, la! Nevetni való ez a világ, s egy kicsit sírni
is lehet. De Péter hamar elfelejti a bánatát, s a tanító úrra
nem haragszik. A tanító úr sem haragszik reá, sohasem is
haragudott.

A gyermekek megszokták, hogy tenyereket tőlem is
lehet kapni. A világ sem fordult fel, büszke most sem
vagyok, néha most sem bírok a gyermekekkel, néha jól
megy minden.

De inkább jól, s úgy általában meg vagyok elégedve az
iskolai munkámmal.

A gyermekek kezébe tankönyvet nem adok, hogy meg
ne rontsam a könyvek becsületét, s a tudást végtelenné
tegyem.

A gyermek kezében a tankönyv: a lezárt, felülmúlhatat-
lan tudás, a teljes igazság. Nincs annál rosszabb, mint
valamivel először tankönyvből ismerkedni meg. A fejlődés
útja el van állva; minden más elmélet eretnokség; a
tankönyv a kijelentés, a tény.

Igaz, az élőlőszóval adott tanítás is ilyen egyetlen lehetsé-
ges tudássá lehet. Egy ízben egyik konfirmáló ifjú leány
meg is jegyezte, amikor fejtegettem, hogy a gyermekek-
kel mindent el tudnék hitetni, amit akarok – hiszen a
tiszteletes úr velünk is elhíthet mindent, amit mond! Hát
ez igaz. Mégis, más, élesebb, állandóbb a könyv. Az élőlőszó
mélyebbre üt, de a könyv körülhatároltabb.

Mindent, történetet, mesét elmondok a gyermekek-
nek. A harmadik osztálytól kezdve a tanulók a hallottakat
szépen leírják a maguk módján és emlékezetük szerint a

vallásfüzetbe. Mellesleg az anyagot összehasonlíthatatlannul jobban megtanulják így, mint a tankönyvből szajkózó gyerek, aki esetleg az első két mondatát szóról szóra vágja, de azután megáll; a tudása végére ért. A fontos azonban a könyvek helyes értékelése. Számukra a tudást sohasem egy könyv fogja jelenteni, hanem a könyvek sokasága. Látják az én könyvtáramat; az iskolának is gyűjtünk könyveket. Be sok könyv van a világon! Aki igazán tudni akar valamit, annak, bizony, sok könyvet kell elolvasnia.

A gyermekkönyvtárt különös kitalálással szaporítottuk föl négy év alatt semmiből több mint száz kötetre.

Az iskolafenntartó egyháznak kellene hogy legyen pénze sok mindenre, de nincs. Jutalomkönyveket azonban vennie kell minden esztendőben.

A jutalomkönyveket a gyermekek visszaajándékozzák az iskolai gyermekkönyvtáraknak. Már úgy kapják a könyveket, hogy az ajándékozás ténye reá van vezetve: Szorgalma és jó magaviseleté jutalmául kapta s az iskolai könyvtárnak ajándékozta Gálfi Rózsika VI. o. tanuló. Gálfi Rózsika talán jobb szeretné, ha a könyv végleg neki maradna. Viszont az év folyamán örömmel olvassa el a többi gyermek jutalomkönyveit, amelyeket a könyvtárból kölcsönöz. Egy visszaadott könyvért cserébe húsz könyv az övé. Falun nem is érdemes másfajta könyvellátásról gondolkozni. Gálfi Rózsika belenyugszik abba, hogy ő a kicsi könyvtár jótévője, s hogy évtizedek múlva is tudva lesz mindenki előtt, aki a könyvtárból könyvet kölcsönöz ki, hogy Gálfi Rózsika néni jó tanuló volt a maga idejében; minden évben jutalomkönyvet kapott.

A tankönyv-nélküliségnek egyéb előnyei is vannak. A gyermekek maguk írják le a tanulni való történeteket, s pompás gyakorlatot szereznek helyesírásban és fogalmazásban.

Az első fogalmazványok kezdetlegesek, gyermekesek. De az év vége felé a változás csodálatos. A pár mondatos

leírás folyékony beszéddel írt oldalakra nő, s az irály nagyot fejlődött.

Soknak közben kedve kerekedik, hogy verseket, meséket, imákat írjon. A versekből még hiányoznak a rímek, de a szakaszokra oszlás hibátlan. A meséknek suta a farkuk; az öregember a legtöbbször nem tudja, mit csináljon a hat malaccal. Legjobbak a megtörtént események leírásai. Az egyik a kövendi kirándulást meséli el. A tiszteletes asszony felszedte a hídnál a kétkerekű kocsiba. A nagy utcában van a Bank, a Szövetkezet, a Kultúrház és az Iskola. A másik a tordai kisállat-kiállítás meglátogatásáról ír. Voltak ott galambok, tyúkok, libák, kacsák, fehér egerék. Volt ott egy tyúk, amely egy évben háromszáz tojást tojt. A harmadik az iskolás gyermekek által rendezett mezőgazdasági kiállítás történetét mondja el. Ez volt a legizgatóbb az egész között, mert ezt maguk csinálták. A tanulók hoztak hazulról mindenféle kukoricát, hagymát, lépes mézet, tököt, megfésült lent, és még ki tudja leírni, mi mindent! Mindenből a legszebbet, a legnagyobbat. Az iskolát szépen feldíszítették; asztalokra s padokra elhelyezték a tárgyakat. Mindegyikre ráírták, hogy miféle és ki hozta. Aztán vasárnap délután a szülők s az ifjúság eljöhettek, hogy megnézzék a kiállítást. Az iskolai szövetkezet pénztárosa ült a pénztárnál, és mindenki fizetett valamit. A pénzből a fiúknak lombfűrészkeszletet, a lányoknak kézimunkázó vásznat vettünk.

Ezek a történetek a versekkel, mesékkel és imákkal együtt leírva gondosan, egyik-másik kifestve, kirajzolva szép virágosan, odakerültek mind a fali táblára. Két hatalmas táblára, amelyre rajzszegekkel rajzokat és megírt dolgokat tűz föl a félévenként választott falitábla-gondozó.

Minden tisztség időnként választás alá kerül.

A legkívánatosabb állás az iskolai szövetkezet boltosának lenni. A szövetkezet alaptőkéjét a gyermekek gyűjtötték össze évekkal ezelőtt. A tanító a takarékpénztár

kezelője lett. Hogy az összeg az ezer lejt meghaladta, de szaporodni nem akart, tanakodni kezdettünk, mit csináljunk vele. Visszaadjuk a gyermekeknek? Nem adtuk vissza. Abból lett az iskolai szövetkezet alaptökéje.

Minden van a szövetkezetben, amire a tanulóknak szükségük lehet. Füzetek, tollak, ceruza, tinta, gumi, papír, körző, kézimunkavászon, hímzőpamut. Kezdetben egy katonaláda volt a bolt. De most pompás, külön kulcsos polca van a nagy kézimunkázó-asztalban.

Ezeket a kulcsokat különös büszkeséggel hordják nyakukba vetve színes pántlikán azok, akiknek gondjaiba bízattak.

A könyvtárosnak is kulcsa van. Kis füzetbe írja föl, kinek hányas számú könyvet kölcsönzött ki. A hivatalos órákat pontosan betartja. Úgy a könyvtárat, mint a szövetkezetet egyszerre két-két tanuló kezeli, mert sok munkát ad a dolgok rendben tartása. Kulcsa van a játékok őrének is. A gyalupadhoz tartozó asztalos szerszámokat tartalmazó polc kulcsát is kiadtuk egyszer egy idősebb fiúnak. Csak az elnöknek s a pénztárosnak nincsen kulcsa, se fiókja. Mégis ez a kettő a legnagyobb tisztség.

Az elnök köteles ellenőrizni a szövetkezeti boltot, a könyvtárat és minden egyebet. A pénztáros a pénztári naplót vezeti, tanulja vezetni. Sajnos, nekik van a legkevesebb dolguk; panaszkodnak is miatta eleget.

A tanítónak s a lelkésznek ellenben van dolga elég.

De azért mi sem panaszkodunk.

A törvények láncára kötött iskolába próbáljuk bevezetni az új szellemet. A jövő útjain járunk.

Azon fáradozunk, aminek jelentősége nagyobb, mint a száz új kísérleti iskoláé önmagában. Kétségtelenül ezek az úttörő, merész kezdeményezések szolgáltatják az anyagot. De a világ urai hurcolják a világot a kitaposott utakon. Még a legelőhaladottabb szellemű országokban is vajmi keveset vett át a hivatalos iskola az új nevelés elveiből. Máshol meg a jeltüzeket is csak most gyújtogatják.

Minálunk alapíthatunk bármilyen iskolát, annak kötelessége az állami tantervet követni.

Hát követjük, mert kénytelenek vagyunk vele. De meg kell tudnunk, mit lehet elhelyezni, bevinni a törvényes iskolába, a meglévő iskolába, az előreláthatólag még évtizedekig ugyanannak megmaradó iskolába az új elvekből anélkül, hogy törvényességét megszüntetnők. Ám továbbra is tanítsuk az előírt anyagot, mutassuk föl a kívánt eredményeket. De közben észrevétlenül, lényeges vonásaiban, teremtsük meg az új iskolát, amelynek csak a máza s a fékjei a régiek.

Talán nagyobb sikerrel dolgozhatnánk, ha a kezünk teljesen szabad volna. Talán egy egészen új, most telepített falut is könnyebb lenne új elvek szerint kormányozni. – De néha hamarabb célhoz ér az ember, ha a meglévőt próbálja átítani az új szellemmel.

Lelkészi állásomban is ezért maradok meg, semmi másért.

Jövőnek magja

Az én sorsom már csak ez: lenni kevesek megértettje, többeknek kovász, sokak testében tövis. Jövőnek magját hordozom, nem a jelennek véres testét.

Az elemi iskolák kötött paranccsal dolgoznak. Az új utakon járó nevelőnek korlátoznia kell képzeletét. A felnőttek oktatását törvény nem szabályozza. Ott szabadon megnyilvánulhat a teljes gondolat. Talán ezért, talán más okok következtében, a mészköi kísérletezések közül egy sem vált akkora jelentőségűvé, egynek a híre sem terjedt szét olyan nevezetességgel, mint a „népfőiskoláé”.

Annak neveztem, hogy az legyen belőle, az első tél heti egy összejövetelét. A második és harmadik télen már háromra, sőt esetenként négyre szaporodott az előadások száma, amelyeket november hó közepétől március

hó közepéig tartottunk hetenként. Még így is: hivalkodásnak tűnik föl az elnevezés. Hol állott és hol áll Mészki a dánok pompás épületekkel, tanítók seregével ellátott népfőiskoláitól? Még az előadások rendszerességében sem voltunk hiba nélküliek. A színdarabozáshoz szokott ifjúság a népfőiskolás két telet többé-kevésbé átkoplalta, s a harmadik tél elején elemi erővel tört ki tömegössze-fogók utáni kívánsága. Legyen férfi dalárda hetenként kétszer, és tanuljunk színdarabokat! Lesújtottan ültem a helyemen az iskolában. Hát úgy látszik, az ifjúság lelkének csak a felületét érintette két tél kitartó munkája. Eldobja magától az alkalmat, mert nem érzi szükségét a tanulásnak. Hiszen igaz, az ének és a színjátás is művelés. De különbség van a kettő között. Más ekével más földet szánt az egyik, mint a másik. Az egyik mámorossá tesz, egészséges, észrevétlen örömet szerez. A másik józan törekvés, kitartó munka, kis örömmű, fáradságos út. Az egyik a lélek mély erőinek ösztönös kibontása. Nem tudás, nem akarat: csupa érzés. A másik: gyenge próbája a fejledező értelemnek; belátás, fegyelem, érdekes, de haszon nélküli tudás. Mind a kettőre szükség van. Talán helytelen is volt a két sikeres tél politikája, amely minden estét a tanulásnak foglalt le. Ez bosszulta meg magát. Most egy esztendőre az ifjúság a másik végletbe hullott vissza. Daczó Imre, igaz, fölállott nagy későre, amikor már magamat teljesen megvertnek éreztem, hogy szót emeljen a népfőiskolái előadások érdekében. Egy estét visszakapott a Tanulás. De minden erő, minden érdeklődés annyira arra a másik síkra lendült át, hogy ennek az egy estének nem vehettem hasznát. Hadd billenjen helyre akkor hát az egyensúly teljesen. Pihenjünk ezen a télen! Hagyjuk a dolgokat kissé a maguk mentére! Nem lehet siettetni a haladást egy bizonyos mértéken túl. Olyan az, mint a csökönyös ló: megy szépen, ha hagyják, de megáll, ha nógatni kezdik.

Az ifjúság ezen a télen sem pihent. Pompás művészetel kél népszínművet adott elő, az egyikkel Tordára is el kellett mennünk. Babér járt érte; a közönség megértő öröme, két helyi lap elismerő bírálata. De tanulni csak egyetlenegyszer gyűltünk össze az új papilak lakható szobájában. Az iskolában nem volt hely számunkra. Ott a „Vén bakancsos”-t próbálták a műkedvelők, meg a fiát, a huszárt.

Nem lehet és nem szabad egy falut megfosztani legmélyebbről jövő kifejezési eszközeitől.

A szólamokban való éneklés és a színjátszás a népköltéssel meg a csoportos táncolással rokon.

A falusi ember hamarabb hányja el az életét, mint dalait és figuráit. Az ifjúság nevelése csak úgy teljes, ha az okosabb életre való készülés mellett az ifjú magát kiénekelheti, kitáncolhatja, kijátszhatja. Szükséglet ez, amelynek kielégületlensége betegséget okoz. S még annál is több. Minden hiányossága és hátránya ellenére roppant nevelői ereje van e két tevékenységnek. Nem csak a társadalmi vonatkozásokra gondolok most. Az életnek előírt formákba való öntése, mint amilyen a szólamok eléneklése és a szerepek eljátszása, rászoktatja az embert arra a legszükségesebb, legfontosabb dologra: ficáncoló, szertegyepelő, rendszertelenül előtörő erőit egy cél megvalósítása érdekében egybefogni, egységbe terelni. Mit ér az étellel teljes, élettől duzzadó gyermek vagy ifjú, ha megnyilatkozásai néha egymás hatásait lerontják, mert ellentétes lökésűek? Elnéztem egy délután, amint az iskola gyermekei játszottak a templom háta mögötti domboldalon. Luci, az állandó vendég, a mészkőivé fogadott leány-teológus volt a sánta gólya. A gyermekek körbe fogózkodtak: valamit énekelni kellett, s a lábakat menés közben furcsán ki-kirúgni. Tetszett a dolog; folyt a játszás vidám kedvvel. De egypár fiú nem állhatta meg, társai kezét hol hátra rángatta, hol pedig lábbal próbálta elakasztani az előtte menőt. Tele volt erővel, a kezdemé-

nyezés tehetségével, ötletességgel, életkedvvel. De nem volt képes azokat hámba fogni, egységbe hozni. Ezek a fiúk lettek volna a legjobb sánta-gólya játékosok, ha a belső összhangok, az önként folyó fegyvelmezést meg tudták volna teremteni. Így semmik voltak, bajszerzők voltak, erőiket elvesztegették.

Akkor, azon a délutánon fölfedeztem magamnak a nevelés egyik legfontosabb célját: képessé tenni a gyermeket arra, hogy belső egység, összhang s önfegyelem megteremtésével minden erejét céljai megvalósítására szentelhesse. Gálfi Feri jobban emlékszik az elmondott történetre, mint a vele egyidős társai, de semmiért sem tudná magát rávenni arra, hogy például leüljön, és egy negyed-óráig csak ezzel foglalkozzék, hogy azt leírni próbálja. Százfelé rángatja százféle érdeklődése, uralkodni azokon nem tud. Minden gyermek esetében külön kell fölfedezni az utat, amely őt a belső fegyelem kialakításához vezet. Egyik gyermeket a lóval való bánás, a másikat a házi kert, a harmadikat a labdarúgás, a negyediket a szép könyvek olvasása érdekli jobban: ezeken a mezőkön kell őket egyre nehezebb és lekötőbb feladatok elé állítani. A megszerzett képesség aztán az élet minden terén megmutatja az erejét.

Ki tudja, hány ifjú nevelését, a belső összefüggések, a kitartás, a szorgalom, az odaadás kifejlődését segíti elő a dalárdázás, a színdarabozás? Lám, a mészköi ifjúság, ha szükség van rá, pompásan tudja magát fegyvelmezni. Néha fogcsikorgatva túri el a kihívó sértést; de a vérét csitítja. Tudja, hogy a virtus veszedelmes fegyver. Mászor szorgalmasan gyűjti a pénzt, hogy magának futballcipőt vehessen. Ahhoz azonban mégsem férhet szó, hogy értelmi és szellemi téren a nevelés nagy lépését a népfőiskolával tettük meg.

A kövendi körüli ifjúsági napon ugyanaz a Luci - akkor még kezdő mészköi - elbámult a köréje csoportosuló mészköi ifjak bátorságán, fesztelenségén, kifejezőkészsé-

gén és érdeklődési körén. Úgy elbeszélgettem velük, mintha nem is falusi legények, de iskolákat végzett városi ifjak lettek volna! Nem történt velük egyéb, mint hogy megindult bennük, a népfőiskolázás megindította bennük a belső élet, a gondolkozás kerekeit. A szénarendektől, barázdáktól, kukoricasoroktól és aranyló búzakalanyától beszélni még nem tanult meg senki, csak érezni és énekelni. A beszéd, a gondolatok szabad kinyilvánítása, zsilipemelés a lecsukott szájak gátja mögött felgyűlt néma, mozdulatlan gondolattenger számára. A tenger megindul, élővé válik, kavarog, iramodik, változik. Beszélj az átlagos falu átlagos ifjával: meghallgat, bólint, egy erőtlen igennel megtisztel, hallgat; ki tudja, mi ébred föl benne, kis fodrozás a lezárt tavon, lesimul hamar. A népfőiskolás válaszol, kérdez, megállapít, szembeszáll, kinyilvánít; eleven kapcsolattal fogózkodik egybe veled. Tudása is több van.

De nem ez a lényeges.

Vizsgákat sohasem rendeztünk, és így nem tudom, de nem is hiszem, hogy az előadásokon hallott anyagból sok megmaradt volna az ifjak emlékezetében. Belőlem is kifutott jó része a húszesztendei tanulásnak. Latinul nem tudok, görögül, zsidóul elfelejtettem, a logaritmus-számítás nem kenyerem már (sohasem is volt) s a „Zord Idő”-k tartalmi kivonatára nem emlékezem. De a népfőiskolás bizonyára megtanulta a világból feléje jövő tapasztalato-
kat feldolgozni, jelentésüket magáévá lenni. Az előadások nem előadások, hanem megbeszélések voltak, amelyeken nem is mindig az előadó vitte a szót. Végtelenül fontos: meghallgatni tudni. Különös, hogy ellenem általános a kifogás, nem hallgatok másokra, nyakas vagyok, mindig a magam feje után indulok. Pedig én tudom, én az elem kerülő idegent, barátot őszinte érdeklődéssel hagyom előömlöni, akarom őt megérteni. Megérteni és követni azonban nem ugyanazt jelenti, s itt már szó férhet ahhoz, hogy a magam útjának irányát túlságos határozottsággal vágtam bele életem földjébe. Mégis tudom,

merev nem vagyok, emberek és körülmények hatnak reám. Föl tudnám az ujjaimon számlálni, kik léptek bele az életembe, kiknek hatására merre hajlott el az életem útja. Igaz, a jegyzéken püspökök, tanárok, köteles feljebbvalók nem szerepelnek. De igen egy író, egy bolond, egy forradalmár és egy rajongó. Különös társaság! A feleségem óva int: ezt meg ne írd; nevetségessé teszed magad. De ha így volt?! Teológusságom első éveiben valami háttározatlan világpolgárság érzete tartott megszállva, amely egy szocialista világállamban látta a fejlődés kicsúcsosodását. Szabó Dezső szemével észrevettem az emberiség tarka szőnyegét, a más színű és más alakú fajok csodálatos keverékét. Átala lettem székely. Bicsérdi a világgal hozott szerves egységbe. Most beletartozom a mindenség életébe, mint a kövek és a gyíkok. A testemet törvényei szerint építem. Ha az isteni cél szerint fejlődő világ az embert gyümölcsözővé tette, annak jelentősége kell hogy legyen. Kropotkin arról győzött meg, hogy csak az emberek önként vállalt együttműködései maradandók; világállam és világtörvény nem segíthet ott, ahol az akarat hiányzik. Marie Stopes a nemi ösztön egészségét teremtette meg bennem. Ki mondja, hogy én sohasem hallgattam másokra?

Ha ezeken a népfőiskolai előadásokon egyebet nem tettem volna: kibeszéltem volna az órát, az előtte várakozó félórát, az utána következő háromnegyed órát, öntöttem volna a legbecsesebb tudást, élethölcességem fűszeres mártásával ízesítve: csak az elfelejteni való adatok tömegével öltem volna az ifjakat. Egyik igen értelmes, gondolkozó lelkéstartáramat a legválogatottabb ravasz-sággal kellett némává tennünk különböző alkalmakkor, mert érzékenységét sem akartuk bántani, viszont azt sem engedhettük meg, hogy a résztvevő ifjak elől minden elmondhatót elmondjon.

A hétfő este a gyakorlati tudásé volt. Az ifjú Gálfi Miklós, képesített ácsmester a harminc éven innen, az átla-

gos tizenöt-husz főnyi csoporttal felújította a számtan és mértan elemi műveleteit. Földet mérni is tanított. A másik és idősebb vezető iparos, szintén képesített ácsmeister Kereki András (régí írásokban a családnév Becskekerki) a rákövetkező télen a mindenki számára szükséges elemi jogi ismereteket nyújtotta, egy kis levélírási gyakorlattal keverve. A gazdasági tanácsadónk egypár gazdasági előadást tartott.

A szerda este a magyar irodalomé volt. Zsigmond Ferenc, felekezeti iskolánk tanítója olvasta egymás után a magyar irodalom remekeit. Hogy Jókai „Új földesur”-át és Mikszáth egyes kisebb dolgait a fiúkból és leányokból álló hallgatóság élvezettel hallgatta, azon nem csodálkoztunk. De hogy „Az ember tragédiájá”-t, amelynek felolvasása több héten át tartott, akkora gyönyörűséggel és megértéssel hallgassák, arra senki sem számított. Arra sem, hogy a rákövetkező télen az esemény megismétlését kívánják. Igaz, a tanítónk nagyszerű felolvasó, s a szükséges helyeket magyarázatokkal kísérte.

Pénteken este: történelem. Az első télen Erdély történelmével foglalkoztam, a másodikon a Wells Világtörténelmének első fejezeteit vettük át. Izgató volt ez utóbbival kapcsolatban a fejlődés elméletének ismertetése. A mészköi ezt könnyebben megérti, mint a síkföldi, s nem egyébért, mint hogy hegyei repedéseiben, több méteres mélységekben gyakran talált már mamutfogakat, ami a föld felső rétegeinek az eltelt évezredekhez való viszonyát pompásan szemlélteti. Az 1932-es tavaszi árvíz pedig hatalmas partrészletet mosott el egy helyen, s íme, mélyen a föld alatt, az új part vonalánál régi cölöperősítések, partbélések nyomai tűntek elő. Vajon hány száz év alatt lepte el azokat a cölöpöket a hegyről leszaladó vizek hozta termőföld? Az ásatások jelentőségét egyszerre megértették az ifjak. Minél mélyebbre ásunk, annál régebbi időkből származó élet nyomaira bukkanhatunk; s íme azok alacsonyabb rendűek; a fejlődést bizonyítják.

A feladat annyira izgatta a tanítókat is, hogy amikor egyik télen a konfirmáló ifjaknak s az elemi iskola felsőbb osztályos érdeklődő gyermekeinek úgynevezett „középiskolai tanfolyamot” rendeztünk, ő vállalta magára a mindenség történetének ismertetését. Én akkor utazásaim alapján egyes külföldi országokról beszéltem a gyermekeknek.

Próbáltuk a népfőiskolán az önképzőkört is bevezetni, de kevés sikerrel. Mindent elrontott egypár oda nem illő ifjú jelenléte, akik megnevezték a felolvasott kezdetleges verseket, s a csiga a szarvait behúzta. Az önképzőkör egyedül a konfirmáló ifjakkal sikerült. Két télen keresztül jártak föl hozzám az ifjak; összemelegedtünk erősen; a konfirmálás megeste után sírva vettünk búcsút a rendes találkozásoktól. Ahogy a tanulást befejeztük, már szürkülőbe hajlott az este, megkezdődött a mesemondás. Az elnök összeírta a jelentkezőket; most elindult a mesefolyam. Egyik-másik verseket, imákat olvasott föl. – Jaj, már egészen sötét van! – ébredtünk magunkra egyszer. Kedves, felejthetetlen órák; a most felnövő ifjak életével így fontam és így fonom egybe az enyémet.

A népfőiskola sokat jelentett és sokat jelent Mészko életében. Igaz, tömegeket – már amennyire egy négyszáz lelket számláló magyar községben tömegekről lehet beszélni – sohasem mozdított meg. Az ifjúság minden tagját nem érintette. Kevesen vannak a választottak: az önmagukat jobb életre választók. De ez nem is lehet másként. Az emberek már így születnek. Megmozdítani őket tömegekben csak a gyűlölet vagy a babona tudja.

Az én népfőiskolám nem akarja ismerni sem a gyűlöletet, sem a babonát.

Be könnyű volna itt is, és be könnyű máshol fölkorbácsolni az emberek vérére. Magyarságot fújni beléjük, hogy gyűlöljék a másikat, és babonásan higgyék: a magyar a föld legelső népe. A dánt is ez mozgatta meg a múlt évszázadban. A dán népfőiskolák az ifjúság tömegeire hatnak,

mert fajimádók a lélek gyökeréig. Hát én nem lehetnék körülrajongott vezetője az erdélyi magyarságnak, ha a faji önhittség elavultságának hízelegni tudnék, s bár egy cseppje fölfedezhető lenne bennem a hódító faj elleni megvetésnek és gyűlöletnek? De rossz magyar vagyok, mert úton-útfélen, előadótermekben, templomokban, népes gyülekezetek előtt: a hibákat együtt látom meg az erényekkel, s mindennek megbecsülését hirdetem.

Nem, az én sorsom már csak ez: lenni kevesek megértette, többeknek kovász, sokak testében tövis. Jövőnek magját hordozom, nem a jelennek véres testét. Egy pillanatig hittem, hogy lehetek zászló, hívójel, amelyet mindenki meghall. Csodálatos tél volt az, amelyiken harminc embernek Mészkon eszperantót tanítottam. Csak egyszer beszéltem egy nemzetközi nyelv elterjesztésének szükségességéről. A külön nyelvek teszik az embereket ellenségekké. Ha mindnyájan megértenők egymást! Beszélgetni tudnánk mindenkivel, levelezni távoli országok lakóival. – Kitől lehetne eszperantóul tanulni? – kérdezte ifjabb Jobbágy Miklós. Így kezdődött meg az eszperantó tanfolyam Mészkon. Nem én akartam, sohasem hittem a sikerében. De örömmel vezettem, mert benne és általa a minden embert egybefoglaló szeretet tanult járni. Ez volt az egyedüli alkalom, amikor a kellő, a megvalósítandó valóságot, a tágas és mély emberszeretetet egy egész falu egész ifjúsága magáévá tette, s én lelkes tömegeket itattam vele. Talán mégis, több ember lelke néz az új élet új szellemének befogadására, mint, azt én most hinni tudom, hinni merem. Mindegy ez. Így is jó, úgy is jó. A mag megfakad, kicsírázik. Ma egy ember, holnap tíz, holnapután talán tízezer. Zengeni fog a világ, kiteljesedik az isteni élet.

Áldott munka, áldott remények.

AZ ÉPÍTŐMESTER

Istennek magyar temploma

A torony-tornác déli oldalát bekentem gyöngyszínnel, a nyugatit meggyzínnel. Egy hétig hagytam, hogy gyönyörködjék a falu benne. Akkor merészen átfestettem az egészet bíborra. Hát tetszett. Minden tetszett, amikor készen volt.

Egy darab kortörténet, ahogy 1931-ben a régi, egyes jelek szerint első alakjában még a XIII. század végén épült templomunkat megújítottuk.

Amikor sorsom legelőször Mészköre vezetett, ködös, csúnya tél volt. A bátyám gépkocsival hozott ki Kolozsvárról, hogy legalább futólagosan tekintsem meg a falut, ahova a püspököm helyezni akart. Nekem nem tetszett a dolog sehogy sem. Az igazi Székelyföldre vágytam, a Homoród- vagy a Nyikó-mellékére. Kénos volt a falu, amelyre még Amerikában létem alatt gondoltam, amikor rendre vettem a lehetőségeket. Ha öreg papja egy félévvel hamarabb nyugdíjba vonul, most talán ott köszönöm meg évenként a zabkepét. De jobb ma a biztos Mészkö, mint holnap a bizonytalan Kénos. Jöttem falunézőbe.

A templom ott állott a hegy oldalában.

Tornyának fatornácát kétoldalt csúnyán bedeszktázták a harangozók. Féltek a Tordai-hasadék felől jövő szelektől. Zsindelyes, fehérre meszelt kis épület: kedves és romantikus. Az emberek szégyenkeztek miatta. – Csak az új papot várjuk s újjáépítjük – biztattak. – A terv is megvan s a pénz is hozzá. A rajzokat a képesített ácsmester, aki azokat készítette, meg is mutatta. Már akkor tudtam, hogyha belőlem Mészkőn pap lesz, abból a tervből templom sohasem lesz. Nem lett volna az a templom csú-

nyább, mint sok újabban épült falusi templom szerteszéjjel Erdélyben. De ha a papok, tanítók s az egyházi főhatóságok hihetetlen művésziatlansága meg is verte Erdélyt az elmúlt ötven év lehetetlen, stílustalan, zagyva, mondanivaló és jellegzetesség nélküli templomaival: Kós Károly már megszületett, hogy a szégyent tovább ne tűrjük. Valaki lehet ügyes építőmester, képes arra, hogy négy falat felhúzzon s fedelet is reá. De korunk rajzához tartozik annak a hihetetlen felelőtlenségnek mértéke, hogy mert valaki egy épületet műszakilag kifogástalanul meg tud tervezni, mindjárt fel is van jogosítva arra, hogy a görög-római és gót mesterművek mellé most már odabiggyesse a magáét is – hiszen ő is „mester” a diplomája után. Itt aztán igazán nem számít, hogy valaki műegyetem végzett-e vagy csak tanfolyamot. A leglehetőlenebb templomokat mérnökök tervezték, mert ők a bátrak, mint az orvosok, akiknek a törvény megengedi, hogy jóhiszeműen öljenek.

Érintkezésbe léptem Debreczeni Lászlóval, Kós Károlynak ezzel az igen tehetséges követőjével. Dicsőségére válik a református egyháznak, hogy ezt az embert magának lekötötte, s most évenként három-négy templom és iskola épül föl az ő tervei szerint. Debreczeni aztán készített is egy vázlatot, amelyet amikor az atyafiak először megláttak, a gyűlés azonnal fölbomlott, s kettő nyomban kijelentette, hogy ő egy kapa vágást sem tesz, ha a templom – amitől mentse őket az Isten! – olyannak épülne.

Bekövetkezett az idő, amikor a magyart a gyári egyformaság, a lélek nélküli város lélek nélküli utánzása, a „parasztinak” kínos szégyenlése annyira kiforgatta a természetéből, hogy amikor elébe mutatnak egy hamisítatlan, ősi és népi magyarságú épülettervet, borzadva felkiált: nekünk fatornyos templom nem kell! Mi sem vagyunk alábbvalóak a románoknál, márpedig ők a régi templomuk helyett cementből építettek újat!

Az istenadta nép kinőtt az ösztönös gyermekkorból, amikor akarva-akaratlan, tudva-tudatlan művészivé és magyarrá tett mindent, amihez hozzányúlt. Már nem faragja meg a jármát cifrára, a házát sem építi magas fedéllel; egyáltalán nem farag és nem épít, hanem vesz és épített. A piacon vesz, ahol annak van kelendősege, ami tartós és olcsó. És olyan kőművesekkel vagy ácsokkal épített, akiknek szintén gyorsan, jól és olcsón kell dolgozniuk. S miután így szépen lemondott arról, hogy teremtsen, arról is lemondott, hogy faluja művészi hagyományaihoz hű maradjon. Ki mondja, hogy a mi népünk nem akar haladni? Mohón vetette rá magát arra, hogy az irigyelt város tudását, szokásait elsajátítsa. Az urak csak jobban tudják, hogy mi a jó, és mi a szép! Vagy talán az Isten bennünket alábbvalónak teremtett? Rajtunk nem állnak jól a pantalló, a bricsesz, a gallér, a nyakkendő; leányainkon a selyemharisnya, lakktopán, kivágott báli ruha és tollas kalap? A házainkat nem szabad szép gipszmintákkal ellátnunk? Bútorainkat gyöngyszínre festelnünk? A templomunk is csak olyan legyen, mint a pásztor subában a nyáj közepén?

Egészségügyi szempontból kétségtelen, hogy helyes irányban fejlődött a falu, de ennél több jót aztán ezer okos ember sem találhatna ki, hogy a falu elsodródását kimentse. De talán nem is a faluban kell keresni a hibát, hanem az előrehaladottabb társadalmi osztályokban, amelyeknek jó példával kellett volna elöljárniuk, ahelyett maguk is helytelen utakra tévedtek.

Azaz hát – szépítsünk egy kicsit a város bűnén is. Talán mégis ott a baj, hogy amikor az ember okoskodik s kezdi környezetét tudományosabban, céljainak megfelelőben átalakítani, annyira el van foglalva a műszaki megoldással, hogy a művészi szempontok elkerülhetetlenül a háttérbe szorulnak. A lakását tágasabbra kell hogy építse; az ablakait nagyobbakra; a cserép tűzálló, a téglakönyvebben beszerezhető, a beton biztosabb alapozást

ad. Elég mesterség megtanulni, hogy az új anyagokat a leggazdaságosabban hogyan használja föl: bolti kelméből varrógéppel hogyan készítsen ruhát, a teát hogyan főzze meg. Igen sokat kívánni hiábavaló. Majd egyszer az új anyagokhoz is hozzászokik; akkor már arra is gondja lehet, hogy amihez hozzányúl, szép legyen, mint a nagyapánk kézimunkái.

Baj azonban, hogy a pénz gőgössége a drágább anyagot nemesi ranggal tünteti ki. A márvány, még ha rosszabb is, mint a mészkő, előkelőbb, mert többbe kerül. A fának lement a becsülete; a cement többágú koronával ékeskedik. Éppen így lökdöste odább a templomban is a bársony a jó lenvásznat és a karton a háziszőttet a leányok ruházkodásában.

S baj az is, hogy a lassan kifakult úgynevezett modern stílus, ha ugyan ezt a méltóságos szót szabad használnom ebben az esetben, talajtalan volt. Az Erdélyben épült templom épülhetett volna Tokióban is. Ebben a tekintetben pedig a teendőinket szigorúan előírják a virágok és a bogarak. Az anyaguk ugyanaz, s a levegő is, amit belélegzenek. S mégis másképp nyit Japánban a krizantém, mint Erdélyben a mályva; másképp csillog az egyiptomi scarabeus háta, mint az erdélyi katicabogaré; más az indiai folyópart, mint az angol country-side. A világ természete szerint az emberiség nem osztályok, hanem fajok szerint különbözik, s amint a nyelvek mások, úgy mások a mondanivalók és a kifejezések is. S ha bántott Benares mellett a leggyönyörűbb gót stílusban épült angol iskola, a kyotói templomok mellé amerikázott szállodák, éppen úgy bánt az Erdély hegyei közé fölhúzott úgynevezett „modern” épület is, legyen az templom, iskola avagy lakóház.

Nevetnem kell, hányszor figyelmeztettek a híveim a nyár folyamán arra, hogy az idő halad, mi már nem a nagyapáink korát éljük, legyünk modernek, építsünk modern templomot.

Rábírtam őket arra, hogy vegyünk cséplőgépet, magasznyomású permetezőt szövetkezeti alapon. Könyvből gazdálkodom. Csináltam tejszövetkezetet, vettem tej-szaporítót (szeparálót), a borjút cuclival neveltem. Az elavult hitelvetek elgereblyéltem. Megkezdtem a népfőiskolázást. – S akkor megkérdetik, hogy mi a célom azzal, hogy a templomunkat magyarnak akarom? Térjek eszemre, legyek egy kissé modernebb, hiszen Amerikában is jártam.

A másik oldalról pedig mindezideig azzal vádoltak, hogy a múltat, a fajomat nem becsülöm meg eléggé, s vakon utánzom a külföldet!

Be nehéz megérteni a haladás titkát! Hogy magyarul kell moderneknek lennünk! Hogy az isteni élet még az emberen keresztül is a gazdag, dús változatosságban, nem pedig az egyformaságban keresi az egységet. Vakmerő az, aki fehérbe vagy vörösbe akarja az egész világot öltöztetni! Egy kaptafára húzni a föld minden népét nem akarhatja más, csak a hernyó elbizakodottsága, aki jónak látná, ha más fa, mint eperfa vagy más növény, mint káposzta nem is nőne. Mennyivel érne többet a világ, ha minden ember egyformán leborotválná a bajuszát, nadrágot viselne, s kéttornyú templomokat építené? Bizony megrabolnák a világot, ha az osztrák faluban csak olyan házakat építenének, csak úgy az amerikai tangót gramofonoznók, mint Indiában vagy Erdélyben.

Szembeállottam az embereimmel, mert én magyarul akartam modern lenni, holott őket csak az érdekelte, hogy a templomukra, amit tisztességes, drága anyagból akartak építeni, olyan büszkék lehessenek, mint a hirtelen meggazdagodott ember a gépkocsijára.

Amikor aztán hosszú, heves gyűléseken sikerült őket félig-meddig meggyőzőnöm arról, hogy öngyilkosság volna mást építeni, mint magyar templomot, s hogy a magyar zene, magyar építészet fajunk életerejének a jele,

akkor abban tértek el a véleményeink, hogy hát milyen is az az igazi magyar ruha, tánc és épület?

Szerintük a fatornácos templom: román. A virágdíszekkel festett mennyezet: román. A kék szín: román. Magyar az, ami pirosra van festve; esetleg tulipánnal kipingálva...

A magyar művészet történelmében egyre megismétlődő jelenség, hogy a város izzadságszagú, élvezhetetlen magyart verejtékezik ki, míg a falu játékos könnyűséggel termi ki magából a hamisítatlan, tősgyökeres magyar értéket.

Kazinczyék, francia és német emlékün felnőtt magyarok, jóakarátú hazafisággal adták neki magukat a feladatnak, hogy a magyar nyelvet hajlékonyá, kifejezővé tegyék. Mekkora erőfeszítéssel, buzgalommal gyártották a szavakat, kovácsolták a kifejezéseket, faragták a verseket, hogy az újításokat közhasználatba átvigyék. S akkor jött Petőfi, hozta a nép nyelvét, amely ezerszer hajlékonyabb, kifejezőbb és magyarabb volt, mint az övék. Ugyanez történt a zenével. A kávéházi hangulatokból kinőtt magyar dalok sohasem versenyezhetnek Bartók és Kodály eredeti népi muzsikájával, amely ma kétségtelenül a magyar zenét jelenti. A magyar építészetet is sikertelenül próbálta a lechneri iskola megteremteni. Az épület azzal mégsem vált magyarrá, hogy kiteresített homlokára szűrődíszítéseket gipszettek. De amint Bartók és Kodály a fonográf-lemezek tízezreit vették föl, s a magyar muzsikát azáltal teremtették meg, hogy tudatosították, monumentálissá tették a nép között élő dallamokat, úgy Kós Károly, Torockai Wiegand és most Debreczeni László a népi építkezés alapos tanulmányozása után állapították csak meg, hogy mik a magyar építkezés sajátosságai, ők sem tettek egyebet, mint kihangsúlyozták, rendszerbe szedték az ősi, népi építkezéseknél talált vonásokat és mélyebb ösztönösségeket.

A városi magyarosságot magára szedett nép az első pillanatban tanácstalanul áll meg ezek előtt a valódi ma-

gyar alkotások előtt. Tótágast áll benne minden értékelés. Nem lát bennük sokat, mert nem hivalkodnak drága anyagot. Magyaroknak sem tartja őket – mert a városon mást neveznek magyaroknak. Ellenben érzi nyersségüket, paraszti mivoltukat. Nem csoda, hogy nem szereti őket. Ezek szerinte olcsók, parasztosak, nem magyarok. Neki drága, előkelő és „magyaros” munka kell. Időbe kerül, míg értékítélete helyrebillen, s megérzi, hogy ezek az anyagszerű, kendőzetlen szerkezetek, a sima falak, meredek fedelek a maguk nemében szebbek, mint az általa mindaddig olyan nagyra becsült városi épületek.

Becsületére válik a mészkei és az aranyosszéki magyarságnak, hogy mihelyt a templomot készen maga előtt látta, s nemcsak az eléje lökött tervekből rémüldözte ki az elképzelését, meg is szerette nyomban. Ma talán senki sincs a faluban, aki ne tartaná a templomunkat szépnek. Még azok a büszke magyarok is, akik a terv megpillantásakor kijelentették, hogy egy kapavágást sem tesznek, ha olyannak épülne, ma a látogatóknak boldogan magyarázzák: aztán úgy nézzetek erre a templomra, hogy ilyen szépet ti még sehol sem láttatok!

Mennyi bajba, vesződésbe és haragba került, amíg idáig eljutottunk!

Sok hangos, izgalmas gyűlésen a hívek elfogadták a magyar templom tervét, mert olcsóbb volt, s a képesített ácsmester, Kereki András, aki az első tervet készítette, átjött a mi oldalunkra.

Ezt a második, hivatalosan elfogadott és jóváhagyott tervet is Kereki András készítette a Debreczeni László vázlatai és bemutatott első terve alapján, mert az embereknek csak olyan templom kellett, akit Kereki tervezett. A papjukban s a papjuk ismeretlen építészeiben már nem bíztak meg. Azok nem értik meg a népet. Biztatják őket, hogy legyenek jó magyarok; pedig azok ők valamennyien: azért nem kell nekik a fatornácos torony és a keskeny börtönablak. Ők jó néven vennék, ha a mészkei magyarság

ság cégéreztetné magát egy közönséges, paraszti templommal, amikor a románokét állami mérnökök tervezték, s még az órának is helyet hagytak a torony négy oldalán. Magyarok ők bizony: ők sem adják alább!

Akkor azon kellett mesterkedni, hogy az elfogadott tervet miképpen lehessen úgy megvalósítani, hogy annak minden porcikája a Debreczeni László részletrajzai alapján készüljön el.

A toronyablakok dolgán csúfosan rajta vesztettem.

Elég a toronyra egy sor ablak, izente a Laci, s a hívek borzadva vették észre egy nap, hogy a toronymagasítás majdnem kész van, de ablak az új, emelt részen, a harangok táján, egy nem sok s a kicsi nem nagy, de annyi és akkora sem hagyódott.

Felforr a falu mérge; hamar gyűlés elé a papot!

A pap nem mert magyarázkodni sem: a felhúzott részt lebontatta, a hiába végzett munkáért a kőműveseknek egyhavi fizetését kifizette, s még maga örült a dolgok fordulásán. Mert a meglevő sor ablakot nem lehetett volna elégségesen magasabbra áthelyezni, s akkor a torony olyan lett volna, mint akinek van köldöke, de szeme nincsen. Két sor ablak talált a toronyhoz: megérte a szégyent és az ezerhétszáz lejt.

Aztán a templom ablakait kellett másképpen építeni, mint ahogy azok az elfogadott terven mutatkoztak. A hatalmas, magas és széles nyílású ablakok helyett Debreczeni László ajánlott alacsonyabb és vakolt téglaoszlopokkal három és öt részre osztott „börtönablakokat”. Hát azokon fog-e bejönni világosság egyáltalán? Bár az énekeskönyvet lehessen elolvasni fényes nappal: arra való az ablakok. De azért a keskeny osztású ablakokat is megszavazták a hívek. Ennek viszont ők örvendtek később bőségesen.

Legtöbb fennakadás a festés körül esett.

A templom mennyezete elfeküvő faoszlopokkal négy-szögekre volt osztva, melyeknek deszkázatát és a temp-

lomban mindent, amihez ecset illet, a hívek gyöngyszínre akartak festetni. Ez olyan lett volna, mint a torockói ruha, amikor valaki szennyes mészbe ejtette. Nem lehetett, nem szabadott megengedni.

A torony fatornácát szintén gyöngyszínre kívánták a hívek. Én bíborvöröst ajánlottam!

Befestettem tíz deszkadarabot tízféle színnel. Odaállítottam valamennyit a közgyűlési szemek elé. Beszéltem, magyaráztam. A gyöngyszínt választották!

Én aztán azt cselekedtem, hogy a tornác déli oldalát bekentem gyöngyszínnel, a nyugatit meggyszínnel. Egy hétig hagytam, hogy gyönyörködjék a falu benne. A vöröspártiak napról napra szaporodtak. Az asszonyok mind mellette szavaztak. Akkor merészen átfestettem az egészet bíborra, s hát tetszett!

Minden tetszett, amikor készen volt.

Legkényesebb volt a mennyezet belső festésének az ügye. Azt én sötétbarna alappal, a Debreceni stilizált virágdíszekkel akartam. A hívek megszavazták a föltétellel, hogy sokba ne kerüljön. Nem került. Festősegédet fogadtam, s magam vezettem le a munkát. Csomagoló papirosra Laci kirajzolta a három mintát. Megjelölte a színeket, s én mindegyik mintához a színek száma szerint nyolc-tíz sablont vágtam. A sablonokat rajzszeeggel a mennyezethez erősítettük, s minden nap elkészültünk egy színnel.

A feleségem jött, hogy hívjon haza reggelizni, ebédelni és vacsorázni. Ott meresztettem a nyakamat az állványokon és festettem. A hívek be-bekukkintottak, sugdolóztak, szörnyülködtek. Hát ebből mi lesz? Egy-egy folt kék itt, egy-egy folt narancsszín amott. Se állat, se virág.

A földjeim parlagon maradtak, őszi búzavetésem nem volt, a részes művelők maguk választották ki maguknak a felet vagy a harmadot, s jelentették, amikor a többi fölhorodták-rakták a padlásomra vagy a pajtám híjára. Akkor éppen nagy dologban főttem. A lebontott régi karzat

padlódeszkái között megtaláltam a régi templommenyezet virágosán festett részeit, amelyeket a kőtábla szerint Szent-Iványi Ferenc pingált 1783-ban. Megcsonkított deszkadarabok; mint valami összerakójátékkal, babráltam velük; három minta összeadta magát. Azokat fölfestettem a szószék fölé. Azok mellett kétoldalt Debreczeni Laci saját kezűleg végezte be a régi és az új templom képeinek festését. Az új orgona felett pedig – mert az új templomba új orgona is kellett – a hegyes háromszögekbe a mintákat is magam terveztem.

A hívekkel való vitákat is élveztem, de a két kezemmel való munka több gyönyörűséget szerzett, mintha tíz faluval kellett volna magyaros templomtervet elfogadtatnom.

Dicsőséges és boldog nyár! Új szószék, asztalosokkal való vesződés. Új padfejek, új karzat. Egyik oldalon kettő egymás fölött, a felső a gyermekek számára, bejárattal a torony felől. Fecskefészekből kikandikáló gyermekfejek. Fali lámpatartók, zsoltármutatók. Új tölgyfaajtó. Azt a keresztet pedig vétesse le a pap a kicsi ablakokról; nem vagyunk mi pápisták! A templomavatásra is elő kellene készülni. Nagy ünnepséggel jár az, a püspök is eljön Kolozsvárról. Szavalókórus alkalmas lenne; valamelyik zsoltárt át kellene írni. Férfiak, leányok és gyermekek. Nem vagyunk mi katolikusok, tiszteletes úr, hogy litániát mondjunk. Legalább a verset tanulja meg, Erzsi, azt onnan kell elmondania a magas karzatról... Sok nép, tolongás, mozifelvétel.

Így volt, vége volt.

Ami akkor a templomból készületlen maradt, az most is úgy áll készületlenül. Zsúfolt, zavaros hónapok íze elvette az étvágyamat.

Mégis nem bánom a lakomát.

Laktatós az emléke is.

A magyar iskola

A nép nem izgatódott, nem aggódott, nem törődött. De csak addig, amíg a munka be nem fejeződött. Akkor boldog volt mindenki. A magyar templom mellé magyar iskolát építettünk, a magyar gyermekeknek. A másik nyáron az iskolát nagyobbítottuk meg.

1931 őszén a templomépítés lázában a gyülekezet alig vett tudomást a tanfelügyelőség intézkedéséről: hét felső osztályos gyermeket át kellett engednünk az állami iskolának, mert iskolatermünk a törvényes méretek szerint csak negyvenöt tanuló befogadására volt elégséges.

A törvényes előírásoknak az állami iskola sem felelt meg, de azzal a tanfelügyelőség nem törődött.

Hét kicsi magyar ember! A társaik tovább járhattak a magyar iskolába, magyar gyermekek közé, a román mellett magyar szón nőni. Ők – szomorú és koraérett kisebbség – ezután már az egyedülvalóság kenyerét ették. Az órák közötti szüneteket nem várták. Nem vegyülhettek a játszók közé; ha megtették, nem volt íze a játéknak.

Még a gyermekek sem tudnak emberséggel találkozni ott, ahol a levegő meg van mérgezve.

Amikor négy évvel ezelőtt Mészköre kerültünk, egyik örömünk ez volt: Erdélynek szinte teljes keresztmetszete volt ez a falu. Laknak itt magyarok, románok, földművesek, iparosok, kereskedők, gyári munkások, bányászok, urak. Be öröm lesz habzsolni az erdélyiség italát. Barátkozni, egynek lenni románnal, munkással, úrral. Teremtteni egy sorsot a sok kis, szerterohanó sorsokból. Ezt akartuk, ezt is akartuk.

Aztán jöttek a tapasztalatok. A társadalmi osztályokat még valamennyire lehetett közelebb hozni egymáshoz, bár az úr a pokolban is úr. De a fajokat nemigen. A görög katolikus lelkésszel jó barátságban éltünk: igaz, keveset

látjuk egymást. Hívei is rokonszenveztek velem egy ideig.

Amikor a tejszövetkezetet megindítottam, s szürke lovam, a Jancsi, várfalvi román legény szolgálommal, Mihállyal naponta Tordára kocogott a pompás üvegekbe dugaszolt tejjel, román és magyar egyképpen járta az udvaromat, hordta a tejet, volt becsületes, vagy csalt meg a méréssel, s elégedetlenkedett, vagy volt megelégedett a fizetéssel. Ők beszéltek magyarul az én kedvemért: én törtem a románok az őik kedvükért. Még ezen a nyáron is egyik városi látogatóm mészáros román gyári munkással sétált ki hozzám az Aranyos-parti gyalogösvényen, a Csigán, s boldogan számolt be, mekkora megértéssel és megbecsüléssel nyilatkozott rólam az útitársa. – A tiszteltes úr nem nézi, ki a román, ki magyar, hanem a népet segíti. – Hát megérezték ezt sokan. A román alszegbe halerándultam, átsétáltam a házak között, ki a mezőkre vagy be a bíróhoz, éppen olyan barátságosan hullott felém a „Bună seară”, mint a magyar felszegben a „Jó estét”. De a politika mindent megzavart. Az országos kártyakeveréstől távol tartottam magamat mindig, még a Magyar Pártnak sem vagyok a tagja. De a községi választásoknál, azt hittem, kötelességem a magyarságot vezetni. Melyik román párttal szavazzunk? Hát nekünk mindegy, mert egyik sem jobb a másikonál. Mind a kettő csak ígér; de az utak azért gondozatlanok, a mezei kutak beomlottak, az Aranyos partvédelmi munkája késik, a nekünk törvényesen kijáró iskolasegélyt odaadják az állami iskolának. Az egyik párt nyíltan akar falni, vezérei ígérgetik igazmondó borospoharak közül, hogy egyszer mindnyájan függeni fogunk a Bábavárán (onnan elég szép kilátás esik egész a Székelykőig s visszafelé a Keresztes mezőre). A másik párt titokban kíván nekünk minden jót, nyíltan a szavazatainkra utazik, tehát teszi a szépet. Hát menjünk a hivatalos listával. Legyen ez a mi magyar állásfoglalásunk. Szerezzük meg legalább a jegyző úr és a szolgabíró

úr jóakarátát. Igen ám, de azért a mi embereinket mégse biggyesszék a lista végére! Egy román, egy magyar, egy román, egy magyar. Ha a másik lista (Nem lesz másik lista! De tudom, hogy lesz, mert megüzenték!), ha a másik lista eléri a húsz százalékot a szavazásnál, a hivatalos sor utolsó kettője kiesik, s az magyar lesz: ebbe nem mehetünk bele.

Szegény jegyző úr már harmadszor jött a faluba gyűlésezni. A jelölőíveket már kitöltötte szépen. Az első öt helyre öt román került: az utolsó három helyet üresen hagyta szépen három magyarnak. Most széttépje az egészet, újakezdjen mindent? Hát mi lesz, tiszteletes úr, akarnak-e a listára jönni? Akarunk, jegyző úr, de nem a három legutolsó helyre. Ezen már nem lehet változtatni: akarnak-e így feliratkozni? Akarunk, de úgy, ahogy talál, egy román, egy magyar, egy román, egy magyar. Úgy már nem lehet! Akkor noapte bună! Sarkon fordultam. Három önérzetes magyar kivonult a teremből. Az ajtót nem csaptuk be. Akár be is csaphattuk volna. A háborúság úgysis megindult a mézskői hadszíntéren.

Egy hétre rá megkezdhattuk a téli vasárnap esti istentiszteletek tartását, s ez lett a hadüzenet. Pedig nem műveltünk mi semmi újat. Csak a tavalyi rendet folytattuk. Az első esztendőben még kényes volt az esti harangoztatás. Szilveszter éjjelén jöjjünk el mindnyájan a templomba; kezdjük egy érzéssel, egy akarattal az új esztendőt. Jelezze harangszó az idők átfordulását! A bírónak megüzentem, mit terveztünk. Kértem, hirdettesse ki a faluban, nehogy a szokatlan éjjeli harangozás az embereket váratlanul érje, s vedrekkel keressék a tüzet. A bíró visszaüzent, hogy az éjjeli harangoztatást nem engedélyezi. Hát mi nem is engedélyt kértünk, nem baj az, bíró úr. Három keblitanácsos bevonult sebtiben, s megértette a község fejével a tényállást. Azóta minden új esztendő harangzengéssel kezdődik Mézskőn. De a téli hónapokban a vasárnap délutáni istentiszteleteket is jó volna este tartani. A szegényebb rendű asszonyok napvilág nem mernek el-

jönni Isten házába. Nem olyan a ruhájuk, foltos a csizmájuk; nem állhatják a megszólást. Este nyakukba kerítenek egy nagykendőt: a holdfény nem kíváncsi, a négy templomi falilámpa elnéző. A nagykendő eltakarja a szegénységet. Pompásan sikerültek ezek az esti istentiszteletek. A templom szemei felgyúltak és világítottak. Nem csak a kicsi házak ablakai mutatták a téli este kedves derűjét. Élt a templom is. Az ajtója fel-felnyílt, s a fény kiömlött a kavicsos útra. Jöttek a hívek kis lámpákkal a kezükben. A harangozó a toronyból nézte, én a templom kerítése mellől. A felső utcákban is meggyúlt sok kicsi lámpa, az alsó utcákból is elindultak a fények. Imbolyogtak, kanyarogtak, találkoztak, sorba állottak: csendesen hívta őket a nagyharang. A templom meleg öle befogadott mindenkit.

S most ezen a politikával megmérgezett télen, amelyiket még a revíziós és antirevíziós tüntetések is megdühösítettek, úgy zúgott a gyűlésező románok közé az első estéli harangozás, mint kérkedő kihívás. Nekünk békét hirdetett a hangja: nekik háborút. Mit csinálnak ilyenkor a magyarok? Titkos gyűlésre hívja össze őket a pap. Nem túrjuk! És jöttek az üzenetek. Több estéli harangozás ne legyen! Nem engedjük! Csak merjen az a pap kikezdeni velünk!

A harang békésen nézett a világba. A lelkiismerete tiszta volt. A nagykendős öregasszonyokat nem hagyhatjuk. Kívánta a lelkük az estéli imádkozás ízét. Ha a harangozó nem mer, megyek én, és harangozok én!

De nem volt egy sem gyáva a mészköi magyarok között.

Zengett a harang, és jöttek a hívek. Asszonyok, férfiak, gyermekek. De beljebb már csak az asszonyok kerültek. A férfiak kívül maradtak. Őrizték a templomot s az iskolát. Őrjáratok cirkáltak az utcákon. A kocsmát, a románok főhadiszállását mindig ügyelni kellett.

Csak a papilak őrzése nem jutott eszébe senkinek.

Egy vasárnap este – most én is úgy vagyok ezzel, mint a később tanúvallomásra behívott legények, akik egyike arra sem emlékezett, hogy az, ami történt, karácsony előtt vagy után történt-e? – átvonult a gyülekezet az iskolába vallásos estély tartására. Azelőtt való héten a mészköi hazafias románság tüntetett a békeszerződések megváltoztatása ellen. Fáklyákkal járták be a falut, énekeltek, kiáltoztak. Ki a rablókkal, ki a tolvajokkal! Kövekkel megdobálták, botokkal megdöngették egyes magyarok kapuit. A kicsi Csongvai szénaboglyájában dinamit-töltény robbant fel. Puskaporos volt a levegő. A magyarság mindenre készen állott. Akkor este is a férfiak ott szorongtak az ajtó közelében. Az asszonyok és a gyermekek énekeltek. A férfiak kifelé füleltek.

Egyszerre kitárul az ajtó, beszökik egy legény. Valamit mond, valamit magyaráz. Egy szempillantás alatt kiömlik a nyitva hagyott ajtón a férfisereg.

Az asszonyok és a gyermekek sikoltoznak, jajveszékelnének. Én csitítom őket. Kinn eddig talán már vér folyik. Nem hallunk semmit. Lámpást veszek én is a kezembe, és kifelé tartok.

Valaki ököl nagyságú kődarabbal bedobta a papilak egyik ablakát. A magyarság ott zajong, zsbong az udvaron. Innen távolról, az iskolától, úgy tetszik, mintha benn járnának az emberek a szobákban. A viharlámpák fényét visszaverte az első két ablak: mintha belülről sütne ki a fény. A feleségem kétezer kilométerre, egy kis dán faluban az Újszövetség valamely kérdését vitatja egy öreg pappal. Nem is sejti, hogy Mészkon abban a pillanatban dühöng a történelem.

Sohasem lehetett megtudni, hogy kik voltak a tettesek. Az utcákon akkor este nem járt senki. A törvényszéki bíró szerint valamelyik magyar szomszédom kezéből is elrepülhetett a kő. A falu nem hitt neki. Egypár fiatal román házasebert vett gyanúba. Naponként jöttek hozzám titokzatos arccal a mindentudók, s részleteket árultak el

mindenből, amit megtudtak, s amivel a tudásukat megtoldhatták. Ők nem is sejtették, hogy igazuk lehetett. Ők arról nem tudtak, hogy a gyanúba vett emberek mindegyike – okkal vagy ok nélkül – magánharagot tartott velem. Az egyikkel vitakoztam valamiről; pénzt kért tőlem, s én nem ismertem el a jogosságát. A másikkal is pénz miatt volt kellemetlenségem. Nem azért verték be az ablakomat, mert bántóan, sértő ostobasággal vagyok magyar. Az egyént, nem a magyart támadták meg bennem. Mégis, nyilvánosan magyar-román ügy lett a dologból. Az öreg román pap személyesen jött el, hogy sajnálkozását kifejezze. Még a templomban is ellene prédikált az ilyenfajta felelőtlen, durva tetteknek. Olyan volt a betört ablak csörömpölése, mint a szerencsés ágyúlövés, amely levezeti a légkör feszültségét.

Lassan eltelt a tél, elmúlt a félelem, az aggodás, a harag. A tavaszi szántás végső békességet teremtett. Künn a mezőn az ember nem lehet csak testvér egymással. Még a sinfalvi rombolás sem bolygatta föl az ellentétet: pedig akkor hetekig riadt volt a magyarság. Félt a havasi tömegektől. Pünkösöd másodnapján minden magyar asszony súrolta, mosta a kapufélfát. Valaki tréfacsináló drága legény keresztet festett az éjjel minden magyar kapufára. Az egyikre kis keresztet, a másokra nagyot, a harmadikra kettős keresztet. Ki-ki találgatta, melyik jelenti a nagyobb magyart. De az az idő is eltelt: minden eltelik.

Hányszor megpróbáltuk összehozni a két fajtát. A cséplőgépnél nem sikerült: a román gyermekek lassan elmaradtak az udvarunkról. A községi választásoknál nem lehetett. A Torda-hasadéki kirándulás balul ütött ki. Összeverekedtek a legények. Éjjel bicskákkal fölfegyverkezett csapat rontotta szét a táncunkat. Odahívtak ki a kapu elé: egyetlen fegyverem a villanyos zseblámpa volt. Szemben velem a bajuszos vezér, mindkét keze a kabátja alatt. Hát itt csak egyet lehet tenni, kicsire leolvadt békeprogramba kapaszkodni: távol tartani a két fajt egymás-

tól. Egymás mellett, de mint a víz és az olaj, össze nem vegyülten. Román tánc, magyar tánc, román cséplőgép, magyar cséplőgép, román kocsmá, magyar sporttelep, román iskola, magyar iskola.

Azt a hét kicsi drága magyar embert meg kell menteni, vissza kell szerezni a magyarságnak, az életnek.

Meg kell nagyobbítani az iskolát, ha ennek ez az ára.

1931-ben diplomot újítottunk. 1932-ben iskolát kell nagyobbítanunk. A képezített ácsmester, Kereki András már dolgozott az átalakítás tervein. A keblitanács mindent megszavazott a maga részéről, de a végső döntés jogát a közgyűlésnek tartotta fenn.

Hát döntsön a közgyűlés.

De a közgyűlés nem döntött, mert a hívek nem jelentek meg kellő számban. Az emberek nem akartak újabb terhet venni a nyakukba. A gyermekes apák mindegyike abban bízott, hogy az ő gyermeke a magyar iskolában marad. Akinek gyermeke nem volt, azok közül soktól akár a jelenlegi iskolát is fölgyújthattuk volna. S mivel érezték, hogyha nekem alkalmat adnak arra, hogy a számat föltátsam, már bizonyos, hogy megszavaznak mindent, mert eddig is, s ezután is lehetetlen volt magukat a hatásom alól kivonniok (addig beszélek, hogy közben a krumpli is kinő!), hát az alkalmat nem adták meg. Mindössze tízen jelentek meg; a gyűlés nem volt határozatképes. Másnap estére új gyűlést hívtam össze. Akkor meg csak öten jöttünk el: a tanító, az egyházigazdák, a képezített ácsmester, az egyházi pénztáros és én. Mi aztán ötön elhatároztuk, hogy az iskolát megnagyobbítjuk közmunkával. Ha a hívek nem törődnek tizenöt magyar gyermek sorsával (mert akkor már annyi volt a számfeletti), ha nem gondolnak arra, hogy az állami iskola annak a tizenöt magyar gyermeknek esetleg egy magyar alosztályt fog fölállítani magyar tanítóval, s akkor a harc felekezeti iskolánk ellen esetleg meg fog indulni, ami a magyarság kettészakadására fog vezetni: hát törődünk mi.

A kurátor és én bejártuk a falut. Személyenként mindent mindenkinek megmagyaráztunk. Egypár ember kivételével mindenki megígérte, hogy kétnapi ingyen munkát vagy annak megfelelő fuvart szolgáltat. Egy vasárnap reggel kalákában lebontottuk az iskola fedelét. Első helikoni időzésemet megszakítottam, szombaton a déli vonattal hazajöttem, hogy a lebontástól a legények vissza ne riadjanak. A nyakas fejű magyarok az Aranyos mellett dolgoztak, utat javítottak. Mikor azt elvégezték, ott tértek haza az iskola mellett. Átkiabáltak a tetőt bontó fiúknak: Ki határozta meg, hogy lebontsátok? Aki lebontja, fel is építi.

Föl is építettük. Két ember kivételével mindenki megtette a magáét. Két hétig minden délután jártam a falut. Szedtem össze a másnapi közmunkásokat. Először azokhoz mentünk, akiknek jóérzésében a leginkább bízunk. Aztán a többiek is sorra kerültek. Szeptember tizenötödikére, a tanév kezdetére az iskola készen állott.

A nép nem izgatódott, nem aggódott, nem törődött. A nép gúnyolódott és haragudott. De csak addig, amíg a munka szerencsésen be nem fejeződött.

Akkor boldog volt és meglegedett mindenki. Tetszett a megújított iskola. Tágas, egészséges, pormentes, világos. Szerkezetileg is magyaros. Kereki Andrást már magának kerítette meg az új magyar építési irány. A magyar templom mellé magyar iskolát építettünk a magyar gyermekeknek.

Mindenki örült a magyar sikernek.

Csak az én fejem főtt még, mert a tanfelügyelőség nem akarta engedélyezni a tizenöt fiú felvételét. Hohó, az nem megy olyan könnyen! Először hivatalosan meg kell állapítani, hogy az iskolanagyobbítás tényleg megtörtént. Arról a minisztériumnak jelentést kell tenni. A minisztérium aztán majd intézkedik, s hivatalos leiratban, amely még Karácsony előtt leérkezhetik, megengedi a megnagyobbított létszám betöltését. Semmi akadályja sem lesz

annak, hogy minden unitárius magyar gyermek az unitárius magyar iskolába járjon – a jövő iskolai évben.

Addig pedig azt a tizenöt magyar gyermeket tessék csak beíratni az állami iskolába.

Ott állottam lesújtottan. Megmozgattam a falut, munkát végeztünk, pénzt költöttünk, az iskola készen állott. S tizenöt magyar gyermeknek mégis a román iskolába kell járnia!

De még nem telt el a beiratkozások határideje. Még volt két napunk.

Befogtam a kétkerekű kocsiba, s benyargaltam délután Tordára az egyik tanfelügyelőhöz. Utánamentem a kávéházba. Derék, jó érzésű ember. Még kabátot venni sem ment haza, úgy jött ki velem. Meg volt elégedve mindenrel. Jegyzőkönyvet vett föl, megállapította azt, amit a törvény előírt. A jegyzőkönyvet főhatóságunk útján azonnal fölterjesztettem a minisztériumba. S a tizenöt gyermeket az utolsó napon fölvevük a már elküldött kérés kedvező elintézése reményében.

Akkor már valóban mindenki boldog volt. A szülők is, a gyermekek is, a tanító is, és én is.

A tágas iskolában megindult az élet. A kályha kitett magáért: a másfélszer akkora termet is kifűtötte becsülettel. A tanító jobban tanított, a gyermekek jobban tanultak.

Csak a szülők nem fizették jobban a tanítói képét.

Az már a világ természete ellen való dolog lett volna.

A magyar pap háza

A vállalkozó Topánfalváról hozott havasi román ácsokat. Naponként egy-két gerendával emelkedett a ház. Már nem lehetett átlépni a falakon. Már átnézni sem tudtunk egyik szobából a másikba. Ez itt a nagyszoba: az ég a mennyezetje. Ez itt a hálószoba széthullott forgácsszőnyeggel. Csak már beleköltözhetnénk!

A harmadik nyáron új papilakot építettünk. Az orránál fogtam meg a keblitanácsot, a közgyűlést, a férfiakat, az asszonyokat. Új papilak kell! Istennek már új házat emeltünk. Bele új orgonát építettünk. A tudás temploma, az iskola megnagyobbítva áll. Most már jó lesz azzal törődni, hogy Isten s a gyülekezet szolgája reumát ne kapjon, amerikai asszony feleségét el ne veszítse, s gyermekeit fölnevelhesse emberhez méltó hajlékban. A régi papilak derékban kettétörni készült, hajladozik, szelel és sípol, ha belefú a szél. Még a nap is elkerüli, mert az ácsok annak idején keletnek fordították, s széles ereszkalappal elfödtek ablakszemeit. Legmelegebb szobája a kamara s a konyha. A homok kifutott a padlója alól. Összerepedezett, mert lábai elgyöngültek. Még egy telet kihúzni benne nem tanácsos.

A keblitanács dohogott és fűjt, de a házat megvizsgálta s megállapította, hogy lakhatatlan. Szép épület, szép a szemnek; ki hinné róla, hogy olyan beteg? Orvosságra költeni nem érdemes. Új papilakot kell építeni.

Csak legyen miből!

Hej, az a pénz, az a pénz! A templomépítés alkalmával – volt még akkor mód bőven – a hívek leszavazták a közmunkát. Hogy nem tetszésükre való templomtervet fogadtattam el velük, nem volt kedvük semmihez. Meg aztán, tudatlan őszinteséggel nyilvánvalóvá tettem, hogy minden megtakarított fillért az új papilakra szántam. Azt

már nem! Hadd fogyjon el a pénz, nehogy belőle valami megmaradjon – a papnak. Ők adták azt össze az utolsó fillérig. Családonként ezer lejjel adóztatták meg magukat. A többi is az ő zsebükből vándorolt az egyház ládájába: igaz, haszonbérek fejében. Kezdjük meg az árverést! Ki szállít olcsóbban homokot, kavicsot, téglát, cserepet, vasanyagot, meszet, terméskövet?

Olcsón egyik sem akart.

Összebeszéltek a fuvaros gazdák? Volt munka bőven, jutott belőle mindegyiknek; kár is lett volna az árakat levetni, amikor meghatározhatják, hogy két fuvar árért hoznak egy szekér cserepet. Én egy darabig próbáltam tiltakozni. Számba sem vettek. Az árverés folyt tovább vígan. Hát osszuk szét mind az egyház vagyonát! Legyen, ami lesz.

Aztán amikor hangot adni sem tartottam már érdemesnek, közbeszólt egy tatárképű, lógó bajuszú atyafi: Azt én kihozom ingyen!

Hát így is lehet?

Mintha varázsvesszővel kopogtatta volna meg az emberek kemény mellét, s onnan csodaforrást fakasztott volna! Csend támadt az iskolateremben. Halmágyi Lőrinc János kihozza ingyen! Hát én alábbvaló maradjak? Én is adok egy ingyen fuvart! Én a vasanyagot mind ingyen hozom ki!

Már nem lejekért versenyeztek az emberek. Kit a dicsőség kapott el, kit a jó szándék. A cserépszállító sem tiltakozott már, ő is beérte az igazságos árral; igaz, várfalvi fuvarosokkal akartam a cserepet kifuvároztatni félösszegért. De talán az árat ő anélkül is leengedte volna. S ha közmunkát nem is adtak az emberek, kalákával szolgáltak tisztességesen.

Mégis fogyott a pénz rettentő módon. A pénztáros minden héten átgyalogolt a kövendi bankba. Hozta vissza az ezreseket tízével, húszával. A betétkönyvekben apadtak a számok. Mindennek tetejébe az egyházközség

új orgonát állíttatott az új templomba. Miből építtessen most új papilakot, amikor harmincezer lej adósság terheli? Hát a „rendelkezési alap”-ból!

De a rendelkezési alap kölcsön van véve, el van költve; abból az orgonát fizettük ki. Most, úgy látszik, azt helyre kell állítani. A hívek zúgtak, elégedetlenkedtek. – Miért is egyeztünk bele abba, hogy a papi földön nyitott alabástrombánya jövedelme felett a pap rendelkezék?! – De atyámfiái, igaz, hogy afölött a pénz fölött én rendelkezem mint az egyházközség jelenlegi lelkésze, azonban azt én csak az egyházközség javára használhatom föl, a közgyűlés által helybenhagyott célra. – Már az úgy van, tiszteletes úr, hogy mi nem tudtuk, mit ígértünk oda. Ki gondolta volna, hogy abból a földből ötvenezer lej kikerüljön? – Hát nem örvend neki, András bácsi?

Sem András bácsi, sem János bácsi, sem a Mózesek meg a Györgyök nem örvendtek neki. Ők semminek sem örvendettek, ami ezt a papot segítette. Ezt a papot nem szerették. Túl sokat akar tudni. Meg akarta mutatni, hogy könyvből jobban tud földet művelni, mint ők, a tapasztalt gazdák. Persze, ráfizetett mindenre, cselédei megcsalták, tehenének lába eltörött, egyik kukoricaföldje kapálatlan maradt. De ha sikerült volna megmutatnom, hogy „könyvből” is lehet gazdálkodni, még jobban haragudtak volna reám. Csikorogtak fojtott méreggel, amikor a tanító búzája a legjobbnak indult az egész határon, mert, azt állítja, mélyebben szántott, mint ők. Hát megdőlt a búzája, tanító úr, újságolták később el nem titkolható örömmel. Ha a belső ember ügyes gazda, irigylik, ha rossz gazda, lenézik. Így sem jó, úgy sem jó.

A rendelkezési alap is szálla volt a szemükben.

Mészró község alabástromrétegű hegyoldalon fekszik. A bányászat gipszgyártás céljaira még a század elején megkezdték. Idejövetelemkor a tordai gipszgyár és egy mérnök folytatták 20-25 munkással. Tél felé rendszeren a gazdák is nekiláttak, hogy udvaraik dombját, földjeik

kidudorodását „elegyengessék”, s szállították a követ Tordára nagy mennyiségben.

A templomépítés után a gipszgyár igazgatója ajánlatot tett, hogy az egyház egyik földjén indítsuk meg a kitermelést: ő a követ átveszi és fizeti.

A közgyűlés tagjai elzárkóztak az ajánlat elől. – Ha a gipszgyárnak kő kell, vegye meg a földet, s bányásztasson maga. – De egy pár hét múlva egyik is, másik is átszólt a kerítésen. – Mégis jó volna megpróbálni! Még mi is kereshetne juthatnánk. Csináljon új gyűlést, tiszteletes úr.

Csináltam új gyűlést.

A vállalkozó, akinek a bányászás jogát kiadtuk, csak azzal a feltétellel vette ki az egyház földjét, ha a végére derékszögben rúgó papi földön is szabadon bányászhat. Hát azt megengedi-e, tiszteletes úr?

Én meg, ha a jövedelmet az egyházközség arra költi el, amit majd én határozok meg. A közgyűlés majd kijelöli: ide is tennék pénzt, arra is költenék, ezt is megjavítanám, ezt is fölépíteném. Nekem csak annyi jog kell, hogy a sok meghatározott cél közül majd én döntsem el, hova fordítsuk a pénzt.

Így született meg a rendelkezési alap.

A telekkönyvi rajzról aztán kiderült, hogy a terület, ahol a bányászás a legtöbb eredményt hozta, nem is egyházi, hanem teljesen papi föld. A bánya jövedelme az utolsó baniig a rendelkezési alapra ment.

Ez volt, ami András bácsinak és János bácsinak nem tetszett. Nekik az is rosszul esett, amikor a tanító és a pap lemondtak a kepeőről.

Ez is a templomépítés után esett.

A hurkalyuki kert egyik határa köves, sziklás hegyoldal. A másik keskeny mezsgye és berek. Teljesen kihasználatlan terület. A berket minden harmadik évben nyesték; pár száz lej mindig begyűlt. A hegyoldalon vad fák és bokrok nőttek. Tízet-húszat a tanító s papi elődöm az iskolás gyermekek segítségével beoltottak. A tanító s én

azt az ajánlatot tettük az egyházközségnek, hogy a kepe-
ről vagy a kepemegváltásként nekem fizetett évi kettő-
százhuszonöt lejről lemondunk, ha ezt a területet ne-
künk átadják gyümölcsös céljaira.

A bereknyesés elveszített haszna fejében fizetünk. A
kertpásztort, akit eddig a gyülekezet a fű jövedelméből
tartott, fizetjük mi. A gyűlésről, amely a határozatot hozta,
kivonultunk, hogy senkit a határozathozatalban ne befo-
lyásoljunk.

A területet megkaptuk. Részletfizetésre vettünk négy-
száz csemetét. Barackot, meggyet, cseresznyét, almát.
Fele nekem ígér, fele a tanítónak. Mi azt hittük, hogy az
egyházközség is jól jár, s mi is. Az András bácsik és a János
bácsik azonban nem így gondolkoznak.

Kiszámították, hány év alatt leszünk milliomosok. Meg-
gyűlöltek érte.

Azelőtt is csak nagy bajjal vonultak ki közmunkára a
hívek, utat javítani, partot védeni. Amióta a berket kiir-
tottuk, hogy helyébe burgonyát ültessünk, az Aranyos
azért viszi el a községet, mert a berek nekünk jutott.

Az első nyár nedves volt, a második száraz. A csemeték
nem fejlődtek reménység szerint. Akkor azért lármáz-
tak, hogy miért hallgattunk gonosz tanácsadóra; rosszul
járunk, jobb lett volna az ő tanácsukat megfogadni.

Szívesebben megadták volna a képét is. Sőt, most is
készek azt megadni, ha a hegyoldalt és a berket visszaad-
juk.

Ó, falu, drága, romlatlan falu! Ha tíz vagy húsz romlat-
lan jó embered nem lenne, céltalan volna a küzdés ellen-
ed, éretted. Be igazán, ősien, nyersen, kendőzetlenül,
gonoszul és még kicsire nőtt jósággal mutatod az embert!
Érdemes-e éretted küzdeni; vagy ezen már gondolkozni
sem szabad, mert éretted küzdeni: szent kötelesség?!

Lám, ha amerikai tündér-keresztyszülők meg nem szán-
nak, ingyen kölcsönt nem küldenek, te a zsebedbe nem

nyúlsz, áldozatot nem hozol azokért, akik éretted dolgoznak.

Így is mindenem fönnakadsz.

A pap az új lelkészlakot a telken levő dombtetőre akarja építeni. Ő fog benne lakni, ő tudja, hol a legjobb. Te oda szeretnéd ragasztani az utca mellé. A szekerek zörögjenek az ablakai alatt, a szomszédok lássanak be a szobába, a kerttől essék távol. Csak azért, hogy jobban mutasson. A pap a házat délnek akarja állítani. Te a templom felé fordítanád, s könnyű szívvel kitennéd az északról jövő viharoknak, szeleknek. Az a tornácos, faragott oszlopos veranda szép ott a déli fedélen, de az is az országútra néz, te abból nem sokat látsz, fel is emlegeted, amikor csak lehet. A fedél miért olyan lehetetlenül magas? A Debreczeni úr tervezése nyilván. Alatta még egy rend szoba elfér, az igaz: de nem elég a három, aki lent található? Nem a falu ügye volt a paplak építése. Az emberek nagy része úgy vette, úgy beszélt róla, mintha valami kimondhatatlanul aljas dologba vittem volna őket bele. Már a keblitanács határozatát is elfelejtették. – Még lakhatott volna a pap a régi lakásban egy ideig. Pénzt gyűjtöttünk volna, hogy az újat ne kölcsönből építsük. Most aztán lássa, mit csinál. Fedél alá került a háza; igaz, még vakolatlan. Lakjék benne, ahogy tud.

Egy telet s egy nyarat úgy húztunk ki a vakolatlan házban. A tömör gerendákból épített falak meleget tartottak, mert a gerendák közé, még mielőtt a fedél a házra reá került volna, mohát gyömöszöltünk. Azt a Tordai-hasadék felé néző északos hegyoldalon gyűjtöttük. Nyolc zsák, tíz gyermek, egy szamár s jómagam a feleségemmel. A bokrok alól körmeinkkel szakítottuk föl a puha, nedves fű-bársonyt. Zsákokba gyúrtuk tömötten, a szamár hátán hazahordtuk, sütőkemencében megszáritottuk. Kis fakésszel erőltettük be a gerendák közé. A súlyos fedél ötezer cserepe összehérszélte. Meleget tartott.

Milyen hamar eltelik az idő! Csak most volt, hogy a havasra jártam gerendát vásárolni. A kicsi vonat elcipelt Lupsáig. Tárgyaltam favágókkal, szállítókkal, fuvarosokkal. Bisztrára gyalog mentem át. Házakhoz jártam, a fatelep készen kifaragott gerendáira alkudoztam. Járavizére a feleségemmel együtt kocsiztunk föl. Kisbányán túl elkeskenyedik a völgy. Szeszélyes kanyargásokkal zavarja össze a hegyi patak az égtájakat. Az út is látja, merre vezessen; de az is, ki tudja, meddig viheti még. Megyés urai nem tartják jól, koplaltatják, sovány, összetöredezett bordáin nagyokat zökken a kocsikerék.

Kisbányahavasra Nyitrai Andrással rándultunk ki. Oda is hiába; de legalább kinézdeltük magunkat. A kedves román fatemplomot valami tréfás kőműves fehérre meszelte. Most olyan, mintha gondosan el lenne téve az örökkévalóságnak. A gazdag román kereskedő háza ingyen múzeum annak, aki az éjszakát nem akarja ott tölteni. Színpompás román szőnyegek és hímzések mindenfelé a falakon, a padlón, a bútorokon. A házak ritkásan bújnak meg a hegyoldal göbbenőiben, élénkzöld pázsitpapírra ragasztva, mint lehetetlenül szépnek festett színházi díszlet. Nyárfák fázósan összebújva, jegenyék libasorban, tölgyerdő komoran, átvetve a hegyoldalon, mint molyhos szövésű szőnyeg. Van még Erdélyben ilyen szép vidék? Ide egyszer el kell hogy hozzam a feleségemet, kicsi leányomat, Enikőt. A pap anyja jó asszony, hívott, hogy jöjjünk, a fia, a menyé örülni fog, fiatalok ők is, most látogatóban vannak Kocsárdon. Ide eljövünk feltétlenül s Mueróba is. Oda a cséplőgéppel vetődtem el. A Tordaihasadék tetején vágtam át a kétkerekű kocsival Peterdre; onnan tovább a száraz, lapos völgyben, míg a pusztaszentkirályi román pap kertjén keresztül mezei út nem lódított neki a hegynek. Az a falu is – két hegypúpocska között egyszerre ötlött élembe üdén, hívogatón – tündérmesék gyönyörűséges valótlanúsága. Görbe utcák, dombok, pázsit, kertek, jegenyesorok, zsendelyfedelű házak,

kihúzott ingű férfiak, kovácsműhely, szénakazlak, fatemplom. Van még Erdélyben szépség, csak meg kell keresni, utána kell járni.

A papilakot gerezdbe rakott gerendákból építettük, mert a mészkeő hegyoldal meg-megcsúszik esős eszten-dőkben. Tartson a ház össze, ez a fődolog. A téglafal kidől, a gerendaváz közé berakott fal megreped; a gerendaház együtt áll, vagy csúszik. Ha az alapja itt-ott besüpped, alája lehet építeni újra, a ház meg sem érzi. Gálfi Miklós, a mészkeő vállalkozó, Topánfalváról hozott havasi román ácsokat, mert ők értették legjobban a gerendaházépítés mesterségét. Lehettek székelyek is a ruhájuk s a formájuk után ítélve. Alaposan és lassan dolgoztak. Most nem izga-tott a munkájuk sebessége, csak a minősége. A templom-építésnél, amikor a belső berendezést órabérre készítet-ték el a tordai asztalos és egypár mészkeő ács, idegesen szoktam figyelni a kényelmes mozdulatokat. Akkor még élénken élt bennem az amerikai gyorsaság, a mozdulatok kiszámított, egyenletes, gazdaságos irama. Ezek az erdélyi munkások nem értenek az időhöz. Az asztalos kezébe veszi a gyalut, szeméhez emeli, kalapáccsal megkopogtatja az agyát, újra a szeméhez emeli. Egyszer igen kiáll a vas, máskor elbújt a repedésben. Amikor már nekikezdhette a munkának, egyet lendít a testén, az első gyaluforgács sziszegve kibúvik a gyalu öléből, leteszi a szerszámját, előkotorja a dohányos dobozát, cigarettát sodor, szájába teszi. Gyufája nincs. Tüzet kér kölcsön, megállítja a társát is, szót vált vele, mind a ketten pihennek. Esetleg bemegy a házba parázsért, kihozza, meggyújtja a szivarját, vár, amíg a társáé is készen lesz, neki is odanyújtja. Újra lendít egyet a gyaluján, közben az ízlése változott, a gyalut újra megigazítja, most végre egypár deszkán túlteszi magát. Nem tudom, mi forrott bennem inkább, a munkavezető mérge-e, aki pénzt félti, s a munkásból ki akar préselni minden lehetőt, vagy pedig a minden tökéletességet, időpazarlást, tudatos erőcsökkentést gyűlölő társadalmi

szervező, aki maga is szeret dolgozni, amennyire beteg tüdeje engedi, s a legjobbat a leghamarabb kívánja megalkotni. Tudom, hogy bennem idegesség a munka túlhajtása, ami újra és újra visszavet egészségem teljes visszanyerésében. Nem bírok keveset lassan végezni. Az idei már a második nyár, amely erőmet elvette, lábadozóvá tett, mert kora tavasszal túlságosan nekiadtam magam a testi munka örömeinek. Két évvel ezelőtt boronáltam, szántottam tehenekkel, lóval. Vígán ment a munka hetekig. Aztán egyszer, a bikaréti földön kifogyott belőlem az erő, amint a jármot a két tehenem nyakába emeltem. Az idén a kertben ástam, kapáltam, gereblyéztem, „zsákokat emeltem”. (Bizony nem zsákok voltak azok, azt csak az orvosnak mondtam, hanem a szerelmes lovagot játszottam egy este a feleségemmel.) Kerékpáromat eladtam, hogy ne legyen. Gyalog Tordára indulni nem merek, mert észre se veszem, már megsebesedtem. Ellenben nem árt meg a kevés testi erőkifejtéssel járó művészi munka, amit bírok hónapokig is. Az új templom mennyezetét egy tordai festő segítségével magam festettem. Örömmel babráltam el a toronyerkély alatti részére szánt terméskövekkel is. A torockói kőfaragó a Tordai-hasadékból hozott nyerskövet éles vésővel alakította. Én pedig rakosgattam őket egymás mellé, egymásra; pontos tervet készítettem, amelyen minden kő meg volt számozva, s minden kőnek megvolt a maga helye.

Bántott a lassú munka, az idő lelkiismeretlen elvesztesegetése, a kényszerűség, hogy a napibérest állandó felügyelet alatt kell tartani. Hogy meg tudtam becsülni azokat, akik közmondásszerűleg rendszeren megtették a magukét, egyenletesen, túlerőltetés nélkül, de az erő teljes kihasználásával! Ezeket a havasi ácsokat is örömmel figyeltem. Hiányzott belőlük a munka bolond amerikai láza. De sohasem lankadtak el. Emelgették, fektették a hosszú gerendákat; mérték, durva ácsplajbásszal jeleket rajzoltak, fűrészeltek, faragtak. Naponként egy-két ge-

rendával emelkedett a ház. Már nem lehetett átlépni a falakon; már átnézni sem tudtunk egyik szobából a másikba. Ez itt a nagy szoba, az ég a mennyezetje. Ez itt a hálószoba széthullott forgács-szőnyeggel. Csak már beleköltözhetnénk!

Az is elkövetkezett rendre.

A gerendás, vakolatlan falakat Ilon néni megsikárolta a közők mentén. Gipszes mészhabarccsal elkészült a konyha mennyezetje is. Igaz, az előszobába befütyült a téli szél. De azért a konyhában s az egyetlen elkészített szobában kihúztuk a telet.

Ha az András bácsik és a János bácsik szava megállott volna, most a másik télbe is csak úgy mennénk bele. – Nem veszünk föl több kölcsönt! Láss a pap, mit csinál! Legyen már egyszer úgy is, ahogy mi akarjuk.

Nem úgy lett.

A falu lelkiismerete győzött, s hétfőre várom a torockói kőművest, hogy a házat bevakolja.

A NÉPSZAKÉRTŐ

Ember szolgálja, isten embere

A pap az emberek szolgálja. Tartják és fizetik, mint a villámhárítót. Van, aki védje őket Isten és ember ellen. A próféta az Isten szolgálja. Nem tartják, nem fizetik: feltolja magát, nem tágít, szól alkalmas és alkalmatlan időben.

A templomépítéssel kapcsolatosan nőtt ki legelső el-
lentémem a gyülekezetem tagjaival. Ők nem azt akarták,
amit én, ebből származott a baj. Az igazság az ő oldalukon
volt, mert pénzével ki-ki úgy rendelkezik, ahogy neki
tetszik. De az én részemen az igazság még kiáltóbb volt,
mivel én papjuk voltam, s már a szabály szerint is többet
kellett hogy tudjak, mint ők.

Hogy nekem több igazam volt, azt ma sokan szívesen
elismerik, de azért az akkor felgyűlt elégedetlenség meg-
maradt mind a mai napig.

Azóta még hány esetben szegültem ellene a nép akara-
tának! Hányszor lett úgy, ahogy én akartam, és akik ott-
hagyták a gyűlést, mert nem bírták ki, vagy fojtott harag-
gal mindent megszavaztak, mekkora mértékben fordul-
tak el tőlem, vonták vissza bizalmukat, sőt váltak ellensé-
geimmé!

Nekem élvezetet jelentett a legnehezebb gyűlés leve-
zetése is. De számukra halálosan komoly volt a játék. Pap
jön és pap megy, de amit a pap főz, azt a hívek halálukig
kell hogy egyék.

Nekem van igazam, mégis nekem van igazam! Én
messzebb látok, távolabb látok az orromnál. Hagynom
kellett volna, hadd építsék meg a mészkőiek azt a „mo-
dern” templomot, amely nem lett volna sem csúnyább,

sem szebb, mint a utolsó félszáz évben épült ötven más templom, s legalább egyet kifejezett: a nép haladni akar? Hagynom kellett volna, hogy a hurkalyuki nyilak haszonbérét szállítsák le olyan mértékre, hogy az egyház mellett nem tudta volna költségvetését egyensúlyba hozni, s a még szükséges építkezéseket elvégezni? Bele kellett volna nyugodnom abba, hogy ne legyen iskolanagyobbítás, amikor hét gyermekünket már át kellett adnunk az állami iskolának, s kilátás volt további nehézségekre? Vagy ne törődtem volna a tanítóval, hadd szállítsák le a fizetését – hiszen reá többen haraguszna, mint reám, kiderült nagy meglepetésemre, mivel személyes ellenségein kívül reá még az is fenekedik, aki tulajdonképpen engem nem állhat, de rosszul esik neki, hogy mellettem a tanító olyan hűségesen kitart? S tūrtem volna el, hogy új paplakot addig nem akartak építeni, amíg arra pénz nem gyűjtenek, ha ugyan egészséggel ezt a pap ki tudta volna várni! Nekem van igazam, nekem van igazam! De azért erőszakkal vittem ki minden javaslatot, amellyel híveim egyet nem értettek. Rábeszéléssel, prédikálással, kibeszéléssel, szavazással: minden törvényes fortélyával annak a demokráciának, amely megbukott, s mégis él, s amelyet még mesterséges eszközökkel is életben kell tartani, úgy látszik, mert lehet, hogy ami a helyébe jönne, az ennél is rosszabb lenne.

Valahogy olyanformán áll a dolog, hogy a magamfajta haladó szellemű népvezetők a demokráciát is akarjuk, de azért azt sem tudjuk eltūrni, hogy a tömeg a maga szabadságával élve lehetőségei legalsó határán mozogjon minden munkájában, ahelyett, hogy a legtöbbet, a legjobbat, a legértékesebbet teremtené meg, amire csak képes. Belátjuk, mennyivel helyesebb szabadságot hagyni az embereknek, éljenek úgy, ahogyan akarnak, utóvégre is ők tudják legjobban, mi teszi őket boldoggá, de ugyanakkor azt sem tudjuk megállani, hogy oda ne kiáltsunk nekik: azt ne úgy, ez bolondság, ez tudatlanság! Ki kellene irta-

nom magamból minden elképzelést, minden különleges kívánságot, amely az emberek életére vonatkozik, s tudnom kellene megelégedéssel szemlélni mindent, amit tesznek s ahogyan azt teszik? Célszerű volna ezzel az egész demokrácia-recepttel következetesnek lenni, s teljesen magára hagyni a népet, az istenadta népet? Ám vezessük az embereket, mert erre ők bennünket szerződésszerűleg alkalmaztak; de szigorúan azon elvek szerint, amelyeket ők előírnak. Vajon milyen következményekkel járna ez a száz százalékos demokrácia?

Ez irányban, sajnos, nem szükséges kísérleteket végezni. A nép több helyen él viszonylagosan magára hagyottan, mint ahány faluban irányítják tevékeny és értelmes vezetők. Pap s tanító hány helyen csak kenyérkereső szolgál, aki örvend, ha békén hagyják, s dehogy zavarna több vizet, mint amennyi a malmára folyik. Az állami hivatalnokok pedig nagyon ritkán érnek rá a nép dolgaival bajlódni. Felnőnek így nemzedékek, amelyek céltudatos vezetés alatt sohasem állottak, s amelyeket torzzá tesz a modern élet sok tolakodó hatása, a városok, a gyárak, a könnyű szórakozás s a nagyobb szabadság, amellyel nem tudják, mihez kezdjenek. Kétségtelen, hogy más a Csendes-tenger valamely pálmafás, forró szigetén magában élő törpe önállósága, s más azé az erdélyi falué, amelyik körül a huszadik század kérlelhetetlen forgószele a falakat ledöntötte, s amelyik így már túl van azon, hogy a külső hatásoktól magát megmentse. S még így is, nem lehetetlen, hogy okosabb állapot a vezetetlenség. Hiszen igaz, hogy ezek a magukra hagyott falvak hátrább állanak sok tekintetben, mint azok a szomszédos községek, ahol a hivatott vezetők buzgósága szövetkezeti mozgalmat, nagyobb öntudatosságot, valamilyen fölismerhető éhséget teremtett egy magasabbrendű élet iránt; de kérdés: mi ebből az állandó, mit tett a jól vezetett nép kiirthatatlan szokásává? A rátermett vezetők helyébe kisszerű emberek kerülhetnek s akkor a sok büszkeség-

gel elért eredmények rövid esztendőök alatt semmivé válhatnak. Viszont a maga erejéből s a maga módja szerint élő embercsoport alább már nem eshetik, úgy vélhető, s így csak előbbre haladhat.

Nem lehetetlen, hogy mi annyian, kik életünket a társadalom, embertársaink előhaladásának szenteljük, hiába és értelem nélkül vesződünk annyit, égetjük életünk gyertyáját reszketősebb, gyorsabb, bolondabb lánggal. Olyanok vagyunk, mint a kakas, aki fél éjszakáját álmatlanul tölti el; nehogy elaludjék, s a hajnal megkésésék. Olyan fontosaknak érezzük magunkat; akkora boldogsággal és büszkeséggel gondoljuk át a szerepünket! Vajon mi lenne, ha mi nem lennénk? Szegény elárvult magyarok, ne féljetekek, itt vagyunk mi, hogy az életeteket egy kicsit tartalmasabbá, egy kicsit értelmesebbé tegyük.

S a szegény, elárvult magyarok gyűlölnék bennünket, amiért nem hagyjuk őket békén, s újabb mozgalmakba zavarjuk őket.

Gyűlölnék bennünket s irtóznak tőlünk. Ha a gyűlésen fölnyitom a számat, már borzadnak: vajon mit akar ez a pap megint? Mindenbe belevisz bennünket. S vajon nem nekik van igazuk? A hajnal akkor is meghasad, ha nem izgatódodom érte. Akik nem arra valók, azokkal boldogulni úgysem lehet. A többiek pedig, talán, egyszer, maguktól is lépnének egyet előre. A fiaik még egyet. Vajon hiába gyűlöltetem magamat? Vajon az a sok bolond próféta, aki haláláig aggódott, aki siratta a népét, s könyörögve, jajgatva, haragosan, vádolóan akarta őket a maga lelkének látása szerint újrateremteni: hiába vesztegette el a maga életét, s hiába keserítette el a népe lelkét?

A nép jól tudja, hogy milyen vezetőt kíván. Legyen becsületes, lehessen benne megbízni. Olyan értelemben is lehessen benne megbízni, hogy titokban s ravaszul különös, új szokásokat bevezetni ne akarjon. A törvényt tartsa és tartassa be. Szeresse a népet, s tisztelje hagyományait, örömét úgy keresse, mint a többiek. Járjon közéjük,

beszélgessen el velük barátságosan, szeressen kártyázni, egy kevés bor mellett elbeszélgetni. Ha valaki hozzáfordul tanácsért, kölcsönért, álljon rendelkezésére. Ennyi az egész, amit vezetőjétől a nép kíván a hivatalos ügyeken kívül. Nem sok. S azt a vezetőjét, aki ennyi tud lenni, sem több, sem kevesebb, kitartóan szereti. Soha neki föl nem hányja, hogy gazdasági és társadalmi téren nem törődik előhaladásával. Tiszteli. Ha gazdag s rangja van: még odaadóbban. S ha ehhez még hozzáadódik a nyitott pince, ha az atyafi biztosan számíthat egy-két pohár borra, amikor papját, tanítóját meglátogatja, akkor már szavakat sem lehet találni a ragaszkodása kifejezésére.

A bolsevisták nem számítanak, mert nekik semmi sem tetszik.

Vajon nem lenne jobb, ha megpróbálkoznám, hátha tudnék népemnek ilyenfajta vezetője lenni? Hátha meg tudnám magam szeretetni velük én is, mint mások sokan? Mert keserves és fájdalmas gyűlöletben mosdani.

Én tudom s mégsem értem, miképpen lehet, hogy engem minden hívem ne szeressen? Hiszen én néha még az igazságomat is szégyenlem, ha az neki gyarlóságában botránkozást okoz, az nem igaz, hogy nekem csak célom van vele, hogy én csak építeni akarok, s kockakövek helyett emberekből. Célom, az van. De az embert s mindent, ami ezen a világon látásom körébe, kezem ügyébe került, titokzatos, boldog ragaszkodással szeretem. Van bennem valami a misztikusból a látott és érzett dolgok iránt. Legyen az a szamaram, amellyel a gabonás körül kergetőzni szoktam (hát bolond ez a pap?), legyen az a sziklás hegyoldal, vagy legyen az a legértelmetlenebb ember, aki nem is saját maga, mert az apja, a szomszédja s a negyven esztendővel ezelőtt meghalt papja beszél belőle: boldog, jó kedvű, szeretettel nézek reá. S bennem megvan az a tehetség is, hogy a legszárazabb, legönzőbb emberrel is, olyanokkal, akikről mások azt suttojják a fülembé: ettől az embertől óvakodj, mert ez neked ellen-

séged, hidat tudok építeni, amelyen megértéssel és rokonszenvvel találkozassunk. Az én mágneselem nem a rothadt részt keresi ki az emberben, hanem azt a parányi lángot, amely tiszta és meleg. Ezt a tulajdonságomat talán önérdekű alkalmazkodásnak láthatják sokan. – Ez az ember nyíltan, a porondon, húzódozik attól, hogy mindenkinek szemébe mondja azt, amit benne nyilvánvalóan kifogásol – vádolhatnak. De én egyes személyekről a hátuk megett is csak ritka esetben mondom meg a véleményemet. Nekem nincs bajom az egyes emberek hibáival. Nekem nem az a célom, hogy egyes emberek erkölcsi házelejét megseperjem. Engem az emberi gyarlóság nem is bánt, hisz az tudományosan megmagyarázható, szükségképpen. Én az embert elfogadom, tudomásul veszem úgy, ahogy van, én szeretem. Még azokat is, akik rólam a faluban a legképtelenebb híreket terjesztik. Amikor a múlt karácsonykor azoknak szájaíze szerint való legátust hoztam, akik az én egyetemes vallásosságomban s minden papiasság nélküli szónoklásomban gyönyörűséget nem találnak (akik tudniillik azért mennek a templomba, hogy ott élvezetet szerezzenek), s amikor láttam, miképpen gyúlt ki az arcuk azoknak, akik a régi, megszkott, biblikus, simogató s mindig ingyen reményt nyújtó beszédek ízét elfeledni nem tudták, velük örvendtem én is. S három évvel ezelőtt, amikor a híveim egy részének szeretetét már elvesztettem, s először állottam ki a szeretet vendégségkenyerét megtörni: sírva fakadtam ott mindenki előtt. A beszédemet folytatni sem tudtam, annyira lelkembe vágott az a megsiratni való állapot, hogy reám némelyek haraggal gondolnak.

Mégsem tudok a demokráciának eleget tenni, az embereknek kedvük és kívánságuk szerint való vezetője lenni.

A lelkész hivatása különös összetétele a tiszta demokráciának és a teokráciának. A népuralomnak és az istenuralomnak.

Ami belőle pap, az demokrata. A pap szertartásokat végez a nép szájaíze szerint. A próféta nem törődik a nép gyönyörűségével és boldogságával.

A pap az emberek fizetett szolgája. Tartják, hogy a gyermekeket megkeresztelje, az ifjú párokat megeskesse, a halottakat eltemesse. Tartják és fizetik, mint a villámhárítót: van, aki védje őket Isten és ember ellen. Szárazság idején a templomba küldik imádkozni, Istennel viaskodni. A szolgabíró úr elé is ő vonul, hogy a községi legelő ügyében tárgyaljon.

A próféta az Isten szolgája. Nem tartják, nem fizetik: feltolja magát, nem tágít, szól alkalmas és alkalmatlan időben. Megzavarja az emberek boldogságát, ítéletet hirdet. Az isteni élet fáklyavivője. S az isteni élet a meg nem álló, folyton előrenéző fejlődés. Kilendíti az embereket a megszokott kerékvágásból. Mindig a jobbat követeli. A hagyományokat alapul használja, nem törvénynek. Az emberek kívánságát az isteni akarathoz méri.

Lelkész vagyok: egy kicsit pap, nagyobb részt próféta.

Teljesítenem kell emberi kötelességemet, amiért az egyházközség megválasztott és fizet. Lennem kell a törvény, hogy az önérdek a közérdek fölé ne tolja magát. A közvagyonból a nép mindig kész megszavazni az áldomást, amelyben ő is részesül. Papjának lakodalmi költségeit az egyház pénztárából szívesen fizeti, hiszen azon ő is ehetik és ihatik rogyásig. Testvérnek, sógornak a támogatást az igazság ellenére is megadja. Lennem kell a törvény ereje az emberek akarata szerint.

Hivatalos kötelességemet becsülettel elvégzem. A gyermekeket, amikor velük a keresztanya árva-egyedül a lakásomon megjelenik, megkeresztelem. A fiatalokat megesketem: s ha a család cifra és fényes esküvőt kíván, békén eltűröm, ha más papot hozat arra az alkalomra. A halottakat eltemetem, s ha nem is sirattatom meg a hozzátartozókat kiadósan, azért vigasztalást próbálok nyújtani.

A szolgabíróval tárgyalok. A templomban a hívek aggodásait, félelmét és reménykedését kifejezni próbálok. A palástot magamra öltöm: pap vagyok.

De elsősorban próféta.

Szólom az igazságot, hirdetem az igazibb, teljesebb, istenibb élet szükségességét, akár élvezik a beszédeimet a hívek, akár nem. Lennem kell a falu élő lelkiismerete, a jószág fölmutatója, a gyarlóság ostromozója. Tudom, vannak, akik templomba nem járnak, mert a kemény beszédet nem bírják. Mások talán szívesebben hallgatnák minden vasárnap a Nőé történetét s az özönvíz előtti dolgokat. De lennem kell az isteni élet jeladója 1934-ben, ha tetszik, ha nem tetszik ez az embereknek.

Isten országának vagyok a munkása s Isten országa: élet. A templom négy fala közt legfeljebb lelket nyerhetünk: indítást, útbaigazítást. Vezetnem kell népemet élete minden fordulatában az isteni magasságok felé. Bele kell avatkoznom gazdálkodásába, pénzköltésébe, építkezéseibe, ruházkodásába, szabad idejének fölhasználásába. Szépséget, szeretetet, megértést, igazságot nemcsak prédikálnom, megvalósítanom is kell a lehetőségek határain belül.

S mert elsősorban próféta vagyok, pap is csak úgy tudok lenni, ahogy azt próféta-ságom megengedi.

Sok papi feladat elvégzésére időm nincsen: másokat megtenni prófétai gerincem tiltja.

Híveimet rendszeren látogatni nem érkezem. Egyébként velük örömmel elbeszélgetek gyűléseken vagy utcai találkozások alkalmával. Alkalmat is eleget szerzek ahhoz, hogy lássuk egymást. Férfiakkal, asszonyokkal, ifjakkal, leányokkal és gyermekekkel eleget lehetnék együtt, ha ők eljőnének rendszeren a templomba, a vallásos estélyekre, a zenedélutánokra, a nyári vasárnapi tanításokra, az asszonyok gyűléseibe, a leányegyletbe, a daloskörbe, a gazdakörbe és a népfőiskolába. Nekem száz napba kerül száz család meglátogatása. Ők a száz nap alatt ötven

gyűlés közül ha tízre eljönnek, tízszer annyit lehetnének együtt velem. S a mi gyűléseink barátságos, fesztelen összejövetelek, amelyeken bőséges alkalom kínálkozik arra, hogy tárgyaljuk a semmit és a valamit is.

Nem tudom rávenni magam arra, hogy a meglévő társadalmi elkülönődéseket elfogadjam, ami pedig a jó pap első kötelessége. A harmincholdas gazdát nem tartom többnek, mint a földnélkülit vagy a százholdast. Az, aki már tollas kalapot visel, nem nagyságosabb asszony előttem, mint a mosónője.

Látogatóimnak magamon kívül egyebet nem nyújtok. Aki más faluból evés idejében jön hozzám, annak mindig jut egy teríték az asztalomon. De egyébként meg nem kínálok senkit, bort elő nem hozok. Kölcsönért általában hiába fordulnak hozzám az emberek. Öt lejeket és húsz lejeket készségesen nyújtok át annak, akinek elfogyott a sója vagy a petróleuma. De nagyobb összegekkel magamnak az emberek vonzalmát megnyerni nem próbálok.

Magamat emberségemből és ifjúságomból ki nem vetköztetem semmi kincsért. Méltóságteljes, kenetes, áldást-békességet, Isten nevét szertehintő pap lenni nem tudok. Ember vagyok, ifjú vagyok, magam vagyok. Ha kedvem tartja, bolondozom, ha szükségét érzem: játszom. Fejhordozásom, beszédem, szónoklásom nem hangoskodja: pap vagyok. Ha valamely csoportba kerülök, nem tartom elkerülhetetlennek, hogy a szót én vigyem. Ha mondanivalóm van, közbeszólok, ha nincs, hallgatok.

Hát így van ez: nehéz összevegyíteni egy üvegbe a papságot és a prófétaságot. Olaj az egyik, és víz a másik. Különválva marad mind a kettő, de esetleg a víz sem iható, s az olaj sem ég a kénytelen együttélés miatt.

Ami igaz, az igaz. Én a papságot holnap odahagynám a prófétaság kedvéért; viszont azt is tudom, hogy meghal a nép, amelynek prófétái nincsenek.

Hadd maradjak hát lelkész, papnak és prófétának egybenövése.

Nehéz munka, keserű kenyér a lelkészi munka, a lelkészi kenyér.

Legyen saját maga, ember szolgája, Isten embere; az emberek kövessék is, szeressék is: ez a lelkész hivatása.

Ezt tudva nem lehet panaszra okom.

A harag kijár a prófétának, a szeretet a papnak. Nekem jut mind a kettőből bőségesen.

A megnyergelt demokrácia

Ne törd a fejed, ember, hogy miképpen kormányozd el a világot! Jól van úgy, ahogy van ott felül. Isten úgylát alulról mutatja meg az erejét.

A törvény előírja, hogy a szavazás minden nagykorú állampolgárnak nemcsak joga, de egyben kötelessége is. Kötelességemnek én mindenkor hűségesen megfelelttem. Ha Sinfalvára, ha Borrévre hívtak a főispán, onnan el nem maradtam. A borrévi szavazást két ok miatt nem fogom elfelejteni soha. Az első kellemetlen: elvesztettem a töltőtollamat. Ennél nagyobb veszedelem nem is érheti a töltőtollhoz és íráshoz szokott embert. Minél kiműveltebb valaki, annál gyámoltalanabb. Távbeszélője, gépkocsija, írógépe és töltőtolla nélkül annyit sem ér, mint barlanglakó őse, aki kevesebb eszközzel is egész ember volt, s aligha érezte magát annyira egyensúlyra vesztettnek, ha bunkósbotját elvesztette. A másik ok hetekig kiadós büszkeséggel töltött el. A Jancsi a kétkerekű kocsival – tanú reá a tanító és Halmágyi Tamás, akik rajtam kívül utasai voltak – az egész kövendi szekérsort a háta mögött hagyta, s a vezetésben végig kitartott.

Ennél mélyebben azonban országos politikába sohasem avatkoztam bele. Semmiféle pártnak tagja nem voltam és nem vagyok. Talán egészen határozott formában sohasem tudtam volna megokolni a tartózkodásomat.

Talán csak az érzésemre tudtam volna hivatkozni: a politika bizonytalan talaj. Sohasem jöhet az ember tisztába rejtett céljaival. A hangja mindig fennkölt és magasztos; de annak hinni nem szabad. Olyan képviselőjelölt még nem született, aki ne ígért volna valami szépet cserébe a szavazatokért, amelyek nélkül meg nem élhet ebben a népuralmi világban. De hogy valóban hova fog ülni, azt csak ő tudja, s néha még ő sem, mert lehet, hogy ő is báb csupán a nagyok játékában.

A híveimmel általában teljesen egyetértettem abban, hogy szavazni ugyan a magyar pártra fogunk, mert arról már nem is lehet tenni, amikor az ember, ha magyar, kiteríti a szavazócédulát a szavazócellában, a keze önkéntelenül is oda viszi a pecsétnyomói, ahol a magyar „nevek állanak”, de azért az urak nemigen törődnek a nép bajával, így választások előtt felbolydulnak és felbuzdulnak, fekete ruhában seregestül járnak a vidéket, beszédeket tartanak, mindent megígérnek, ennyi az egész, egyik-másik még talán akarna tenni valamit a nép érdekében, ez „a mi képviselőnk például nem rossz ember de a többi nem engedi”, „az urak csak egymást pártolják, reánk csak az adófizetés jut”. Hát így állunk a politikával. Amelyik pap meggyőződésből vagy magyar kötelességérzésből ennek az általános véleménynek ellentmond, az egyebet el nem ér, elzárja maga elől a nép bizalmát. Megváltoztatni ezt a fölfogást nemigen lehet, mert ezt keservesen meggyőző tapasztalatok érlelték ki.

A meglepetésem az volt, hogy a nép okosabbja is mindig készségesen elismerte az urak kétes értékű védelmében fölhozott azon érvem igazságát, hogy hát – a nép se jobb, az se csinálná másképp. Bizonyíték rá a községi és az egyházközségi politika. Hát fölismeri a nép az ő igazi érdekeit? Nem rokonság szerint ítél, a keblitanácsba a legjobbakat választja be? Nem szidják-e a bírót vagy az egyházgondnokot, hogy az Aranyos mellett a partvédelmi munka elvégezve nincs, hét év alatt a falu felé nyomu-

ló folyó már tizenhét házhelyet mosott el, de azért közmunkára, cölöpöt hegyezni, ágat vágni, követ hordani el nem megy, ha a csendőrt nem látja a háta megett. Bizony, a nép sem jobb, mint az urak: egyformán emberek vagyunk mindnyájan.

Ha valahol, úgy kis egyházközségemben ki volt próbálva a teljes népuralom, s az eredmények rendkívül tanulságosak.

A teljes népuralmat máshol ki sem lehet próbálni, csak kis falvakban, kis egyházközségekben, ahol minden döntés joga a teljes népgyűlésnek van fönntartva, mint a régi görög városállamokban, s ahol mindent pontosan vissza lehet nyomozni a kialakító tényezőkhöz. A modern államdemokráciák csak névben és szándékban lehetnek azok, mert a közbeékelte képviselői rendszer olyan, mint a bűvész kalapja, amely alá a tojást beteszik egy pillanatra, s az látszólag ugyanaz, amikor kivesszük, de azt nekem hiába mondják. A mészköi demokrácia írott emlékeken nyugvó története másfélszáz éves. Olyan fényes lapjai vannak, mint a száz évnél hosszabb ideig működő Hurkalyuki Társaság vagy a Malmos és Magtár Társaságok. Ezek közül bármelyik nyilván mutatja, hogy a nép maga is el tudja kormányozni saját magát, de csak akkor, ha lényegében valami köztulajdonból osztozik, és ha van felette valami megdönthetetlen hatalom, amely bizonyos alapelvekhez szilárdan ragaszkodik. Ilyen körülmények között a teljesítmény figyelemre méltó, sok tekintetben példát mutató, de ez a tiszta népuralom elbírálása szempontjából gyenge bizonyítvány. A magam egyéni tapasztalata is ugyanezt a tanulságot szolgáltatja. Ha nem állok ott a magam felsőbb hatalmával, tekintélyével, sok olyan határozatot hozott volna a közgyűlés, amely egyházközségi életünket megbénította, megszegyenítette volna. A nép rövidlátó, távolabbi, rejtett következményekkel nem számol, a közvetlen anyagi szükségleten túl magasabb szempontokkal, művészettel, műveltséggel nem törődik.

A Hurkalyuki Társaság tagjai egy időben nyolc garasért bírták nyilaikat az egész kertért, az egész magyarság egyharmad véka kukorica árát fizette, s ugyanakkor följegyzéseket olvashattunk az általuk alkalmazott lelkész és mester siralmas gazdasági helyzetéről. Százestendő önkormányzati kezelés folytán a Társaság közcélra csak a legerősebb külső nyomásra volt hajlandó valamit visszajánlani. A föld kezelésének a társaság kezéből való kivétele sem történt 1925-ben más okból, mint hogy a gazdák semmi hajlandóságot nem mutattak a teljesen jövedelem nélkül álló egyház megsegítésére. A belső emberek képét 1896-ban megváltották. Már az akkori összeg, a lelkésznek 225 forint, nem volt egyenlő értékű a kapott gabonával. De a háború alatt a 450 korona egy kalap árává süllyedt. Az akkori lelkész ismételte is gyakran, hogy ő egész esztendei képét a fején hordja. De az összeg fölemeléséről a hívek hallani sem akartak. Hogy ilyen körülmények között a falusi lelkészi és tanítói állás nem csábítja a legjobbakat, s ha egyéb körülmények közre nem játszanak, az erre pályázók értékszintje egyre süllyed, ez könnyen megérthető. A példákat még sokszorozhatnám. A teljes népuralom megméretett és hiányosnak találtatott.

Megmértem azt, ami nincs és talán sohasem is volt. Beszéltem tiszta demokráciáról, pedig nyilvánvaló, hogy a legkezdetlegesebb társadalom is már emelt maga fölé, vagy engedett maga fölé nőni valamely hatalmat, amely ellenőrizte, irányította és esetenként útját állotta.

Az öregek tanácsa, a papok és varázslók tábora, a hadvezető és segédei, a legkiterjedtebb és legerőszakosabb család: egy csoport, amely erőszakkal vagy a társadalom hallgatóságos beleegyezésével a fő hatalmat magának megszerezte. A népgyűlés már nem irányíthatta korlátlanul a közösség életét.

Egyelőre nem fontos, hogy a hatalomra jutott osztály milyen jogcímet hangoztatott. Nem számít, hogy szavalt-

e már az egész javáról, az istenek parancsairól, s ha igen, őszintén hitte-e, amit hirdetett, s azt megvalósítani törekedett-e. A vezető osztály kialakulása mindenképpen előnyös volt a társadalomra, még akkor is, amikor az hatalmával embertelenül – vagy emberileg – visszaélt. A példát ismét a mészköi egyházközség életéből veszem. A hurkalyuki nyilak haszonbére megállapításánál a közgyűlés minden tagja érdekelve volt. Eredmény: olyan alacsony összeg megszavazása, amely nemcsak a valóságos értéknek nem felelt meg, de az egyházközségnek mint magasabb célra hivatott intézménynek a legelemibb érdekét sem vette tekintetbe. Az 1817-es kőhajigáló háború alkalmával a diadalmas mészköi demokrácia pár hét alatt elköltötte, elpálinkázta, elvendégeskedte az eklézsia egész évi jövedelmét: a pohár és tányér egyformán körbejárt mindenkinek. A tiszta népuralom nem gyűjt, csak költ – a sokat emlegetett ősi keresztény kommunizmus sem volt ennél különb. Jeruzsálem vagy Mészkö, mindegy az. A népies angol szocializmus lehangosabb követelése ottlétem idejében a vagyon felosztása volt. Mindenki biztosítani akarta a neki járó részt. Nehogy a másik többet kapjon! Osszák ki mind: hát a maradékra ki teszi rá a kezét?

Az uralkodó osztály is önző, mint az ember. De neki nem kell osztoznia; ő okosabban gazdálkodik. A legtöbbször felhízlalja a tehenet, mert többet akar tőle fejni. A maga részét kiharítja: maga munkát nem végez, adót nem fizet, katonáskodik, hogy a zsákmány az övé lehessen s mert fegyvert adni a jobbágyai kezébe nem mer, de egyébként a tömegetől munkát, odaadást, adót követel eleget. A köznek s az egyéneknek még mindig több marad, műveltség, művészet szebben virágzik. A demokrácia csak parasztdemokrácia lehet; nyers, anyagias, alig élő, műveletlen. Hogy a tömegek képességeik csúcsteljesítményét nyújthassák, ahhoz az kell, hogy valaki vagy valakik megnyergeljék.

Előbb-utóbb a kiváltságos rendek, akik a hatalmat már a kezükben tartják, mert valamely helyzeti előnnyel, földbirtokkal, ranggal, szolgák seregével, gyárakkal vagy pénzzel rendelkeznek, meg fogják magyarázni szépen, hogy ők az uralmat miért nyerték el, s esetleg azt a fáradtságot is veszik maguknak, hogy azt be is bizonyítsák. A legkönnyebb, persze, Istenre hivatkozni. Az eltartott papság tud szót szóra mondani; igazol mindent hűségesen. Később új divat köszöntött be. A hatalom forrása a nép. Ez a hivatkozás még zseniálisabb, mint az előbbi, mert ezt a papok és kuruzslók tekintélyén túl is bizonyítani lehet. Lám a szavazóládákhoz engedtünk titeket, emberek! Azoké lesz a hatalom, akikre azt ti ráruháztátok. A nép aztán megbízza a hatalmasokat, hogy járjanak el az ő nevében. A megbízott urak pedig azután még merészebbek, mert szabadságlevelet kaptak.

Teljesen hiábavaló olyan rendszer kitalálásán törni a fejünket, amely a valóban és kizárólagosan a nép érdekében munkálók hatalomra jutását eredményezze csalhatatlanul. A szabadalmi hivatal az ilyenfajta bölcsek kövére, megváltó politikára, mindent elintéző törvényre is olyan tilalmat kellene hogy helyezzen, mint amilyennel elvette az örökmozgó gép s a kör négyesítésére föltalálóinak a kedvét. Tekintve azt, hogy a valóságban a tényleges hatalom a legtöbbször úgyis a különböző érdekcsoportok erőviszonyai szerint gyakorlódik, általában egészen mindegy, hogy az ország királyság-e, köztársaság-e vagy pedig szovjet szövetség. A királyság jogcíme, ha a primitív vallás megfogalmazását átfordítjuk a mai gondolkodás nyelvére, elméletileg magasztosabb. Ha nem azt állítjuk, hogy a király Isten kegyelméből uralkodik, mert őt az Isten bízta meg a kormányzással, hanem úgy képzeljük el, hogy a király feladata az isteni cél megvalósítása, vagyis a népuralomnak az egyetemes végcél irányába való belevonása, akkor világos, hogy a népuralom legfelsőbb ellenőrzésénél és irányításánál éppen erre a szem-

pontra van szükség. Viszont a köztársasági elnök sem egyszerűen a nép választott megbízottja. A nép őt olyan magasan maga fölé emelte, s olyan kiváltságos hatalommal ruházta föl, hogy neki az országot az egyetemes célok irányába vonni éppen annyira jogában áll, sőt kötelessége, mint a királynak. Az a veszély viszont, hogy a legfelsőbb hatalom nem a legmegfelelőbb ember kezébe kerül, mindkét államformánál fennáll. Nem helytálló az az elképzelés, hogy a nép, a legtisztább választási rendszer mellett is, ki tudja választani a vezetésre legalkalmasabbat. Hiszen ha tudná, akkor nem volna szüksége arra, hogy föléje ellenőrző hatalom kerüljön! Ugyanezen ok miatt nem csalhatatlan a tetszetős szovjet tagozódás sem. A falu választja a községtanácsot, a községtanács a maga kebeléből küld ki képviselőt a megyei tanácsba, az ismét a tartományi gyűlésbe és így tovább. Igaz, e rendszer mellett több az eshetősége a kisembernek, hogy érdeme szerint feljebb kerül. A választásoknál is nem lélektelen tömegek kell hogy leszavazzanak ismeretlen jelöltekre, akiket csak a mellettük vert nagydob hangja szerint tudnak megkülönböztetni. De még így is ki állhat jót arról, hogy húsz ember maga közül a legmegfelelőbbet fogja feljebb küldeni? A történelmi véletlen bármely rendszeren belül értékes embereket juttathat az élre, vagy megverheti a nemzetet romlott, tehetetlen és telhetetlen vezetőkkel. Nem a rendszer teszi ezt. Néha kicsap a láng a nép testéből, magára ébred pár bátor ember, a helyes időben a helyes szót kimondja valaki. Nem lehet ezt sem előre tudni, sem előre elrendezni.

A mostani időben erőre kapott párturalmak, mint amilyen az orosz, az olasz és a német, szintén nem ajánlanak lényeges változtatást a kormányzás rendszerében.

A képviseleti rendszeren alapuló kormányzás az ország életét érintő terveket időnként az ország közvéleményének ítélete alá bocsátja. Ez az államügyvitel folytonosságát gyakran zavarja, s némely országokban, mint példá-

ul Franciaországban, lehetetlen állapothoz vezet. A párturalom hercege azzal érvel, hogy ő a néptől a megbízást egy bizonyos kormányzati előirányzat végrehajtására kapta, s ennek sikere érdekében nem engedhet meg sem ellenmozgalmat, sem pedig azt el nem tűrheti, hogy a nép maga az első nehézségektől visszarettenjen és meghátráljon. Sok tekintetben helytálló ez az érvelés. Nyilvánvaló, hogy valamely kísérlet érdeme egyik napról a másikra ki nem derülhet. Időt kell hagyni a nyugodt kivitelnek. Viszont a veszély is éppen ezen a ponton a legsúlyosabb. Mint minden kormányzati formánál, itt is azon fordul meg minden, hogy mifajta emberek kerítették kezükbe a hatalmat: becsületes szándékúak-e, vagy pedig az önzés felpuffasztottjai. Ha ez utóbbiak: nagy lehet a romlás. S még akkor is, ha a vezetők a legjobbat akarják! A korlátlan párturalom ugyanis maga akarja előírni, hogy az ország népe miképpen éljen. Ezáltal kizárja, ameddig a hatalma terjed, a társadalom szabad erőinek az érvényesülését. Ez komoly veszedelmekkel járhat. A társadalmi fejlődésnek megvannak a maga törvényei, amiket csak részint s esetleg egészen hibásan ismerünk. Az, hogy papiroson utópiákat tudunk kitervezni, amelyekben az embert olyan tulajdonságokkal ruházzuk föl, amilyeneket a kigondolt rendszer megkíván, s hogy papíron semmi akadályja sincs annak, hogy az így megszerkesztett társadalmi gépezet működjék, még nem jelenti azt, hogy a hús-vér ember egy ilyen rendszerbe belegyömöszölhető. És hiába állítjuk oda az egy nemzedékre szóló kényszeruralom szükségességét, amely idő alatt, föltételezzük, a nevelés az embereket teljesen a megvalósítandó rendszer képére fogja átalakítani. A nevelés erre nem képes, és nagy vigadozással örvendjünk ennek! Ha az iskola azt tudná tenni velünk, amit a hatalom birtokosai számításba vettek, akkor ma értelmes, önálló gondolkozású ember nem volna sehhol található. A nevelés nem teremt új és másféle embert; az csak kettőt tud, vagy kihozza a rejtett lehetőségeket és

kifejleszti azt, ami a gyermeki lélekben ott szunnyad, vagy pedig eltorzítja azokat, és megakadályozza azok tiszta érvényesülését.

Bármilyen rendszernek az emberre való kényszerítése azzal a veszéllyel jár, hogy azt torzzá, csökevényessé és zavarossá teszi. Átalakítani nem tudja, csak megrontja. Kivéve azt az esetet, természetesen, amikor a kényszerítés a fejlődés tényleges irányában történik – de még akkor is az iram erőltetett, s így káros lehet. A felelősség azonban óriási: honnan szerezzük meg a bizonyosságot, hogy az általunk helyeseknek elfogadott történelmi és fejlődéstani adatok alapján elképzelt rendszer valóban a tényleges fejlődés irányába esik? Még a legteljesebben kimerített tudományágak területén is kényes az ilyen következtetés, hát az emberi fejlődés tekintetében, amelyről a tudásunk még olyan kevés és olyan ellentmondó!

Nem abban van a hiba, ha elképzeljük a fejlődés kialakulását, s annak megvalósulását öntudatosan is elősegíteni kívánjuk. A kényszerítésben van a hiba. Nekünk egyébhez nem lehet jogunk, csak a kipróbáláshoz. S még annál is meg kell engednünk az esetlegesen szükségesnek mutatózó változtatásokat, eltéréseket az eredeti tervtől.

Kockázatos, veszedelmes játék a párturalom. Néha szükséges lehet, de szükségét túlélheti. Általában meg lehetünk elégedve a felülről ellenőrizett népuralommal, amely egyrészt alant elégséges szabadságot enged az új vetés kikelésére, amire senki sem számíthat, másrészt pedig erőt is mutat, hogy a népet munkára serkentsse. Az ne fájjon nekünk, hogy az uralkodó csoport, akárhogy nevezze is magát, akárhogy is került a hatalomra, még ha a mi szavazataink révén is, a maga érdekét nézi legelőször. Ez másként nem lehet, ez ellen küzdenünk kell, s ugyanakkor bele is kell törődnünk. Ma az ember ilyen. A legzöngősebb, legpénzesebb, legfelfújtabb, legromlottabb csoport is több jót jelent a társadalomnak, mintha a nép

felett semmi ellenőrző hatalom nem volna. Hogy magának szerezhessen, a hatalom rendet fog tartani, ügyel a vagyonbiztonságra, iskolákat állíttat fel, egészségügyi szolgálatot szervez, szövetkezeti törvényt alkot, szavazatokat szerez. Jó ez nekünk. Tudom, hogy ez meg az a fő-fővalaki sikkaszt, de a törvény a faluban csodákat művel. Jár a csendőr, a nép a sáncokat kiássa, a sertésvészes ólakat bemeszeli, a veszélyt tovább nem terjeszti, az utakat poronddal meghordja, az adóját megfizeti, a körorvos járvány jöttén az iskolát bezárja, a tanfelügyelő megtölti. Jaj, mi lenne, ha törvény nem lenne!

Ám küzdjünk az uralkodó és kormányzó csoport közérkölcse megjavításáért, a közdelem ne szűnjön meg soha, de magunkban érezzük mindig, hogy jól van úgy, ahogy van ott felül. Isten úgysis alulról mutatja meg az erejét.

Lassan nő az ember szeretete. Már nemcsak önzés, már törődés is. A szomszédját jobban szíveli, megsajnálja a szerencsétleneket, odaadja az ökreit kóréhozni ingyen annak, akinek nincsen. Ez a szervesen növekedő szeretet előbb a kicsi világban, a faluban tűnik elő, mint a lidérc-láng. De már ki lehet tapogatni.

Ne törd a fejed, ember, hogy miképpen kormányozd el a világot! Játszi könnyűséggel oldja meg a kérdés magát, ahogy az élet érik. Itt alul kezdjük keresni az isteni megoldás nyomait. El ne rontsd a fejlődő, friss hajtást erőszakos kézzel! Magától áll össze az ember, mert új belső kényszer hajtja. Isten fogja kormányozni az embert, és minden kormányzó úrnál jobban, mint a méhek és a hangyák társadalmát.

A VIDÉKFEJLESZTŐ

A falusi tervgazdaság

Valósággá csak az válhatik, ami az isteni élet útjára ráakadt. Ami azon az úton jár. Az magától jár, mert viszi a dolgok természetete.

Méskőre jöveletem első pár hónapjában négyéves tervet dolgoztam ki. Az efféle tervkészítés benne volt a levegőben. Az oroszok ötéves terve már kinőtte a gyermekcipőket. A „tervgazdaság” hívói minden országban megszaporodtak. Az én természetem olyan, hogy hamar behódolok mindennek, amit egészségesnek tartok. Nem baj, ha divat is. Ami jó, annak az sem árthat, ha felkapják egy tavasszal, s elejtik ősz jöttén. A kalap nélkül való járás is divat volt, amikor magamévá tettem; a vegetarianizmus is, kicsiben. De míg a csak divatot majmolók ma már kalapot viselnek s csirkét öletnek, én hűségesen kitartok a helyesebbnek talált elvek mellett.

A tervgazdaság föltétlenül célszerű a mai korban. Átmenetet kell építenünk a régi és az új között. Az orosz kommunizmus megpróbálta az új megvalósítását szinte egyik napról a másikra. Nem sikerült. Az élet erősebbnek bizonyult a papíron elképzelt terveknél. Az ötéves terv annak beismerését jelentette, hogy az újat, mint végső célt, csak fokként lehet megközelíteni.

Nem az a lényeges, hogy a kitűzött cél a kommunizmus legyen. Elhítetjük magunkkal, hogy a kapitalizmusnak valamelyes megjavított alakját akarjuk. Vagy valami szövetkezeti világról álmodozhatunk, amely a kisembereket teszi a helyzet uraivá az aljtól a tetőig. Kinek-kinek a maga feje, vérmérséklete és előítéletei szerint. A módszer a fontos. Kitűzni előre, hogy amit akarunk, azt milyen sor-

rendben szeretnők megvalósítani. Az első évben csak keveset. Majd lendületbe jön a munka; a második évben már többre lehet vágyani. Az egyik évben ezen az oldalon emelni, a másik évben a másikon.

A tervgazdaság két lábbal jár. Ha meg vagyunk győződve arról, hogy a dolgok nem folynak hibátlanul, hogy engedve mindent a maguk mentére, előbb-utóbb vesztébe rohan a világ: teljes jogunk van új célt kitűzni az emberiség elé. A másik láb a kényesebb. A tervgazdaság végrehajtói célokat tűznek ki, sorrendet állapítanak meg. De erőszakolni semmit sem szabad. A helyzettel, az erőviszonyokkal, a lehetőségekkel mindig számolni kell. Sohasem szabad a lefektetett tervhez végsőig ragaszkodni. Esetleg új alkalmak nyílnak, előre nem látott körülmények állanak elő: valami a tervből lehetetlenné vált, vagy esetleg merészebben vihető keresztül. A végső cél elképzelése is megváltozhatik. Ahogy a munka megindul, a dolgok mozgásba jönnek, a tényezők lendületre kapnak, tisztábban mutatja magát az élet természete. Ma minden célt úgyis azzal a megokolással tűzünk ki, hogy a fejlődés iránya arra vezet; de ez csak a következtetés lehet megelőző élettapasztalataink alapján. A megállott, sekélyen folyó élet csak kevés jelt vet föl annak megítélésére, hogy merre tör. De hajtsuk csak meg, akármilyen irányba, nekilódul, s akkor csodálkozva vesszük észre mélyen rejtőző erőit, elvégeztetett útját.

Véglegesen és megváltoztathatatlanul vallásos vagyok: hiszek a dolgok, a világ, az élet célzatosságában. A tudatosság is célok után kutat, s a felületes elme talán máshol célra törekvést nem is lát. De a tudatosság csak mintegy tükörben csillogtatja a világ mély, elrendelt céljait. Amíg fejletlen: torz tükröt tart Isten felé. Terveket sző, elképzel, megvalósításhoz kezd, de ügyetlenül csak összezavarja az élet szálait. Valósággá csak az válhatik, ami – véletlenül vagy a tökéletesülő elme igazabbá való belátása következtében – az isteni élet útjára ráakadt. Ami azon az

úton jár, az magától jár, mert viszi a dolgok természete. Csak az az igazság, ami könnyen valósul meg, ami magától terjed, mint a futótűz. Amit alá kell támasztani, védőművel ellátni, kierősztatni, az nem az isteni élet része. Amit csendőrszurony, szovjet katona őriz, még ha egy nemzedék után, mint betonépítmény mellől az odátákolttartódeszkákat eltávolítani is ígérik a kikényszerítő, formába szorító hatalmat – az össze fog dőlni magától egyszer.

Semmit sem tartok helytelenebbnek, mint fájdalommal és erővel elnyomni belső ösztöneinket. Lehet, elmével elképzelem, miképpen hozzam összhangba azokat életem magasabb lelki rétegeivel. De az már úgyszólván benne van a dolgok természetében, hogy az összhang – tökéletesen és véglegesen – megteremtődjék. Ám tűzzem ki az utat. De ha nehezen megy, ha ösztöneim tiltakoznak, hagyjam abba. Az összhangot más úton kell keresnem.

Semmit sem tartok veszedelmesebbnek, mint vérrel, tűzzel és vassal vezetni rá az embereket a jóra. Lehet, papíron kiokoskodjuk, milyen volna a legészszerűbb, leggazdaságosabb társadalmi rendszer. A termelésnek, eloszlásnak pompásan egybevágó, igazságos módjait lehet megszerkeszteni. Ám tűzzük ki célul az új társadalmi rend megvalósítását. De ha az elérése leküzdhetetlen akadályokba ütközik, ha tiltakozik ellene az ember ősi ösztöne vagy kifinomult igényessége: hagyjuk abba, vagy változtassuk meg a célunkat. Az Isten az élet erején keresztül vétőt mondott ellene.

Az igazságot, a legfőbb jót nem az emberi elmében, mint a világtól külön vonatkoztatott, a világot szemlélő és ítélő tükörben kell keresnünk, hanem a valóság egészében. Megpattan, megfog a képzelete az elmében, s beigazolódik a történet életben. A könyvek tudói nevezék ezt pragmatizmusnak, ha úgy tetszik. Lehet, hogy az. James filozófiáját sohasem tanulmányoztam eléggé ahhoz, hogy az azonosságot állíthassam vagy tagadhassam. Nem fontos. De az igazság keresése kísérletezés. Meglá-

tás, célkitűzés, kipróbálás, tanulságok levonása, a cél módosulása ezek következtében, újabb elindulás. Az élet mondja ki a végső szót.

Ilyen alapon állítottam föl a négyéves tervet Mészköre jövetelem után nemsokára.

Valamerre elindulunk; jobb tudni, merre, mint nem; még jobb előre kiszámítani. Az élet majd megmutatja, mit lehet és mit nem lehet.

A kis negyedívre leírt sorrendet senkinek sem mutattam meg, csak a feleségemnek, s őt is megkértem, felejtse el azonnal. Az a két oldal nem is mondotta volna el senkinek, hogy a tervek mögött milyen fajta életet idéztem. Nem is hitte volna senki, hogy egy ember, egy falu, tíz falu olyan életrendszert merjen kialakítani próbálni, amely új és kielégítő tudjon lenni mindenki számára. Hiszen a jelenlegi rendszer keretein belül álmodni sem lehet valami gyökeresen újról és jobbról! Az a magántulajdon és a tőkés gondolkodás alapján áll. Bármilyen kísérlet csak ezekre építve valósítható meg ma, az tehát csak toldozása-foldozása lehet a meglévő rossznak, míg a szöveget a foltokkal együtt szétmállik.

De ezt nekem, aki Hollandiában kis kommunista telepet látogattam meg, s tudtam tíz másról a tíz év előtti Németországban, hiába bizonyítja száz közigazdász.

A „mai rendszer” tág keret, amelyben minden elfér.

Jogilag semmi sem akadályozza meg az embereket abban, hogy össze ne álljanak tízen, húszan, százan, ezren, egybe ne szántsák földjeiket, el ne osszák terményeiket, közös lakásokat ne építsenek. A palesztinai új zsidóság az angol törvények védelme alatt tetszése szerint alapíthatott magángazdálkodáson, szövetkezeti összefogáson és kommunista elveken alapuló telepeket. Mindössze arról van szó, hogy a törvény erejét senki igénybe nem veheti ma, hogy embertársait falankszokba kényszerítse. Viszont a törvény arra sem kényszerít senkit, hogy odahagyja a különféle közösségeket, részvénytársaságokat,

földbérlő, termelő szövetkezeteket, és szigorúan a maga szemétdombján turkáljon. Nem, a törvénnyel nincsen baj. Az, ha a zsidó kommunista telepen valaki szerződésbe lép az egészszel, és azt megszegi, éppen úgy háta mögé áll a közösségnek jogai kivívásában, mint a szomszéd telepen a kis földesúrnak, hogy az arab paraszt neki a kamatot megfizesse. Csak egyet nem tesz meg a törvény. Nem töröli le a táblát újrakezdéshez. A történelmet nem lehet visszacsinálni. Ha ezer évvel ezelőtt az emberiség jónak látta a nagy, Isten ege alatt elterülő földeket táblákra osztani, s mindegyikre teljes joggal, mintha azt a darabot az Isten neki teremtette volna, rátelepíteni valakit; s ha az idők folyamán a földeknek végére jutott országán belül sok a nemzet, nem oszthat már minden új igénylőnek, míg egyik-másik úr a földjeit be sem láthatja: ez valóságos, véres, végbement történelem, nem pedig játék, amit, pü-pü, nem jár! kezdjük újra! egy tollvonással el lehet törölni. A folyó sem kanyarodhatik vissza, ha vakvölgybe vette útját, hanem erőt gyűjt, sziklát mos, hegyet bont, amíg meg nem nyílik előtte az út.

A törvény igaz, mert tudja, hogy az ezer esztendőnek nem tévedhetnek. Arra jött az élet, amerre jönnie kellett. A tovább azon túl vezet. Hogy a mindenkinek szabad élet, az osztatlan erdők, folyók és tengerek után jött az egyének földszerzése, földőrzése, az mindenségi törvény kellett hogy legyen. Amikor – még az egyéni különérdekűség tudatának kialakulása előtt – az egyén a többé-kevésbé tiszta vérvörösségen alapuló törzsnek volt odaadó tagja, a törzs már lekötötte és védte a maga vadászterületét más, betolakodó, idegen törzsek ellen. Magántulajdon volt az is, egy törzs magántulajdona. És törvényes, mert a törzs magán túl mással egynek magát nem tudta. Majd a fejlődés új szakasza, fordulópontja következett: az egyéni öntudat, különérdekűség megfakadása. Az egyén már magának, cselédeinek, családjának védi a világ egy darabját. Gondja többé mások életével nincsen. Ahhoz ragasz-

kodek, mert saját életét biztosítani akarja; azt növeli, mert tetszik a gazdagság és a hatalom. A mindenség nagy regényének egy fejezete. Folytatása következik. Az egyén megtágul. Társadalmi érzéke, a szeretet, amely őt másokkal azonosítani képessé teszi, mélyül és szélesedik. Ami az övé, az a másé is. Nem mindenkié. Nem tud ő még egy százmillió állam fogaskereke lenni. De talán a szomszédjával összefogja a teheneit, és úgy szántják meg a földjeiket. Ad neki vetőmagot, s a kalangyák neki is ígérnek. Esetleg zsebébe nyúl, hogy új iskolát építeni segítsen a mások gyermekeinek. Akad már olyan is, aki még nagyobb ölü. Lassan és egyenetlenül nő az ember szíve. A tömegek talán még mindig a legszűkebb egyéni érdekek harcosai. Ki az a merész, aki ezeket és mindenkit egyszerűen a közös gazdálkodás alapjaira akarja átváltani?

A mészárosi négyéves terv lényege ebben állott: megállapítani először, hogy melyik ember milyen viszonylatban mennyire képes a maga érdekét a másokéval együtt szolgálni. Helyzetrajzát adni a szeretet szövevényes útjának. Azután pedig meghagyni az egyént magának ott, ahol mást nem szívélhet. Egybekapcsolni őt másokkal, annyival és annyira, amennyivel és amennyire őt abban a viszonylatban ténylegesen kifejlődött, vagy kevés nevelői munkával kifejleszthető társadalmi érzéke képesíti. Talán messze nem lehet még vinni őt ott, ahol a föld tulajdonjogáról van szó. Talán szívesebben lép közösségbe egyes munkaeszközök, gépek vásárlásánál. Műveltség szerzésénél talán elmegy a közös eljárás legvégsőbb határáig. Talán búzát és kukoricát nem termel együtt másval. De esetleg egybeáll száz társával, hogy vajat gyárthassanak. Minden ember más és más mértékben. Ezeket szem előtt tartva, kereteket kell nyújtani, hogy azokon belül a ténylegesen kifejlődött társadalmi készség érvényesülhessen. Mindent nem szabad egy kaptafára húzni. Nem fogjuk alapjává tenni „rendszerünknek” sem a magángazdálkodást, sem a szövetkezeti mozgalmat, sem a

kommunizmust. Mindent ott és annyiban, ahol és amennyiben a szeretet fejlődése azt jogossá, sőt szükségessé teszi. Azt papíron sem igen lehet; azt az élet fogja megmutatni. Egyes határvöveket előre látunk, de a föld elnyelheti őket, amire odaérünk. A munkánk azonban nem nehéz, inkább érdekes. Ami nem valósul meg könnyen, az nem is igaz, tehát érte küzdeni nem szabad.

Úgy tűnhetik föl, hogy a mészköi négyéves tervnek ezek a kiindulásul szolgáló alapelvei egyetemes megváltást nem ígérhetnek az emberiségnek. Ezt csak valami mindenre egyképpen találó, mindent egyszínűen elintéző rendszer merheti, amely a maga egyszerűségével, bonyolódás-mentességével a legkönnyebben ébreszthet bizalmat az emberekben. A keresztény felsóhajt: ha mindenki szeretné minden embertársát! A kommunista el van szánva: állami tulajdonba és kezelésbe kell venni a termelés és szétosztás eszközeit! A fasiszta fölényeskedik: hagyni kell az egyéneket, hadd húzzák az élet szekekrét. Az állam a bakról gyepelével és ostorral igazítja útra azt, aki kiugrik a hámból vagy félrehúzó. A szövetkezeti vezető bizonygat: önkéntes egybefogással, kis társadalmi egységekkel kell szabályoznunk az életünket. De ezek a rendszerek a vak öröm ujjongásai, aki kitapogatja a ropant élet egy puha szegletét, s most azt hiszi, hogy egyképpen járhat mindenfelé. Hát nem szeretheti minden ember minden embertársát! Hát nem tűrheti a csontunk s a vesénk, hogy állami hivatalnokok rabszolgái legyünk minden lépésünkben. Az élet nem egysíkú, nem egyszínű, nem egymélységű. Életlehetőséget, biztonságérzetet, teljes életalkalmat kell szolgáltatni; ez kézenfekvő. S az is igaz lehet, hogy a minden ember külön életakarásától haladunk az emberek szeretetközössége felé. De ezen az úton, mint a lóversenyjáték apró alakjai, más és más helyzetben áll minden ember, minden viszonylatban. A sokféle rendszer rendszere a rendszerünk. Meleg kendőt a fájós fognak, hideg vizet a hűlésnek, koplalást az elron-

tott gyomornak, bő zsírt a tüdőbetegnek. Ma is csak ilyen módon folyik, ebben az irányban keres gyógyulást az élet. Intézményesen kell megerősítenünk, megszerveznünk ezt a törekvést. Sokfélesége szerint sokféle szervezetbe találjon bele az ember. Ezeknek a sokféle feszültségű és színű, de haladásukkal mind egy irányba néző intézményeknek a kialakítását szándékozta munkába venni a mészköi négyéves terv.

Éppen hat évvel ezelőtt.

A mészköi négyéves terv

Öt gazda föliratkozott. Sietve egy tehenem lábát törte, hogy első lehessenek a biztosítási díj fölvételében. Ha a tehenem lábát nem törte volna, a mesém még eddig sem tartott volna.

A mészköi „négyéves tervet” sohasem szántam valami elhatározó fontosságú törvénynek, amelyhez minden körülmények között ragaszkodnom kell. Magamnak készítettem, másnak sohasem mutattam meg; nem is beszéltem róla. Nem tudom, honnan vehette hírét egy Szatmár vidéki gazdakör. Nekik sem küldtem el: hiába kérték. Sohasem cselekedtem okosabban. Hiszen az nem is lehetett más, mint egyes gondolatoknak laza, sok tekintetben rendszertelen és hiányos összefüggése. Ez is jó volna, arra is szükség van. A tejszövetkezet létesítését illesszük be az első esztendő pontjai közé. Vidéki gazdasági tanácsadót elég lesz, ha a negyedik évben kerítünk. Tapasztalat híján, még az innenső parton állva, nem is kívánhattam magamtól, hogy az élet belső összefüggéseit tisztán megérezzem, s olyan tervet tudjak kidolgozni, amely az elképzelés szerint pontosan megvalósítható is legyen.

Azt sem próbáltam eldönteni, hogy mi a legfontosabb a tennivalók között. Úgyis az alkalmak döntenek el, hogy mit

lehet. Hiába pazarlunk el sok szép erőt, mint az anya, aki először az idősebbik leányát akarja férjhez adni. A szegény diák is néha az új nyakkendőket veszi meg először, ha bálba készül, csak azután a tankönyvet. Lám, az első évről a cséplőgépvásárlás magától kínálkozott, pedig maradhatott volna későbbre is, ami a fontosságát illette. A tejszövetkezetet pedig hiába tettem az első sorba; az a második évben is csak nehezen indult meg, s csak a harmadikban vált valósággá.

Azzal pedig, hogy a tervek már az első négy évben rendszeresek és kimerítőek legyenek, nem sokat törődtem. Mint a műkedvelő tájkertész, aki a főbb pontokat elrendezi, főleg azokat, amelyekre a ház erkélyéről elláthat, s az időre bízza, hogy rendre mindenütt kiteljenek füvel, virággal, gyommal, én is megelégedtem azzal, hogy némely kérdéseket elővegyek s megoldani próbáljak. Hogy például a föld tulajdonjogával és elosztásával mi lesz, arról korai még gondolkozni, mert vele kapcsolatban a legmakacsabb emberi ösztönök harcát idézhetjük föl. Mindenre reákerül a sor: arra is, amiről elfeledkezünk. Az élet hurcolja magával azt is, amihez mi hozzá sem férhetünk. Annakidején meglepődtem, amikor külföldi utamból megtérve a kolozsvári tűzoltótornyot megpillantottam. Hát én arra sohasem gondoltam, s lám, mégis fennáll! Így lesz még nekünk sok boldog meglepetésünk.

Sohasem vettem a mészakői négyéves tervet túlságosan komolyan: de azért az első esztendő mégis nagy mértékben, előírászerűen folyt le.

„Jégbiztosítás – Gazdaköri cséplőgép – Tejszövetkezet – Búzavető gép – Mútrágya – Gyümölcsfaültetés – »Főtér« parkírozásának előkészítése – Vívezeték – Téltanfolyam a faluban – Nőszövetség.»

E pontok közül három ceruzával át van húzva. A tejszövetkezet, a falu közepén éktelenkedő nagy, üres, dombos térség rendezése és fásítása, valamint a falunak vízveze-

tékkal való ellátása elmaradt. Ezek helyett, ügyesen megpipázva, mint a tintával írt sorozatban a megvalósított esetek, a következők állanak szintén ceruzával írva: „*Nemesített vetőmagvak – Körhelyiség – Állatbiztosítás – Vegyes dalárda.*”

Különös idegenszerűséggel jelennek meg előttem az egyes képek.

A biztosító társaság tisztviselője csak azt várta, hogy a kukorica szárközépig érjen, s a búza titokban a kalászhányásról álmodozzék. Ott ültünk a régi papilak tornácán. Akkor még a díjlevélben biztosított papi földek neveit sem tudtam. Talán Zsiga bácsi, talán a tanító segített. Mennyire biztosítom őket? A tisztviselő nagy termést remélt, pompás árakkal. Egyelőre csak az volt biztos belőle, amit százalék szerint fizetnem kellett érte, s az érzés, hogy engem a fekete fellegek megijeszteni nem fognak. Még ki biztosít a faluban? Akadt még egy-két gazda. A második évben is találkozott; talán a harmadikban is. De azután a pénz megbolondult; a váltók hitelüket vesztették, s a gazdák maradtak az ősi félelemmel.

Más.

A „dombon” körben álló gazdák. Az bizony jó volna, cséplőgépet vásárolni. Daczó Imre, maga tanulja meg a gépészi mesterséget. Nem kell várni a síkföldi gépekért. El kell menni Kolozsvárra gépnézőbe. A gazdaköri alelnököt lebeszélte a felesége. Gálfi József gyűjteni indult; cseréljen csizmát, jöjjön velünk. Kicsit drágák a gépek. A cselédem, Rózsi, gyűlést járt el az estére. A papilak tornácán a rádió Mozart-szimfóniát zúgatott. Tizenkét gazda elhatározta, hogy a gépet megveszi, ha 25-30 jótálló akad. Ma bejárom a falut aláírásokért. Harmincnyolcan vagyunk! Teljes felszerelés, teljes költség százhatvannégyezer lej. Ötven gazda. Szentmihályról átkerékpározott Vass András. Ők is abban járnak, amiben a mészköiek. Torda megyében a cséplőgép-tulajdonosok kartellbe léptek. Búzát 16, parasztgabonát 20%-ért csépelnek. Gyűlést

hívatott délutánra a csűrbe. Mire beérkeztem, a szentmihályiak már megegyeztek Demeterrel. Tíz százalékért mindent. Ez is eredmény. Esténként a mészkőiek tovább gyűléseznek a tornácomon. A rádió messze elhallatszik. Néha az udvar is tele van, annyian hallgatják. Mára várjuk a cséplőgépet.

Más.

Három kezes kerestetik. A Mezőgazdasági Kamarától részletfizetésre tizenegysoros búzavető gépet lehet venni. Pár év alatt kikeressük az árát. Használati díja holdanként negyven lej és első alkalommal a vetésnél megtakarított búza. Nem a mi határunkra való ez, tiszteletes úr! Kétezer lej árú búzát takarítottam meg vele, Feri, az éhmezei öt hold földemen. Csakhogy a földet el kell ám készíteni jól. A göröncsökön táncol a gép; a levegőbe szórja a magot. Hát legalább rávezet a gép arra is, hogy ami a földnek jár, azt meg kell adni, becsületesen.

Más.

Használjunk műtrágyát. Már próbáltunk, tiszteletes úr, de nem vált be. Amolyan vöröses por; én búza alá szórtam; a sógorom kukoricához. Hát az baj, mert azt recept szerint kell használni. Más kell a búzához, más kell a kukoricához. A földeknek az étvágya is különbözik. Mást kíván a savanyú és mást a sós föld. Ezerkétszáz lejbe került a két mázsza: bizony én is ráfizettem.

Más.

A kőmáli szőlőhely tele szilvafával és fiatal nyári barackoltvánnyal. Domokos szegesdróttal körülkerítette: az üres helyekre húsz-huszonöt új oltvány kívánkozik. Valamikor az egész hegyoldal, szépen kitárt oldalakkal a napnak, hátat fordítva a Tordai-hasadék felől jövő hideg szeleknek, gyümölcsös kell hogy legyen.

Más.

Esti összejövetelek a papiakban. A Népfőiskola kezdte.

Más.

Előgyakorlatok a Nőkszövetsége megalakításához. Pár gyűlés után felrobban az egység. Hírek szállingóznak, hogy a víz az olajjal nem vegyül. Ki legyen az elnöknő?

Más.

Nemesített vetőmagvakat hoztattam Kolozsvárról, Budapestről. Egyik-másik bevált, ma is használja pár gazda az utántermését. A szójabab ébresztette föl a legtöbb érdeklődést; annak magjából sokan kértek. Kávé helyett megfelel. Az állatbiztosítást is megindítottam: igaz, kis lökést kapott, hamar megállón. A falu nagy papja, az öreg görög katolikus lelkész többször is megpróbálta már, de mindig siker nélkül. Nem iratkoztak föl elegen. Úgy pedig kockázatos a biztosítás, mert kár esetén egy-egy gazdára túl sok fizetés jut, amit nem lehet elbírní. Nekem kisegítő gondolatom támadt. Indítsuk meg annyi gazdával, ahány akad. De fizetni mindegyik csak annyit fizessen, mintha legalább nyolcvan állatra szólna a biztosítás; tehát egy állat után egynolcvanad részt. A kárvallott így kezdetben csak kevés térítést kap; de a biztosítók száma évről évre emelkedhetik, a végén zökkenés nélkül megvalósul a terv. Őt gazda fel is iratkozott. Sietve egy tehenem lábát törte, hogy első lehessen a biztosítási díj fölvételeiben. A tehenet levágattam, húsát, bőrét eladattam: a teljes értékig még fennmaradó tulajdonképpeni kárösszegnek mintegy tizenöt százalékát a tagok nekem megfizették.

Ha a tehenem lábát nem törte volna, a mesém még eddig sem tartott volna. Ezt volt az első és – egyelőre – az utolsó állatbiztosítási eset Mészkö községben. A társaság most a feltámadását várja.

Ezzel az első esztendő véget is ért.

A továbbiakban a darab papiros, amelyre a négyéves terv le volt írva, valahogy elbújt a levelek, kéziratok, jegyzetek halmazában, s csak most került elő emlékeztetőnek. Vedd számba, öreg legény, mit végeztél, mit meg

sem próbáltál. Hát jól van. Számoltassuk magunkat tovább!

„Öntözés a Hurkalyuki földeken – Napköziotthon – Templomépítés – Papilak-építés – Régi papilak átalakítása kultúrházzá – Villamosság – Gyümölcsfeldolgozás – Faluszépítés – Népfőiskola – Játsszótér.” – Ez volt a második esztendő előírása.

Sok hűhó semmiért! Hány gyűlésen beszéltünk, vitattuk az öntözés ügyét. Akkor még hímes tojás voltam: szépen bántak velem a hívek. Meg nem tagadtak semmit, csak ügyeltek arra, hogy sok bajt ne okozzak. Nem reám, de Kereki Andrásra förmedt türelmetlenül Samu bácsi: Mit okoskodtok annyit? Kereki András támogatót, és sokan támogattak. A közgyűlés belement abba, hogy a kutat a kert közepén megásassuk, a csatornákat a kert minden irányába szétvezessük – a saját költségünkön. Tordáról szakértő kertészt hozattam ki, a nyilak végeit bejártuk. Valami talán mégis lesz. Mégsem lett semmi. Olyan kevesen voltunk az öntözés mellett, hogy nem mertem a tényleges megvalósításhoz fogni. Maradjon el jobb időre, mint a vízvezeték és a villamosság.

A napköziotthon már fennállott – egy hétig. A tanító leánytestvére vállalkozott arra, hogy legyen a gyermekek kertésze. A templomkert oldalába pár szekér homokot hordattam. Abban építgetett, játszadozott az a pár gyermek, akit az anyja nagy féltve elhozott. De összetereelve tartani a báránykákat nehéz volt. A templomkert kerítetlen, kút a közelben, az Aranyos nem sokkal messzebb. Etelka állandóan az ujján számította, vajon átbújik-e az aranykapun ugyanannyi gyermek, ahányat neki a reggel számba adtak. Hol van Jolánka, hol van Pista? Míg érettük szalad, Lenke bújt el valamerre. Játéknak is unalmas volt ez, mert nem volt benne változatosság.

A templomot azonban megépítettük. A népfőiskola lendületbe jött, szépen kinőtte magát. A feleségem a télire Dániába utazott, a papilak egyik üresen maradt

szobáját átengedtem a körhelyiségnek. Hetenként három-négy estén gyűltek ott össze a legények és a fiatal házasemberek. Terven kívül vettünk magasnyomású gyümölcsfa-permetezőt, s az előző évben elmaradt tejszövetkezet alapjait leraktam. Nem volt ez az esztendő sem eredménytelen.

A harmadik és negyedik esztendő pedig kerékvágásba kapott, s ha az út nem is az előzetes terv szerint haladt, mégis út volt ez és haladás.

„Nyerscukorgyár – Kenderfeldolgozás és fonás – Fogyasztási és értékesítési szövetkezet – Hitelszövetkezet – Gazdaköri sertésenyészet – Gazdaköri baromfitenyészet – Traktor és más gazdasági gépek – Falu-város szövetkezeti kapcsolatok – Orgona.”

Bécs felől megindult a pénz összeomlása. Átterjedt az egész világra. Bankok kapuit bezárták, a hitel meghalt. Szó sem lehetett arról, hogy a pénzt, pénzt és tőkét kívánó vállalatokat, amilyenek ezen az 1932-re szóló előíráson egymás hegyén-hátán szerepeltek, megalapítani lehessen. Még jó, hogy orgonára templomépítés közben megjött a hívek étvágya, most az megvan: igaz, hogy abból a pénzből papilak kellett volna hogy legyen. Ami pedig a baromfiféléket illeti, a falu lassan átvette tőlem s román részről a volt bírótól a vörös izlandi fajták tenyésztését. Én ezeket a Hangya szövetkezetek révén szereztem be: ugyanakkor Tordáról fehér Leghorn-tojásokat is vásároltam. Hadd lássuk, melyik válik be jobban. Az olasz fehér tyúkok könnyen lefőzték barnás-vörös társaikat. Amíg az öt tyúkot s a kakast el nem adtam, tojásból a ház soha ki nem fogyott. De hiába, ha a falunak a vörösök tetszettek. Testes, szelíd állatok; van rajtuk mit főzni vagy eladni. Ez kell a kisgazdának. Egy nyáron két-háromszáz tojást is elcseréltem, hogy rászaporodhassék mindenki. Lőrinczi Laci megtanított, hogyan készítsék csapó fészkeket. Hat kis láda egybeszerkesztve; az ajtaja bezárul annak, amelyikbe a tyúk belebúvik tojni. Csendesen ül a

szalmán, várja az eredményt. Én pedig, vagy a feleségem időnként kieresztettük őket, s a tojásokra fölirtuk a tojó tyúk számát s a tojás keltét. Egész nyáron ilyen pontosan folyt minden: a tanító nem győzött csodálkozni.

A negyedik esztendő előírása rövid volt, de nagy kívánságú. „*Vidéki gazdasági szakértő – Kultúrház építése – Vidéki orvos szakértő – Téli fürdőház – Gazdaköri kovács-, asztalos- stb. műhelyek.*”

Gazdasági tanácsadót már 1932-ben alkalmaztunk. Orvost 1934-ben. A megnagyított iskolába azzal a gondolat-tal állítottam be gyalupadot teljes felszereléssel, hogy azt mindenki használni fogja majd szükség szerint. De a kultúrház s a téli fürdő még mindig csak álom. Ez a mérlege a mézskői négyéves tervnek.

Sohasem vettem túlságosan komolyan; bot volt csak, amelyre rátámaszkodtam néha. Mégis tisztességet teszek neki azzal, hogy elszámolok róla. Nem tartom hízelgéssel és meg nem érdemelt dicsérettel. Talán sem előbb, sem hátrább nem állanánk ma, ha össze nem szerkesztem hat évvel ezelőtt. Az valósult meg, amire az idők teljessége elérkezett: a többi csak addig élt, ha meg is született, ameddig gondomban tartottam, leheletemmel melengettem. Örömöm azért van, mert valami megindult, s az álmaim vele nőttek. Nyomokra kaptam, ösvénnyé tapos-tuk: út lesz belőle, már látszik. A népfőiskolázás az egyik ösvény. A tejszövetkezetből s a vidéki gazdasági tanács-adó alkalmazásából indult ki a másik. A hurkalyuki kertek alól szalad neki a harmadik, aki a földbirtoklás igazságát viszi. A jövőt is tisztábban látom. Vajon istenvölgyévé válhatik Aranyosszék?

Újabb ezeréves tervet kell szerkeszteni.

A Jancsi meg a Mihály

Amerikában futószalagokon mozognak előre a tejesüvegek. Erdély Amerikától nyolcezer kilométerre fekszik. Mészkon most bántják a papi családot, szolgástól, szolgálóستól, lovastól, szamarastól, szekerestől együtt a tejszövetkezeti mozgalom születési fájdalmai.

1930 őszén vettem Jancsi nevű lovamat s az 1931. év februárjában fogadtam Mihály nevű szolgálmat. Jancsi meg a Mihály, az együtt összesen annyi, mint tejszövetkezet.

Hát igaz, egyebek is kellettek hozzá.

A szelíd arcú Nyitrai Mózes, aki akkor diák volt, s most papnak tanul, azelőtt való ős elején végigjárta Torda sok utcáját s a cementgyári munkások házait. Kis cédulákat osztogatott, amelyeket opálográfon sokszorosítottam: „FRISS TEHÉNTÉJ NAPONTA HÁZHÓZ SZÁLLÍTVÁ. A mészközi gazdakör tejértékesítő szakosztálya minden reggel 9 órakor szállítja be a tejet Tordára. A vezetőség a tej tisztaságára és minőségére a legnagyobb gondot fordítja. A szállítás üvegekben történik...” Felírta ügyesen a jelentkezőket Mózes. Kitett az egész talán ötven litert naponta. De annyi tej nem találtatott Mészkon. Várni kellett tavaszig. Akkor meg a tordai rendelők olvadtak le kettőre. Két Márton: az egyiknek kellett másfél liter, a másiknak három liter tej. 1931. február 15-én indult el az első szállítmány: Mihály a Jancsival a kétkerekű kocsin bevitt Tordára négy darab egyliteres és egy darab félliteres üveg tejet, az én Piros nevű, Torockón vásárolt fekete tehenemtől. Az üvegeket a tordai üveggyárból vettem. Gyönyörű, egyenesen tejszállításra készített, vastag falú üvegek voltak, amelyeket kis, kerekre vágott kartonpapírral kellett lefödni. Olyanokat Torda még sohasem látott. Öröm volt reájuk nézni. A sűrű tejszín meggyűlt a nyakán

mindegyiknek. Onnan le lehetett olvasni mindjárt a tej minőségét is.

Két hétig így járt be mindennap Mihály Jancsival. Márciusban napi 20 literre szaporodott fel a tejszállítás. Az üzleti előirányzat szerint a tejüzem tartozott nekem a fuvarért s a széthordásért minden napra 50 lejjel. A tej kezeléséért, az üvegek mosásáért, megtöltéséért, bedugolásáért másfél literenként ötven banival. Az első fél hónapot nem számítottam, mert akkor csak az én tehenem szolgáltatta a tejet. De a második hónapra már elkészítettem a kimutatást.

1931. március hónapban szállítottunk összesen: 547 liter azaz 364,66 kupa tejet. Ezért a gazdáknak kifizettem kupánként 6 lejt, azaz összesen 2188 lejt. Ugyanazért a tejért a rendelők nekem tartoznak, s aki nem fizeti meg, azzal perelhetek én, kupánként 7 lejjel, azaz 2553 lejjel.

Kupánként levonatott tehát minden gazdától 1 lej a költségekre, ami kitesz összesen 365 lejt.

De mivel a 31 napi szállításért Balázs Ferenc mészköi unitárius lelkésznek, úgy is mint kinevezett főbolondnak s mint jövőnek kölcsönző számító gazdának, jár összesen 1550 lej, valamint a tejkezelésért 182, összesen tehát 1732 lej, amiből ő csak 365 lejt kapott meg, a tejüzem tartozik a fent nevezett lelkésznek (mely jó szokását mind a mai napig tartja) összesen 1367 lejjel.

Ez a tartozás minden hónapban növekedett.

Az előirányzat szerint akkor fizette volna ki a kupánként levont 1 lej a költségeket, ha naponta 150 liter tejet szállítottunk volna Tordára. Ez sohasem történt meg. Az áprilisi átlag 35, a májusi 52 liter volt. A csúcsteljesítmény azé a napé volt nyár közepén, amelyen a mennyiség kitéte a 87 litert! A tejszállítás nyolc hónapja alatt tehát a tejüzem fuvardíjban és kezelési költségben mintegy nyolc-kilencezer lejjel maradt adósom. Ehhez jár még a kontósoktól soha meg nem kapott mintegy másfélezer lej és a befektetésből: üvegek, tejeskocsi, tejesládák, gyűj-

tőedények stb. vásárlásból, a befizetett üzletrészeken és a megmaradt fölszerelés értékesítésén túl fennmaradó háromezer lej. Szép szám jött ki belőle: 13 000 lej. Ezt csak némiképpen enyhíti az a körülmény, hogy közben három tehenet fejtem, s így jövedelmem is akadt a ráfizetés mellett.

Nyolc hónap keserves kínlódása!

Este kezdődött a munka. A gazdák hozták az esti fejést. A gyűjtőedény ott volt felállítva a kicementezett pincében. Maga mennyit hozott, Gherán bácsi? Írtuk be a neve után a bemondott mennyiséget. Egy nap rájöttünk, hogy a mészköi gazdáknak nemigen esik jól a tejhordás, ha bár egy ujjal kevesebb tejet nem hozhatnak. Akkor meglepetésszerűen előbb mérőedénybe töltöttem a tejet. A huszonöt gazda között alig akadt egypár, aki a mennyiséget becsületesen kihozta volna. Kit csaltak meg? A tordai rendelőket? Őket nem, hiszen én a tejet üvegekbe azonnal kitöltöttem, vagy kitölttettem, amelyek nyakán hitelesen jelezve volt a liter vagy a fél liter. A naponta 3-4 litert kitevő kár teljesen engem terhelt, hogy a tizenháromezer lej ilyen csúnya szám ne maradjon, hanem legyen belőle bár tizennégy.

A gyűjtőedény rézcsapján keresztül a lámpa pislogó fényénél töltöttem a tejet az üvegekbe.

A pince közepén medence. Benne hideg víz. Az üvegeket beleállogattam. A nyári meleget jégverem nélkül is valahogy meg kellett csalni. Ami megsavanyodott másnap reggelre, az az én károm volt; hiszen kezelési költséget számítottam föl, vagy nem igaz?

Az is az én károm volt, amikor valaki állott tejet öntött a többi közé, s megrontotta vele az egészet.

Másnap reggel a kakasokkal kellett fölkelnem. Ki a hűvös nyári konyhába, nagy fakalapáccsal, éles acélcsővel vékony papírdeszkből kivágni az üvegeket lezáró korongokat. Már jönnek a gazdák a reggeli fejéssel. A gyűjtőedény kimosva és kiforrázva, akkor már ott állott

fenn a nyári konyhában. Újabb csapolás újabb üvegekbe. A pincéből felhordani az estélieket. Óvatosan, egészségügyesen megszagolgatni mindegyiket: vajon nem savanyodott meg benne a tej? Rápattintani minden üvegre a zárókorongot, ládába rakni őket. Mihály addigra már megetette, megitatta, megkefélte, befogta a Jancsit. Most még csak felrakni kellett a ládákat a kocsira, s a vizes lepedőket reájuk teríteni. Mehet a tejkülönítmény!

Eddig tartott az én feladatom. Délután kezdődött a feleségemé.

Mihály hozta a tejesüvegeket. Ha kedve kerekedett, valamelyik utcai vízvezetéknél már kiöblögette őket Tordán. De Mihály a kedvét a legtöbbször arra tartogatta, hogy hazafelé a kocsin leányokat hurcolgasson, s a kontósoktól fölvelt pénzek egy részéről velem el ne számoljon (tizennégy meg egy az tizenöt). A tejesüvegekkel telehordta a konyhát. A feleségem meglopta délutáni álmát; vizet kellett melegíteni, üvegeket mosni, tisztálni, forrázni, szárítani. Hát a vacsorával mi lesz? Bár egy tenyérynyi hely van-e a főzőkemencén egy láboskának? A nagy horgony gyűjtődényről nem felejtkezett-e meg? Szaladj, Rózsi, siess, amerikai feleség! Mindjárt este van, jönnek a gazdák a lecsapolt kupa tejekkel. Pálcát dug az asszony minden üveg nyakába, úgy mártogatja őket a forró vízzel telt fazékba. Mikor kiemeli őket, hányszor megforrázza az ujját a lecsepegő víz!

Amerikában futószalagokon mozognak előre a tejesüvegek, s gépek végzik a mosogatást. Erdély Amerikától nyolcezer kilométerre fekszik. Mészkőn most bántják a papi családot szolgástól, szolgálóstól, lovastól, szamarastól, szekerstől együtt a tejszövetkezeti mozgalom születési fájdalmai.

November hónapban beszüntettem a tejszállítást. A tej elapadt, a Jancsi újra csak harminc literrel kezdett a városba járni. Nem, Mészkőnek nem való a tejüzlet. Kevesen vagyunk hozzá. A nép egy része gyárakba jár, más

része bányász. Az alszegiek közel kapják Tordát a folyó bal partján; beszállítják a tejet maguk. A felszegiek kontóra hordják a bányászoknak. A tehenekkel is baj van. A legelő nagy, de hitvány. Tönkremegy rajta a jószág. Istállón nem lehet tartani őket, lucerna és lóhere nem a mészkeői határra való. Most megállunk a tejszállítással. De jövő évben, tavasszal újra megindulunk. Vajat fogunk készíteni. A friss tej szállításához úgyis csak nemzetgazdasági önzetlenségből kezdtem. A városokhoz közel eső falvak szállítsanak friss tejet, ezzel érveltem. Vajat készítsenek a hegyek közé eldugott, piacoktól félreeső községek. Hát ez elvnek és elméletnek helytálló és igaz is. Annyira igaz, hogy Tordát Torda maga, meg a közeli Alsószentmihály s a többi szomszéd falvak el is látják tejjel. Ott számítottam el magamat, hogy a közelséget kilométerekkel mértem. A százezer lakosú, földműveléssel alig foglalkozó Kolozsvárhoz a húsz-harminc kilométerre fekvő kalotaszegi falvak is közel esnek, míg a félig földművelő Tordától a nyolc kilométerre elterülő Mészkeő már távol fekszik. A friss tej szállításával megbuktunk. Vajat fogunk készíteni. Azt is csak addig, ameddig valamelyik szomszéd, jobban tejelő község étvágyra nem gerjed, s át nem kéri tőlünk a gépeket. Nem engedjük a leányzót meghalni. De a telet már jobb, ha átalussza!

A tejszállítás megszüntetésének mindenki örült; de Jancsi szinte megadta neki az árát.

Háromnegyed éve már, hogy a lovat saját céljaimra sohasem használtam. Most felszabadult a fogat; a feleséget vele vittem be Tordára, ahonnan együtt Kolozsvárra utaztunk (ő még tovább, Dániába). A ló két napig ott maradt Tordán, a cementgyári istállóban. Mikor visszaérkeztem, a kocsisok azzal fogadtak, hogy közben a Jancsi szinte elpusztult. Egyszerre csak leesik és kínlódik, nyög a földön. Felállni sem tud. Úgy húzták föl nagy nehezen. Megjártatták az udvaron. Kólikás. Tönkre van menve teljesen. Micsoda legény volt az a Mihály: hogy

tartotta? Amíg a ló tejjel járt be mindennap Tordára, addig megrázogatta beteg gyomrát futás közben, élt, ahogy élt. De most meg fog ártani neki a pihenés.

Két hétig azt hittem, hogy kifogyok a lovamból.

Nyitrai Zsiga volt a kicsi szolgálóm: ő azonnal jelentette, ha Jancsi fújni és sóhajtani kezdett. Akkor ki vele az istállóból, járatni az udvaron, körbe. Egy éjjel zajt hallunk. Ott fetreng a drága ló az istálló földjén. Szomszédok jönnek, csikorgó téli éjszaka, úgy emelik föl a gerendára kötött csigával. Az udvaron újra elesik. Aztán ráültetik Zsigát, kinyitják a kaput. Üssed, Zsiga, meg ne álljon! Addig él, amíg fut! Szegény pára, nagy szemével vádolja a világot, amikor visszaérkezik. Vezetjük a jászolhoz. Nem eszik. Miért is nem engedjük, hogy elpusztuljon?

De azután mégis előszedi magát. Húst rak magára. Füleit mozgatja. Ki hitte volna, hogy így helyrejjön? Már újra a régi, büszke Jancsi, aki úszik a levegőben, amikor a kétkerekű kocsi elé befogom. Mégsem végződött szomorúan a tejszállítás.

Csak a hírekkel van mindig baj.

Megállapítja mindenki, hogy üzletembernek való nem vagyok, s ez szomorú megállapítás akkor, amikor családosan magam is élni akarok, de még ezen kívül azt is eszembe vettem, hogy a falu s a vidék dolgán is lendítek.

Igaz volna ez, vagy a hírek hazudnak?

Merek és kockázatok, mint minden üzletember, amikor új területen jár. Nem félek az első év ráfizetésétől. A gyereket is dajkálni kell valameddig, csak azután tartja el az anyját. Hát jól van, tizenötezer lejt ráfizettem erre a milliósnak ígérkező üzletre: az aranyosszéki tejgazdaságra. Még a jövő évben is megkockázatok ötezer lejt, esetleg többet. Tejfőlöző gépet és köpülőt veszünk. Mi húsz ezer lejt akkor, amikor, ha a remények fele beválik, havi ötven, sőt százezer lejes fogalmat kell az egész vidékre kiterjesztett tejszövetkezetnek elérnie?

1932 tavaszán megvásároltam a köpülőt, a próbacsöveket. Tejfölözőről gondoskodnom sem kellett. Annakidején a torockói tehén borjának vettünk már egy kis méretűt, hogy lefölözött tejjel tarthassuk. Az már fel is volt szerelve a papilak tornácára. A vajgyúró padot egyelőre lapító helyettesítette: azt a pincében helyeztük el. A régi hívek, a tavalyról pénzt látott hívek azonnal csatlakoztak. Samu bácsi már nem kérdezte, hogy mit okoskodunk? Már az első nap, május 20-án ott volt a hat liter tejjel. A többi mézskői gazda is hamar észbe kapott. A negyedik nap megjelentek a felsőszentmihályfalviak Pálfi Miklós vezetésével. Augusztus 18-án pedig megjött az első kövendi fuvar 30 liter tejjel.

Ez az év már másképpen indult, és másképp is fejeződött be, mert be sem fejeződött, ma is tart.

Olyan vajmesterré váltam, hogy olyant Aranyosszék nem ismert: igaz, semmilyen sem ismert azelőtt, mivel a háború előtt hamar megszűnt sinfalvi tejszarnokot leszámítva vaját géppel Aranyosszéken még senki sem gyártott.

Könyvből tanultam a mesterséget. A gazdasági tanácsadónk ugyan adott tanácsokat, de azok veszélyeseknek és bizonytalanoknak bizonyultak. Mégis jó vaját készítettünk. Tordai orvos vevőink dicsérték erősen. Csak a beszállítással volt baj. Tizenkét esztendősi fiú a Lajos. Kosárban hordja a vaját Tordára. Megvannak a rendes vevők – a vaját is kontóra vittük, mint a tejet, de amíg Mészkről Tordára jut, a keserűlapi alatt vizes kendőbe csomagolt vaj ellágyul. Sebaj! Amit a vevők át nem vettek, azt átvette a Tordai Hangya Szövetkezet, amelynek üzletvezetője végtelen türelemmel segített át a kezdet nehézségein.

Két különlegessége volt ennek a hivatalosan még mindig meg nem szervezett tejszövetkezetnek.

Ellentétben a többi vajkészítő üzemekkel, én ragaszkodtam ahhoz, hogy a vaját közvetlen szétosztással egyenesen a fogyasztóhoz juttassuk. A tordai vevők előírták a

napokat, amelyeken egy-egy adag mézskői vajra igényt tartottak. Mi a kívánt mennyiséget pontosan helyhez juttattuk, illetőleg ezen erőlködtem, emiatt kínlódtam mindig, hogy a pontosság meglegyen. Nem volt meg mindig, baj volt elég mindig. A tordai háziasszony déli egy óráig reménykedett, hogy a vaj betoppan. Akkor szaladjon, vagy szalasszon valakit a boltba; pedig a dél-előtt fent járt a piacon. Volt harag és szidás. Lajos megkapta mindig, amit megérdemelt. Mégis a vevőink elég hűségesen kitartottak.

A másik jellegzetesség a zsebbe vágott. Most – okulva az előző év keserves tapasztalatain – megköveteltem a gazdáktól a kimerítő hozzájárulást. Szövetkezeti szellem, törődés még nemigen jelentkezett. Én voltam a szövetkezet. A begyűlt havi jövedelemből a havi kiadásokat levontam. Az adatokat mindenki ellenőrizhette. Aztán kiszámítottuk, hogy a tejet hány lejjel, hány banival lehet fizetni. De a pénzből tíz százalékot visszatartottam. Abból áll össze az üzletész, az alaptőke. S ha már összegyűlt? A tíz százalék mindig levonódik. Az a vidék szövetkezeti előhaladását fogja szolgálni. A szabályzat így szól: „Minden tag eleve tudomásul veszi a neki járandó jövedelemből 10% levonását, amelyből üzletésze befizetődik; az üzletész teljes befizetése után pedig a vidék szövetkezeti mozgalmait elősegítő, az igazgatóság rendelkezése alatt álló alap válik.”

Amikor a szövetkezetet áthelyeztük Kövendre – Sinfalva nem vállalta –, súlyt helyeztem arra, hogy a két jellemvonás az új talajba is átültetődjék. Fikker János kövendi unitárius lelkész konyháján történt meg az átadás. A tíz százalék levonásába belemegy-e mindenki? – kérdeztem. Az összegyűlt nyolc vagy tíz gazda belement mindenbe. Mégis föl kellett hagyni ezzel a lényeges alapgyűjtéssel. A tíz százalékot ugyan mai napig levonja a szövetkezet, a ténylegesen és hivatalosan megalakult szövetkezet vezetősége, de a kiadásokat abból fedezi, s így

az voltaképpen nem szövetkezeti adó már, hanem egyszerű és elmaradhatatlan üzletfenntartás. A vaj házhoz való szállítását is megszüntették. A tordai szétosztással megbízott volt gazdatiszt ráunt a dicsőségre, a vevők névsora is elkallódott, s a kövendiek kénytelenek voltak egy tordai román bodegással szerződni. De ha ez a két szerelemmel melengetett alapelv egy időre el is sikkadt, a tejszövetkezet maga fennáll, él, működik! Fikker János második apjává lőn. Most már az ő feleségén volt a sor, hogy panaszkodjék. János, János, soha itthon nem vagy, reggel a tejeket méred, este a fokokat számítatod! – De a szövetkezet nőtt, fejlődött, gyarapodott a keze alatt. Még meg is fiadzott; Bágyonban új szövetkezet alakult. Aranyosrákoson és Harasztoson magánkezek hoztak létre tejszövetkezeteket.

A tizenötezer lejes befektetés, íme, meghozta gyümölcsseit.

Ezt így tudtam én.

A hírharang azonban mást kongatott rekedten. Lássátok, minden népek és tanuljatok! A mézskői pap rajtasztott: lám, a kövendi milyen szépen vezeti!

Az bizony, vezeti s könnyű neki, amikor készen s szépen a konyhája asztalára letettem neki mindent.

Csak a tizenötezer lejes adóslevelet, a kezdet díját, a befektetések lelegejét, csak azt felejtettem a zsebemben.

A szaktanácsos úr

Szekerekkel és kocsikkal ott volt a vidék vezetősége. Ott volt Török Elemér is, mint valami kiállított tárgy. Első díjat nyert megváltó, aki ügyében, íme, hét falu színe-java tanácskozik.

1931 karácsony táján eszembe jutott, hogy Mézskőnek már másfél éve papja vagyok. Telik az idő: maholnap

negyvenéves évfordulómat ünnepelem. Ügyelni kell arra, hogy minden évre jusson valami aranybetűkkel fölírandó nagy tett. Az első nyáron megszerzett cséplőgépet, tudom, emlegetni fog a falu halálomig, hol lágyan, hol keményen. A másik nyáron új templom épült; az már valóban nevezetes cselekedetnek számíthat. Mi tüntesse ki az eljövendő nyarat?

A feleségem távol Dániában telelt, fokos dán és angol kéziratokkal bajlódott egy Szabó Dezső-arcú pap házában. Én kosztra a tanítóhoz jártam át, s a meleg konyhában, emlékszem, nem kis izgalommal főztük ki a vidéki gazdasági tanácsadó alkalmazásának a tervét. Kerítenünk kell egy fiatal embert, aki egyelőre kevés pénzért is elvégzi az úttörő munkát. Apostolkodnia kell, magát hasznossá tennie, megkedveltetnie. Tíz falut vonunk be a mozgalomba. A magyar halállal rég kimúlt gazdaköröket felújítjuk. Vezetőséget választatunk minden faluban, ez majd magára vállalja a havi háromszáz lejek előteremtését. Hatvan gazda egy-egy pakk dohánnyal kevesebbel szí minden hónapban, s tíz faluban tízszer hatvan gazda. Az háromezer lej. Nem sok, de több mint semmi, ami sok okleveles gazda kenyere most.

Főtt a terv és forrott. Megírtam a kis újsághíradást, amelyben „vidéki gazdasági tanácsadó kerestetik”. Karácsony után berándultam Kolozsvárra. Átvándorolt a cikk a Kacsó Sándor zsebébe. Éreztem, hogy a kocka el van vetve. A cikket még visszakérhetem, mielőtt megjelenik a „Brassói Lapok”-ban. De ha egyszer útjára engedtem, az meg nem áll, apostolok fognak jelentkezni, a falvakat össze kell járnom, az anyagi lehetőségeket meg kell teremtenem, visszalépni nem lehet: gazdasági tanácsadónk lenni fog. Amikor Mészkon és Sinfalván a havi háromszáz lejekért kezeskedő bizottságot összehozni sikerült (Sinfalván még könnyebben, mint saját falumban), nem az volt az érzésem, hogy no, most már tudom, menni fog a dolog. A kezdeti örömet, a megvalósulás

útjára való lépés boldogságát már akkor megízleltem, amikor az első nyilvános lépést megtettem.

Örömet mindig abban éreztem, hogy amit tervként kinyilvánítottam, abba teljes lélekkel belefelekedtem, s nem nyugodtam meg a végső sikerig.

El volt vetve a kocka. Gyallay Domokos és dr. Szász Ferenc ajánlásával mindjárt jelentkezett Török Elemér, akinek nevét ügyes szakcikk alatt már sokszor olvastam erdélyi folyóiratokban. Utána még többen, ismeretlen nevű fiatalemberek. Mi Török Elemér mellett döntötünk. Bár éreztük, hogy a fiatalság rugékonysága, találatkonysága és alkalmazkodó-képessége nagy előny, az ötvenéves, lehiggadt ember tekintélyét és szaktudását akkor többre becsültük. Egy napon éppen vallásórát tartottam az iskolában, bekopogott a magas, értelmes arcú férfi, bizalmat gerjesztő mosollyal, készen, hogy vállaljon mindent. Tárgyalások, tervek, részletek megbeszélései. Felelősséget nem vállalhatok a havi fizetésért. Előbb tudnunk kellett, hogy találunk-e megfelelő embert. Járnia kell a falvakat, előadásokat tartania, a haladásra kész gazdákkal üzemterveket kidolgoznia, őket a megvalósításban segítenie, ellenőriznie. A termények értékesítésének lehetőségeit kigondolnia. Csak ha az emberünket megtaláltuk, akkor kerülhet sor arra, hogy a vidéki szervezkedést megindítsuk.

Az emberünket megtaláltuk. Akkor be Kolozsvárra az Erdélyi Gazdasági Egylethez, hogy Török Bálinttal, édesapám régi jó barátjával, a gazdakörök felújításának módjait megbeszéljük. Gyűléseket kell összehívni. Török Bálinttal végigjárjuk a falvakat. Hoz magával mozigépet is – igaz, az pénzbe kerül, s az ő útiköltsége is, amit én kell hogy előlegezzek. De esetleg meg fogja érni. A Jancsit befogjuk a szánkába. Csengőt akasztunk rá. Sikerülnie kell a vállalkozásnak.

S jártunk faluról falura, Szentmihályra, Bágyonba, Kövendre, Rákosra, Várfalvára, Sinfalvára. Mindenütt

ugyanaz a műsor: délelőtt egy helyt, délután és este más két faluban. Itt az ideje a gazdasági szervezkedésnek! A tespedés célra nem vezet. Kezünkbe kell vennünk a dolgaink intézését. Nem javasolnók a gazdakör felújítását, ha nem állhatnánk elő ezzel az új tervvel: alkalmazunk gazdasági tanácsadót a vidék számára, aki majd a megteremtett kereteket kitölti, a gazdák érdeklődését ébren tartja. Megalakulnak-e? Kit választanak meg elnökek? Kik lesznek a bizottság tagjai, akik a havi háromszáz lej előteremtését vállalják?

Egy-egy negyedórára kiszöktem a tárgyalóteremből. Aranyosszéket vastag hó borította. Mesébe illett a falu képe, fehér kucsmás házak és emberek, barátságos köszönések, szürkületkor a felgyúló, sárga fényű ablakok. Így, ilyen csendes és jóságos világban, mindenki odahúzódik a kályha mellé, az emberek közelebb kerülnek egymáshoz, most hinni lehet, hogy az élet jóra vezet. Ott benn az iskolában jóakarató emberek adják össze a lelküket, mindnyájunk előmenetelére. Milyen szép minden! Isten völgye ez a vidék. Az emberek kérges szívében hibátlanul él a jóság!

Mire a hó elolvadt, Sinfalvára összehívhattuk a Felső-Aranyosszéki Gazdakörök Szövetsége alakuló gyűlését. Szekerekkel és kocsikkal ott volt a vidék vezetősége. Ott volt Török Elemér is, mint valami kiállított tárgy, első díjat nyert megváltó, aki ügyében, íme, hét falu színe-java tanácskozik.

Beszédek, szónoklatok, javaslatok. Szépen folyt le a gyűlés; elő voltak készítve a lelkek. De az elnöki tisztséget senki sem vállalta. Az ügyek intézése mint helyettes elnökre, reám hárult a legközelebbi gyűlésig, amelyet sohasem tartottunk meg.

A gazdasági tanácsadói állást azonban megszerveztük. Török Elemért megválasztottuk, beiktattuk. 1932. március 17-én foglalta el az állását. Egy darabig nálam lakott. A legényszobába még egy ágyat betettünk. Reggel a köny-

vespolcon keresztül, amely a kicsi szobát kettéosztotta, lestük egymást, hogy a tanulságos, jóízű beszélgetést mikor lehet már megkezdeni, amely sokszor a nap fő elfoglaltságát jelentette. Az én havi tíz lejemért én eleget kaptam Török Elemértől. Látszani, igaz, nem látszott a gazdaságomon, hogy szakértő kéz vezeti. A lovam Tordát keféletlenül azért most is gyakran megjárta, a trágyadomb környékét ezután is a tyúkok tartották rendben. De a Kopta-gyümölcsös üzemtervét ő készítette el, és sok apró kis dologban jól fogtak a tanácsai.

Az volt ő testestől, lelkestől: tanácsadó. Adta, amikor kellett, és akkor is, amikor nem kellett. Hiba nélkül, igaz, egy emberfia sem találtatik. Az ő tanácsai sem váltak be mindig, bár, óvatosságból, ugyanabban a kérdésben gyakran az egyik faluban egyféleképpen, a másikban másféleképpen vélekedett. Mindenhez értett, ez volt a másik hibája. Ahhoz is, amire csak azt lett volna szabad válaszolnia: ezt nem tudom. Tekintélyének legelső csorbulása akkor esett Mészkon, amikor a szőlő karikázásának módját kint a hegyben pompásan megmagyarázta; de ezzel az emberek nem elégedtek meg. Mutassa meg nekünk, tanácsos úr! A tanácsos dolog az lett volna, ha ő bevallja, más dolog valamit tudni ésszel, és más dolog ugyanazt megtenni kézzel. Ezt mindenki megértette és elfogadta volna. De ő elvből mindenre képesnek tartotta magát, s ügyetlen kézzel, nagy nehezen végrehajtott egy karikát. Az emberek mosolyogtak. Hiszen ezt az öreg Csegezi jobban megcsinálja! Persze, hogy jobban megcsinálja, hiszen ő életében már sok ezer szőlőtőke mellett térdelt, míg a Török Elemér dolga egyéb volt.

Egyébként ritka kitartással és fáradhatatlansággal rózta a falvakat. Kis, bekötött naplókönyvébe mindennap be kellett jegyeznie, hol járt, mit végzett. Munkája eredményét nem is lehet fölmérni. Néha csak ez állott valamelyik napról: Ma Kövend határában jártam, a gazdákkal a burgonya vetőgumó fölfrissítésének szükségességéről tár-

gyaltam. A tény az, hogy a kövendi gazdák egy része eltávozása után jó egy évre tényleg kicserélte a vetőgumót; Maroshévízről két vagon krumplit hozatott. Mennyiben tulajdonítható ez az ő személyes befolyásának, és mennyiben egyéb körülményeknek, vitatható. A mészközi határon a fiatal Hosszú Miklós, aki leghűségesebb hallgatója volt mindig, apja ellenzésére és a falu bölcs, mindentudó gazdái lenézése mellett is már második éve viszi keresztül a tarlóhántást és az őszi mélyszántást a tavaszi szántás mellőzésével. Olyan kukoricája senkinek sem volt az idén talán az egész vidéken, mint neki. Példáját ma már többen követik, főleg a románok. Itt is ki képes arra, hogy a Török Elemér befolyását százalékszerűen kimutassa? A gyümölcsfa-permetezések elterjedése vajon mennyiben az ő és mennyiben a várfalvi pap érdeme? Sohasem tudható, mikor hull egy okos szó magja majd jó földbe. Vétek és bűn, ha valakit hibái miatt olyan hamar elintéznek. Kevés az irgalmas szívű ember manapság.

A gazdasági tanácsadó székhelyét Mészkről áthelyeztük Sinfalvára, később Kövendre. A kövendi gazdák megszervezése, tejszövetkezetbe való bekapcsolása lényegesen az ő érdeme. Két hétig fölváltva hozták át a kövendiek a tejet Mészkrőre, ki lóval, ki tehénszekérrel. Aztán a tejszövetkezet átköltözött Kövendre. Ott volt annak újraindításánál, berendezésénél. Néha kicsit összeférhetetlenül viselkedett. De hasznossága kétségbevonhatatlanul beigazolódott.

A fizetést elég rendetlenül kapta. Legpontosabb volt Mészki és Aranyosrákos. Fizetett még Sinfalva, Kövend. A többi falvak helyett én tettem ki a pénzt. Mentségül a nem-fizetésért az emberek gyakran hozogatták fel, hogy nem vált be a tanácsadó. A végén ezt magam és elhittem. Parancsoláshoz szokott ember volt Török Elemér. Húsz évi gazdatiszti szolgálat, amely alatt sohasem szabad szélességgel, hanem mindig grófokkal és béresekkal volt

dolga, reá is reányomta a bélyeget. Vagy úgy beszélt az emberekkel, mint báró és grófi munkaadóival, vagy pedig mint béreseivel. Utódja ez állásban, egy külföldi akadémiaikat végzett, tevékeny leány, így jellemezte őt egy levelében: „Török Elemér megmutatta, hogy úgy elvben, mint gyakorlatban ért a gazdálkodáshoz. Eleinte sikeresen működött. Előadásai érdekelték az embereket. Gyakorlati tanácsadása azonban nem vált be. Nem tudta magát beleélni a kis, tízholdas gazdák gondolatvilágába: nem tudta megítélni, mit lehet megvalósítani, és mit nem, milyen ott a munkabeosztás, mennyi újítást lehet egyszerre bevezetni. Más vidékről jött, és mégsem hallgatta meg a gazdák sokévi tapasztalatait. Nem igyekezett azok felhasználásával valami jobbat teremteni. Nem magyarázott az embereknek, hanem csak parancsolt. Nem ellenőrizte, hogy a gazda tényleg végrehajtja-e azt, amit neki mondott, s így nem tudta, hogy minek tulajdonítsa a balsikert. A gazdák nem szerették. Néhány esetben látták, hogy nem válik be az, amit mond, más esetekben be sem várták, hogy tényleg használ-e a tanácsa. Nem fizették, és a tanácsadó kénytelen volt elmenni.”

Ennél jobb jellemzését a sok dicséretet megérdemlő, de sok tekintetben szerencsétlen Török Elemérnek sohasem hallottam. Terus ugyanazokat a falvakat járta, ugyanazokkal az emberekkel beszélgetett egy évvel később: látatlanul is többet tudott elődjéről, mint én, akit egy alkalommal, mert tanácsot adtam neki én is, éretlen tacsónak nevezett. Senki sem hallotta, csak a csillagok és a lovam. Gyönyörű holdvilágos éjjelen hajtottunk haza Mészköre talán Sinfalváról, talán Kövendről. „Én tudom, hogy kell a paraszttal bántani!”, düllesztette ki a mellét. Ezzel a mondásával is elárulta Török Elemér, hogy nem tudja. De sajnálom, hogy nem végződött együttes próbálkozásunk kellemesebben. Megérdemelné, hogy több jó érzéssel gondoljanak reá az emberek.

Elmenetele után szélcsend állott be Mészkö és a vidék életében. A gazdakörök, amelyeknek felújítása szinte háromezer lejembe került, lassan újra visszaroskadtak életelen életükbe. Nem volt, aki beszélgesen az emberekkel, meggondolkoztassa őket, tervekkel álljon elő. Kövend vitte a tejszövetkezetet: fiatal papja éppen úgy tele volt tervekkel, mint Mészkon jómagam. De a többi falvakból híreket sem kaptam. A Gazdakörök Szövetségének újabb közgyűlését sohasem hívtam össze. Pihentünk és rágtuk a tanulságokat.

Aranyosszéknek nem kell gazdasági tanácsadó, mert az aranyosszéki gazda, az igazán jó gazdák kivételével, többet tud, mint akármifajta széktologató, aki mindent csak könyvből tanult. Úri huncutság volt az egész, egy urat a nyakunkba sóztak, hogy tartsuk el, megjósolta ezt már előre valaki Bágyonban. Nekünk nem tanító kell, de olyanféle, aki eladja hagymánkat, káposztánkat, burgonyánkat. Ezt csinálják meg az urak. Az áruértékesítést szervezzék meg! Akkor hiszünk maguknak.

Jól van, bágyoni székely. Sok mindenre szükség van, a jó tanács is elkelt, sokan sokáig éreztük hiányát a tapasztalt, értelmes vezetőnek. De némely dolog égetőbben szükséges, tagadhatatlan. Az értékesítés kérdésének megoldása talán a legszükségesebb. Ezt megtanultuk. Több gazdasági tanácsadót egyelőre nem szerződtetünk. Hanem majd kerítünk valakit, hogy az értékesítés legyen a gondja. Terveket már Török Elemér is készített. De azok papíron maradtak. Arra az emberre van szükség, aki ténylegesen kezébe veszi a dolgot, és csinál valamit.

1933 márciusában három egymás után következő hét csütörtökén előbb Sinfalván, azután Mészkon, végül Szentmihályon összegyűlt a jobbra vágyó nép válogatott csoportja. Együtt voltunk az egész nap mindhárom faluban. Voltaképpen az egész vidékre kiterjesztett népfőiskola első sikeres lépése volt ez a három gyűlés, de amikor tárgyalásunk a gazdasági dolgokra fordult, ez volt a leg-

többet hangoztatott, mindegyre visszatérő kívánság: meg kell szervezni az értékesítést. Valaki ebben is kételkedett. Az aranyosszéki gazda legfőbb szórakozása ősszel kezdődik, amikor a megrakott szekerekkel városokra járhat. Erről ő le nem mond semmi pénzért. Fáradságos, gyakran veszélyes az út be Kolozsvárra, Újvárra, Dicsőszentmártonba. De pihenés is, felfrissülés, utazás, világgal szóba állás. Aztán honnan tudja a gazda, hogy a terményét mennyiért adja oda otthon a faluban? Hátha többet kapna érte az igeni vásáron? Megbízhatik ő az urakban, hogy a munkája zsírját itt is nem fogják magukra rakni?

Meg kell próbálni, emberek: így tanul a magyar, a maga hasznán, vagy a maga kárán.

A feleségem azzal a hírrrel jött haza Dániából, hogy Bécsben egy szászsebesi leánnyal találkozott, aki hazaérkezése után fel fog keresni; gazdasági doktor, hátha éppen nekünk való lesz?

Nekünk való volt.

Vidékfejlesztő szövetkezet

Hát, ami igaz, igaz. Én sem a kisgazdapártnak, sem a magyar pártnak sem a kommunista pártnak tagja nem vagyok. Az kell, hogy ezt megmondjam tisztán?

1933 tavaszán két hetet töltött nálunk a szászsebesi Baiersdorf Terus, a Bécsben végzett gazdasági doktor. A kétkerekű kocsival mentünk eléje a szentmihályi állomásra. Otthon a feleségem teával fogadta. A színes, tordai cserépcsészék s a kalotaszegi varrottasok tetszettek neki. Mi is megcsodáltuk hímzett román ruháit. Azokat a Sebes völgyéből hozta magával tiszta falvakból, amelyeket a havasi levegő, az erdők s a legelők megtartottak ősi eredetiségükben. Szászsebesen túl a péterfalvi papírgyár

mellett kanyarodik neki az út a hegyeknek. Összeszorított falvak az egyre keskenyedő völgy alján. Széles hegyhátak; a folyócska lent a mélyben tele úsztatott fával. Románok a hegyek között; szászok és magyarok a völgy szájánál. Mert a három nemzet tényleges közelségében nőtt föl, s mert a hibákon túl az értékeket kereste. Terus ama legendás erdélyi volt, ritka és megcsodált fajta, aki emberszámba vett minden embert, és észre sem vette. Ha valaki, úgy ő arra volt hivatva, hogy az aranyosszéki terveket munkába fogja.

Akkor teljes hétig számoltunk, terveztünk, mértük a lehetőségeket. Az értékesítés fájába kell belevágni a fejszét. Nagy fa. Legokosabb lesz szerényen kezdeni, és mindent nem akarni. A tejszövetkezet gyökeret vert Kövenden. Hordják oda a tejet négy faluból is; hatszáz litert dolgoznak föl naponta. A vaját egy tordai bodegás veszi át. Fizet becsületesen: hol rendesen, hol elkésve; hol az alku szerint, hol lesír pár lejt az előre megállapított árból. Neki is kell élnie, persze. De akkor mindent kell hagyni a régiben, hiszen a szövetkezeti bolt is sokszor fölöslegessé tesz egy-két magánkereskedőt. Százötven gazda érdeke azt kívánja, hogy termékét megfelelő áron, állandóan értékesíthesse. Ki biztosítja őket arról, hogy a bodegás egy nap nem pártol át a csányiakhoz, ha ők a vaját olcsóbban ajánlják, vagy legrosszabb esetben, hogy nem kell a vaját méltánytalanul kevesebb pénzért odaadniok, mert Marosvásárhely vidékéről hoz a posta olcsó vaját eleget, s a bodegásnak az üzlet az első?

Torda jó piac. Naponta elfogyaszt fél mázsa vaját. Miért ne lehetne megpróbálni a vaját közvetlenül családoknak szállítani, mint annak idején, amikor a tejszövetkezet még Mészkon működött? Igaz, ezt a kövendiek is megpróbálták. De ők nem tartották a vevők jegyzékét a kezükben. Abban volt a hiba. A jegyzék egy másodpéldánya legyen mindig nálunk. Ha a szétosztó cserbenhagyja a gazdákat, baj nincs, akad tíz más, s az ismert címekre a

tudott időben hordódik a vaj tovább vígan. Meg tudná szervezni a tordai családokat, Terus? Ezen dől el minden. Fizetése lesz az a jövedelem, amit most a bodegás élvez a kövendi vajon. Saját magától függ, hogy meg tudja-e teremteni a megélhetését. Hogy mi a különbség így, hogy a jövedelemből nem a bodegás, hanem maga él? Nagy a különbség. Először is, a bodegás a kövendiekkal nem törődik azontúl, hogy vajukat a saját érdekében eladja. De maga a vidék köztisztviselője, aki minden idejét, amit a vajsztosztás üzemben tartása nem követel, arra szenteli, hogy az értékesítés egyéb ágait is megszervezze. De ha tisztán a tejtermékek értékesítésénél maradunk, akkor is előnyösebb ez az eljárás. A szövetkezet most egyik hétről a másikra vevő nélkül maradhat. Ha az eladás közvetlenül családoknak történik, bizonyos százalék minden hónapban lemorzsolódik. Azonban a régiék helyébe újak kerülnek. Legrosszabb esetben sincs a szövetkezet egyébnek kitéve, mint hogy az eladás tömege fokozatosan csökken. Ez nem végzetes, ezzel szemben védekezni lehet.

Kétszázötven tordai családot kell találni. Ha ez sikerül, tárgyalni fogunk a kövendiekkal, hogy vajukat nekünk adják át értékesítés végett. Megpróbálja-e, Terus? Terus megpróbálta és kétszázötven családot összehozott egy hét alatt.

Mészkőről minden nap gyalog járt be Tordára, s fáradtan, porosan tért vissza estefelé. Az arcáról már távolról leritt az eredmény vagy az eredménytelenség. Az első nap együtt kerestük a lelkészeket. Szívesen és örömmel fogadta valamennyi a tervünket. Címet cím után bocsátottak rendelkezésünkre. Sikert kívántak, s mi már akkor a legjobbat reméltük. Már napjára három kiló, már öt, már nyolc kiló volt biztosítva! A régi vevőkkel is találkozott Terus. Aki egyszer a mészkői vaját megkóstolta, az kívánja most a kövendit is. Telve volt mindegyik jó tanáccsal. Őszintén feltárták a régi szállítás hibáit is. Pon-

tosságot és egyenletes jó minőséget követelnek; ha azt megkapják, bennük hiba nem lesz. A bizalmat előlegezik.

Vajon megtette volna Terus Szászsebesen, hogy házról házra járjon, asszonyokkal tárgyaljon, magyarázkodjék, biztasson, rábeszéljen? A cementgyári kocsis, Miklós gyakran csóválhatta a fejét, amikor hozzá naponként kétszer beállított; reggel, hogy vastos gyaloglóbakancsát könnyű, aszfaltra való cipővel cserélje fel, este pedig, hogy a mézskői gyalogútra, az Aranyos mellett újra a bakancsokat húzza a lábára. Ez volt pompás Terusban, ez a tekintet-nélküliség, amikor valamely érdemes cél elérését tűzte ki maga elé. Az „illik” erkölcsi megítélés alá tartozott, nem osztályelőítéletek szabályozták ridegen. Most már tárgyalhatunk a kövendiekkel. Kétheti felmondás jár a bodegásnak. Azontúl a miénk a világ.

De a kövendiek nem hagyták ott a kicsi biztos bodegást az ígért bizonytalan szövetkezeti vajelosztásért.

Ez váratlanul ért.

A gyermekem megtagadott.

Most is a konyhaasztal fölött tárgyaltunk. Fikker János félt, és jogosan. Ő is szeret tervezni, kockáztatni, de más dolog szenvedni a bukás szégyenét a magunk, és más földre kerülni a más terveiért. Nem, ezt el kell hagyni most. Ők már próbálták, nem sikerült. A bodegás fizet rendesen. Neki is szüksége van a kövendi vajra, mert az a legfrissebb a piacon: sok vevő egyenesen azt kéri, és mást el sem fogad. Nem lehet. Gyűlés alá sem terjeszti. Ha én ragaszkodom ahhoz, hogy ezt az ügyet az igazgatóság megtárgyalja, lássam, de ő lemond a szövetkezet vezetéséről, ha elfogadják.

Terus mehet vissza Szászsebesre. A nyár a magáé, szabad, mint a havasi madarak, a kövendi vaj marad továbbra is a tordai bodegás kezén.

De hívni fogom, ha a kövendiek meggondolják magukat. Várja a leveletem. Talán jó is, hogy most elmarad,

meleg idők jöttek; sok nehézséggel járt volna a nyári vajszállítás. Majd ősszel!

S ősszel, szeptember hónap közepén, valóban meg is kezdtük az aranyosszéki csemegevaj szövetkezeti szétosztását.

A véletlen játszott a kezünkre.

A bágyoniak összerúgták a patkót a kövendiekkel. A kövendiek szerint a bágyoniak a hibásak. A bágyoniak minden bűnt Kövendre kentek. Mióta a világ világ, az talán sohasem esett még meg, hogy két szomszédos magyar falu egymást szeresse és szenvedje. Bágyon sem alábbvaló Kövendnél, ha azt vesszük, s a bágyoniak azt vették. Miért legyenek ők a kövendi tejszarnok tagjai, amikor lehetnek a maguké is. Talán nem célszerű egy központi tejszarnok lehetőségét elvágni a külön való szervezkedéssel. Az volna az igazi, hét falu egy közös üzemben készítsen egyforma minőségű, jó vajat a nagyban való termelés minden előnyét fölhasználva. De egy ilyenfajta, levegőben szálló álomért nem áldozhatja föl Bágyon községi önérzetét: ezt magam is beláttam.

Most mit csináljak? Vegyük át Terussal a bágyoni vaj értékesítését? Szegény bágyoni református pap még Kolozsvárra is eljárt, hogy a vajukat elhelyezze. A tordai bodegásnak jól fogott, hogy most erkölcsi alapja támadt kevesebb vaj átvételére: önérzetesen a kövendiek mellé állott. Álljak én viszont a bágyoniak mellé? Vagy hagyjam őket sorsukra, hadd kóstonlják meg fegyelmezetlenségük mérgét, amint azt egynémely kövendi kérlelhetetlen kívánta? De hát bűnösök a bágyoniak, amiért magyarok és bágyoniak? Mit érünk el ezzel a sok büszkeséggel és mások megítélésével?

A bágyoni pap látszólag örömmel fogadta az ajánlatomat.

Terust táviratilag hívtam Mészköre. Autóval jött. Innen a tanítónkkal mentek át tárgyalni Bágyonba. Július 15-e nevezetes nap.

A bágyoniak szerződésre léptek egy tordai pékkel. A szerződés egy évre szólott. A bágyoniak nem akartak alábbvalóak lenni a kövendieknél. Ha a kövendieknek nem kellett a mézskői pap ajánlata, ők sem fogadhatják azt el. Terus mehet vissza Szászsebesre. A nyár vége is a magáé. A bágyoni vajat megkaparintotta a tordai pék, aki a kenyérrel azt is házhoz fogja szállítani vevőinek.

De nem sokáig!

A pék maradjon a sütőlapátnál. Megveszem a péktől a szerződést. Különként kap másfél lejt a vajáért, a bágyoniak pedig, ha akarják, ha nem, át kell hogy adják a vajukat a mézskői papnak s a gazdasági doktorleánynak.

Szeptember második felében valóban és véglegesen megindíthattuk a szövetkezeti bágyoni vaj szövetkezeti szétoztását.

A Tordai Hangya Szövetkezet nyújtott otthont a vállalkozásnak. Hetenként háromszor szállították be a vajat a bágyoniak. A jégszekrényből minden reggel átvándorolt a vaj a széthordó ifjú kosarába, aki délig bejárta a város utcáit, kiosztotta az adagokat, beszedte a pénzt, s ezzel minden este el is számolt az előzékeny Gál úrral, a Hangya üzletvezetőjével, vagy Gizikével, a mosolygó szemű pénztárosleánnyal. Terus egy ideig mindennap bejárta Tordára maga is, ellenőrizte a széthordás pontosságát. De azután átköltözött Bágyonba, hogy Juliskával, a mindenható vajmesterré előléptetett bágyoni leányszóval eszmét cseréljen a vajkészítés titkairól, amelyeket megírtak könyvekben némely egyének, akiknek egyéb dolguk nem volt.

A bágyoniak meg voltak elégedve a fizetéssel, a tordaiak meg voltak elégedve a vaj minőségével és kevesebb mértékben a széthordás pontosságával; mi meg voltunk elégedve a tordaiakkal és a bágyoniakkal, és kölcsönösen egymással.

Valaki fölvetette a gondolatot, hogy vaj- és tejárusító boltot kell felállítani Tordán, s ezt mi eleinte hűvös óvatossággal fogadtuk.

De amikor Fikker János is melléje állott a gondolatnak, igaz, hogy először a bodegását szerette volna beültetni a boltba csupa tisztességtudásból, akkor kezdtünk vele komolyabban foglalkozni.

Terus részletes terveket dolgozott ki a tejszín- és tojásellátásról. Megbízottaink lesznek az egyes falvakban. A tojásokat lámpáztatni fogjuk, s a beszolgáltató számával jegyezni. A gyűjtőkocsik meg határozott időben megjelennek, különleges, szállításra készített ládákban jut majd az áru Tordára. Össze kell írni, hogy melyik falu mit termel nagyobb mértékben. S valami új, az egész vidéket magába foglaló szövetkezeti keretet kell teremteni, mert egy ilyen vállalkozás nem vihető végbe a kövendi vagy a bágyoni szövetkezet cégére alatt.

Mi legyen ennek az új szövetkezetnek az elnevezése?

Ha már szükség van egy ilyen szövetkezeti keret megteremtésére, nem volna célszerű azt mindjárt olyan tágra szabni, hogy abba később, rendre, minden további törvényes eljárás nélkül, beleférjen minden mozgalom, amellyel a vidék fejlesztését célozzuk? Ez az! Vidékfejlesztő Szövetkezet! Kell-e ennél többet mondó név? A brassói Ágisz, Kacsó Sándor szíve gyermeke, egyszerűen általános gazdasági és ipari szövetkezetnek nevezi magát. Jobb híján jó, de ebben az elnevezésben nincs semmi, ami zászló és jelszó lehessen valamikor. Ez a cél: vidékfejlesztés. Lesz ennek a szövetkezetnek földművelési, ipari, gazdasági, társadalmi és közművelődési szakosztálya. Most, egyelőre, csak a kereskedelmi válik tevékennyé. De rendre minden kereke megolajozódik s megindul.

Falvakat látogattam újra, emberekkel tárgyaltam; szélesedem, nőtt a mozgalom. Országos választások előtt állottunk. Hogy a vidéken fejét felütött kisgazdapárt meg ne kaparinthasson, a tordai magyar párt vezetői a hónunk

alá nyúltak. Nem tartozik ez a Balázs Ferenc a kisgazdapárthoz? Lám, Pálfi Miklós átvonul híveivel együtt: árulás ez a nemzet egysége ellen. Mondja meg Balázs Ferenc nyíltan, hogy milyen párti? Tanka Károly, akit az új szövetkezet tordai boltja vezetőjéül szemeltünk ki, biztosított, hogy támogatás, üzletrész-jegyzés, alaptőke lesz bőven, csak nyilatkozzam.

Hát ami igaz, igaz. Én sem a kisgazdapártnak, sem a magyar pártnak, sőt még a kommunista pártnak is tagja nem vagyok. Az kell, hogy ezt megmondjam?

Elharsogom, akár a háztetőkről is.

Megalakultunk. Az alakuló gyűlésre, a tordai volt unitárius gimnázium nagytermébe felvonult három tábor. Bizonytalanul s mégis fölényesen ott voltak a kisgazdapártiak bukaresti nagymoguljuk vezetésével. A tordai magyar párt vezérkara is megjelent. Hiába, ezt meg kell tenni. Meg kell mulatni, hogy a Párt a néppel érez minden rágalom ellenére. És ott volt a harmadik csoport is, szinte idegenül, oda nem illően a csöndes és mégis feszült politikai erőmutogatásban. Én voltam ott a szószóló? Én hívtam életre ezt a gyülekezeti? A huszonöt aláíró közül tizenöten ha voltunk, akik nem mellétekintetek miatt tartották kötelességüknek a megjelenést.

Nem baj, nem fontos. Elnököt talpig embert kaptunk. Lelke volt a tordai szervezkedésnek. És Tanka Károly is, aki kevés idő múlva felgyógyult betegségéből, s akivel együtt kerestük a megfelelő bolthelyiséget, tárgyaltunk az asztalosokkal. De még semmi pénz nincsen! Egy időben úgy látszott, hogy a megalakulás ellenére is abbamarad minden. A választások lezajlottak, az érdeklődés megcsappant. Az ígért üzletrész-jegyzések elmaradtak. Vajon megkockáztathatjuk a megindulást, amikor már a bolt berendezését is kölcsönből kell fedeznünk, s forgótőkénk az üzlethez egyáltalán semmi sem lesz?

A bolt berendezését megterveztem. A helyiséget kifogadtuk. Török-szakad, tűz-víz, ha már belefogtunk, abba

nem hagyhatjuk. Feketelistára vettük a város gazdag polgárait. Ki-ki magára vállalt négyet-ötöt. Gogomán János és az örökké jókedvű Tanka Károly lesre vettek mindenkit. Pár hét alatt volt annyi pénz, hogy sántán, bénán megindulhattunk.

1934. január 8-án nyitottuk meg az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet tordai lerakatát. Az egyik kirakatot az aranyosszéki falvak elszórt, gipszhóval megszitált agyagházacskái díszítették. Pontos térképet mutattak a falvakról, amelyekkel összeköttetésben állottunk. Mind-egyik falu mellett kicsiben valami portéka állott, darab vaj, alabástrom, edény, szóttos, borospohár nagyságú zsák liszt, sütemény, faesztergályos dolgok, kicsi kosár, mutató a termelés ágát hűen. Azt a kirakatot egészen tavaszig állandóan nagy tömeg bámulta. A feleségem készítette a házacskák nagy részét a mészkeői iskolás gyermekekkel, és ő volt a gondolat felvetője is. Semmi pénzért még egy agyagvidéket be nem szállítanék Mészkeőről Tordára, szánkán, ölemben emelve a kis, lapos ládát, hogy zökkenő se érje a házakat. A kicsi bivalynak így is letörött a szarva, a kútnak beomlott a kávája. A megnyitó ünnepélyesen folyt le. Páll Gábor, az elnök megnyitotta a gyűlést, jómagam is szóltam valamiről; de a bolt beszélt maga helyett. Olyan volt, mint valami állandó kiállítás. A falakon torockói varrottasok, amelyekből egy félév alatt egyet sikerült is eladnunk. A polcokon alabástrom virág-edények, hamutartók Mészkeőről. A hátsó fal mellett a tordai Tompa testvérek csodálatos cserépedényei, amelyek Párizsban és Kanadában is dicsőségei szereztek az erdélyi magyar kisiparnak. A hófehérre fényezett magyar-kubista irányban tervezett kiszolgálóasztalok és -polcok, amelyekhez hasonló bútorokat még csak nálam lehetett látni, a mészkeői paplakban, s a hamvas kék színű óriás tejszíntartó köcsögök. Az egyik oldal fenn volt tartva tejjónak. Oda két fonott asztalkát helyeztünk el, öt vagy hat kényelmes karosszékkal.

Terus akkor már nem volt közöttünk. A szervezés munkáját elvégezte, a bolt felállításával Kövend is bekapcsolódott a szövetkezetbe. A vaj szétosztásának ellenőrzését átvette Tanka Károly. Az ő feladata újabb területek feltérzése lett volna, talán a baromfityenyésztés föllendítése vagy egyéb, akármilyen. De célszerű volt egy kicsit megállani a haladásban, túl sokra nem vállalkozni egyszerre. A bolt megszilárdítása időbe kerül, addig sok mindennek várnia kell. Terus jól látta ezt, és szövetkezetünkötől önként megvált. De állást a szomszédokban vállalt egy gazdaságban, s onnan állandóan figyelte a munkánkat.

Én is egy idő után mást nem tettem: figyeltem a bolt életét. Pár hónapig még aggódni kellett a fennmaradásáért. Mint könyvelője, aki a hónap végén ideges munkával két nap alatt akarja elvégezni azt, aminek minden héten egy teljes napot kellett volna szentelnie, tudtam, mikor volt még ráfizetés az első két hónapban, és mikor csúszunk át lassan, csendes örömmel biztosabb alapokra. Aztán a könyvelői állástól is megváltam, egy hónapra Dániába utaztam. A bolt él, a forgalma kielégítő, a vidék tejjgazdaságának központja és fejlesztő tényezője.

De a Vidékfejlesztő egyéb céljaiból még szinte semmit sem valósított meg. Vidéki orvos alkalmazásával most kísérletezik Mészki. Eredményről még nem lehet beszélni. Itt az ideje, a bolt már gondunkat nem kívánja, azt a mindig szükséges, egy további lépést meg kell tennünk a télen vagy a jövő tavaszon.

Isten völgye

Innen a hegytetőről, a kicsi házból látom Aranyosszéket megnőve, megszőpülve, kiépülve, minden jóval megáldva. Álmodok szalmája, de csépelem.

Sohasem szerettem a terveimről beszélni, még kevésbé ezekről cikkeket írni. Nincs annál könnyebb dolog, elrendezni a világot papíron, s előlegezni magunknak a megváltás gyönyörűségét. Mégis, néha kikíváncozott belőlem a belülről boldogító látomás. Leginkább a kicsi ház előtt a földön heveredve, megértő barátok társaságában. Azt a kicsi házat sok tekintetben azért építettük a feleségem dániai keresményéből, hogy Mészköre csalogassuk az álmodni szeretőket, a nagyot akarókat. A mészközi szőlőhegy legmagasabb és legtávolabb eső szélén fekszik, onnan a falut elrejtí egy kiszögellő dombhát, előtte terül ki az egész Aranyosszék, távol jobbra az Érhegység csúcsai, közelebb a Székelykő és alatta az áldott síkság a kanyargó Aranyossal, Várfalvától le Tordáig és még tovább, a Keresztesmezőn túl Székely-Kocsárd felé. Amikor legelőször arra tévedtem, a temetőn túl kezdődik az út, gyümölcsösök és szőlők között kifelé a hegy fokáig, éppen olyan volt a meglepődésem az egyszerre kitaruló vidék lenyűgöző, megtágító és mégis csendes szépsége láttán, amilyen volt minden későbbi vendégünké. Senki sem hitte el, hogy a kilátás Mészkörről olyan tökéletes eshessék. Ide házat kell építeni, kicsi, szalmafedeles kunyhót, őrizze a vidéket. Ide járunk ki az emberek közül. Távol tőlük, szükséges távolságban és felettük. Így még mindig azzal a hiba nélküli, homályosság nélküli szeretettel lehet szeretni őket, velük egybekapcsolódó életünket, Istennek ezt az egész áldott, nyüzsgő, bűnnel és boldogsággal megvert völgyét, mint amilyenrel négy évvel ezelőtt ideköltöztünk.

Sokat jelentett ez a kicsi ház nekünk. Az építése is öröm volt. A miénk; legyen olyan, amilyennek mi akarjuk; itt nem rendelkezik a keblitanács, a közgyűlés, az utca, a dombtetei sugdolózások. Magas szalmafedele kétoldalt csúppal, vesszőből font kéménnyel. Vályogolva, sikárolva, fehérre meszelve, az alapja kékes palavízzel befestve. A kövendi cigányok betöltötték a vidéket hírével. Ki volt kötve, hogy a fala dombos-völgyes legyen! Behúnytam a szememet, és úgy csaptam a sárt! Hát olyant még senki sem látott, kis falusi kunyhó akkora ablakkal, hogy mint a gépkocsivezető szemüvege, a házat három oldalán ölelték körül. Az is jól nézett ki. Alatta közvetlenül, százötven méter mélységben a hurkalyuki földek; a malmon túl az atyafiak már megpillanthatták, amikor kapával, gyomlálókéssel munkába igyekeztek. Egész nap az árnyékában dolgoztak. Aki csak az országúton, a kicsi vasúton arra utazott, mind láthatta. Estéknént, ha lámpát gyújtottunk benne, Kövenden is tudták, hogy a mészköi papnak vendégei vannak.

Amikor az idő eltelik, papságnak, életnek, emberekkel való bajlódásnak közepe felé jutunk, az ilyen kicsi házak mentik meg jó kedvünket, prófétaságunkat, hitünket.

Nem csalódtam az emberekben, mert mindig elhittem, hogy *olyanok*. Maguknak, hitük szerint, mindig jók. De most még csak az egyéniség erői vannak bennük kifejlődésben. Azok pedig kétfelé néznek. Ami igyekezés befelé, az törtetés, rossz akarat kifelé. Ami jóság, igazság befelé, az önzés, csalárdság, szűkkeblűség, emberszólás kifelé. Ezt meg kell érteni, s az embert szeretni kell, mert nem rossz, csak olyan. De más ezt így belátni, az András bácsik és János bácsik életét így belülről nézve megítélni, és más épen tartani a gyermeki frissességgel és mohósággal szétáradni kívánó emberszeretetet. Meglassúdik, elhidegül a szív, addig támadják az emberek meg nem értései. Irigység, kedvetlenség, semmibe vevés. Szabó Dezső époszi szeretete kivirágzásba indult első roppant műveiben.

Aztán beléje szúrnak, döfnek, ütnek. Már nem megy. Kétségbeesve vallja be; megered az eső, de hamar eláll. Ha én is még Amerikában vagy első mészköi esztendőm alatt tudtam volna írni, akármit, regényt vagy verset, a fajtámról, a felekezetemről! Első feljegyzéseim, falusi naplóm három évvel ezelőttről származik. Ugyanakkor küldözgette a feleségem a leveleit Amerikába az életünkről, a Jula nénikről, a szalmafedeles tündérházakról. Azokat ki akarták adni összegyűjtve, mert a hibákat is szeretettel tudta elfedezni. Most más a leveleink, az írásaink hangja. Lehiggadt. Mérsékelt. Lefojtott. Minket is annyit szúrtak, döftek, ütöttek. Alulról, felülről. Megszóltak, beidéztek, vádoltak, ítékeztek. Ez az ember most köszönt levett kalappal, ez nem bánta volna, ha a második telet is vakolatlan házban húzzuk ki. Ez meg a kepefát máig sem hozta be; presbiter. Az minden sátoros ünnepen eljön a templomba, s hangosan ásít az imádkozásom alatt. Ez vezető ember egyházunkban; a palástomat letépné a vállamról. Ez szemben teszi a szépet, de hátam mögött moszkvai papnak nevez. Ő, és talán én is ilyen vagyok, ilyennek látszom. Aki elítél, annak bizonyos igazsága van. Ő tudja. Be nehéz, be sok művészetet kíván az élet. Szeressük egymást, emberek. Egy kicsit félrevonulok, elbúvok egy kicsi házban; látlak, Aranyosszék, titeket is, mészköiek; de nem hallom, mit mondotok, ez a jó. Innen a magasból felette állok az emberi gonoszságnak, én pedig jó vagyok, ahogy ti is jók vagytok magatoknak. András bácsi villával a hátán ballag a szekere után. Örvend, mert jól sikerült a kukoricája. Dolgozik, fárad, küzd mindenki. Verejtékkel öntözik a kenyeret. Megérdemelnők a jobb jövőndőt. Be magunkra vagyunk hagyatva! Azonban sorsunk kovácsai mi vagyunk.

Innen a hegytetőről, a kicsi házból látom Aranyosszékot megnöve, megszépülve, kiépülve, minden jóval megáldva. Álmodok szalmája, de csépelem.

Ott a hegyen ülő templomon túl, az a sinfalvi katolikus templom, ott van a vidék szíve. Három falu találkozik, s mindegyik falu mögött még egy falu. Oda telepet képzelek, tíz-húsz holdas tagon, körös-körül magas fákkal, hogy már távolról látszódjék, itt a hasznoson túl is történik valami. A telep egy végében állanak a vidéki alkalmazott szakemberek lakásai. Kis közös ligetre nyílik valamennyi; napos, magas fedelű, Debreceni- vagy Kós Károly-tervezte házak. Ez a kertészé, ez az állatorvosé. Abban lakik a mérnök; ott az iparművész és építész. Itt az orvos, amott a jogi tanácsadó. Az értékesítő szövetkezet vezetői is elférnek. Ezek a szakemberek fizetésüket Felső-Aranyos-szék tíz falujának ezerötszáz gazdájától kapják. Öt lejbe kerül mindegyikük minden gazdának. A havonként szükséges negyven-ötven lejt egy értékesítő szövetkezet vonja le minden gazdától a neki tejért, tojásért, búzáért, hagymáért, kenderszöttestért járó összegből. Senki meg nem érzi. De mekkora könnyebbség, hogyha maga, ha állatja beteg, a segítség minden további díj fizetése nélkül rendelkezésére áll! A felesége szötteseit, fia számára házat, magának sok apróságot megtervez az iparművész. Perektől megóvjá a jogász. A mérnök pedig vezeti azokat a telep másik végén elhelyezett szövetkezeti ipari üzemet, amelyekben részibe feldolgozhatja elesett állatja bőrért; kenderét, lenét, gyapjút megfésültetheti-megfonathatja; bútorait elkészíttetheti; répájából nyerscukrot főzhet; új cipőt, csizmát, ujjast, nagykabátot csináltathat magának; tejét feldolgozzák vajjá, sajtá, fésűvé és gombokká; lucernájából lisztet őrölnek, csöves tengerijéből darát s még ki tudja, mi minden más nem készül azokban az apró műhelyekben, téglá, cserép, mész, amelyekben a vidék földnélküli Jánosai teremtik meg maguknak és családjuknak a kenyeret. Elfödik a nagy fák a telepnek ezt a sarkát, valami felhő is eléje ereszkedett; csak az üvegházak s a magtermelő gyümölcsfacsemete-ágyások látszanak, amelyek között ott jár-kél, intéz, igazít a kertész.

Az embernek szüksége van nyersanyagokra és képességre, hogy a nyersanyagokból felhasználható termékeket készítsen. Nyersanyag termeléséhez föld kell. A feldolgozás sokféle üzemben történik. A legegyszerűbb és legáltalánosabb műhely a konyha, ahol a háziasszony a burgonyából levest készít, s a kenderszösztet megfonja, megszövi. Vannak azonban olyan eljárások, amelyek meghaladják egy családi háztartás berendezését, s amelyekre ha valaki mégis fölkészül, nemcsak a maga, de sok más család hasonló szükségét el tudja látni. Szükségképp alakult ki a társadalomban az iparos csoport. Ha azonban egy adott vidék ipari szükségletét túl sok egyén kívánja ellátni, ami igen gyakran megtörténik a mostani rendezetlen körülmények között, mindjárt zavarok keletkeznek. Mennyivel okosabban járt el az a falu, amelynek berendezett kovácműhelye van, s abba oda szerez egy vagy két mestert, éppen annyit, sem többet, sem kevesebbet, mint amennyi a falu összes lovait meg tudja patkolni, szekereit, ekéit megigazítja! Miért ne lehetne ezt a rendszert bevezetni minden iparágnál? S ha most már vannak olyan mesterségek, amelyek űzéséhez nagyobb berendezés szükséges, olyannyira, hogy azzal az egész vidék szükségletét el lehet látni – fonógyár, tímárság, tejüzem és a többi –, akkor azt az üzemet természetszerűleg már nem a család, nem a község, hanem az egész vidék szövetkezetbe tömörült lakossága fogja fölállítani.

Mi történjék azonban a nyersanyagokkal – vas, fa, só, petróleum –, amelyek a vidéken ki nem termelhetők, vagy azon ipari termékekkel – finomított cukor, papír, gipsz, cement –, amelynek elkészítéséhez olyan berendezés szükséges, hogy azt egy vidék sem meg nem bírja, sem meg nem kívánja?

Azokért a család, a falu vagy a vidék olyan termékeket ajánl és ad cserébe – a csere közvetítője az illető ország pénzgysége –, amelyenkből ő fölösleget tud termelni, amelyekre más vidékeknek szüksége van. Az árucseré

tehát el nem kerülhető. A teljes önellátás megvalósíthatatlan. De itt is a vidék lehetőleg egységesen jár el értékesítő szövetkezetei útján. Az egyes család mindent meg tud kapni a fogyasztási szövetkezetekben, amire csak szüksége van, s a bevásárláshoz a pénzt az értékesítő szövetkezetekből kapja, amelyekbe árufölöslegét beadta. Esetleg pénzt kezébe sem fog, mert a beadott mázsa hagymáért, búzáért, almáért, folyószámlája terhére rendre hord haza petróleumot, sót, vaseszközöket; s még az adóját is a szövetkezet fizeti ki. A fölösleget pénzben kapja kézhez. Azzal utazhatik, láthat világot. Innen a kicsi házból nézve, most a lenyugodni készülő nap fényesre festi az Aranyos kanyarodásait, mindez olyan egyszerűnek, olyan természetesnek tűnik föl.

Ma minden szövetkezet egy célt szolgál: az összefogás eszközeivel pénzt juttatni, minél több pénzt az egyes emberek kezébe. Új Aranyosszék szakít ezzel a rendszerrel. Most a családoknak sok pénzre van szükségük, mert még a finomlisztet is pénzért vásárolják. Új Aranyosszék szövetkezeti műhelyeket állít föl, a gazdák saját maguk által termelt nyersanyagaikból ruhákat, cipőket készíthetnek maguknak. Gyapjú, len, kender és selyem megfelel minden ruha- és fehérnemű-szükségletnek; bőr is kikerül minden háztartásból; mézet és nyerscukrot nem nehéz előállítani. Az orvost meg a többi szakembereket aránylag kevés megerőltetéssel tartja el az ezeröttszáz család. A varázslatos dolog megtörtént: az embereknek kevesebb pénzre van szükségük. Ezt a kevesebb pénzt kell a vidék értékesítő szövetkezeteinek előteremteni.

Még ha nem is sikerül minden család megélhetését teljes mértékben biztossá tenni, kétségtelen, hogy nagymértékben könnyebbül a ruházati, élelmezési cikkek és a szükséges szakértő vezetők közvetlen előállítására és alkalmazására következtében.

Minden falu központja lesz a szövetkezeti ház. Benne a vidék fogyasztási, hitel- és értékesítő-szövetkezeteinek

a fiókjai s azok a termelő műhelyek, amelyekből minden faluban kell jutnia egynek. Körhelyiségek, könyvtár és olvasószobák s egy nagy terem előadások számára egészítik ki az épületet. A vidék központi telepén fognak lakni a szakértő vezetők, s nyernek elhelyezést az egy fokkal tágasabb hatáskörű ipari és mezőgazdasági üzemek. És ott lesz a népfőiskola. Külön alkalmazott tanárookra nincsen szükség. A nevelés feladatát úgy is százszor jobban ellátja az az ember, aki ténylegesen részt vesz az életben, vegyül az emberekkel, mintegy a folyton haladó, változó élet ütőerén tartja a kezét. Nincs rettenetesebb a tanártípusnál, aki belemerevedett a maga neveléstudományába, mindent abból a szempontból ítél meg, vagy végez, hogy azzal milyen nevelői hatást érhet el. Az ilyen tanáros emberek képesek a legkevésbé befolyásolni az ifjúságot. Ellenben a mérnök, az orvos vagy a társadalom akármely más küzdő tagja sugároz magából valami tényleges értéket; hiszen nyilvánvaló, hogy a példa a legjobb tanítómes-ter. Ezek az emberek magukba rétegezték és raktározták a sokféle étellel való szembenállás eseteit. Aki velük tölt egy napot, egy telet, átömleszti magába hősiességüket, kezdeményezési tehetségüket, a lemondás és újrakezdés művészetét, a kis dolgokban való elmerülés tudományát. A vidék többre vágyó ifjúságát ezek a férfiak és asszonyok fogják fölébreszteni, étellel, lélekkel eltölteni. Nem tudás nyújtását tartják első kötelességüknek, hanem a tudás és haladás vágyának fölébresztését s az önművelés, a nyújtott alkalmak kihasználása módszerének elsajátítását. Azok az ifjak, akik e népfőiskolában egy vagy két telet eltöltenek, mások lesznek minden tekintetben, mint a többiek: rajtuk fog nyugodni a falu vezetésének a terhe.

Még más előnye is van e megoldásnak, amely a vidék alkalmazott szakértőit teszi a népfőiskola tanítóivá. Az ifjak ugyanazokkal a vezetőkkel maradtak érintkezésben későbbi életükben is, mint akik az igazi élet szikráit lel-
kükben fölgyújtották. Tőlük átvettek elképzeléseket, álmo-

kat, s íme, az ifjak hazamennek a falvaikba, s ugyanazok a vezetők jönnek, hogy javasoljanak, terveket keresztülvigyenek. Mennyivel több reménye van az Isten völgyének! Nő a biztos alap évről évre, amire építeni lehet.

A falvakat közelebb hozza egymáshoz a villamos körvasút, amelynek erőforrását a megrendszabályozott Aranyos szolgáltatja. Téli estéken összegyűl a vidék a nagy központi előadóteremben, színi- és mozielőadások élvezésére. Lesznek ünnepélyek és kirándulások. Innen a kicsi házból látom, amint a felpántlikázott hosszú szekérsor kiindul Várfalváról, hogy a falvakat hatalmas ünnepi felvonulásban körüljárja. De már lenyugodott a nap. Halvány pára borítja a völgyet. Kicsit hűvösebb a levegő is; jó lesz bemenni a faluba, a nagy házba, az emberek közé, a mába.

Két megoldásra váró kényes kérdése van ennek az egész elképzelésnek. Az egyik kül-, a másik belpolitikai. Miképpen biztosítható az árucseréhez szükséges pénz a külvilágtól, ez az első kérdés.

Felelem erre: ahogyan ma biztosítja a vidék a petróleumra, adóra, selyemharisnyára valót. Nem én képzelem el, mert megvan ez a külső világ, s ennek kell az, amit mi termelünk. Ha Aranyosszék lázassá válik s megvalósítja az álmot, a világ többi része még józan, köznapi, boltokkal és bankokkal és piacról élő középosztállyal. Onnan megkapjuk könnyen azt a kevesebbet, amire szükségünk van, ha ma a többet is valahogy kicsikarjuk. S ha a mellettünk elterülő vidékre is átragad a szent bolondság, az is megszervezi magát, s a rajta túl levő és Erdélynek, a világnak minden vidéke? Amit egy vidék meg nem tehet, az könnyű tíz vidék vagy száz vidék szövetségének. Lesznek akkor vasgyáraink; cement-, cukor-, papír-, gép- és száz másféle üzemeink; magunkba szívjuk a várost, az országot. Csak már ott tartanánk! Egy ilyen alulról terjedő ember-szervezettség nem papiroson, de a tényleges valóságban fogja rendre megoldani összes fogas kérdéseit,

amelyek ma a legképzettebb közgazdászt is zavarba hozhatják.

És a belpolitikai kérdés: mi lesz a földtulajdonnal?

A Hurkalyuki Társaság utat mutat.

A Vidékfejlesztő Szövetkezet földet szerez, s azt nem a legtöbbet ígérőnek, a sokhoz többet szerezni akarónak, hanem a földben szűkölködőnek adja ki földadóért. Nem vásárol több birtokot, csak annyit, hogy minden földre igényt tartónak jusson. S az átlagosnál nagyobb birtokot nem részesíti előnyben. Értékesítő szövetkezetei nem vesznek át termékeket korlátlanul. Fölösleges földi termékeit a gazda csak nagy bajjal fogja tudni értékesíteni. Szekereznie kell messze vidékekre, kitennie magát a vásár kockázatainak. S amit ma minden gazda természetesen talál, azt akkor tehernek és veszedelemnek fogja tartani mindenki. De meg aztán művelőt sem igen fog kapni a nagybirtokos a földjeire. A szövetkezet által ellenzett telepítések sok nehézséggel fognak járni. Felesleges földjeitől így mindenki kénytelen lesz megszabadulni. Azokat a Vidékfejlesztő megvásárolja, s további földbirtok egyenlősítésére fogja felhasználni.

...Álmok szalmája, de csépelem.

Az irány ki van jelölve: Isten völgye. Hányan tudják, hogy arra tartunk?

Arra tartunk-e?

Fölmegyek a kicsi házba, és megálmodom.

A PAP

A papot a szájáért tartják

A nép gyermek és miért kell haragudni azért reá? A látványosság kell neki, egész testének valami. Teljék meg a szem gyönyörűséggel, a füle mennyei hangokkal, az orra a tömjének vagy a virágnak illatával.

Jó néhány esztendővel ezelőtt a tordai „Aranyosvidék”-ben egy kedves örömet szerző méltánylás jelent meg rólam. A cikkíró idézte egy öregebb rendű hívemmel folytatott beszélgetését. „Hát hogy vannak megelégedve az új papjokkal?” „A papunkkal? Hiszen az nem is pap, hanem apostol!” Kimondhatatlanul boldoggá tett, hogy ezt bár egy megérezte azok közül, akikért a munkaterét megtalált élet heves izzásával dolgoztam. Az vagyok, úgy törődöm, úgy adom oda magam testestől-lelkestől! Én már rég túl vagyok azon, hogy az álszerénység szemérmelenségével magam előtt is elhazudni próbáljam azt, amit magamról tartok. Ha adottságaimat néha túl is becsültem, bűnbe akkor sem estem, mert apostollá nagyobított magamat sem számítottam érdemként. Születtem és vagyok. Az vagyok, aki vagyok: nagy feszültségű élet-áram belevezetve viszonylagosan gyenge testbe. Értelem és érzés: az emberek szebb életét kibontani kész lovag; látás és akarat, meg nem szűnő harcosa Isten-országának. Letörni csak a betegség tud, így hiszem. Hogy, hogy nem, még budapesti lapok is hírt szereztek arról a széles vonalú sok mindenről, amellyel falumat s a vidéket lendületbe akartam hozni. Az „Ellenzék” jó Spectátora ellágyul, ha lát. De ha jól is esik az elismerés, a méltánylás: nem követelek én azért magamnak különleges helyet, jobb

cipőt vagy több tál ételt. Akárki voltál, öreg hívem, aki apostolnak nevezted, jól mondottad azt, és nincsen baj érte.

Bezzeg, a másik jó erőben levő öreg gazda sohasem beszél így rólam. Ő a hátam mögött csak a papnak nevez. – A pap mondta, tán csak nem hazudik? A papnak viszed-e a fát: én ide a tanítónak, ő hátha tudja a szokást? – Jól van, így is jól van. De az mégis szomorú, amikor az embert a háta mögött mind többen és többen kezdik a papnak szólítani!

Lejár az ember rendre. Megindul minden, mint a pergettyű, sebesen sivítva. Aztán meglassódik. Már csak annyit fordul, hogy éppen el ne essék. A vidékben nő a híre. Otthon már számba sem veszik. Olyan ez, mint a tűzeset. A hegyre a szomszéd faluból akkor gyűlnek ki a legtöbben, amikor a helybeli tűzoltók már a takarodót fűjják.

Legrosszabbul az esett és az esik, hogy a templomlátogatásban lényeges javulás nem mutatkozott egy időn túl, sőt az érdemként elkönyvelt többlet is kezdett rendre leadni magából.

Annak idején legényesen kötöttem az ebet a karóhoz. A templom eljátszotta a jelentőségét, tudtam tudás nélkül, mert a pap a régi nótákat fújja, Noéről köszörül, a Jákob lajtorjája terhe alatt nyög. A vallás elveszítette a való étellel való kapcsolatát. Ám mutassa meg a lelkész, hogy miképpen lehet élni isteni életet ma. Vizsgálja a jelen gondját; mutassa meg, hogy a vallás igazságai milyen fényt vetnek a földműves, a bányamunkás, a gyári jobbágy útjára. A múlt kísértet-istene helyett idézze az örökké élő, világot éltető lelket, meglátja, hogy a templom minden vasárnap tele lesz emberekkel.

Elszomorító a keresztény prédikálás állapota.

Magyar nyelven eddig még életemben kevés templomi beszédet hallottam, amely lelkileg épített volna. A legjobbbat az a fiatalember mondotta, akit azután egy évvel

különböző szélhámoskodások miatt a palástjától megfosztottak. Még a legtűrhetőbbek azok a beszédek, amelyek kimondottan semmit sem akarnak, csak hangulatot teremteni. De általában nagyképűek, a legmegremegtetőbb gondolatot ellaposítják, a legelemibb tudományosságot kínpadra vonják. A falusi gyülekezetet, persze, nem állt ott, hogy papját szaván fogja és kérdőre vonja. Tótágast állíthatják nemcsak a lélektant és a társadalomtudományt, de a legszerényebb természettant is. A városi papok sem kötelesek csak a tudomány mázát csillogtatni. Az ügyvéd, a kereskedő, az iparos, ha a templomba egyáltalán eljár, attól már megszédül s dagadozik a büszkeségtől: be sokat tud a mi papunk!

Az egyházi beszédek legnagyobb részének nincsen köze a hívek valóságos életéhez. Olyan tárgyakról beszéljen a lelkész, amelyekről szót válthatna templomból kijövet a templomkapu előtt is! Tudnia kellene, hogy más úton a hívekhez férkőzni, őket helyesen befolyásolni nem lehet. De ehelyett hallunk szépen, vagy nem is olyan szépen kicirkalmazott szónoki műveket arról, hogy kétezer esztendővel ezelőtt mi történt. Kenetteljes hangon, lendületes karmozgásokkal, épületes szemjátékkal ott színészkedik annyi pap a hívei előtt s csodálkozik, hogy az egyházi életből valami hiányzik!

Templomi kötelességemet nagyon komolyan fogtam föl a legelső időktől kezdve. Beszédeim tárgyát nagy gonddal választottam. A gondolatmenetről vázlatot készítettem, s azok alapján beszéltem szabadon. Előadások tartásában nagy gyakorlatom volt. Amerikában és Távol-Keleten a beszédek tömegét mondtam a legkülönbözőbb gyülekezetek előtt, nagyobb gyönyörűségem most sincs annál, amikor a hallgatóság feszült figyelemmel kísér, zuhan velem és emelkedik, amerre vezetem, átéli azt, amit én, az arcok reám figyelnek, mindig találok puszta élvezéstől szétnyílt, mosolygó szájakat, a kételkedő sem szabadulhat, s idő nincsen. Mindig megvetéssel

söpröm el, amikor valaki rövideget tanácsol. Akkor neki sem kezdek! Egy a fontos dolog, nem létezővé tenni az időt, beszélni úgy, hogy a hallgatóságot megfogja a varázslat. De a templomi beszéd más. Ott a szónokot sok minden köti. A tárgyak választásában sem lehet teljesen szabad, az előadás módja is elkerülhetetlenül szónokiasabb. Azért ott sem reménytelen a feladat. Meg lehet oldani becsülettel, erőpazarló „művészet” nélkül. Talán a hívek egy része nem lesz vele megelégedve. „A mi papunk csak mesél.” De hamar hozzászokik az egyszerűséghez, s megfogja a beszéd belső tartalmát. Beszédeimen keresztül vallásos világnézetet kívántam a hívek lelkébe írni. Már az első tavaszon az alapvetéssel kezdtem. Egy el nem küldött, hívekhez írott körlevélben így számoltam be az első Húsvét óta tartott tanításokról: „Három vasárnap a vallás egyes lényeges vonásait próbáltuk megismerni. Az első alkalommal kifejtettem, hogy a félelem nem biztos alapja a vallásnak. Tudomány és társadalmi biztosság kivette a járványok, árvizek, tűzvész, jégverés fulánkját. Az Istenhez tehát már nem köt bennünket a félelem. De az ember önérzetessége egyébként is megnőtt – mutattam ki a második vasárnap, –, magát már méltatlannak és kicsinek nem érzi Isten előtt. Csak tehát – így a harmadik vasárnap – ha az Istent szeretni tudjuk, akár úgy, mint egy személyt, mennyei Atyát, akár pedig mint a fűben, a virágban, állatban, emberben benne lakozó erőt, csak akkor fog bennünket valami istenhez kötni, s fog így az életünk célt és értelmet nyerni.”

„Az ezután következő vasárnapokon azt vizsgáltam meg, hogy Isten-országa szempontjából milyen értékűek az állam, a család és az egyház.”

És így tovább vasárnapról vasárnapra. Jegyzeteim között feltalálhatók a címek, gyakran a vázlatok is. Szent bolondok. Aratás elé. Dalos ünnepélyre. Az igazi vallás. Halottak kultusza. Isten-országa. Csodák. Haladás. Ifjúság. A karácsonyi legenda igazságai. Népszámlálás. Szent

István. Bethlen Gábor. János Zsigmond. A mai élet nagyhatalmai. Újságírás. Népgyűlések. A pénz. A piac. A törvény. A közvélemény. A könyvek. Hagyományok. Emberi gyengeségek. Magyar hibák. Széthúzás. Önzés. Az értelmi elhatározás elégtelensége. Asszonyok önállósága. Gandhi. Ifjúsági konferencia után. Iskola-megnyitásra. Hálaadás. Templomépítés. A tékozló fiú. Bálványok. Egyházfegyelem. Szántás-vetés. Szőlőmunkások. Szülői szeretet. Politika. Isten. Jézus tanításai. Zúgolódás. Szerencseválás. Nagyravágyás. Irigység. Harag. Isten békéje. Téli világ. Árvíz után. Az igazi válság. Az amerikai jellem. A kötelesség. Az ember. Vallás és élet. Önérzetesség. Az önfeláldozó szeretet. Mi a vallás? A szekták. A katolicizmus. Az evangéliumi egyházak. Az unitarizmus. A szövetkezeti mozgalom. Fegyverszünet napja. Ősz. Arany János. Petőfi Sándor. Falu és város. Az öregség szépsége. Újévi fogadkozások. Keleti faj nyugati vallása. Szeressétek elenségeiteket. Magvetők téli öröme. Készülünk a halálra. A kéretlen szolgálat. Törjétek össze bálványisteneiteket. Sorozáskor. Szokás szerinti imádkozás. Virágvasárnapi nyomorúság. Örökélet a földön. Igazságos-e az isteni törvény? A szentlélek tüze. Keresztények vagyunk-e? A koppenhágai unitárius gyűléshét. Igaz-e, amit a vallás tanít? Áldozatkészség...

Valamikor közzé fogom tenni, rövidre fogva és vázlatosan ezeket a beszédeket. Egy részüket, vezércikk gyanánt már le is hozta a mozgékony tordai Heltmann Ervin lapja, az „Aranyosszék”, a legkülönlegesebb vidéki hetilap Erdélyben. Kisvárosi lap, amelynek „írógárdája” van, akik a lapot megtöltik kis tanulmányokkal, sóhajtásokkal, óhajtásokkal, versekkel és elbeszélésekkel. A tordai katolikus kispap nagyszerű, lázító cikkeket ír belé, a szentmihályfalvi kiscgazdaíró, Pálfi Miklós a főmunkatársa. A legszabadabb írói fórum; elfér ott minden oldal, minden felekezet. Szívesebben adom oda mindig a cikkeimet,

mint sok nagyobb példányszámú irodalmi lapba, mert lám, itt a prédikációimat is csemegeszámba veszik.

Az ellen panaszom sohasem lehetett, hogy a templomban megjelentek a beszédeimet hogyan fogadták. Azt az egyet tudom, hogy prédikálásom miatt egyetlenegy ember sem idegenedett el a templomtól, ellenben nem egyre mutathatók rá, különösen az ifjabb házasemberek és gyári munkások közül, akik viszonylagosan rendes templomjárók lettek. Ezek a beszédeimet nemcsak tanulságosaknak találják, de „élvezik” is, lelki épüléssel hallgatják. A többiek sem bizonyultak mind kavicsos talajnak, ahova a magot hiába szórom. És mégis, a templomlátogatók száma nem szaporodott! Azok is, akikről ténylegesen tudom, hogy a beszédeimet szeretik, aránylag ritkán veszik maguknak a fáradságot, hogy a templomba eljussanak. Ha valamely vasárnap a gyermekeken kívül negyven felnőtt férfi, legény, asszony és leány jelen van, az már rendes háznak számít Mészkon. – Hát az élő vallás vizével való öntözés, a ma kérdéseinek bolygatása, az őszinte, meggyőződéssel, sőt szónokilag hatásosan elmondott beszédek sem töltik meg a templomot?

Régebb minden reggel, a munka megkezdése előtt imádkozni a templomba gyűlt a falu. Így hallottam Torockón; igaz, az bányász nép és német eredetű. Később egyszer egy héten, de akkor igen. Ma a templomjárás csak a sátoros ünnepeken szokásos. Ebbe már, úgy látszik, bele kell törődni. A vasárnapi harang már csak a buzgók kis csapatát hívja. De akkor legalább az ünnepeket kell valóban ünnepekké tenni!

A tele templomban mindig jól sikerülnek a beszédek. A szeretetvendégség magamnak is esemény. Odaállok az Úrasztala elé, egy vonalban a híveimmel. Nem felülről nézek le rájuk; közöttük vagyok. Különös zamatja van minden szavamnak. Valami mindig történik egyik ünneptől a másikig, ami akkor szót kér; elintézés vagy megbocsátást. A templomépítés alatt – a hálaadó ünne-

pet még az iskolában tartottuk meg – könnyekre indított az a rettenetes, szomorú és siratnivaló állapot, hogy emberek egymásra, a hívek énreám haraggal gondoljanak. Rá egy évvel iskolanagyobbítás után állottunk. A kétnapi közmunkát senki sem fölöslegéből adta, mert a legszorgosabb mezei munka idején kellett a földet hordani, a maltert keverni. Ez volt az igazi próba. Könnyű úgy adni, hogy azt meg ne érezzük; most mindenki a lelke belsejét fordította ki. Volt, aki örömmel, volt, aki zúgolódással adott. Kettő olyan is akadt, aki mindent megtagadott. Most itt szálljon magába minden ember.

Ugyanazon év Karácsonyában a faluban és a vidéken észlelhető magyarellenes kilengések nyomait akartam a hívek lelkéből kitörölni. A szeretet vendégségére az egész világ hivatalos. A szeretet tökéletes és mindeneket elfedez. A másik év Húsvétjában a magam lankadozását, hitem bágyadását tártam a hívek elé. Nehéz terhet viselni, nehéz a kálváriás utat gúnyolódok és csúfolódók közt járni. Most, íme, én is új erőt várok a kenyér megtörésétől.

Amikor a kenyeret és bort körülhordom, szemébe nézek minden hívemnek. Találkozom vele; egyenként mindegyikkel. Felmérem ítélet nélkül. Irgalommal és szeretettel egy vagyok vele. Az ünnepeink ünnepek, magamnak és másnak egyaránt.

De miért nem tudom a templomot megtölteni minden vasárnapra?

A prófétát meghallgatni százak tolonganak. Ha Tor-dára, Udvarhelyre, Désre elmegyek, próféta vagyok.

Mész-kőn már csak a pap! Valamelyik család megkért ezelőtt két esztendővel, hogy ne haragudjam, de szeretnék ha a lányukat a vőlegény rokona, fiatal lelkészjelölt esketné meg.

Nem haragudtam.

Nagy, fényes esküvőre készült a falu. Vasárnap délelőtt érkezik meg a nász a hetedik faluból; a fiatal rokon pap prédikál, s utána meglesz a díszes esküvő is. A templom

zsúfolásig megtelt. Az egymás felett álló két karzat roska-
dozott. Ha nekem ilyen gyülekezetem volna minden va-
sárnap!

A harmadik harangozással vártunk, mert a nász még
mindig késett. De már tizenegy óra is eltelt; tizenkettő is.
Mit csináljunk? Tovább várni már nem lehetett. Húzza be,
harangozó; hol van a bibliám s a palástom?

A kezemben volt a falu!

Néma csendben olvastam az ígéket: „És Jézus elkezdett
a népnek keresztelő Jánosról beszélni. Mit látni csődül-
tetek ki a pusztába?” Kővé dermedten hallgatott minden-
ki. A gyerekek a felső karzaton megszűntek előrehajolni,
ablakon kinézni, vajon nem pillantják-e meg a felpántli-
kázott szekérsort. A férfiak, az asszonyok makacs harag-
gal várták, hogy mi lesz.

Jézus hallott a keresztelő János működéséről, sikerei-
ről. Jeruzsálemből ezerszámra tódult hozzá a nép, hogy
megkeresztelkedjék. Különös dolog volt az a keresztelés.
Belemeríteni a megtérést valló embert a vízbe, hadd
legyen bizonyága a testi megtisztulás a lelkiné. Jézus
sohasem keresztelt. Miért nem keresztelt? Bizonyára ir-
tózott a vele járó szertartásos látványosságtól. Hiszen ki
tudja, a jeruzsálemi divatos urak és hölgyek egy része
vajon nem azért járt ki a pusztába Jánoshoz, mert kíván-
csiak voltak, látni akarták a százak vízbe merítését? A
tömeg mindig a látványosságra csődül. Az üdvhadsereg
rezesbandával járta körül a nagyvárosok utcáit. Ameriká-
ban a templomok drága ének- és zenekarokat tartanak
fönn, szólóénekeseket léptetnek föl. Itt nálunk is csak
akkor telik meg a templom, ha temetés vagy menyegző
készül... Mit látni csődültetek ide, kérdezte Jézus.

Nagy napom volt. Az egész jelenet, a várakozás órája, a
magát nekem kegyelemre megadó gyülekezet, a kemény
szavak, minden olyan volt, mintha a Szabó Dezső képze-
lete találta volna ki. Azt sem találhatta volna ki jobban
Szabó Dezső, hogy miért késett a nász. Nem készült el

idejére a násznagy új nadrágja! Ó, áldott nadrág, be kezemre dolgozott akkor a szabó!

Nem volt igazam akkor a doronggal.

A nép gyermek és miért kell haragudni azért reá?

Táncok, felvonulások, körmenetek, éneklés, menyegző, temetés, aratási ünnep, cirkuszi kicsi lovak, más faluból dalárda, püspöki látogatás, vidéki színháztrupp; látványosság, szín, zene, zaj, tömeg, puskadurrogatás, rezesbanda. Ez kell a népnek. Amíg fel nem nő, most még csak pár ezer éves, minden ezer év egyet jelent a fejlődésével.

Nem a „ma” vallása kell neki, az őszinte szó; az is kell neki, minden kell neki. De arra össze nem gyűl tömegestül, a templomot azért meg nem tölti. Szegény gyermekes kispap, Balázs Ferenc, kár volt fogadkozni. A látványosság kell neki, egész testének valami, a szemének is, a fülének is, az orrának is, hogy teljék meg a szeme gyönyörűséggel – hát mégiscsak jó volt, hogy tündértemplomot építettem! –, a füle mennyei hangokkal, az orra a tömjénnek vagy a virágnak illatával. Ha ezt meg tudod csinálni, nagy ember vagy, mészköi pap.

És még valami egyéb kell a tömegnek. Ingyen ígéret.

Ismét csak, gyermek a nép és fejletlen. Önző még a körme hegyéig. A vallásban is az ő kicsi magán üdvözülése a legfontosabb, az Isten is arra való legfőképpen, hogy őt meghallgassa, ügyes-bajos dolgait elintézza. Én ott neki, a templomban, feltárom a véres élet sebeit, tetemre hívom a világot, ráolvasom a bűnt, a szerencsevárás, tunyaság, önzés, széthúzás bűneit. A te kezekben van a jövőd kulcsa, ember! Dolgozz és küzdj érte! Ma kezd el, és unokáid érezni fogják a hatást. De a népet ez nem indítja meg. Ellenben ígérd meg, hogy az Isten már megelégtelte a szenvedést, megváltja holnap. Jézus is megváltotta már. Ingyen kegyelemből, fáradtság és küzdés nélkül dicsőséget hoz reá az Isten. A világ mindig a messiást várja: a kormány azért rossz, mert nem végzi el a lehetet-

lent; a szegény, ártatlan népet szenvedni hagyja, a búza árát nem emeli, a kenyér nem olcsóbb. A szocializmus a világ megváltása! A kommunizmus az élet csillaga! Egyik napról a másikra gazdag és boldog lesz mindenki. Ezt meghallgatni összegyűl a nép ezrivel. A politikus dobverők ígéretéseit csurgó nyállal hallgatja. Ezt már te nem tudod utánacsinálni, mézskői pap!

Hát nem baj. Leszünk együtt a templomban a kevesekkel.

S ha mégis olyan nagyon kívánnám a tele templomot, egszer-kétszer, ritkán, nagynéha, hát majd én is rendezek valami szép templomi ünnepélyt. Minden harag és gúny nélkül. Lesz zene, lesz virág, lesz más faluból való szónok. Ez is kell, néha ez is kell. S ígérni is fogok valamit. Megújítjuk az unitárius vallást, hogy mindez hiba nélkül beleférjen.

A mi papunk könyvből gazdálkodik

A máséval bajlódik, nekünk ad tanácsokat, de a magáén sem gazda. Már nem is érdemes sajnálni, hogy mindenki meglopja, megcsalja. Miért nem vigyáz a magáéra? Ügyeljen a cselédei körmére! Járjon azután, amiből él!

Akik a legtömegesebben félrehúzódnak tőlem, s ma-holnap már számba sem vesznek talán, azok a gazdák. Vasárnap délutánonként, amint az asszonyok után beme-nyek a templomba, óvatosan fölpillantok a dombra, a találkozóhelyre, ahol Gálfi Zsiga kapujában bizonyosan kártyázik egy csoport, kissé távolabb körben áll egy másik; külön világ, megmozdíthatatlan, tekintélyes. Sehova se jönnek, ahova hívom a falut, csak elvéve, a teaestélyekre egyik-másik az asszonyával. Az ünnepélyeken azért megjelennek; elszalasztani nem akarnak semmit. A Vidékfejlesztő Szövetkezet Gazdanapján szép számmal

ott voltak. A zenedélutánra is eljöttek, az elsőre, amelyen két tordai fiatalember orgonázott és hegedült, de már a másodikon csak egy árva férfi üldögélt az asszonyok tömött padsoraival szemben: akkor csak én szerepeltem orgona- és énekszámokkal. A hivatalos gyűléseket sem igen látogatják újabban; igaz, abból Mészkön annyi szokott lenni esztendőnként, mint az egész vidéken együtt. Nemrég mindössze öten vagy hatan vártak reám egy vasárnap délután, a templomkert lépcsőjén. „Nem lesz megtartva a gyűlés, ugyebár?” – kérdezte egyikük. „Dehogynem!” – válaszoltam vígan. „A törvény közgyűlésre nem követel létszámot; megyek haza a jegyzőkönyvért: ahányan vagyunk, határozatképesek vagyunk.” Mire visszatértem, a dombblejtőn feltűnt a kérdező alakja; utána libasorban vagy húszan; elhozta őket mégis; ha már lesz gyűlés, hát legyen helytálló is.

Egy este, részint a magam tanulságára, részint pedig mert tudni akartam, miképpen állunk, rendre vettem minden családot gondolatban. Három rovatba osztottam őket. Az elsőbe került a „jó barát”, a másodikba a „se hideg, se meleg”, a harmadikba az „ellenség”. Minden rovatot még háromba vágtam. Külön elbírálás alá esett, ha az egész család egy tengelyre járt; másképp jegyeztem meg, ha a férfi, a család eleje, akiért forog a világ, egyképpen érezett, s a család többi tagjai másképpen. Különös és tanulságos volt az eredmény. A számba vett 75 család közül 39, tehát a félnél másféllel több, „jó barát”-nak, 7 „ellenség”-nek, 14 pedig „se hideg, se meleg”-nek számított. A többi tizenöt meghasonlott volt önmagában, ami rendszerint egyet jelentett: a férfi szidott, vagy közönyösen viselkedett, az asszony és a gyermekek mellettem állottak.

Míg így az eredmény az egész családokat tekintve, rossznak nem mondható, másképp számolunk, ha külön vesszük a férfiakat és külön az asszonyokat és a gyermekeket. Jó barát férfi: 40; ellenség vagy közönyös: 35. Jó

barát asszony és gyermek: 53; közönyös vagy ellenség: 22. Egy új választástól nem kell félnem, s ez megnyugtató, de hadilábon állani a férfiaknak szinte felével, nem eldicselkedni való állapot!

Oka kell hogy legyen ennek!

Oka van; nem is egy, de három.

Nincs könnyebb annál: egészen hibátlanak érezni magunkat, s minden gyarlóságot azokra kenni, akik nem méltányolnak. El nem tagadható, hogy a harmincöt elégedetlen férfi sokszor a legtisztább erkölcsi fölháborodással szól meg, vádol és ítél el. Igazságnak kell lennie az ő részükön is. Látnom kell az ő szemükkel, vádolnom kell magamat az ő ítéletükkel is.

Első és legkomolyabb hibám a tanult úré, aki sok jó akarattal, de kevés tapasztalattal közeledik a falusi emberhez. Milyen jól látom én ezt most; még cikket is írtam róla az „Ellenzék”-be, amin éppolyan mértékben fölháborodott a jó akaratú városi magyarság egy része, mint amilyen őszintén megbántva éreztem volna magamat én is öt vagy tíz esztendővel ezelőtt. Azt állítottam, hogy a falut nem lehet a várossal megmenteni, s hogy a tanult ember igazán csak akkor segíthet a népen, ha sorsát vele egybeveti jóban és rosszban, s bizonyos mértékig falusivá válik maga is. Ez igaz; azonban ezt végbevenni nagyon nehéz. Az én őseim egyszerű székely földműves kurtanemesek a Nyikó egyik mellékpataka völgyéből, de én már városban nőttem föl. Hiába töltöttem sok nyaramat a rokonokkal mint diák, hiába jártam a mezőre, a szénacsinalóba, aratásra, barátkoztam kis harisnyás legénykéekkel, lestem a csorda hazatérését alkonyatkor: egész nevelésem, hátterem, viselkedésem városi. Amikor Mészkőre jöttem, el voltam telve a gondolattal, hogy magam is belegázolok az egyszerű életbe, gazdálkodni kezdek, állatokat, cselédet tartok. Olvasgattam szakfolyóiratokat, másfélezer lejért gazdasági lexikont vásároltam, amikor a murkot ültettem, a mindentudó könyvet odatettem a nyári konyha

ablakába, hogy kéznél legyen. De itt nem állottam meg. Az alapelvekkel elméletben hamar tisztába jöttem; részletkérdéseknél segítettek a könyvek. Elhitettem magammal, hogy én már értek a gazdálkodáshoz. A könyvekben olvasott eljárásokkal összehasonlítottam a gazdák hagyományos művelésmódjait. Végtelen fölényt éreztem magamban. Hiszen ezek az emberek nem gyakorolják a tarlóhántást, nem végeznek őszi mélyszántást, tavasszal kaparják meg csak a földet kukorica alá, a búzát nem porzozozzák, műtrágyát, vetőgépet nem használnak! Adtam nekik a tanácsokat úton, útfélen, gyűlésekben. Nem hivalkodással, bizonyos óvatossággal és szerényen, de adtam. Én másképp intézek mindent. Műtrágyát, nemesített vetőmagot hozattam; búzavetőgépet szereztem be. Nem mondtam, de úgy viselkedtem: én most mintagazda leszek. Az újszékelyi papnak odaszóltam: neked jó, mert a te faludban a Lajoska példát mutat, hogyan kell gazdálkodni, de nálam Lajoska nincsen: Mészkon én kell hogy a gazdálkodásban is előljárjak.

A gazdák pedig látták, hogy udvarom, csűröm, istállóim rendetlen, a lovam keféletlen, a kocsim sáros, a cselédek im prédálnak és lopnak, a kukoricám kapálatlan marad, a félhold napraforgó termése ott rothad el a gabonás tornácán, a szójabab megemésztetlenül trágyába kerül, a csalamádé után vetett muhart le se kaszáltattam, a teheneket megveszem drága pénzen, lefejem őket, s olcsón elvesztegetem. Mindig az újítást űzi! Szántógéppel szántat, a Kopta-kertben öntözni akar: de terem-e több búzája, hagymája, vagy annyi bár, mint nekünk? Egy évben még őszi vetése sem volt. Sok pénzzel hideg földbe lucernást állíttat be, de a baltacimot egy másikban kipusztulni hagyja. A máséval bajlódik, nekünk ad tanácsokat, de a magáén sem gazda; már nem is érdemes sajnálni, hogy mindenki meglopja, megcsalja, miért nem vigyáz a magáéra, ügyeljen a cselédei körmére, járjon azután, amiből él! Mindennek nekifog és mindent abbahagy. Tejből akar

pénzt csinálni, megindította a tejszövetkezetet, abba hagyta, átadta Kövendnek, a teheneit eladta. Nekikezdd, hogy gazdálkodjék, állatokat vesz, ekét vásárol, férfi cselédet tart, aztán abbahagy mindent, az ekét eladja, a földjeit kiadja részibe. Soha a felesék után nem néz, még az osztáshoz sem megy ki. Minden egyébbel így tesz. Egy évig tanítja a leányokat kétszólamú dalárdára, leányegyletet alakít, fonalat vesz, megszőteti, hogy legyen abból magyar ruha, egy elkészül, a többi hol van? Megcsinálja az állatbiztosítást, gyűléseket tart a Kopta-öntözés, temetkezési egyesület nyélbeütéséért, abbamarad minden. Megpróbálja a napközi otthont; az is csak egy ideig folyik. Hét lejért vásárol egy tyúktojást, s egész télen hét kakas verekedik az udvarán. Tordára akkor megy, amikor mindenki már jön vissza. Gyűléseken mindig várat magára...

S hát ha még nem tudták volna a gazdák, hogy hány más tervet csak papírra vettem, felette csak egy nap, egy este álmodoztam, de el is vetéltem mindjárt! Egész halom papír összegyűjtve szépen mind itt hever előttem az asztalomon.

Felvenni a falu társadalmi térképét, megtudni mindent mindenkiről. Lelkészek számára vezérkönyvet írni részletes útbaigazításokkal úgy a papi, mint a faluvezetői munkát illetőleg. Népkönyvkiadó társaság alapítása, évente 6-10 könyv kiadása, évi félmillió lej nyomdafejlesztésre. Egészséges, nép számára való füzetek havonta kétszer. Ifjak részére: az „Új Vadrózsák”. Felnőtteknek: „A nép barátja”. Gyermekeknek: „Kis testvérek könyve”. Népszerű tudományos ismertetések „A világ csodái” címen. „Könyvek Könyve”; ez a biblia kincseinek kiaknázása. Iskolába még nem járó gyermekek részére játékdélutánok. Kirándulások rendezése, ipartelepek, természeti szépségek meglátogatása. Szász, román és magyar diákok együttes nyári kóborlásai. Ládakönyvtár; húsz kötet minden ládában, egy láda minden faluban. Időnként a ládák kicserélődnek, míg a könyvek a vidéket bejárják. Kis

falusi háztervek; Debreczeni vagy Kós Károly művei. Téli tanfolyam rendezése a vidék képesített ácsainak és kőműveseinek, melyen az új magyar építés lényege a tárgy. Népművészeti kiállítás; gazdakongresszus. A születések korlátozásának emberséges megoldása. Szőnyegbogozás megtanulása. Linóleummetszés és egyéb művészi kézimunka bevezetése. Könyvkötészet. Legelőjavítás, villanyfejlesztés, a salétromos víz megjavítása. A falu különböző határai földjét gazdaság-vegytanilag meghatározni. Szántógép Egylet megszervezése, amely az ökröket tehenekre cseréli át, s a tejgazdaságot géperejű földmunkavégzéssel kapcsolja össze. „25 gazda vesz 50 tehenet 50 ökör árából: megtakarít 50 000 lejt. 50 tehenet egy év alatt termel 300 000 lej értékű tejet. Több termelés értéke a szántógép jobb talajművelése következtében 35 000 lej. Gazdánként bevétel 15 400 lej. Ezzel szemben a kiadás, gépárészlet, kamat, javítások, 400 hold megszántásának üzemköltségei, gazdánként 6 800 lej. Gazda tiszta haszna évi 8 600 lej.”

Mennyi boldog órát eltöltöttem „kalkulálással”! Valami gondolat megvillant az eszemben: Tanka Károly szerint a vidéknek szerződtetnie kellene s eltartania csak azért, hogy terveket termeljek. Azt le kellett írni, egypár alapszámítással a helyességét kipróbálni. Mi minden elképzelhető, és sok tervhez be igazán kevés kellene az egy akaraton és becsületes szándékon kívül!

Gyarlóságaim számát egy szuszra elfújni nem lehet. Ezek velege, az alap és fő elégedetlenség oka, nyilvánvalóan hiba. Álmodok szülője lenni nem vétek, de van baj máshol elég. Nem szoktam rá gyermekkoromtól fogva a kicsi, unalmas, minden nap ugyanúgy elvégzendő munkára a gazdaságban. Ez még nem bűn, csak állapot. De nem venni tudomást arról, hogy az inasévek elmulasztása pótlást igényel, hogy mielőtt újítani vagy másokat tanítani lehetne, vagy egyidőben vele a legjobb esetben meg kell tanulni az udvart rendesen megsepergetni, a szénát

rendben tartani, az istállóból a trágyát kihányatni, az állatokat megkeféléltetni, utánanézni a cselédeknek, a részes művelőknek, a munkát egészen elvégezni, a vetés után aratni, csépelni és csűrbe raktározni, hogy tehát egynémely gazdálkodási alapelv elméleti tudása nem ad jogot a fölény érzésére akkor, amikor a gyakorlatban az elemi dolgok kivitele is égbekiáltóan tökéletlen: ez már erkölcsi fogyatkozás, ami miatt méltán néztek és néznek le a falu gazdái.

Az úri rend bűne ez, aki a tudást előbbre tartja, mint a kezek, lábak és gazdasági eszközök összevágó munkáját. Amit könyvekből valaki megérthet világosan egy óra alatt, s el is tud magyarázni értelmesen, annak hibátlanul folyó szokássá való begyakorlása esetleg esztendő munkája. Be könnyű elzúgni: őszi mélyszántás! De végezd el magad az év minden gazdasági munkáját. Közben bányássz, hordj követ a gyárba, fuvarozz hagymát a városokra, vidd ki a trágyát a határi földekre, mert a hegyoldalon az utakat télire befújhatja a hó. És érkezz el az őszi szántással is, mielőtt a föld lefagyna! Ítéld meg magad, tanult népvezető, nem bűn fölényt mutatni, tanítani akarni csak azért, mert te könyvből kiolvastad a szabályt, s a túlterhelt, roskadozó gazdaember nem hajtja azt végre? Nem méltán nézi le a gazda a „könyvből gazdálkodót”?

Te is tégy meg mindent, amit ő, és az őszi szántást is. Akkor mindenki látni fogja, hogy lehet. Azzal tanítani fogsz. A várfalvi papot mindenki becsüli, a vidéken kétségkívül és méltán ő a mintagazda pap. Az udvara tiszta, gyümölcsösében, szőlőjében a munka elvégezve mindig a maga idejében. Feleseinek utánanézt, keveset sem végez, s azt is jól. Igaz, ő falun nőtt föl, ezzel a feladata könnyebbé volt téve. De aki levelibéka, az ne vágyjék a vízbe. Ha a mészköi pap egyebekkel inkább szeret és tud foglalkozni, hagyja a gazdálkodást s a gazdasági tanítást másoknak, az arravalóknak.

Tanultam, fogyatkozásomat fölismertem, a gazdasági szakértő akadémiai talárját rég ledobtam, s inasi kötenyt kötöttem. Most tanulom a telket rendbeszedni, rendben tartani, az istállót tisztogatni. Ez évben már utánanéztam a feleseimnek, az osztáshoz kimentem. Azt, ami az enyém, védem, az udvaromon a kutyámat hosszú láncra kötöttem, van is fám télire bőven. Nem vagyok reménytelen eset. Kár, hogy erővel nem bírom, sok minden azért marad el, mert kímélnem kell magamat.

De azt is tudni kell, hogy akit egyszer hazugságon fognak, annak azután még egy szavát sem hiszik, még ha igazat mond, akkor sem. Nekem is mindent felrónak, azt is, ami nem vétkem. Bizonyos vállalkozások, amelyek külső látszata kétségkívül ez: a pap ennek is nekifogott s abbahagyta, a dolgok természeténél fogva sem lehetnek mások, mint kísérletezések, próbák. Állatbiztosítás, temetkezési egylet, hurkalyuki öntözés. Csak úgy lehet megtudni, akad-e elég tényleges pártoló, ha az ember belevág. Viszont, ha kiderül, kevesen állanak a terv mellett, okosabb annak kivitelétől elállani, mint tovább erőszakolni azt és belebukni. A tejpgazdálkodás is ilyen megítélés alá kell essék és még sok egyéb. Egy alkalommal, amikor még a kövendi pap is arra tett célzást, hogy kapkodó vagyok, táblázatot készítettem a vállalkozásaimról, akár magán-, akár pedig közösségi természetűek voltak azok. Ilyenformán ütött ki az ítélet:

Teljesen sikerültek: Templom újjáépítése, iskola megnagyobbítása, iskolai szövetkezet, könyvtár, önkormányzat és alkotószellem kifejlesztése, megújított konfirmálás, játszótelep nyújtása (az udvaron) és létesítése (bérelt területen), bibliaolvasás bevezetése az istentiszteletbe. Esti istentiszteletek, szeretetvendégségi beszédeim, tejszövetkezet a vidéknek, a Vidékfejlesztő Szövetkezet megalapítása mint jövő tervek kerete, egyházi gipszbannyászat.

Túrhetően sikerültek: Vallásos estélyek, hívek szabad előadásai, vallásos estélyeken az új, szabad istentiszteleti rend, búza-vetőgép, magasnyomású gyümölcsfa-permetező, népfőiskola, teaestélyek, bizonyos földek rendbehozása szántógéppel és trágyázással, répa- és burgonya-termelés, ifjúsági konferenciák, iskolában a kézimunka bevezetése, baromfitenyésztés, fajkukorica, egyházi beszédek, papilak építése.

Bizonyos szempontból sikerültek, másokból nem: Új prédikálási irányzat, temetési beszédek, Kopta-gyümölcsös, cséplőgép-szövetkezet.

Jól ment egy darabig, azután abbahagytam: Szójabab, napraforgó, csalamádé, muhar és köles termesztése, női dalkör, leányegylet, vetítések.

Körülmények miatt nem sikerültek: Ifjúsági egylet, nőszövetség, közös gazdálkodás egy-egy családdal, tejjgazdaság és tejértékesítés Mészkön, gazdasági tanácsadó alkalmazása, lucernásítás, temetkezési egylet, állatbiztosítás, napközi otthon, Kopta-öntözés.

Hibámból nem sikerültek: A mintagazdaság, telek, istálló rendben tartása, a színdarabos estélyek.

Ez a felsorolás nem teljes, de jellemző. Ott állok gyengén, ahol a falu a „rendes” paptól a legtöbbet várja. A mérlegen a kicsi rossz lenyomja a sok jót.

Nem baj, mészközi magyarok! Csak most ősszel hozzátok rendbe az építkezésekkel felzaklatott udvaromat. Majd mutatok én ott is eredményt, ahol azt ti a leginkább keresitek. A leckét pedig köszönöm.

A foltos csizma

*Csodálatos, csodálatos falu! Az őseMBER
kicsit lesimított, bozontos haját rázza.
Kezében ott van a kőbalta, csak nem
látom, s jó, mint a falat kenyér, ha az
utat a szívéhez ettalálom.*

Első vétkeket megvallottam, most következzenek a többi. Különös gyónás, senki sem kért rá, de sort keríték rá, nehogy más tegye meg. Hibáimat nem kisebbítem; ezt is szándékosan teszem. Jobb, ha az, aki hallja, védelmébe fog, mintha új bűnöket sorol föl a megvallottakon túl. Nincs természetes tekintélyem, alakom, hangom, viselkedésem: most erre a gyászos énekre gyűjtök rá. Jobban mondva, hiszen erről tenni nem lehet, ha tényleg így esik: ami van is, szándékosan lerontom. Pedig a népnek úgy kell a pap méltósága, szép, fekete ruhás, csendes járása, tiszteletet parancsoló beszéde, mint a falat kenyér. A lélekboncolás mesterei kimutatják, hogy a kisgyermek nevelése nem teljes az apa hatása nélkül. Én törvényes apjuktól fosztottam meg a híveimet. A jó öreg Tarcsafalvi Pált, negyven évig Mészkö lelki atyját, a körmével kaparná ki egyik-másik hívem, úgy hallom. Nincs is annál kedvesebb dolog, kicsivé, alázatossá, gyermekké lenni bajszoson is, ha a pap szép csendesen megjárja magát az utcákon, a mezőn hosszú szárú pipával a kezében, és ránk néz, fogadja köszönésünket. Az se baj, ha fiatal még, rá lehet írva a szentség a homlokára, megérzi azt a nép!

Ahol az igazi pap megjelenik, ott elhallgatnak az emberek, tiszteletteljes csend támad. Amit a pap mond, azt úgy veszik, mint szájukba az úrvacsorai kenyeret. Ez a pap nem is olyan, mintha pap volna. Mindenféle különös ruhát magára tesz, egy nyáron szandálban és rövid nadrágban láttuk, a csizmája gyakran foltos, még úrvacsorát is osztott úgy egy karácsonykor. Kalapot nem visel. Olyan

közöttünk, mint a gyermek; futkározik a gabonás körül a szamarával. Amíg az ereje bírta, kiállt a legényekkel labdát rúgni, a leányokkal gumikarikával hajigálózni, a gyermekekkel fogócskát játszani.

Az pedig minden, csak tekintélyviselet nem, ahogy a gyűléseket levezeti.

Nincs egy ünnepélyes szava. A tanácskozásokat megnyitja, ha valaki közbeszól, megáll és hagyja, hadd csépeljék a semmit. Jól megmondta neki egyszer Halmágyi úr: hát, tiszteletes úr, vegye kezébe, mint elnök, és vezesse a gyűlést! Azonban történjék meg, hogy valamit mi ne akarjunk! Akkor egyszerre beszédessé válik. Nincs egy csepp büszkesége. Ha nem akarjuk, hát nem akarjuk; miért áll ki vitatkozni, erőlködni, érvelni, magyarázkodni? Addig beszél, hogy közben a krumplici is kinő: kibeszél mindnyájunkat, beszélni tud; arra tanult.

Büszkeségem az csakugyan nem volt, amikor a Debreczeni templomterve vagy valamely más szükséges jó mellett kardoskodtam. Mit ér a büszkeség, ha vele a célt elérni nem lehet? De esett úgy is, hogy kitörtem, s embereket büszkén rendre utasítottam. Az a gyűlés volt érdekes, amikor az egyik atyafi közbeszakította a beszédemet: ne tessék minket félrevezetni, tekintetes úr! Akkor jöttem rá, hogy én fölháborodni is tudok bőségesen; hangozom pedig olyan van, mint a bölömbikának. Az emberek némán, kővé váltan hallgattak. Nagyszerű volt!

Egy héttel később az ellenkező oldalról vádoltak meg, s mint amikor a tigris a krokodilus szájába ugrik a szegény néger feje felett, úgy mosódtam én is tisztára a vádak alól anélkül, hogy magamat védenem kellett volna.

Egy másik gyűlésre egy idősebb s jó emberei mellett hűséges barátságú gazda azzal az elhatározással jött fel, hogy kérdőre von: mit tanítok a gyermekeknek? Mert ő hallotta, s azt én hogy tehetem? De úgy esett, hogy egy jó emberét, aki kész volt őt mindenben pártolni s engem örömmel megláncoltatni, már a gyűlés elején rendre

utasítottam. Ízléstelen volt, régi, lezárt ügyeket bolygatott föl, amellyel senkinek sem használt. S amíg én ezt az ő jó emberét hangos szavakkal leckéztettem, öröm volt nézni, hogy csillogtak a szemei. Ez már igen, ez pap! Eszébe sem jutott, hogy kérdőre vonjon. Megnyugodva távozott.

Olyan a pap büszkesége, mint az éles kasza, csak fogni kell jól, s mindig telibe találja a rendet. Tetszett az is a népnek, amikor kijelentettem, hogy én pedig képét kérni sohasem fogok. De az én lelki berendezésem szőnyege nem a büszkeség. Az érinthetlenség, az igen, de ígéretért mindent megteszek. Ha hívnak, százszor is visszatérek. Mindig várok, a reményen túl is egy esztendő, s ha az letelik, újrakezdem.

Itt kell szót ejtenem harmadik mély okáról annak, hogy harmincöt mézskői férfi elégedetlen velem.

Olyan dolgokkal törődöm, ami az emberek jó része szemében kevés vagy semmi jelentőséggel nem bír.

Ez hiba; ellenben nem bizonyos, hogy kié. Esetleg a népé: kétlem, hogy az enyém volna. Például én a magam részéről komolyan veszem a jézusi élet alapelveit – nem azért, mert a Jézus tekintélye előttem törvény, hanem mert úgy látszik, a Jézus életét ugyanaz az isteni erő határozta meg, mint az enyémet. Az emberek pedig nem lelkük szerint keresztények. Ők azok és olyanok, amik és amilyenek. Emberek, magyarok. A kereszténység ráoltás és ráolvasás számukra. Nem kell komolyan venni ott, ahol ellenkezik a természetes étellel. Ki lesz bolond a másik arcát is odatartani annak, aki egyszer már arcul ütötte, vagy odaadni alsóruháját annak, aki róla a felsőket lehúztta? Szeresd ellenségedet! Ez ismét miféle lehetetlen kívánság? Ezt tanította Jézus? Szép, de ide mi már őt nem követjük. Az egyedüli egészen egészséges és tökéletes öröm, ami számunkra ebben a nyomorúságos világban kijut, az, hogy ellenségeinket kiadósan gyűlölhessük.

Ami karácsonyi alkalom, amikor az Úrasztala mellől tökéletes szeretetre hívtam föl a híveimet, teljesen határ-

talán és célját tévesztett kísérlet maradt. Senki sem mondta, de az emberek szeméből kiolvastam ezt. Bizonyos levegőszerű érdeklődés megnyilvánul a népfőiskolás ifjakban a távoli nemzetek iránt, amikor eszperantót kívántak tanulni, de ők lepődtek volna meg a legerősebben, ha a legközelebbi szomszédok irányában való megértés keresésére vezettem volna át a tanulást. A világbékét is jó néven vennék, katonaviselt férfiak irtózva gondolnak vissza a lövészárkokra, a repülőgép-támadásokra, de érzékeny a lélek, aki egy eltévesztett szóért képes a szomszédjára is rárohanni, azt könnyű gyűlöletre gyűjtani más nemzetek ellen.

Komolyan veszem az emberek közötti egyenlőséget is.

Ismeretes a falusi ember sokféle rétegződése és rátartisága. Külön tartanak a nagygazdák, külön a kisgazdák, külön az iparosok és külön a földtelenek, a napszámosok. Nincs ebben semmi különös. Hiszen még a cigány is, aki a magyar gazda szemében általános ember-alatti fogalom, kényes megkülönböztetéseket visz végbe maga között. Ha a kőműves cigányt véletlenül arra kérem, hogy vályogolja meg a csűröm oldalát, meg fog sértődni, mert ő nem vályogvető. Ha a vályogost bizonyos gödrök éjszakai kitakarítására hívom föl, felhúzza az orrát: kinek és minek tartom őt? Gandhinak könnyű, ő akármit csinál, Gandhi marad. De a szegény vályogost egy ballépése véglegesen és helyrehozhatatlanul lenyomja a létezés legalacsonyabb szintjére. Ha még a cigány is rétegekre osztja a maga társadalmát, hogyne találnánk aprólékos, kívülállóknak néha teljesen érthetetlen csoportosulásokat a magyar falusi nép között. Aki boldogulni akar, annak ezzel tisztában kell lennie, ezt tisztelnie kell. Itt ismét hibában találatom. Rongyosokkal, senkikkel és kiközösítettekkel barátkozom, s ezzel eljátszom a nagygazdák megbecsülését. Húsz holdon felül nincs talán egy ember Mészkön, aki jó néven venne, lélekből szeretne.

Nem tudok annyira menni, hogy a falut a szegényeivel szemben való kötelességére rávezessem. Az öreg Pali Mózsi bácsit még segítik hivatalosan, iskolaszolgának tettek, engedik, hogy a harangozói kunyhóban lakjék ingyen. De arról szó sem lehet, hogy a költségvetésbe valamit fölvegyenek a szegények segélyezésére. A nőszövetség is következetesen begombolkozik, amikor ilyen húrokat pengetek. – Nem érdemlik meg, tiszteletes úr! Az ember a hibás! Volt állása a gyárban, eljátszotta. Vagy az asszony! Varrótűt a kezébe nem vesz, hogy a gyermekei ruháját megfoltozza. – Megpróbáltam, a gyermekeket hívtam föl, hogy egy iskolába rossz cipő és ruha miatt járni nem tudó társukat segélyezzék. Eredmény nélkül. Azt hallottam, azt valaki fölemlegette dicsérőleg, hogy egyik karácsonykor foltos csizmával osztottam úrvacsorát, s ugyanakkor két családot felruháztunk (a feleségem Dániából és Bécsből kapta ismerősöktől a kis ruhákat), de a példát követni senki sem akarja. Minden újabb kísérlettel csak magamat teszem ki nevetségesnek.

Olyan dolgokkal törődöm, ami a falu erejét meghaladja: túlságosan magas erkölcsi és emberi értékeket kívánok. Valaki egyszer gúnyosan azt mondta, hogy keblitanácsos addig valaki nem lehet Mészkön, amíg az egyházát meg nem lopja. Ez lehet igaz, lehet a kívülállók irigy általánosítása. De a tény az, rendkívül nehéz ezt a makacs, mindent jobban tudó s aránylag alacsony erkölcsi színvonalon álló népet az igazság oszlopához kötni. A személyes ellenszenvék, a gondosan rejtegetett önérdekek s a mindent túlharsogó előítéletek viharai alá úgy kell bocsátanom az egyházközség hajóját, hogy az ide-oda nem hanyódjék, el ne süllyedjen, hanem hasítsa a vizet a boldog kikötő felé. A kapitánynak ismernie kell az iránytűt s a viharok járását. Tudnia kell, hogy az emberek úgy jönnek föl a gyűlésekre, hogy már előre el van határozva minden. Nem nyáj a gyülekezet, hanem falu. Csodálatos, csodálatos falu! Az őszember kicsit lesimított, bozontos

haját rázza, kezében ott van a kőbalta, csak nem látom, s jó, mint a falat kenyér, ha az utat a szívéhez eltalálom.

Hány ember azért haragudott meg reám, s tartja a haragot makacsul, mert nem engedhettem meg, hogy az egyházközség ládájába nagyobb marokkal nyúljon, vagy ha vezető volt, hogy a gyeplőket hanyagul tartsa. Ettem az egyházgondnokokat. Akit itt találtam, az lemondott, mert nem bírta az iramot, aki azután lett, azt lemondattam, mert hazugságon fogtam. Most azért mind a kettő túrhetően jó emberem; legalábbis köszön, ha találko-zunk, bár egyszer megfogadta, hogy nem fog.

Legnagyobb zavarba az hozza a híveimet, hogy néha minden új és „modern” dolgot be akarok vezetni, máskor pedig érthetetlenül olyan régimódi vagyok, mint a száz évvel ezelőtt élt emberek. Az újszerű dolgok mindig pénzbe kerülnek, mint például a cséplőgép vagy a búza-vetőgép. A cséplőgépért minden gazda zsebből több mint kétezer lejt fizetett. De azt az emberek nem vették számításba, hogy az egyházi gipszbányászattal meg a rövid életű tejszövetkezettel hárommannyi pénzt hoztam a faluba, mint amennyit a cséplőgép kivitt. Az ősi szépség megőrzésének feladatát pedig nem csodálom, hogy nem érzik át. Helyes, hogy az építkezéseknél új és gazdaságo-sabbban felhasználható anyag nyomul előtérbe, s az új anyaggal az új formák. De csak a művészi alkotókészség tudja megtalálni az új formák szépségét összhangban a múlt értékeivel. Ezt nem lehet kívánni mindenkitől. Mél-tánylást azonban igen a kialakult új és mégis régi szépség láttán. Lassan talán bekövetkezik, hogy a haladás láza nem seper el egyképpen mindent, jót és kevésbé jót. Meg fogják érteni az emberek, hogy nem fonákság az ősi szépséget és az új gazdasági szervezkedéseket egymás mellé állítani.

Addig azonban mérlegbe állít a falu újra és újra, és hiányosnak talál.

Néha a magam gondatlansága is növeli a bajt. A cséplőgép számadásait egy ideig én vezettem. Egy gyűlésre rendezetlen iratokkal mentem el, s elszámolást adni nem tudtam. Végzetes könnyelműség! Mire egyébire gondoljon ilyenkor a nép, mint arra: hát a pap is? Csak ügyesen csinálja, megcsípni nem lehet. A szövetkezet gazdáját az ellenőr rajtakapta, hogy nyugtákat hamisított. A megtorlást kívánó közvélemény az ügyet bíróság elé akarta vinni. Lám, a pap elsimított mindent, a gyűlésen megbocsátásról beszélt s arról, hogy elég büntetés érte már a megtévedett gazdát a fölfedezéssel, a szégyennel. Ki tudja, mi érdeke volt, hogy ezt tegye? Belevitte a gazdákat abba is, hogy a cséplőgéppel vidékeljenek; be is számolt pár ezer lej ráfizetéssel, nem is véve figyelembe a gép rongálása által szenvedett kárt.

A pénzkezelésnél a legkisebb gondatlanság végzetes következményekkel járhat. Bennem a gazdák teljesen megbíztak, s amikor az első években a vámgabonát minden gazda a kijelölt napon behozta, csak magam jegyeztem föl egy papirostra a mennyiséget. Igazoláskul az ívet nem íratam alá senkivel. Én adtam el a búzát is, amely a lelkészi gabonásban volt elraktározva. Valaki a gyűlésen azt állította, hogy ő két vékát vett meg, nem egyet, amint azt én mondom. Szerencsére az emberek tisztában voltak az illető erkölcsi megbízhatóságával, elhitték nekem azt, amit írással bizonyítani nem tudtam. De vajon mindenki elhitte-e? Hátha még annak iszom levét sok tekintetben, hogy a gazdák belém fektetett bizalmát örök érvényűnek vettem?

Vajon lehetek én még Mészkon az egész falu papja: harmincöt férfié is? Vajon nem hanyagoltam el a személyes érintkezést velük olyan mértékben, hogy új összemegedés már nem lehetséges? Vajon a hibáim s azok, amelyeket a nép rovásomra írt, bár nem azok, nem rontották-e el a játszmát végleg, amelyet csak teljes újrakezéssel lehet jójátenni – egy más faluban?

Kövenden egy pár évvel ezelőtt komolyan beszéltek arról, hogy papjukul hívnak. A szomszéd falvak csak jó hírem után ismernek, nem látják napról napra rendetlen udvaromat, legigazibb bűnöm jeleit. Nem az volna-e a legokosabb: megpályázni a legelső megürülő, alkalmas falut, és újrakezdeni az életet más emberként, tapasztaltabban?

Ha ugyan itt lehetne hagyni az új templomot, a megújított iskolát, az új paplakot és azt a lelkes kis csoportot, amely hűséges, igaz ragaszkodással szeret és kitart mellettem...

Volt egy idő, amikor komolyan gondoltam az elköltözésre. Esztendőnkint, húsvét másodnapján nyilvánosan beszámolok a templomban a lefolyt év eseményeiről és azok tanulságairól. Az 1934. évi számadás elkeseredett hangjával meglepte a hívekei. Hát érdemes? Hibáim lehetnek, vannak, de szabad semmibe venni jóakaromat, egészségem kockáztatásával végzett építőmunkámat? Én eddig azt hittem, hogy a lelkeszi munkát meg fogja becsülni a falu, ha annak minden része a közösség valamilyen előmenetelét szolgálja. Tévedtem, meg kellett érnem azt, hogy a gyűlésen valaki kitanítson: tiszteletes úr, nem így kell gondolkozni! Hát hogy kell gondolkozni? Templom, iskola, orgona rendbe van téve, most a papnak nem szabad a maga s a családja egészségére gondolni, lakható lelkeszi házat kívánni? Nagypéntek reggelére kalákát hívtam, az építkezés felforgatta az udvart, egy kis rendet kellene teremteni, egy árva lélek sem jött el. Hát érdemes?

A koppenhágai unitárius gyűléshétre való menetelem előtt kibúcsúzóztam a templomban. A tékozló fiúról szóló példázat volt a beszédem alapja. Úgy állítottam be a fiatalabbik testvért, mint munkás, szorgalmas, dolgozó embert, akit azonban az atya semmibe sem vesz, mert az idősebbik fiú az örökös, a családi folytonosság fenntartója. A fiút elkeseríti a mellőzés. Ha odahagyná a szülei

házat s elbujdosnék – vajon törődnének azzal egyáltalán? Odaállott az apja elé: megyek! De ami az enyém, azt add ki! A fiú titokban reméli, hogy marasztalni, kérlelni fogják. De az atya vállát vonja: itt a juss, mehatsz! – Ó, be gyakran kiáltjuk ezt mi is oda a szerény, kis igényű, munkáséletű fiúnak, tanítónak, papnak! Annak remeg a szíve: fárad, verejtékezik, nyomorog, megbecsülés nincs. Elmenjen máshova? Engedsz-e, falu, elmenjek-e? – Itt a juss, mehatsz!

Az utolsó három év minden keserve, megalázottsága benne zúgott abban az utolsó kitörésben. A templom mennyezetére festett galambok fölfigyeltek. Az asszonyok némán sírtak, a hangom elcsuklott, amikor a beszédemet folytatni akartam. Nem lehetett, nem tudtam. Minden szóért erőt gyűjtve nyújtottam a végső reménységet. A fiú elment, az apa lelkiismerete fölébredt. Be boldog volt az idegenben megpróbált fiú és az otthon megpróbált atya viszontlátása! Vajon lehet remélni ilyen viszontlátást?

Elmentem és visszajöttem. Tulkot a tiszteletemre nem ölték le, képét föl nem ajánlottak a hívek. Túriuk, hogy az édesanyám nyugdíjából kiharított havi ezer lejjel toldjam-foldjam a megélhetést. Hát érdemes?

Szép apostoli élet

Itt maradok, most már itt maradok. Tovább csak akkor állok, ha kikeltem, kivi-rágoztam: szállhat a szárnyas mag tovább. Vagy ha elrothadtam és nem lett élet belőlem. Akkor felettem áthasít a történelem ekéje, napvilágra hoz és kidob.

Mennyi mindennek aláveti magát a magát megbecsülő pap!

Már a választás is: nehéz azt végigszenvedni! Amikor a püspököm fölhívott arra, hogy Mészkiót megpályázzam,

úgy éreztem magam, mint akinek valami alacsony, denevértrágyás nyíláson kell átbújni, hogy a cseppkőbarlang temploma előtte kitaruljon. Meg kell tenni, elkerülni nem lehet. Most le kell utaznom Mészköre. Első ízben, hogy én lássam, másodízben, hogy engem lássanak. Be kell mutatkoznom, föl kell tátanom a számat, hadd hallják a hangomat. Körüljárok a faluban, hadd tűnjék ki, milyen a járásom, hogy tudok köszönni, emberekkel szót váltani. De prédikálni nem fogok.

Az elhatározásom olyan volt, hogy a mészkőieket saját érdekükben meg kell tévesztenem. Nem szabad tudniok, hogy én a szószeken sem dolgozom több gőzzel, mint amennyire szükség van; azt sem, hogy engem a Nőé bárkája csak enyhén érdekel. Leviszem a mozigépet, bemutatót rendezek, a filmet magyarázatokkal kísérem. Utána a tanítónál összegyűlünk egy páran, beszélgetünk. Ez elég lesz.

Az iskola zsúfolásig megtelt. Kíváncsi szemek vizsgáltak, fürkésztek. Olyan voltam, mint a vásárra hajtott állat: csak éppenhogy meg nem tapogattak. A levegőn keresztül éreztem sokak titkos örömét, reményteljes várakozását; mások gyanakodását: vajon miféle titkos hibája lehet? Ha ez az ember csakugyan „bejárta a kerek világot”, sőt még könyvet is írt, az ő helye nem egy ilyen kis sáros faluban van, ahol még képét sem kap, hanem Kolozsváron, a főegyházi hivatalban. Kereki Balázs a legszókimondóbb volt valamennyi között. Ezt gondolta: Ide ne jöjjön, akármilyen kiváló ember is, hogy egy-két évig, jó közel Kolozsvárhoz, várjon egy megürülő zsíros hivatalra, s akkor egyszerre faképnél hagyjon. Fennhangon: Ígérje meg, hogy legalább tíz évig itt marad közöttünk.

Ma vajon ugyanezt kívánja-e?

Sokaknak, akik régi papjuk iránti szeretetből reám szavaztak, ma ezt vágja oda Nyitrai András, akkori fő ellenpártosom, mostani jó emberem: Hallgasson, ne beszéljen: maguk hozták ide.

Kereki Baláznak akkor nem tettem semmiféle ígéretet. De megértettem a kérése hátterét, és rokonszenveztem a kívánságával. Hiszen igaza van, nyilvánvaló, ma mindenkinek a város, az úri élet, a gazdag hivatal, a készpénzfizetés a vágya. Még a földje sem köti ma az embert a faluhoz, a szántás-vetéshez. A földjét eladja, kiadja, parlagon hagyja, s maga megy be a gyárba, a bányába. Hát még az, akinek kezében szép nyomtatással ott az oklevél: orvos, ügyvéd, tanító, pap, akárki, falura nem menne, ha városra nyílik az útja.

A lelkiismeretében nincsen benne a falu.

Ott nőhetett föl a trágyadombok tövében: de az apja urat csinált belőle. A legény elkészült, elhelyezkedett – törődik is ő a falujával! Néha hazajár, néha postautalványt küld, néha kegyesen érdeklődik. De hogy neki, akiből állítólag „embert faragtak”, kötelessége volna a néppel szemben, hogy a hivatalán túlmenőleg neki a népet nagy igyekezettel és annyi tettel, amennyivel bírja, annyi belátással, annyi okossággal, amennyivel rendelkezik, segítenie kellene, arról a lelkiismeretének tudomása nincsen. Hiszen még az úgynevezett „hivatásos” vezetők jó része is (tudniillik azok az emberek, akik a fizetésüket azért kapják, hogy a népet vezessék) kishitű kézlegyintéssel intézik el ezt a mindennél sürgetőbb feladatot: „*Ezeket* próbáljak segíteni, akik rossz néven veszik, ha dolgaikba beleavatkozom, félremagyarázzák a szándékomat, makacsul ragaszkodnak ahhoz, hogy másképpen nem jó, csak ahogyan eddig lehetett, s megmarnak, ha nagyon erősködöm!” – Hát persze, egy szóra a kacsalábon forgó tündérvárat ugyan ki tudja ma, mesék alkonyán idevarázsolni? Persze, hogy nem lehet építeni ingoványos talajra, nem lehet sokra menni azzal a néppel, amelyiknek a lelkét eldurvulni, megrögződni, megfagyni engedték. A legelején kell kezdeni a munkát, szél ellenében, hegyre fel, nagy sárban, esőben. De meg kell kezdeni!

Milyen megszokott ma az út a falutól a városig, akármelyikbe, ahol megélhetés biztat. A falu ott marad mindenki háta mögött elárvultan. A hitvány gazdasszony, a magyar nép lelkiismerete leföli minden nemzedék tejét. A vajból pénzt csinál; a sovány tej otthon marad, jó az a disznóknak. Akiben értelem és akarat lángol, az otthagyja a falut, tágasabb küzdőteret keres. A falu aztán éljen meg, ahogyan tud.

Én vállaltam a falu sorsát, s cserébe Kereki Balázs arra kért, hogy tegyek tízéves szegénységi fogadalmat. A szegénységet is vállaltam, hogy a családok jó érzését kepevel s miegymással meg ne rontsam. Eltartanak a jó emberek a nagy világon szerte. Azt azonban mégsem vártam, arra nem számítottam, hogy mások meg azért fognak lenézni, hogy „elvonultam falura, szép, könnyű apostoli életet élni, kötelességeim alól kibújni”. Így ítelt meg a „Korunk” írásbírója.

Mennyi mindennek alá kell vetnie magát egy magát megbecsülő papnak!

Akik a világ folyását magaslati helyről szemlélik, azok nem akarják megengedni, hogy valaki csak egy falu életének kiépítésével foglalkozzék. Sóhajtoznak, hogy mit ér ezer ember sorsán könnyíteni, amikor ezer más falu várja a kezelést, s ha a dolgot alaposabban átgondolják, azt kell mondaniok, hogy egy falun önmagában tulajdonképpen segíteni sem lehet, mint ahogy a lép közepét sem lehet különállólólag kiszárítani. A tőkés gazdálkodás zsákutcája a munkanélküliség, a javak egyenlőtlen elosztása, a háborúk, ezek várnak orvoslásra. Ennek adja magát neki mindenki, akiben a lelkiismeret el nem aludott!

De hát én orvos lenni sohasem akartam: kuruzsló még kevésbé. Az orvost éjszaka, legjobb álmából is kihúzzák az ágyából, s egyéb gondja soha nincsen, miképpen lehetne az életre nem alkalmas, az életre nem érdemes betegek napjait, éveit kitoldani. Az én gondom az élet egészsége. Elsősorban is: magamnak akarok teljes napfé-

nyű, boldog életet teremteni. Arcomat a mindenség felé fordítom. Az a lényeges, az az egész életre elhatározó fontosságú, ami onnan árad, nem pedig a helyi körülmények kisszerű rángatásai. Ha választani kell a kettő között, én az igazit választom, még ha százszor is megítél érte a beteg, a fél lábával a sírban álló.

Mert megítélnek és kisebbitenek!

Az a családapa, aki élvezzi az életét, munkájában gyönyörűséget talál, gyermekeit, feleségét szereti, a társadalomnak valamilyen hasznos munkát megélhetéséért cserébe elvégez, bizonyos időt tudományos kíváncsisága kielégítésére szentel, esténként a csillagokat bámulja, zenét hallgat, vagy szórakozni emberek közé jár, s ezenkívül valamennyire még azon is igyekezik szóval és tettel, hogy a társadalmi betegségek meggyógyítása sikerüljön: a mindenség rezgése szerint értékes életet él. Mégis elképesztő megvetéssel találkozhatnak azok részéről, akiket a helyi körülmények mostohasága viszont arra kényszerít, hogy valamivel állandó harcban álljanak. Hát, uram, ön ebben a mai világban semmiféle fontos dologgal nem foglalkozik?

A helyi körülmények szerint sürgetőbb lehet a vászongyárosok legújabb és legaljasabb csoportosulásáról tudomást venni és tenni akarni, mint a mindenség mozgásának végső alapelveit kutatni. Aki „elvonul falura” földet művelni, tehát a legalapvetőbb, legtermékenyebb, legalkotóbb foglalkozást végzi, az mindössze „kibúvik a kötelessége alól”, ami nem más, mint a nemzetközi világ bonyodalmaiból bogozni, az emberi nyomor ellen harcot vállalni és állani. Arra, ki nem hajlandó az emberiség bajával túlon túl törődni, azonnal kész az ítélet: gyakorlati emberszeretetlen, társadalmi érzékben nagyfokú hiányosság.

Pedig hogy is áll a dolog?

Az ember vagy az erejét érezte, vagy az áradás vitte, de belekerült a nagy vízbe. Erejét meghaladó dolgokra vál-

lalkozott az ismert történelem kezdete óta. Birodalmakat alapított, holott azok kormányzásához nem értett. Kiterjesztette az árucserét az egész világra, holott azt ellenőrizni, befolyásolni nem volt képes. Nagyban kezdett termelni, holott sem a termelést, sem a piacot, sem a fogyasztást szabályozni nem tudta. Nagyobb városokba csődült, holott azokban az egészség föltételeit biztosítani nem tudta. S most meggyűlt a baja ezekkel az óriási dolgokkal. A szálak összezavarodtak. Zűrzavar, fejetlenség támadt, nagyobb, mint eddig, mert a játék is ma nagyobbban megy. – Hát azok a bizonyos „fontos” kérdések, kapitalizmus, szocializmus, internacionalizmus, egytől egyig arra való, hogy ezt a megbomlott, megbolondult világot rendbe szedjék, lecsendesítsék! Értsük meg jól: nem a világ egészséges életére, hanem mostani betegsége meggyógyítására szolgálnak mind!

De ha valaki nem érzi magát sem betegnek, sem orvosnak, az mit csináljon? Csupa rokonszenvből maga is fáj-tassa a tagjait, vagy ajánlja az orvosságokat? Nem szabad neki, amennyire lehet, egészségesen lélegeznie és emésztenie, csak azért, mert valakik lázasak? Úgy kell-e irányítani az életét, hogy annak fő gondja a világ baja legyen? Nem élhet ő a mindenség mozgásának lassú ütemére csendes, boldog, belső elmélyedésű életet, s nem elég-e, ha csak a kisebbik jóakarata fordul a zavarok leküzdése felé? Hiszen csak a nagyon egyszerű lelkű emberek, mint az első keresztyények vagy a munkásmozgalom első apostolai hitték el, hogy van valami egyetemes érvényű orvosság (mindegy, milyen a felírása!), amelytől ez a beteg világ egyszerre és véglegesen meggyógyul. Ők elmagyarázhatták maguknak: Most lemondok mindenről, nyomorgok, tűnök, elviselek minden fáradságot, hogy minél hamarabb eljöhessen a szent örömök teljessége. De mi már tudhatjuk, hogy a jelek szerint ez a világ egy kicsit mindig beteg marad, a nagy felszabadulás napja sohasem jön el, hanem csak kis fölépülések, meg-

könnyebbülések következnek el. Eljátszodjuk az élet megadott beteljesüléseit, lehetőség határain belül való tartalmát csak azért, mert bajok és tökéletlenségek is vannak? S ha ezt nem akarjuk, ha „elvonulunk falura”, hogy ott „szép, apostoli életet éljünk”, megérdemljük a gáncsot? Elengedhetetlen, hogy most minden gondolkodás, mozgalom, törekvés a tömegek s különösen a városi tömegek gondjait vegye magára’?

A legtöbb bajt a türelmetlenség okozza. Az ember lát, remél s hisz, de nincs türelme bevárni mindent a maga idejében.

Előtte a végtelennek tűnő országút s neki jó két lába a gyaloglásra, de ő kerekeket pótolta maga alá, s megnyergelte a felkínálkozó erőket. Elképzelte a jövőjét, tudatos-sá teszi a haladása irányát, de nem képes megelégedni azzal a kicsivel, amit a maga módján, megerőltetés nélkül elérhet. Előrevágtat türelmetlenül. Közben a köldökzsinórja, ami láthatatlanul fűzte maguktól adódó lehetőségek isteni alapzatához, elszakadt. Most próbál megélni a levegőből.

Az afrikai néger meg sem értene, ha elmagyaráznák, hogy neki törődnie kell a lancashire-i munkások érdekeivel csakúgy, mint a brazíliai kávéültetvényesek tervei-vel. Az erdélyi falu kisgazdája már eleget hallott harangozni a „világválságról”, s már nem új neki az egész emberiség összefüggése, mégis lelke mélyén idegen előtte még a szomszéd falusi is, s csak lehetetlen dühvel tud arra a bolond törvényre gondolni, amelynek értelmében neki koldussá kell lennie, mert Kanadában sok búza termett. A tény ez, s ettől elszabadulni, ezt letagadni, lehazudni, megsemmisíteni százezer szónoklattal, könyvvel, kényyszerhelyezettel sem lehet; a tény az, hogy az ember természetesen érvényesülő társadalmi hajlamossága, szerep-tere, érdekazonosítási képessége csak nagyon kevés számú egyént ölel magához. Ő még csak olyan, hogy a maga érdekén kívül csak nagyon kevés embernek életével tö-

rődik a saját akaratából, lelki szükségletképpen. Azt meg lehet tenni, azt megtették vele az emberiség törtetői, hogy viszonyba hozták távolabbi tömegekkel. Az ember állotta az effajta, neki idegen összeköttetéseket, mert rá volt utalva, mert választást neki nem hagytak. De csak a maga módján, tehát úgy, hogy csak a maga s legfeljebb egy hozzá közel álló kis csoport érdekeiért kezdett küzdeni. Ebből származott minden baj.

Hiába akarták pótolni az ekkora méretekben hiányzó társadalmi hajlamot törvényekkel, s a katonai meg csendőri hatalom fegyvereivel. Előírhatták a viselkedés szabályait az összes elképzelhető esetekre, hogy az egymással végzetesen és elhatározottan nem törődő emberek hogyan barátkozzanak, üzleteket hogyan kössenek. Az egyénből szervesen hiányzó szeretetet nem pótolta semmi. Megtiltották a bölcs törvényhozók a lopást, az emberölést, a csalást, az elnyomást, a mások ellen irányuló összeesküvéseket. Ha az ember a törvénykönyvekből akarná az adatokat megszerezni az emberiség erkölcsi bizonyítványához, útlevelet, hogy egy más bolygóra átköltözhessek, sohasem kapna. Gyarló, bűnös, önmagától a jót nem akarja, egyéb vágya nincs, mint hogy másokat megkárosítson: ilyen a tőle idegen tömeg közepébe állított ember.

Nem adok igazat azoknak, akik szerint az emberiségen csak egész egyetemességében lehet segíteni. Ellenkezőleg, a fejlődés mostani szakaszán a zavarok mindaddig meg fognak maradni, ameddig a világot egy összefüggésben akarjuk kezelni. Az emberiség túlságosan széles felületen kapcsolódik egymásba: ekkora összefogást kibírni tisztességgel nem tud. A természetesen összeálló társadalmi egységek, a falvak, a vidékek hadd roskadjanak vissza önmagukba. Nyessék le azokat a kiigazodásokat, amelyeken keresztül őket a tőlük független sodrású világ rángatja. Engedjék érvényesülni azokat az ősi erőket, amelyek a világtól való leválás kis sebeit behegesztik s a

maguk szervesen egész testét dús életbe ragadják. Ne türelmetlenkedjünk! A fejlődés során annak az ideje eljön, amikor nagyobb kövekből építhetünk.

Ha mellettem minden faluban azok, akik most nagypolitikát akarnak űzni, letelepednének a kicsi feladatokhoz, s azokat elvégeznék becsületesen: többre haladnánk. Ez volna az igazi egyetemesség; a jól megmunkált kis földek összessége a világ.

Ne félj, Kereki Balázs, nem azért jöttem én Mészköre, hogy – innen csak egy lépés Kolozsvár – teológiai tanárnak, vagy ki tudja, minek, tán püspöknek álljak. Itt maradok, most már itt maradok, ha akarod, ha nem. Elvetettem magam a rög alá, idefogott a csírázni akaró élet. Tovább csak akkor állok, ha kikeltem, kivirágoztam: szállhat a szárnyas mag tovább a világba. Vagy ha elrothadtam, és nem lett élet belőlem. Akkor felettem áthatít a történelem ekéje, napvilágra hoz és kidob. Mehetek a kedvem után, hegyen legurulni, madár csőrében repülni. – Sohasem láttok többé.

A helyrebillent világ

*Láthatatlan méltósággal ott lebegtem
annak az ifjúnak az életében. Helyreállott
a világ folyása. A csillagok helyükre
lendültek, a hold abbahagyta a vigyorgást,
a falu kedvesen aludt.*

Az alacsony ajtó szemöldökfájába az egyenes járáshoz szokott ember gyakran beleüti a fejét. Káromkodik. De nincs igaza. Ha tudja s teheti, állíttasson a régi helyébe új ajtót. Ha arra nincs módja, hajoljon meg belépéskor mindig szépen, vagy költözzék más lakásba.

Úgy is lehet, hogy előre tudomásul veszi, naponként és évenként hányszor fogja fejét az ajtóba ütni, s nyugodtan reagál. Legfeljebb számon tartja: egy, kettő, tizenket-

tő. De elkedvetlenedni, türelmét, jó kedvét elveszíteni semmiképpen sem fogja.

Megmarad papnak.

Egy, kettő, tizenkettő.

Néha én is lehúzzhatom a fejemet. Az öregebb emberek tudomásomra hozták már régen, hogy a tapasztalat nagy tanítómester. Sok mindenre megtanított engem is. Türelmre. Már nem akarom a falut egy szuszra mintafaluvá emelni. Csak az jelent valódi előmenetelt, amit a nép a maga jószántából visz végbe. Ha valami gondolatom támad az élet előbbvitelére, azt nem akarom már tűzön-vízen keresztülvinni. Aki hallgat reám, az velem tart. Gyúrom a kovászt a falu lomha kenyeréhez. Testvér vagyok minden jóra törekvővel. Mindent remélek, de a kívánt eredmény tizedrészével is megelégszem. Hogy az eredmény – kicsi a reményletthez viszonyítva, de roppant nagy a valóságban – miképpen valósul meg, azt rábízom a jövőre. Arról pedig szó sincs már, hogy mintagazda szeressek lenni. Olyan gazda leszek, amilyen lenni tudok; bár az istállómat tarthassam rendben. S amilyen mértékben esik haladásom, úgy nőhet a büszkeségem is. Tegnap, mint egy vadállat, tört házamra egyik hívem, panaszkodni jött a tanítónő ellen. – Így ne beszéljen, adja elő nyugodtan, amit akar! – Megyek a tanfelügyelőhöz... – Mehet, ahova akar, akármilyen gyorsan. – Az ember eltakarodott. Este megjuhászodva, szégyenkezve szólított meg az utcán.

A szekereket s a lovmat sem adom oda ingyen senkinek. Úgy rákaptak a kérésre, hogy akinek lova volt, az is jobb szeretett vele menni. Egy napszám az ára! Azóta csak az kéri el, akinek megéri. A gyermekeket is úgy küldöm haza, ha az udvaron kezdenek alkalmatlanok lenni: munkát adok nekik. Bemegyek, kijövök, már csak a kicsi Daczó Imrike dolgozik, a többi odalett. Imrikét nem bánom; őt kukoricával is ott tartanám játszópajtásul Enikőnek.

Négy évvel ezelőtt a rádióhallgatásnak vettem így véget; akkor, igaz, nem ezt akartam. A hangos muzsikát és az előadásokat minden este nagy csoport hallgatta. Megtelt a tornác, néha az udvar is velük. Akkor kihirdetem: a fenntartás sokba kerül, minden hallgató minden alkalommal egy lejt fizet. Akkor láttam utoljára a hallgatókat. Később a hangszórót is eladtam, hogy még a híre se legyen meg. Ingyen nem adok semmit, csak a koldusnak. Cserébe igen. Amit az emberek ingyen kapnak, azt úgysem becsülik meg. Ezt a jó tanácsot a tordai Páll Gábornak köszönöm; üzletiesnek hangzik, mégis a helyes emberi viszonynak veti meg az alapját. – Bár, igaz, fenntartással kell élni vele. Megakadályozhatjuk az alkalmazásával az áldozatkészek túleröltetését, s addig baj nincsen. De a közért munkáló sohase kérdezze, hogy a többi a kötelességét elvégezte-e. Pompás alkalmazását adtam egyszer Jézus egy mondásának: Ki az igaz ember, az-e, aki azt mondja: igen, de a munkát nem végzi el, vagy pedig az, aki azt mondja: nem, de el nem tudna maradni onnan, ahol okos dologhoz kell a segítség. Hányszor járja meg a falut az egyházfi; közmunkát vagy kalákát hirdet. Megyek, megyünk, küldi tovább sok, míg mások elégedetlenkednek: Minden kalákánál ott vagyok, mind az ötször egymásután megjelentem, amikor a templomkeretet rendeztük, most menjen más is, én nem megyek! S az igent mondók esetleg most is elmaradnak, míg a zúgolódó, a nemtörődöm népek ellen haragos ott van mindennütt, és az egyház él. Hát csínján ezzel az elvvel; törvény ne váljon ebből se.

Olyan törvény lehetőleg semmiből se váljék, amit szükség szerint megszegni ne lehessen, mert akkor az ember a szombat szolgája, nem pedig a szombat az emberé. Hiszen úgyis az ősi elv diadalmaskodik rendesen: lopj és hazudj, csak rajta ne kapjanak! Én becsületesen bevallom, miben nem engedelmeskedtem a törvénynek, s rajtam elverik a port. Mások hasonlóképpen cseleksze-

nek s hallgatnak. Ők a mintapapok. A példák. Hát ezután én is fogok ravasz kis jelentéseket küldeni. Nekem még hazudnom sem kell majd, én anélkül is meg tudom csinálni az igazságot, hiszen székelly vagyok.

Olyan mélyre s annyiszor azonban sohasem fogom a fejemet meghajtani, hogy emberi mivoltomból kivetkőzök.

A kicsi dolgokban hadd legyen igazuk másoknak. De ez csak játék, az erős fölénye, aki hagyja, hogy a törpék néha reámásszanak. Mihelyt valaki a derekamat akarja meghajlítani, vagy levágom magamról, vagy eltörik a derekam. A kicsi igazságokkal, a kedves, boldog, „Hát nem megmondtam? Úgy lett!”-féle diadalmaskodásokkal nem törődöm, de az igazság mellett mindhalálig hűségesen kitartok.

Ez maradjon az én titkom.

A túri egyházköri közgyűlésen, két évvel ezelőtt én voltam az ünnepi szónok. Az Istenről beszéltem. Hallja meg az egész kör, mit hiszek én a világ valóságáról. A közebédén felköszöntöttek. Ha ezt hiszi és ezeket tanítja Balázs Feri, akkor éljen! Megyünk vele, követjük! Kolozsváron mindjárt szertefutott a híre: a mészköi papnak megjött az esze. Visszatáncolt. Okosan tette, már azt hitük, egészen elveszett. Pedig sohasem hittem és hirdetem mást, mint amit ott azon a gyűlésen. Csak a rólam terjesztett hamis hírekhez viszonyítva voltam szelídebb. Azért sohasem cáfoltam; hadd legyen igaza annak, aki meghunyászkodónak hisz. Ezek a hírek; hát milyenek szoktak lenni a hírek? Két évvel ezelőtt a rokonszenves tordai kántort küldték ki hozzám vizsgabiztosnak. A válásvizsga végén engedélyt kért, hogy egyet s mást a gyermekektől megkérdezhessen. Ti milyen vallásúak vagytok? – ezzel verte az utat a második kérdéshez. Jól van, ezt tudjátok. Most azt mondjátok meg, mi az unitárius vallás legfőbb tanítása: – Egy az Isten! – zúgták a gyermekek. – Hát, szóval, hiszitek, hogy van Isten? – Úgy látszik,

a gyermekek hitték, s ez nagy meglepetésére szolgált a rólam minden kósza hírt meghalló vizsgabiztosnak.

Talán rendre „fenn” is jobban megismernek. A hírek helyett magamat. Azt is, hogy helytálló, azt is, hogy nem vagyok olyan fekete, amilyenek festenek. Az is kiderül, hogy elszánt, lelkes csapat áll mellettem a faluban: kicsi, de mindenre kész. Az egyházgondnokom megvédett a verespataki köri gyűlésen, ahova gyengélkedésem miatt nem mehettem el. Mi meg vagyunk elégedve vele, szeretjük és mással nem törődünk! Igen: a falu mondja a végső szót. A kolozsvári harc nem fontos. Ha mutatkozik eredménye a mészköi esztendőknél – ide s tova már öt! –, akkor érdemes, ezerszer érdemes tűz és víz között tovább küzdeni.

Mutatkozik.

Vallásosság szempontjából is mutatkozik.

Azokat az értelmesebb, haladó szellemű híveimet, akik lelke az enyémhez legközelebbi hangolású, s akik életben így a legtöbb és a legmélyebb változás volt remélhető, óvatosan és váratlanul gyakran megkérdeztem. Valamiben mások-e, mint voltak? Mások. Az egyik határozottan állítja, hogy másképpen tekint most a dolgokra. Most valahogy mindent telve lát az istenével, másképp bánik az állataival, megbecsüli a dolgokat saját magukért, nemcsak hasznukért, a bennük levő egyetemes és végtelen erőt testvérnek érzi. Több öröme van az életben. A kicsi jó is boldoggá teszi, örvend a testmozgásnak, a pohár víznek, az élet elemi tényeinek. És erős kívánság nőtt benne föl, hogy legyen egy kis csoport, bármily kicsi, amely gyakorolja az isteni életet, egymást segítse, szeresse fenntartás nélkül. A bosszúállás mérge, amely egész testében szétterjedett volt, mintha elveszítette volna az erejét. Még nem tud mindenkinek megbocsátani, de már nem veszi halálosan komolyan a harcait. Hát nem volt érdemes papnak lennem Mészkön?

Az öregeket sohasem zavartam meg gyermeki hitükben. Ők különben sem értettek meg egyebet a vallásbölcseletemből, mint ezt az egy szót: Isten. Azt hallották eleget, az megbuzogtatta öreg szívüket, megadta a kívánt megnyugvást az elkövetkezendő hétre. Az imádkozásom is lehetett az új igazsághoz hű: nem az Istennek kijáró köteles hódolat, hiszen az Isten nem a fellegek fölött trónoló úr, akit a zsidók az áldozatok illatos füstjével, a keresztények pedig megittasult, dicsőítő szavakkal táplálnak. Áhítatot akarok ébreszteni. Az a célom, hogy az emberek egy kicsit magukba térjenek, megtisztuljanak érzéseikben, egy kicsit lelkükre vegyék, hogy milyen csodálatos a világ! az élet! a napfény! a munka! Azért az öreg leborul a maga felleg-istene elé, akinek nevét imáimból kicsendülni hallja, és imádkozik a maga módján. Íme, az öreg megtartja a hitét, és az ifjú új hitet nyer.

Az élet más mezein pedig felmérhetetlen számomra annak az útnak értéke, amelyet papnövendék korombeli szocializmusomtól addig az elképzelésig megtettem, amelynek külső teste és ígérete az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet.

Mindenkit összehangolni kényszerrel – mindenkit összehangolni önkéntes szövetkezés útján –, egy falu keveseit megszervezni a jóra – egy faluban tíz embert, húsz embert, a többre készeket és képeseket összefogni –, sereget teremteni egy vidék legjobbjából a vidék kifejlesztésére: íme, az elgondolásban megtett út. Nem volt érdemes ezért is Mészköre papnak szegődni?

Egy este valami arra kényszerített, hogy megállják a kis sikátor torkában. Fenn az úton két legény beszélgetett. Akkor egyszerre kő repült közéjük. Honnan jött a kő, kérdezte az egyik. Innen a tiszteletes úr udvara felől, válaszolta a másik.

Így mondotta: tiszteletes úr!

Maguk között beszélgettek, nem engem szólított meg, nem is látott engem, nem úgy mondta, hogy halljam. A

tiszteletes úr udvara felől. Láthatatlan méltósággal ott lebegtem annak az ifjúnak az életében. Hát nem vagyok a pap! Megbecsült, nagyra becsült, háta mögött is megtisztelt valaki vagyok Mészkőn legalább egy ember számára. A tiszteletes úr!

Helyreállott a világ folyása.

A csillagok helyükre lendültek, a hold abbahagyta a vigyorgást. Az Aranyos úgy zúgott, mint a víz, a falu kedvesen aludott.

Az új papilak ablakai hívogattak, és én úgy indultam meg feléje, mint aki helyét az életben megtalálta.

A MAGÁNZÓ

A falu megette az otthont

A falu megette az otthont, a falut megette a türelmetlenség. Éppen csak annyi maradt meg mindemből, hogy a férj esze megjöttén remélni lehessen: még nem veszett el minden.

Meg kell állapítanom, hogy az életemmel, s felelősségem mértékéig a családom életével nem gazdálkodtam a legjobban az elmúlt öt esztendő alatt. Engedtem, hogy elsodorjon az a belső láz, amit még küzdő körülmények is fokoztak. Hét évvel ezelőtt, amikor utazásaimból megtértem, olyan voltam, mint a viadalokra előkészített bika, aki amúgy is táncolni, ugrálni akar, akadályokat félresöpörni, erejét fitogtatni, s akit ezenfelül még sötét ketrecbe is zárnak, kötve tartanak, éhezhetnek napokig, hogy amikor aztán majd kiengedik, a vadság őrzöngésével se ne lásson, se ne halljon, csak rohanjon, fújjon, döfjön.

Engem két évig tartottak akkor ketrecben buta körülmények.

Már amikor a kolozsvári lelkészképzőt elvégeztem, kész lehettem volna, hogy az életemnek nekikezdek. De nem, akkor a külföld vonzott, a továbbtanulás és tapasztalatszerzés lehetősége. Angliában két év, Amerikában újabb kettő. Egy teljes év, amíg keleti utam végére jutottam. Mire hazatértem, velem együtt végzett társaim már ötéves lelkészek voltak. Égtem a vágtyól, hogy odaálljak melléjük, s megpróbáljam az erőmet én is.

Nem lehet, nincs papi állás üresedésben!

Félhalott, beteg, negyven évet túlhaladó szolgálattal még állásban levő öreg lelkész volt egy tucat. Azokat

miért nem küldik nyugdíjba, a fiatal, tetterős lelkészeket miért nem engedik a helyükbe?

Nem lehet, a magas egyházi politika elkésett a nyugdíj-ügy rendezésével. Még két évre van szükség, amíg a nyugdíjazás zsilipjét megnyithatják. Ha addig valamelyik öreg pap önként, a maga jószántából vissza nem vonul, a táncolásra kész fiatal lelkészek maradhatnak a ketrecben, lógó nyelvvel, a növekvő türelmetlenség most még alvó tűzhányói.

Olyan önzetlen nem akadt egy sem az öregek közül, hogy az ifjakat hálára kötelezze. Hát lehet csodálkozni, hogy szégyenkezve, titokban és tiltakozva, de véres, ősi emberi valósággal a halálát kívánta az ifjú az öregnek? Ó, ez a nagy titok, hogy az öreg értse meg, mikor kell félreállania! Vajon meg fogjuk ezt mi érteni, mai fiatalok, vagy mi is fogunk ragaszkodni görcsösen álláshoz, hatalomhoz utolsó leheletünkig?

Két évig kellett várnom, amíg állásba jutottam.

Akkor egy nap becsöppentem Mészköre.

Tanácsot hiába adtak, s azt elfogadni jó lélekkel hiába akartam, hogy egy évig ne csináljak a faluban semmit. A napfényre jutottam, elvakultam, előttem szabad volt a pálya, hajrá neki!

Lázás, bolond gyorsasággal kezdettem élni. Külső jele volt ennek a menésem sietsége. Föl a dombon, vagy le a hegyen, nagy és sűrű léptekkel jártam. Ha valaki beszélgetni megállított, nyilvánvaló volt, hogy a lábaim már reszkettek, mint a fiatal csikóké, akik gyűlölik a vesztegelest. „A mi papunk csak elfut közöttünk” – hallottam többször a panaszt. Persze, a híveim azt szerették volna, ehhez voltak hozzászokva: induljon ki a pap, öreg vagy fiatal, de pipával a szájában a lelkészi laktból. Míg a kapuig ér, álljon meg egy-két friss oltású csemetefa előtt, gyönyörködjék bennük, késével nyesegetse le az alkalmatlan hajtásokat, beszélgessen el jóízűen a kerítések felett a teheneiket hajtó gazdákkal. Aztán szép csendesen kezd-

jen ballagni a falu főutcáján, vegye észre a csűrben szerkerét javító atyafit, kiáltson be hozzá egy „jó napot”-ot, álljon meg vele egy szóra, amelyből lesz tíz és száz is, bár lassan ereszti ki őket a pipája mellől. Van ideje bőven, az asszonyok sem sietnek, leteszik vizesvedreiket, áhítatos és gyönyörködő szemmel hallgatnak és szólnak. Lehet, a mezőre már ki sem ér, bealkonyodott, a malacok visszatérítik – de ő be kedves ez a falu papja, ez a mindenütt felbukkanó, mindenkivel szót váltó, mindenütt jelenlevő ember. Boldog a falu, mint a hívő, aki tudja, hogy vele van az Isten.

A pipában nincsen hiba, a pap pipa nélkül is érvényes. De nekem pipa helyett terveim voltak, nem egy, de tíz, és az idő sürgetett. Mindig ebben jártam, vagy abban jártam. A híveket aláírásokért látogattam: hát belép-e, öreg, a cséplőgép-társaságba, vagy beleegyezik-e abba, hogy a Kopta-kertben öntözőműveket állítsunk föl? Olyanná váltam rendre, mint a gyorsan forgatott szenes végű fa, hogy ott sűrögök-rohanok a faluban, tanácsos is félrekapni a fejet előlem, ki tudja, miféle új tervvel égetem meg a belém ütközőt, mindenbe belevisz bennünket ez a pap, de már látni sem lehet engem soha, csak a szélfúvást érezni: a pap rohant el erre, ugye?

Csoda-e, ha távolról nézve sokan másnak nem is tartanak: túlságosan felhúzott szerkezetnek, amely vadul hajtja végre egyik műveletet a másik után; csupa cselekvés, de lélek nincsen.

Az még a kisebbik baj, hogy mit tartanak a távolról nézők. A nagyobbik, a végzetesebb hiba abból kerekedett, hogy magamra maradtam, barátok és rokonszenvezők nélkül a faluban. Aki mindig fut, az csak azokkal cimborálhat, akik vele rohannak. Ilyenek is akadtak, elsodortam, nekilendítettem egynéhányat, a fiatalabb gazdák közül sokat, a népfőiskolásokat, a gyermekeket. Ezekkel termékeny, örömet hozó és tartós a barátságom. De a falu elmaradt. Ismert, de nem tartott a magáénak. Voltam is

papja, s nem is voltam papja. Úgy léptem eléjük a templomban, a gyűléseken, mint félidegen. A szememben és az arcomon éreztem ezt a távolságot. A jó baráttal szembenézek, nem is tudok róla. De a többiek feszélyeznek, a szemem hamar elfárad, az arcomat igazítani kell, hogy a kívánatos kifejezés rajta legyen.

Most gazdagabb lehetnék száz család barátságával, s be kell érnem tizedannyi derék ember és asszony szeretetével.

S a terveket nem valósíthattam meg mindenki kedvére, éppen azért, mert fő célom a tervek megvalósítása volt.

Azt hittem, elégséges a jó gondolatot világosan, közérthetően előterjeszteni. Az ocsút a búzától mindenki meg tudja különböztetni, a jó tervet is örömmel fogja fogadni mindenki. Óriási volt a tévedésem. Egy idő után, amikor kezdett minden nehezen menni, érthetetlenül állottam meg a körülmény előtt. Miért idegenkednek még ettől az egyszerű kis javaslatomtól is az emberek? – Persze, hogy idegenkednek, hiszen jó tervet mindenki tud kigondolni, de a kényes dolog a megvalósítás. Hányszor becsapták őket szélhámos urak vagy számító gazdaemberek a jó tervekkel! A terv lehet jó, de a bizalom a fontos. Én rossz néven vettem még annak a gondolatát is, hogy valamit az emberek csak azért fogadjanak el, mert én javasolom, pedig csak így lehet sikert érni el. „A mi papunk tudja, mi jó nekünk, ő kárunkat sohasem akarta, megbízhatunk benne!” – De ezt a bizalmat csak a lassú járású, csendes életű lelkész tudja megszerezni, aki személyét sok apró véletlen és szándékos találkozáson át ismertté és szeretetté tette a hívek előtt. Csak akinek a lelkébe beláthatnak, annak adhatják oda bizalmukat az emberek.

Bennem egy időn túl már nem bíztak meg a híveim, mert nem ismertek, mert nem adtam alkalmat arra, hogy megismerhessenek.

Így vétettem el a dolgomat a faluval. S így vétettem el az életet magammal és a családommal is.

Szegény feleségem, idegenből átültetett virág, egy darabig megpróbált velem tartani. A mézes esztendő alatt könnyű volt: akkor még én sem váltottam át a legnagyobb sebességre. Addig boldog volt ő is. Ő volt a lelke a vasárnapi játékoknak, ő rendezte be a gyermekszobát, hozatta a színes krétákat, vette a fehér újságpapírt rajzolásra. Amikor megindított mindent, játszottak a kicsik, és játszottak az ifjak, csillogó szemekkel jött fel hozzám a tornácra. Ott ültünk csendes örömmel, mint király s királynő: hallgattuk a gyermekek beszédét: „Eridj, fuss, Átyó bátyó, hozd le a szivárványt: nekem kell a zöld, te tartsd meg a pirosat. Nem szeretem a bajuszodat. Leveszem a bajuszodat, nekem jó lesz a fele, neked a másik. Eridj, hozz más bajuszt! Hát ilyen fabajuszt hoztál? Hát ezt hogy tegyem föl? No, nesze bajusz, eltörve!” – A másik oldalon valaki rajzolt: „Nem rajzolom meg előbb a farkát kukkra, mert akkor nem tudom megrajzolni a lábát.”

De azután előreszaladtam. Ő szegény, sántán-bénán, a nyelv tudása, a szokások ismerete nélkül megpróbált követni, megpróbált a maga erejével bekapcsolódni a falu életébe. De addig hamar eljutott, amin túl a haladás nehéz, s nekem nem volt türelmem, hogy lelassítsak, kezdjem a mosolygás-magyarnál több nyelvtudásra tanítani. Hányszor jött hozzám, szavakat kérdezett: én talán el voltam foglalva valami egyházi irattal, vagy számításokat végeztem, hány év alatt fog a mennyország beköszönten a Mészköre. Valameddig feleltem a kérdéseire, de azután kezdett a hangom jellegzetesen fölünkörödni, az asszonyka abbahagyta a kísérletet, elővett valami angol regényt, olvasni kezdett. Gyermekekkel, asszonyokkal csak úgy lehet tartalmasan foglalkozni, ha az ember beszélni tud velük. Egy időn túl megunja az ember a mindig ugyanazt: újságpapírt vágni föl, krétákat kiosztani, agyagot gyúrni. A gyermekek kérdéseket tesznek föl, azokra felelni kellene, mesét mondani, valamit elmagyarázni, de a szavak nem jönnek.

Újra és újra belefogott valamibe. Minden újszülött gyermeket meglátogatott, segített a bábának, tanácsokat adott az anyáknak. Jaj, azt a pólyát meg kell oldani, nem szabad a kicsikét úgy lekötözni, ne ringassa, ne kapja föl mindig, ha sír. Ébresztőórát ajándékozott az egyik anyának, hogy bár a tizedik gyermekét rendes időközökben szoptathassa. Babaruhákat kölcsönzött, napirendet írt elő, együtt aggódott azzal, akinek nem volt elég teje. Vajon ezért csökkent a gyermekhalandóság Mészkon? Őt év alatt a számok nem adnak biztos feleletet, de hogy az eredmény nem maradhat el, az kétségtelen.

Mindez azonban kevés egy élet betöltésére. Egyedül, magára hagyatva – a férje perdül, futkos, ha otthon van sincs otthon – lassan kihullott a mészközi életből. Mire beszélni megtanult, már lelankadt a kedve. Mire többet tehetett volna, már nem látta értelmét. Főző asszonnyá lett, aki azonban a főzést sem élvezheti, mert gázkályhához szokott Amerikában, s itt kormos, füstös kemencét kell fával táplálni, szemet tologatni, várni, míg a nedves fa lángra kap, s a messziről, számárháton hozott drága, szűkös vízzel tisztán tartani mindent.

Baráti körünk csak lassan alakult ki, most is kicsi van, s a kapcsolatot alig tartjuk. Városon az ember szívesen ül villamoson háromnegyed órát, de itt az ismerősök más faluban vannak, egy egész világ választ el tőlük; be kell fogni, ki kell fogni a lovat. S milyen kevesen vagyunk együvé tartozók! Persze, a százezres városban könnyen találkozik öt egymásnak való család: itt is akad annyi, csak éppen a vidék, a százezer lakos, száz kilométer hosszú és ötven kilométer széles területre van széjjelszórva. Ó, ha én észrevettem volna, mint teszem tönkre tudatlanul a legszebb lehetőségeket! Ha tudtam volna, hogy mi mindennek kell lennem a feleségem számára: ha tudtam volna otthon ülni, valóban otthon, és otthont teremteni, csendes, boldog, tartalmas életet, kettőnknek!

De ez a lázas, buta hajsza! Elkövetkezett az idő, hogy a feleségemnek ki kellett szakítani magát ebből a számára halottá vált környezetből, s egy év múlva borzongva írt vissza Dániából, hogy ő nem haza jön, mert neki otthona nincsen.

Igaz, külső körülmények is akadályoztak. A régi papilak minden oldalán fűtt be a szél, szegénységünk miatt még bútorunk sem volt: ágybetéteket vettünk Tordáról, és lábakat üttettünk hozzájuk. Nagy későre nekiállottam, terveztem valami bútorokat, fenyőfából készítette el azokat a sinfalvi asztalos. Ez az első tervezés még suta, érdektelen. De azután megismerkedtem Debreczeni Lászlóval, összeházasítottam az ő díszítőelemeit a kubizmussal, s ami belőle lett, az egyéni és kellemes. De hány év eltelt, amíg ezekhez is hozzájutottunk! A lelkeszi lak környéke, az udvar, a kert csak gazdasági célokat szolgált. Sehol egy kis gyepe, ahova le lehessen heveredni. A ház elé ugyan beszorítottak pár négyzetméternyi kertecskét, de az ott van a világ szeme előtt s telepalacsintázva virágágyásokkal. Alakítani, változtatni nem érdemes, hiszen előbb-utóbb új papilakot kell építeni a falunak, nem is ugyanarra a helyre; mit lehessen tudni most, hogy akkor mi hova fog kíváncozni?

A falu megette az otthont, a falut megette a türelmetlenség, éppen csak annyi maradt meg mindemből, hogy a férj esze megjöttén remélni lehessen: még nem veszett el minden...

A külsorzági vendégek

Azon a délutánon, amelyen a mészköi asszonyok várták nevezetes vendégüket, ő a püspöki családnál lett volna hivatalos ötórai teára. Hát olyan nincs és nem is lett! A feleségem tíz püspök kezei közül is kiragadta volna a honfitársát.

Tizenöt éves koromban kezdtem hozzá a magammal való beszélgetésekhez. Akkor is a betegség ragadott ki kicsidiák-társaskörömből, az iskolából, ahol az óralátogatások, a tanulás, a labdarúgás a magammal való foglalkozást sohasem engedték meg. Tizenöt esztendőbe telt, amíg ez a beszélgetés, ez a dolgok tisztázása, kérdések fölvetése, megoldása vagy elejtése végbement. Ez alatt az idő alatt rendeztem be belső világomat, faragtam ki lelkem bútorzatát, láttam el érték-jelzőkkel az összegyűjtött kincseket és limlomokat, alakítottam ki életem belső rendszerét. Mi lett volna velem, ha közben életem társára nem akadok? A világ képességeim pereméig kitisztázva, a beszélőnivalók kibeszélve; be unnom kellett volna magamat azután, mint a harminc esztendő jóbarátot, akinek minden gondolata, szava és mozdulata ismerős előttem. De az amerikai leánnyal, a menyasszonnyal és a feleséggel újra végig lehetett motozni az egész until ismert gondolatmezőn, s mégsem volt ez pusztán ismétlés, valaki másnak egyszerű fölvilágosítása, mert az én gondolataim az ő gondolataival új, termékeny kapcsolatokat alkottak, amelyek hosszú éveikig lekötöttek mindkettőnket.

Ez sem tarthatott örökké. Fél tucat évig a beszédből, a vitatásból soha ki nem fogytunk. De akkor a kapcsolatok kezdtek kimerülni. Széles területeink nem is találkozhattak soha, mert idegenek voltak egymásnak; én nem szívelhettem néha gyerekesnek tetsző tekintélytisztelét, ő egy kis hamis kifejezés miatt félredobta angol tanulmá-

nyaimat. Egy nap fölfedeztük, hogy a csend megnőtt közöttünk. Ó, ez nem jelenti a legrosszabbat, ebből az olvasó, aki ezt a könyvet regénynek olvassa, ne vonjon le semmiféle következtetést. Csak egyet: mint a falat kenyérré van szükség a baráti körre, hogy a gondolatkapcsolatok területe kitágulhasson, hogy sem én, sem az asszonyom, sem pedig a baráti kör egyetlen tagja el ne süllyedjen a gondolkodás meglassúdott folyója iszapjában, hanem életünk végéig maradhassunk sodrásban, mindig újat teremtő áradásban.

A feleségem meleg és bizalmas baráti körből szakította ki magát, amikor Amerikát otthagya. Ezt a baráti kört pótolni kellett volna, és nem lehetett. Barátokat szerezni nem volt időm, akik akadtak, azokkal se tudott csak egyszerű dolgokról elbeszélgetni a feleségem, a nyelv nem tudása miatt. Azok a jó emberek és asszonyok, akiket mindennél többre becsülünk a faluból, mert értelmesek, őszinték és ragaszkodók, emberileg igazi barátoknak számítottak, de a magasabb műveltség levegőjéhez hozzászokott lelkeknek másféle társakra is szükségük van.

A kicsi ház sok ilyenféle ifjút vonzott a körünkbe.

Egy alkalommal húszan foglalták el egy hétre; mind már bele sem fértek; így hát éjjeli szállásra a leányok maradtak fenn, míg a fiúkat csűrökben, szénapadlásokon szállásoltuk el.

Akkor egy hétig meggyúltam és égtem, mindenki előtárta azt, amit hitt, és mi nem vitatkoztunk, mert ismerkedni akartunk. A feleségemnek ezzel a héttel sem volt szerencséje. Valami hűlés ágyba döntötte, és míg a kicsi házban húsz ifjú komolysága találkozott, addig ő lenn a komor papilakban egyedül gondolta át élete szövevényes útjait.

Esett az eső, sár volt; annál közelebb kerültünk egymáshoz a kicsi házban. Az én titkos örömöm ez volt: íme, kezdete a kicsi ház varázsának; ide fognak majd zárandokolni felfrissülésre, új életkedv megszerzésére, az életút

átgondolására azok, akik velünk egylelkűek, mert a mi delejességünk vonzására jöttek. – És amikor az idő kiderült, hosszú sétákat tettünk a nedves mezőkön, el a dombháton keresztül egészen a Bába várig, a Hesdát-patak fenyvessel bélelt völgyéig. Majd előbújt a nap is, fölszárította a füveket, s akkor a bokrok alatt folyt tovább a szó.

Voltak törzsvendégeink, kik időnkint, váratlanul és mégis mindig vártan, megjelentek, hol vastag bakancsokkal, hol sítalpakkal, az időszakok törvényei szerint. Sokszor hoztak magukkal újoncokat, a mészköi levegőt sokan kívánták bár egy szippantásra. Csillagos estéken, nyári időben kifeküdtünk a kicsi ház elé, talán a közös gazdálkodás elveit vitattuk, vagy kicsi Aranyosszék-ország terveit. De nem jöttek elég gyakran ezek a vendégek. Sokan a kicsi háztól félték; az bizony szellős volt egy kicsit eleinte, de meg aztán kidobolva sem volt szerte Erdélyben, hogy mindenkit szívesen látunk, aki olyan, hogy minket is szívesen néz. A kicsi háznak ezután fog feljönni a napja. Amit eddig végzett, az is dicséretes, kezdetnek jó, de még nem elég.

Legnagyobb levegőjárással, felfrissüléssel és meglegeződéssel külföldi látogatóink szolgáltak.

Sok volt olyan, hogy csak egy órára, egy napra állított be. Nagy berregéssel és durrogással egy nap német világjáró gépkerekpárja gördült be az udvarunkra. Tordán ment keresztül, s amíg levelezőlapjait árulgatta, megtudta valakitől, hogy a mészköi pap szakmabeli társ, volt világjáró. Ez a német fiú kedves volt, a gépe tele volt ragasztva színes papírszeletekkel, amelyek megtett útját és útirányát jelezték, ennek ellenére kedves volt, hirtelen össze is hívtam a falu népét, hogy tartson nekik előadást. De keresett engem föl más „szakmatárs” is, akitől irtóztam, mert nem tudásnak vágyáért, hanem feltűnés keltéséért indult neki az útnak. Az ilyeneket a falu elé sem vittem, hiszen azzal csak a hiúságukat legeyztem volna. Egyébként bárki is jött hozzánk, német, dán, angol, hin-

du, cseh, amerikai avagy hollandus, az előadástartástól csak akkor menekülhetett meg, ha az estét nem tölthette nálunk. A falu mindig méltón kicsodálkozta magát: különösen a hindu tanár látogatásakor.

A templomi vendégkönyvet azonban mindegyiküknek alá kellett írnia. Az ilyen rövid látogatók között a legkedvesebbek az amerikai és angol unitáriusok kiküldöttei voltak.

Annyira már ismertté lettünk a külföldi unitáriusok előtt, hogy készakarva egy erdélyi látogató sem került el Mészkőt. Pedig ez néha határozott nehézségekbe ütközött. Az útitervet mindig Kolozsváron, az egyházi főhivatalban készítették el, s ott nemigen kívánták, hogy mi a térképen legyünk. Ha már ragaszkodik hozzá az igen tisztelt úr vagy asszonyság, hát rendben van, Mészkö is szerepelni fog, de tízórai Tordán és ebéd Torockón: Mészkö elégedjék meg egy nyomorúságos félórával vagy órával.

Mészkö, különösen a mészközi papné, ennél mindig nagyobb igényű volt.

Ahogy a kedves vendég megérkezett, első dolgunk volt, hogy a központi kísérőt semlegesítsük. A tanító nyakába varrtuk, vagy ott hagytuk a papilakon egyedül az egyházgondnokkal, vagy felmáztunk a toronyba, ahova erdélyi ember ritkán követett. Aztán arról szó sem lehet, hogy ebéd előtt a vendég elmehessen tőlünk, azt meg nem engedhetjük, félóra múlva készen is lesz, azt meg kell várni. A félórából lett két óra, s mi tudtuk, miért. A vendégünk is tudta, s jólesett neki. Aztán megtettük azt is egyszer, hogy búcsúzás helyett beleszorítottuk mi is magunkat az autóba, s együtt jártuk be Aranyosszéket és Torockót. Nem tolakodás volt ez. A vendég, különösen az amerikai, cinkosunk volt egész lélekkel.

Igaz, Torockóra a Szabadelvű Világszövetség hollandus főtitkárával autóztunk. Ennek az útnak köszönhettem dániai utamat, amit holland pénzen tehettem meg a vi-

lágnagygyűlésre. A rokonszenves főtitkár elbúcsúzáskor kezét csókolt a feleségemnek. Először életében idegen asszonynak, azt mondotta. Nagy megtiszteltetés volt ez!

Az amerikai unitárius nőszövetség külföldi levelezője – mozgékony, rokonszenves, örök-fiatal asszony – már Amerikától fogva két napot velünk akart tölteni. Prágából megírta, mikor érkezik Kolozsvárra, és mikor indul tovább hozzánk. A feleségem, én akkor már úton voltam Dánia felé, izgatottan várta: nagy gyűlést és lakomát készített elő: csirke, kürtős kalács, tudják azt jól az asszonyok! Arra az időre már a csinos nőszövetségi egyenruhák is készen voltak, nagy bemutatás is lett volna az alkalom. A feleségem jónak látta a vendége elé utazni Kolozsvárra. Be jól tette, be jól tette. Persze, a napirend most is elő volt már készítve. Azon a délutánon, amelyen a mészköi asszonyok várták nevezetes vendégüket csirkével, kürtős kaláccsal és üdvözlő beszédekkel, ő a püspöki családnál lett volna hivatalos ötórai teára. Hát olyan nincs és nem is lett! A feleségem tíz püspök keze közül is kiragadta volna a honfitársát, akinek magának sem volt egyéb vágya, mint megszabadulni a hivatalos ismerkedésektől, fogadtatásoktól, hogy két nyugodt napot azzal a bátor kicsi asszonnyal tölthessen, aki otthagya Amerikát, s itt erdélyi gyermekeknek és asszonyoknak költözött a szívébe.

Másféle természetűek voltak az amerikai rokonok és közeli ismerősök látogatásai. A feleségem, szinte azt mondhatnám, két ilyen látogatás között emlékezésből és várakozásból élt, amikor a mészköi élet számára már majdnem tarthatatlanná váll, fenntartotta őt a sokszor talán félévvel vagy teljes esztendővel később esedékes látogatás reménysége.

Nem is tudom, ki jött először, de a sorrend nem is fontos. Talán a kaliforniai unitárius lelkészképző igazgatója a feleségével, akikhez mindkettőnket bizalmas szálak fűztek. Az idős, de jó erőben levő tudós, az unitárius-

sok világtörténete megírásához gyűjtött adatokat, s pár hónapot Kolozsváron töltött. Egy hétre jöttek ki hozzánk a régi papilakba. Atyai barátként figyelmeztetett a készülő viharokra az egyház berkeiben, s aggódva kért fölvilágosításokat néhány kósza hír felől. Egyike a legmélyebben vallásos s talán éppen ezért legszabadelvűbb unitáriusoknak, akik híven az egyház hagyományaihoz, amelynek történetét írta, tartotta a magáét, s megbecsülte a másét. Legfőbb igyekezete az volt, hogy bennem bizonyos egyensúlyi helyzetet lásson, vagy talán éppen segítsen kialakulni a történelmi keretek és az egyéni szabadság között. Ez nem volt nehéz feladat, hiszen én fejjel a falnak nekimenni sohasem szerettem. S még egyébért sem. Úgy neki, mint nekem, ezekről a történelmi keretéről a fölfogásunk az volt, hogy azok nem hitelviék, tehát a történelmi alapon maradó unitárius nem az, aki a Dávid Ferenc vagy a Pristley teológiáját követi és tanítja, hanem az, aki a szabadság, értelmesség, türelmesség és fejlődés jegyében egyesül társaival az isteni cél, Isten országa megvalósítására. – Baj, hogy a híre olyan más és annyira torz, nem mutatja az igazi valóját, állapította meg szomorúan s mégis megkönnyebbülten az öreg úr. Én titokban annak örültem, hogy egyáltalán van hírem, s kicsit féltem attól, hogy az milyen. Ha gyűrött, az idő majd kivasalja, biztattam magamat.

A következő esztendőben, a templomépítés lázában, a feleségem amerikai kiségyetemének igazgatója látogatt meg a feleségével. Hát ez hogy lehet, talán mégsem igaz, hogy olyan összeférhetetlenek vagyunk, hogy az én kaliforniai igazgatóm után most a Kriszti volt igazgatója méltat meglátogatásra!

Amerika egyik legkiválóbb embere volt ez a mi vendégünk.

Szegénységből küzdötte föl magát Amerika egyik legelismertebb árvízszabályozó mérnökévé. Az érdeklődési köre azonban emberien tág. Mint mérnök és üzemeinek

vezetője, arra is ráért, hogy egy kisegyetem állását elfoglalja, s ezt az Antioch College-t Amerika egyik legtöbbet jelentő, bár önmagában kicsiny, nevelési tényezőjévé fejlessze.

Önmagából indult ki: be pompás és termékeny életnek ez a megosztottsága. Titokban talán irtózott a csak tanítótól és a mindig mérnöktől. Az ember vegyen részt az élet gyakorlati ügyeiben, érezze annak eleven, lüktető, folyton változó vérkeringését, aztán, ha úgy érzi, hogy szereti az ifjúságot, ezzel a tele étellel igazibb nevelőjük tud lenni, mint akárki más. Vajon az ifjakra is nem hatna termékenyítőleg, ha a szellemi munkát vegyíthetnénk a testivel, a gyakorlatival? Öt hét a laboratóriumokban, az előadótermekben és öt hét a műhelyekben: ez lett az Antioch kisegyetem beosztása.

Most egy évre pihenni jött Európába. Gépkocsin járta be a kevésbé ismert országokat. A feleséggel a felesége tartotta fenn az összeköttetést minden rokonság vagy közös ismerős nélkül; ilyen baráti és bizalmas volt a kisegyetem levegője. A Kriszti erdélyi életet leíró leveleiből kis könyvet akart szerkeszteni még Amerikában, amelynek kiadása csak azért maradt el, mert a jónál többet ér a jobb még akkor is, ha a jobb, egy összefüggően megírt beszámoló, csak – és még mindig – a jövő reménye. Az érdeklődésük fölébredt, és egy nap a gépkocsijuk fölkapaszkodott a mészköi kaptatón. Én akkor a nyáradszentlászlói ifjúsági gyűléshéten vettem részt; oda is eljöttek. Kis körutazás Erdélyben. A feleségem nem hagyta ezt az alkalmat sem kihasználatlanul: két kicsi mészköi gyereket, Zsigát meg Misit, belezsúfolta még magán kívül a gépkocsiba, hadd lássanak világot ők is. Amikor a templomból kihívtak Nyáradszentlászlón, s minden várt vendéget a feleséggel együtt illően üdvözöltem, úgy bújt elő ez a két kicsi székely fiú, mint valami regényből, éppen csak a kezeiket kellett volna hogy összefogják.

Az én előadásom következett. Úgy megfigyelte azt a magas, érdekes arcú férfi, mintha minden szavát megértette volna. A faluról és a városról beszéltem, úgy emlékszem; azt hangsúlyoztam, hogy a mindenfelé sürgetett találkozás nem mehet végbe egyszerű, érzelmes, baráti alapon, hogy hát szeressük és becsüljük meg egymást, mert mindnyájan emberek és magyarok vagyunk. A különbség annál nagyobb, mint hogy azt ilyen könnyen áthidalni lehessen. A falu és város a gazdasági harcban mint ellenfelek állanak egymással szemben: itt a falut és várost szervesen egymásba foglaló szövetkezeti mozgalom az orvosság. De ez sem fog teljes eredményt hozni, ha a falu műveltségét nem tudjuk a városéval egyenlő színvonalra hozni (nem is olyan túlságosan magas ez a kívánalom!), aminek útja a népfőiskolázás; másrészt pedig ha nem tudjuk a várost lejjebb nyomni, a föld felé, az élet elemi, verejtékező munkájának megértése és megbecsülése felé.

Tetszett neki ez az elképzelés. Nagy kerülővel érkezünk haza. Egy hetet töltöttek nálunk. A távoli érdeklődésből meleg, bizalmas és segítő barátság lett. Nincs senki az ismerőseim közül, aki annyira megértene és méltányolná a célokat, amelyek megvalósítására elszegődtem. Különös véletlen, hogy hazaérkezése után pár évvel az amerikai köztársaság új elnöke olyan feladatok megvalósításával bízta meg őt, amelyek közeli rokonságban vannak az én elgondolásaimmal. Persze, a szegény erdélyi unokaöcs rokonsága ez a gazdag amerikai nagybácsival. Tíz faluban, tőke nélkül, az állam segítségével és tekintélye nélkül próbálok én itt Erdélyben valamit teremteni. Őt az állam bízta meg ötvenmillió dollár kezdeti alaptőkével, hogy egy kis országgal egyenlő folyamvölgyet, a Tennessee folyóét, az állam tekintélyével fölruházottan kifejlesszen. Ő hatalmas völgyelzáró gátakat épített, az országát olcsó villamossággal látja el, az alakuló iparvállalatoknak és szövetkezeteknek olcsó kamat mel-

lett elégséges alaptőkét tud kölcsönözni. Mi úgyszólván forgótőke nélkül végezzük a mi kis vidékünk tejtermelésének értékesítését, s nehezen tudjuk elképzelni, honnan kerül majd elő az a tőke, amellyel mi is ipari műhelyeket és minden elképzelt és reménylett vállalkozást tudunk alapítani.

Utolsó kiadós látogatónk a feleségem nagynénje volt férjestől. Ők voltak a családiasság megtestesítői a Kriszti szemében, s kiváló gondossággal készültünk a fogadtatásukra. A kicsi házban szállásoltuk el őket – a papilak építésének esztendeje volt ez, mi is bérelt házban laktunk a falu szélén; délben ők jöttek le hozzánk ebédre, este mi rándultunk föl hozzájuk vacsorára. Minden jól ment, csak hol a fájuk fogyott ki, hol a nyitott tűzhely füstölt. Ezekről eltekintve a kisszoba elragadóan volt berendezve, s a kilátás – a kilátás olyan volt, amilyen lenni szokott. Jól érezték magukat, s mi is.

Szegény édesapámról legutoljára emlékezem meg, pedig édesanyámmal együtt már az első évben meglátogattak. Végre révbe jutott utolsó gyermekük is. Igaz, a falu szegény, kepe nincs, de az emberek kedvesek és szeretik az új papjukat. Ott voltak ők is az első Tordai-hasadéki kiránduláson. Édesapám szokása szerint felköszöntőt mondott; sohasem hittem volna, hogy akkor látom és hallom őt utoljára.

Minden jó, ha a vége jó

Most megéreztem, hogy eddig is mindenki szeretett, szinte mindenki, csak hát a küzdő ember nem a napsütésre, hanem a viharra figyel.

A japán prófétané csalhatatlanul tudta: az asszonyé az otthon, a férfié a világ. Nem volt nagy az eltérés az ő szava és a mézskői papi család élete között. Az asszonynak azok

a látogatások szerezték meg főképp az örömet – amíg ő is el nem szabadulhatott egy évre Dániába amelyeket házhoz szállított a kedvező sors. A férfinak azok, amelyeket ő tett a világba, más falvakba, más városokba.

Bár ne tettem volna annyit és olyan cudar időkben is, hófúvásban, nedves, tüdőmaró esőkben! Most talán nem feküdnék betegen, nem kellene szenvednem a megérdemelt büntetést: kicsi családomtól való elszakítatásomat. De mentem, mert hívtak, s bennem olyan erős volt annak fájdalmas tudatossága, hogy a rendes, tisztességes halandó, ha bolondnak mindig nem is néz, legalábbis gyanakszik rám, hogy minden rokonszenves hívásra különös hálával és kötelességérzettel buzdultam föl.

Legkézenfekvőbbek voltak az unitárius ifjúság egyetemes nagygyűlései, amelyeket a rendezőség minden évben más és más vidéken hívott egybe.

Élőek és gyűjtőak voltak az ott tartott előadások. A figyelem a megpattanásig feszült: a résztvevő idősebbek elragadtatással hallgattak vagy tettek tanúságot: az ifjak a megtalált igazság boldogságával verődtek csoportokba utánuk. Vagy csak mi láttuk ezt így, akik mindig a gyűjtőpont melegségét éreztük? A legutolsó konferencia ellen már kifogást emelt a tömeg. Őket nem érdeklik a „teológiai szőrszálhasogatások”, „többet végzett volna az ifjúság, ha száz méter sáncot kihányt volna!”, „inkább arról adjanak fölvilágosítást a vezetők, hogy az inasokat miképpen lehet beszervezni az egyházi életbe”.

Hát ennek is vége; a próféták száját már az ifjúság is szájkosár alá helyezi, a „tömeg” a maga kis igényével, kis fölfogó- és befogadóképességével a magát követeli. Itt egyebet nem lehet lenni: félre kell állni. Talán a munkássággal vagy a városi iparossággal több sikert lehet elérni?

Nem toltam magam rájuk, vártam, hogy ők vegyenek észre, ők hívjanak meg. Akkor jogom van azt adni, amit akarok. Én vallást akarok adni a munkásságnak. – Kis tordai otthonuk zsúfolásig tele telt ifjú, érdeklődő embe-

rekkel, s én boldogan éreztem a reám szegzett tekintetből, hogy ők tudják, ez nem „pap”, aki beszélni fog, ez valami fontosat is mondani fog.

Azzal kezdtem, hogy az ismeretterjesztésnél mindig fontosabb a hitébresztés. Erre azonban itt nincsen szükség. Ha valahol található éltető, égető hit a világban, úgy a munkásságban igen. A falu talán nem vesztette el teljesen a hitét abban, ami az ő vallásának lényege volt: az isteni rend, isteni élet bekövetkezésében, de az olyan fátyolozottá, annyira erőtlenné vált, hogy az nem vezeti őt már semerre. Az öntudatos munkásság azonban fanatikusan hisz az igazságosabb, emberibb élet elkövetkezésében. Amit a falu istene már nem ígér, azt valami, amit a munkásság Istennek nevezni nem akar, föltétlenül és elkerülhetetlenül hoz.

De vajon nem esik-e a munkásság ugyanabba a hibába, mint az első keresztények, akiknek hite és eltökéltsége egyedül hasonlítható az övékéhez? Az első keresztények hitték, hogy egy nap – trombitazúgás, égzengés között – Isten-országa meg fog valósulni, s a bűnének levében fetrengő emberiség, ha hisz, elnyeri a megváltás koronáját, az örökkévaló, boldog országlást. A munkásság is hiszi, hogy egy nap – trombitazúgás, égzengés között – az új világ be fog következni, a munkásság uralomra kerül, s a világot megváltja.

Egyik napról a másikra nem lehet a világot megváltani.

Az új világrend alapkövei mik volnának? Egymás segítése, igazság, műveltség, művészetek, a nemek helyes viszonya és ehhez hasonlók. Föltételezzük, hogy ezek gyakorlása az embereknek tisztább és tartósabb boldogságot fog adni, mint a mai tülekedés, s hogy – talán valamennyi szükséges nevelői munka elvégzése után, amely esetleg az egész nemzedék életét igénybe fogja venni – az emberek a maguk akaratából fognak az értékes valóságok elérésére törekedni. De akkor miért nem tapasztaljuk, hogy legalább azok, akik magukat öntudatos

híveinek vallják az új világrendnek, már ma e dolgokat mindennél többre becsülik? Ideje egy részével mindenki szabadon rendelkezhetik, miért nem műveli magát, miért jár a kocsmába, miért adja a pénzét a magánboltosnak, s hagyja a szövetkezetet megbukni, miért lesz sztrájkterő, és ha vezető, miért kerül gyanúba, hogy a párt vagyonát hűtlenül kezeli? Az új világ nem jönni fog, azt meg kell valósítani. Mind több és több emberben kell kifejleszteni az összetartás szellemét és gyakorlatát; teremtsé meg a munkásság a maga közös szerveit a politikán túl: szövetkezeti boltokat, beszerzést, műhelyeket, értékesítést. Nevelje, nagyobbítsa, terjessze ezeket: fogadja be a testébe a többi osztályokat is rendre. Ne hatalommal, kényszerrel, törvénnyel tervezze az új élet megvalósítását, hanem örömmel vegye észre egyszer, hogy ez az új élet elkövetkezett.

Vallás volt ez, amiről beszéltem, ha nem is neveztem annak minden szavammal. Mert a vallás lényege – ezt már az iparosok előtt fejtegettem – nem egyszerűen egy Isten létezésének elhívése, hanem éppen ennek a jobb, igazságosabb, szeretet olajával megkent életnek a remélése, az érte való küzdés. Vallásos az, aki tudja, hogy ezt a megújult életet nem egy ember, egy politikai párt véletlenül fogja megteremteni, hanem az idő, mert ez a cél benne van a fejlődés szövetében: ez elrendeltetett cél. Hogy azt az erőt, amely a világot így hajtja, milliók Istennek nevezik, az lényeges számukra, de nem lényeges azoknak, akik az egyedül bizonyosnak vehető megállapításnál, a cél iránti fejlődés tényénél megállanak, s nem hajlandók következtetések válláról az ismeretlenbe ugrani. Ámbár... – s itt már a hittérítő szólalt meg bennem – annak az Istennek megérzése, áhítása és ragaszkodó szeretete, aki a világban levő erő és nem több, bár több is lehet, nem kíván emberi elme által teremtett bálványkép előtt való hódolatot.

Tordán túl eljártam Kolozsvárra is néha. Az első években világszerte utamról tartottam előadásokat. Azután már inkább azért kukkantgattam be, hogy a világtól el ne maradjak; mint falusi pap el ne „rusztikusodjam”.

Megvolt ennek a veszélye?

Megvolt, megvan. Bizonyos mértékét nem is lehetett elkerülni. Valamelyik este nemrégiben Szentimrei Jenő vacsorára hívott: Móricz Zsiga leányának akart föltálatni mint erdélyi érdekességet. De pesti írókról, új könyvekről, erdélyi irodalmi pletykákról folyt a szó. Ismeretlen világ: rés sehol, hogy betolhassam magam. Csendesen és bután hallgattam, mint egy falusi pap. A háziasszony egyszer megpróbálta, hogy szólásra bírjon. Merész fordulattal az én dolgom felől kezdett érdeklődni. De én nem tudtam a Szabó Dezső megénekelte figura lenni: hiába nyomták beszélő szerkezetem gombját, nem hagytam, hogy a gépezet elinduljon bennem.

Falun nincsen kávéház, hogy egy feketekávé árértékért ember az összes létező lapokat átnézhesse, az összes létező híreket és pletykákat meghallhassa, az új könyvek megjelenéséről tudomást szerezhessen. Kölcsönkönyvtár? Lehet csodálni, hogy a falusi pap – falusi pap? Nem az ő hibája egészen, talán nagyjában sem; mikor fog a falu a művelődésnek, tudásnak a városéval egyenlő eszközeihez jutni?

Kolozsvárt az erdélyi fiatalokkal is gyakran kerestem a találkozást. Jancsó Béla gyakran ültetett vonatra, hogy Désig, Csíkszeredáig elvigyem a kis, lelkes csoport mondanivalóit. Dániában azonban már nem az ő zsoldjukban utaztam. Oda már az Unitárius Világszövetség részére vitettek ki. Soha életemben tekintélyesebb szerepet nem töltöttem be, mint azon a koppenhágai nagygyűlésen. Amikor a meghívót megkaptam, meg sem értettem, miről van szó. Hogy tartsak egy ötperces beszédet az erdélyi unitarizmusról. Rendben van, megtartanám, ha volna pénzem a kiutazásra. Pénzt is küldenek, de annak külön

ára van: értekeztek a nagygyűlést megelőző ifjúsági összejövetelen az ifjúság feladatáról. Ez még jobb, ez legalább előadás. S mégis az ötperces beszéd bizonyult a fontosabbnak. Mert azt a méltóságos világnagygyűlés ünnepeles díszgyűlésén kellett elszónokolnom, ahol – a főváros előkelő Hangversenytermében – egy tucat angol, amerikai, cseh, francia, Fülöp-szigeteki, hollandus s még nem tudom, miféle nemzetségbeli püspök, pátriárka, érsek, teológiai tanár s egyéb nagy hivatalú méltóság közé beékelve én képviseltem, otthoni megbízás nélkül, meghívásra az erdélyi unitáriusságot, s világba kiálthattam – ott tátotta száját előttem a dán királyi rádió felvérdoboza –, hogy voltunk, vagyunk, sőt lenni akarunk.

Dániából a hazatérésemet úgy kellett intézнем, hogy valahogy le ne kesseм a saját fölszentelésemet a székelykeresztúri zsinaton.

Sokan nem bánták volna, ha lekéseм. Meglepetést azért így is készítettek számomra, hogyha legalább a papi testületbe kénytelenek végleges érvényességgel befogadni, sok örömöm azért mégse lehessen benne. Szűk csizmává tették a lelkészi oklevelet, hogy ezután benne csak fájós lábbal lehessen járni.

A régi, legalább félévszázad óta érvényben levő unitárius papi oklevél, a lelkész jogainak és kötelességeinek alapokmánya, talán a legdicsőségesebb irat, amely a világon akárhol egyházi munkát és törekvést szabályoz. Sehol a tökélynek ilyen fokával a lelkész egyéni szabadsága meggyőződéséhez, hitéhez nincsen összhangba hozva a keresztény gyülekezet jogos követelésével, hogy épüljön. A lelkész saját maga lehet. Szabadságában áll a keresztény vallás igazságait lelkiismeretesen megvizsgálni, a mások kutatásait tanulmányozni, s az ezek alapján kialakított meggyőződését szabadon hirdetni. Melyik lelkész, melyik egyetemi tanár kívánhat magának ennél több jogot? Ugyanakkor azonban meg is van kötve a keze. A lelkész az ő őszinte, erős meggyőződése itálával csak

addig tarthatja a gyülekezetét, amíg annak előmenetelét szolgálja. A legfőbb cél az evangélium alapján álló egyház-községben a szeretet, béke, igazság építése, s ha a lelkész saját szabadságát ennél fontosabbnak tartva építés helyett rombol: nem tölti be hivatása célját, állásához való joga megszűnik.

Kell ennél tökéletesebb egyházi alkotmány?

Úgy látszik, kellett.

Egynéhány idősebb egyházi főméltóság megirigyelte tőlünk azt a szabadságot, amellyel ifjúkorukban ők is szabadon éltek. Mintha a vallásszabadság pusztá unitáriusházi politikum, nem pedig az emberiség által reájuk bízott drága kincs lett volna, visszacsinálták a történelmet, amelyért Erdély a világ művelődésének térképeré került. „Meg kell kötni ezeket az ifjakat!” – határozták el magukban. Az eredmény: az új oklevélben egy szó sem esik a lelkész szabadságáról, ellenben felhatalmaztatik arra, hogy a hitvallások szellemében tanítson, tudniillik azon hitvallások szellemében, amelyek az unitárius egyházban közismerten nincsenek.

TARTALOMJEGYZÉK

ELÖLJÁRÓ BESZÉD	7
A FELÜGYELŐ ÚR	9
A falu szerelmese	9
Az iskola és a város	18
Az Amerikában szerzett menyasszony	24
A TISZTELETES ÚR	31
A mézes esztendő	31
Embernek minden fajtája	38
Aratás után cséplés	45
Egyletesdi	51
A palást súlya	60
Megszólal a falu	66
A LEVÉLTÁROS	75
A Hurkalyuki Társaság története	75
A Hurkalyuki Társaság utat mutat	83
A LELKÉSZ	92
Botorkáló, bizonytalan járás	92
Az áldottá tett élet	101
A lélek-Isten hívője	110
Botránkozások szirtjei	119
A TANÍTÓ	127
A gyermeklábak útja	127
Vidám és elégedett ország	134
Jövőnek magja	142
AZ ÉPÍTŐMESTER	151
Istennek magyar temploma	151
A magyar iskola	161
A magyar pap háza	170

A NÉPSZAKÉRTŐ	180
Ember szolgája, isten embere	180
A megnyergelt demokrácia	189
A VIDÉKFEJLESZTŐ	199
A falusi tervgazdaság	199
A mészköi négyéves terv	206
A Jancsi meg a Mihály	214
A szaktanácsos úr	222
Vidékfejlesztő szövetkezet	230
Isten völgye	240
A PAP	249
A papot a szájáért tartják	249
A mi papunk könyvből gazdálkodik	258
A foltos csizma	267
Szép apostoli élet	275
A helyrebillent világ	283
A MAGÁNZÓ	290
A falu megette az otthont	290
A külföldi vendégek	297
Minden jó, ha a vége jó	305

A Székely Könyvtár előfizetőinek névsora

Anghel Anna – Csíkmindszent
Antal Orsolya – Székelyudvarhely
Apáczai Csere János Pedagógusok Háza – Csíkszereda
Arany János Általános Iskola – Csíkszentimre
Bagoly Zsolt – Székelybós
Balázs Bécsi Zsolt – Csíkszereda
Bálint Szilárd – Székelyudvarhely
Balogh Brigitta – Nagyvárad
Bán Dalma – Nyárádremete
Barabási Albert László – Boston
Barabás Ildikó – Sepsiszentgyörgy
Bereczki Kovács Balázs – Csíkbánkfalva
Berszán Lajos – Gyimesfelsőlok
Biró Levente Tibor – Kézdivásárhely
Bod Péter Megyei Könyvtár – Sepsiszentgyörgy
Bokor Botond – Fenyéd
Borboly Csaba – Csíkszereda
Borcsa Hanna – Budapest
Bölöni Ildikó – Székelyudvarhely
Burus Anikó – Csíkszereda
Burus Borbála – Csíkcsomortán
Butyka Andrea – Tusnád
Czine Zsolt Attila – Sepsiszentgyörgy
Czoppelt Julianna – Kovászna
Cseh Csaba – Csíkszentsimon
Csíki Dénes – Marosvásárhely
Csúcs Mária – Csíkszereda
Daczó Katalin – Szépvíz
Dán Károly – Budapest
Dávid Katalin – Székelyudvarhely
Deák Csaba – Székelyudvarhely
Demeter Anna Sára – Kolozsvár
Dénes László – Székelyudvarhely
Dobos Sándor – Nagyvárad
Domokos Zoltán – Gyergyócsomafalva
Egyed Csaba – Lövéte

Egyed József – Lövete
Elekes Béla Ernő – Csíkszereda
Dr. Elek Sándor – Miskolc
Fábián Helén – Kézdivásárhely
Fejér András – Bromma
Fekete Béla – Budapest
Ferenczes István – Csíkszereda
Ferencz Éva – Kézdivásárhely
Ferencz S. Katalin – Csíkpálfalva
Fülöp Török Réka – Kézdivásárhely
Gábor László – Csíkszereda
Gálfalvi György – Marosvásárhely
Gáll Levente – Csíkmadaras
Gergely Orsolya – Csíkszereda
Görbe Katalin – Gyergyóújfalu
György Réka – Pozsony
Dr. Györfi Sándor – Csíkcsicsó
Dr. Györfi Sándor – Csíkszereda
Heidenhoffer Ilona Csilla – Érmihályfalva
Horváth Péter – Győr
Ilia Mihály – Tápé
Illyés Angéla – Szentegyháza
Incze Csaba – Csíkszereda
Dr. Iszlai Sándor – Berettyóújfalu
János Julianna – Csíkszereda
Jánosi Csaba – Csíkszereda
Juhász B. Tünde – Csíkszereda
Kádár Gabriella – Temesvár
Kájoni János Megyei Könyvtár – Csíkszereda
Kajtár Csaba – Csíkdánfalva
Kató Katalin – Algyógy
Kecskés Emőke – Székelykeresztúr
Kemény János Elméleti Líceum – Maroshévíz
Kerekes György – Nagyenyed
Kerestély Zsolt – Székelyudvarhely
Kirják Attila – New York
Kiss Magdolna – Temesvár
Kocsis Erika – Csíkbánkfalva
Mgr. Kovács Gergely – Róma
Kolcsár Géza – Gyergyószárhegy
Kosztai Csaba – Csíkszereda
Kovács Ágnes – Székelyudvarhely

Kovács Irén - Székelyszáldobos
Községi Könyvtár - Bögöz
Községi Könyvtár - Gyergyócsomafalva
Kurkó Árpád - Csíkszentkirály
Dr. László Ilona - Marosvásárhely
Lázár Júlia - Csíkszentdomokos
Lehoczky Ferenc - Sepsiszentgyörgy
Lezsák Sándor - Budapest
Magyarország Főkonzulátusa - Csíkszereda
Major Lehel - Székelykeresztúr
Markó Balázs - Marosszentanna
Márkos Katalin - Csíkszereda
Márton László Szilárd - Gyergyócsomafalva
Mirk László - Csíkszereda
Minier Gábor - Gyergyószentmiklós
Murányi János - Székelyudvarhely
Muszka Balázs - Szépvíz
Dr. Nagy Béla - Székelyudvarhely
Nagy Benedek - Csíkszereda
Páll Emil - Csíkszereda
Pálosi Réka Zsófia - Csíkszereda
Péter Ádám - Connecticut
Péter Zsuzsa - Csíkszereda
Peti Rozália - Marosvásárhely
Petőfi Sándor Iskolaközpont - Csíkdánfalva
Petres Sándor - Csíkszereda
Polgármesteri Hivatal - Balánbánya
Polgármesteri Hivatal - Csíkcsicsó
Polgármesteri Hivatal - Csíkdánfalva
Polgármesteri Hivatal - Csíkkarcfalva
Polgármesteri Hivatal - Csíkmadaras
Polgármesteri Hivatal - Csíkrákos
Polgármesteri Hivatal - Csíkszentdomokos
Polgármesteri Hivatal - Csíkszentgyörgy
Polgármesteri Hivatal - Csíkszentimre
Polgármesteri Hivatal - Csíkszentkirály
Polgármesteri Hivatal - Csíkszenttamás
Polgármesteri Hivatal - Madéfalva
Polgármesteri Hivatal - Szépvíz
Póra Bence - Csíkszereda
Dr. Puskás Attila - Marosvásárhely
Püskösti Piroska - Sepsiszentgyörgy

Rogranex KFT – Csíkszereda
Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége – Csíkszereda
Russu Bors Tibor – Csíkszentkirály
Simai László – Veszprém
Simon Viola – Csíkszereda
Szabó Béla Attila – Madéfalva
Szabó Éva – Madéfalva
Szalai Attila – Székelyudvarhely
Szálinger Balázs – Budapest
Szántó András – Csíkszereda
Szarka Gábor – Csíkszereda
Szebeni Norbert – Sepsiszentgyörgy
Székely Gyöngyvér – Homoródszentpéter
Székely Réka – Csíkszereda
Székely Zoltán – Csíkszereda
Szőke László – Gyergyószentmiklós
Szőnyi László – Budapest
Tatár Zsuzsanna – Barót
Tiffán Zsolt – Villány
Veres Enikő – Kolozsvár
Veress János – Kovászna
Veress László – Budapest
Víg Emese – Kolozsvár
Waum Péter – Székelyudvarhely

A Székely Könyvtár
sorozatban megjelent:

Székely népballadák

Mikes Kelemen: *Törökországi levelek*

Tamási Áron: *Ábel a rengetegben*

Bözödi György: *Székely bánja*

Kányádi Sándor: *Válogatott versek*

Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*

Benedek Elek: *Székely népmesék*

Tamási Áron: *Ábel az országban*

Zsögödi Nagy Imre: *Följegyzések*

Farkas Árpád: *Válogatott versek*

Hermányi Dienes József: *Nagyenyedi Demokritus*

Tomcsa Sándor: *Válogatott írások*

Tamási Áron: *Ábel Amerikában*

Előkészületben:

Király László: *Válogatott versek*

0039/2012

Kiadja a Hargita Kiadóhivatal
Csíkszereda, 2013
A kiadásért felel: Lövétei Lázár László,
a Hargita Kiadóhivatal igazgatója
www.szekelykonyvtar.ro

Készült a csíkszeredai Alutus Rt. nyomdájában
Felelős vezető: Hajdú Áron igazgató